

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XLV

2010

Číslo 1

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVOV

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívov

Redakčná rada

Daniel Doležal, Ján Lukačka, Elena Machajdíkova,
Richard Marsina, Štefánia Mertanová, Veronika Nováková,
Jozef Novák, Milena Ostrolucká, Peter Kartous, Juraj Roháč,
Jana Schullerová, František Žifčák, Juraj Žudel

Hlavný redaktor
JOZEF HANUS

Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
JÚLIA HAUTOVÁ

Redakcia a administrácia:
Ministerstvo vnútra SR, odbor archívov
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívov, Bratislava 2010

ORGANIZAČNÉ ZMENY ODBORU ARCHÍVOV A REGISTRATÚR SVS MV SR

K 1. septembru 2009 došlo k zmene organizačnej štruktúry odboru archívov a registratúr sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra SR. Stalo sa tak Nariadením Ministerstva vnútra Slovenskej republiky z 25. augusta 2009, ktorým sa mení a dopĺňa nariadenie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 57/2007 o organizačnom poriadku Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov a o doplnení nariadenia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 58/2007 o podriadenosti útvarov Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov.

Uvedeným nariadením vznikol nový odbor registratúr a správy dokumentov ministerstva, ktorý je organizačne podriadený vedúcemu služobného úradu MV SR a bývalý odbor archívov a registratúr sa zmenil na odbor archívov (čl. 44 ods. 3 písmeno g) s nezmeneným začlenením do Sekcie verejnej správy MV SR.

V súvislosti s touto zmenou sa v článku 44 ods. 2 písmeno g) uvádzajú jeho zmenené kompetencie nasledujúco:

„g) na úseku archívov

1. vypracováva koncepciu rozvoja archívov, preberania, sprístupňovania a ochrany archívnych dokumentov,
2. dáva súhlas na zriadenie a zrušenie archívov a zrušuje archívy,
3. riadi Slovenský národný archív, Štátny ústredný banský archív a štátne archívy pri výkone odborných činností a výkone štátnej správy,
4. koordinuje plnenie úloh vyplývajúcich archívnictvu v Slovenskej republike z medzištátnych kultúrnych dohôd,
5. zabezpečuje výkon členstva v Medzinárodnej rade archívov,
6. koordinuje vyhľadávanie, súpis a mikrofilmovanie archívnych dokumentov k dejinám Slovenska a Slovákov uložených v archívoch v zahraničí,
7. zabezpečuje činnosť Vedeckej archívnej rady, Heraldickej komisie ministerstva, Terminologickej komisie ministerstva,
8. vedie Heraldický register Slovenskej republiky,“.

12. V čl. 44 ods. 3 písmeno g) znie:

Kompetencie nového odboru špecifikuje Čl. 60b uvedeného nariadenia nasledovne:

„Odbor registratúr a správy dokumentov ministerstva

- (1) Odbor registratúr a správy dokumentov ministerstva je odborným útvarom ministerstva a jeho činnosť sa riadi podľa osobitného predpisu,¹
- (2) Odbor registratúr a správy dokumentov ministerstva plní najmä tieto úlohy:
 - a) na úseku riadenia procesov na správu dokumentov
 1. vypracováva koncepciu správy registratúry,
 2. rozhoduje o vyradovaní registratúrnych záznamov a vykonáva štátny odborný dozor vo vymedzenom rozsahu,

¹ Zákon č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

3. vydáva rozhodnutia podľa osobitného predpisu,¹
 4. vedie evidenciu pokút uložených podľa § 30a a 31 osobitného predpisu;¹ v prípade neuhradenia pokuty vec postúpi na vymáhanie sekcií legislatívy a vonkajších vzťahov ministerstva,
 5. vypracováva jednotnú metodiku výkonu odborných činností na úseku správy registratúry a kontroluje výkon správy registratúry na útvaroch ministerstva,
 6. odborne riadi Slovenský národný archív, Štátny ústredný banský archív a štátne archívy pri výkone odborných činností a výkone štátnej správy na úseku správy registratúry vo vzťahu k pôvodcom registratúry a ich registratúrnym systémom,
 7. koordinuje postup ústredných orgánov štátnej správy pri správe ich registratúry,
 8. riadi a kontroluje správu registratúry obvodných úradov vo vymedzenom rozsahu,
 9. rozhoduje o ďalších veciach pri výkone správy registratúry,
 10. vecne spravuje automatizovaný systém na správu registratúry ministerstva (Fabasoft) a s ním súvisiace procesy na správu dokumentov,
 11. povoľuje vývoz registratúrnych záznamov mimo územie Slovenskej republiky podľa § 25 osobitného predpisu,¹
 12. vypracováva návrhy právnych predpisov upravujúcich výkon štátnej správy a interných aktov riadenia v oblasti registratúr,
 13. plní úlohy vyplývajúce z medzinárodných dohôd a vykonávacích protokolov v oblasti správy registratúry,
 14. metodicky riadi výkon správy registratúry ministerstva; odborne usmerňuje a kontroluje archívy ministerstva,
 15. plní funkciu vecného správcu Modulu dlhodobého ukladania elektronických registratúrnych záznamov v rámci ústredného portálu verejnej správy a Národného digitálneho archívu,
- b) na úseku správy registratúry ministerstva
1. plní funkciu podateľne, výpravne registratúrnych záznamov a xerografie pre útvary ministerstva, ako aj funkciu pracoviska pre príjem a odosielanie dátových správ (elektronická podateľňa); prijíma, eviduje, rozdeľuje a odosiela poštové a kuriérne zásielky útvarov ministerstva a útvarov Policajného zboru,
 2. zabezpečuje činnosť správcu registratúry ministerstva, Policajného zboru a Železničnej polície, usmerňuje činnosť organizačných zložiek ministerstva a Policajného zboru pri správe registratúry,
 3. spravuje registratúrne strediská ministerstva,
 4. plní úlohy na úseku správy registratúry na ministerstve, Policajnom zbore a Železničnej polícii; vykonáva archívne prehliadky a kontrolu výkonu správy registratúry na útvaroch Policajného zboru,
 5. plní úlohy vyplývajúce zo Zmluvy medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Českej republiky o spoločnom využívaní stanovených informačných a archívnych fondov vzniknutých z činnosti ministerstiev vnútra v oblasti vnútorného poriadku a bezpečnosti z 29. októbra 1992

- a vykonávajúcich protokolov k nej a z dohody medzi ministerstvom a Ústavom pamäti národa,
6. vypracováva návrhy rozpočtu v oblasti poštových služieb, sleduje čerpanie rozpísaného rozpočtu a vykonáva opatrenia na dodržiavanie stanovených limitov a ukazovateľov rozpočtu,
 7. vedie centrálnu evidenciu pečiatok a razidiel so štátnym znakom a zabezpečuje ich výrobu a distribúciu pre útvary ministerstva a útvary Policajného zboru na základe ich písomných požiadaviek.“

Čl. IV

Toto nariadenie nadobúda účinnosť 1. septembra 2009.

Robert Kaliňák v. r.

Na základe uvedeného nariadenia bol vydaný vnútorný pokyn (Ročník: 2009, Čiastka: 5 z 11. 9. 2009) generálneho riaditeľa sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, ktorým sa mení vnútorný pokyn generálneho riaditeľa sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 1 z 8. 1. 2009, ktorým sa vydáva organizačný poriadok sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v znení vnútorného pokynu generálneho riaditeľa sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 4 z 24. 3. 2009.

V tomto pokyne sa mení názov odboru archívov a registratúr na odbor archívov a kód 204 sa mení na kód 244.

Kompetencie a aktivity odboru archívov sú špecifikované v čl. 18 uvedeného nariadenia nasledovne:

„Čl. 18

Odbor archívov

Odbor archívov najmä

- a) vypracúva koncepciu rozvoja archívov, preberania, sprístupňovania a ochrany archívnych dokumentov,
- b) dáva súhlas na zriadenie a zrušenie archívov a predkladá návrhy na zrušenie štátnych archívov,
- c) vedie evidenciu archívov a zoznam osôb vykonávajúcich v archívoch odborné archívne činnosti,
- d) vedie ústrednú evidenciu archívnych dokumentov v Slovenskej republike, je vecným gestorom archívneho informačného systému,
- e) vydáva rozhodnutia podľa zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov,
- f) vedie evidenciu pokút uložených podľa § 30a a 31 zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov,
- g) vypracúva koncepciu rozvoja štátnych ústredných archívov a štátnych archívov a kontroluje jej plnenie,
- h) vypracúva jednotnú metodiku výkonu odborných archívnych činností pre štátne ústredné archívy a štátne archívy a kontroluje jej dodržiavanie,

- i) odborne riadi Slovenský národný archív, Štátny ústredný banský archív a štátne archívy pri výkone odborných archívnych činností a výkone štátnej správy k pôvodcom archívnych dokumentov,
- j) zabezpečuje výkon členstva ministerstva v Medzinárodnej rade archívov a plní úlohy na úseku archívov vo vzťahu k Európskej únii,
- k) koordinuje plnenie úloh vyplývajúcich ministerstvu a štátnym ústredným archívom a štátnym archívom z medzištátnych kultúrnych dohôd a medzištátnych rezortných dohôd,
- l) koordinuje vyhľadávanie, súpis a mikrofilmovanie archívnych dokumentov k dejinám Slovenska a Slovákov uložených v archívoch v zahraničí,
- m) vydáva povolenie na trvalý vývoz cudzích archívnych dokumentov a dočasný vývoz archívnych dokumentov,
- n) vedie konanie o vrátení archívnych dokumentov vyvezených alebo dovezených bez povolenia,
- o) vydáva apostille (osvedčenie) pre kópie archívnych dokumentov uložených v štátnych ústredných archívoch a štátnych archívoch na použitie v cudzine,
- p) zabezpečuje činnosť Vedeckej archívnej rady,
- q) zabezpečuje vydávanie časopisu Slovenská archivistika a odborných archívnych neperiodických publikácií,
- r) zabezpečuje činnosť Heraldickej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky,
- s) vedie Heraldický register Slovenskej republiky a vydáva oznámenie o zapísaní symbolov vrátane slávnostných oznámení o zapísaní symbolov do Heraldického registra Slovenskej republiky,
- t) odborne usmerňuje tvorbu štátnej symboliky a komunálnej heraldiky,
- u) riadi a organizačne zabezpečuje činnosť Terminologickej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky a koordinuje úlohy ministerstva v tejto oblasti,
- v) vypracúva návrhy všeobecne záväzných právnych predpisov upravujúcich výkon štátnej správy a interných predpisov v oblasti svojej pôsobnosti,
- w) vypracúva stanoviská pre ministra k materiálom predkladaným na rokovanie vlády Slovenskej republiky, ktoré sa týkajú pôsobnosti odboru.“

Čl. II

Tento vnútorný pokyn nadobúda účinnosť 15. septembra 2009.

Ing. Jozef LIŠKA
generálny riaditeľ sekcie verejnej správy
Ministerstva vnútra Slovenskej republiky

Rozdelením odboru archívov a registratúr SVS MV SR sa zaoberala aj Vedecká archívna rada. Správa z rokovania je uverejnená v tomto čísle nášho časopisu v rubrike Kronika (*Zo zasadnutia Vedeckej archívnej rady*) na s. 165.

Jozef Hanus

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

OBLIGÁCIE V ZÁKONNÝCH ÚPRAVÁCH A VO FONDE MAGISTRÁT MESTA TREŇČÍNA

VIERA BERNÁTOVÁ

Bernátová, V.: Obligations in Statutory Provisions and in the Fond of the Trenčín City Council. Slovenská archivistika, Vol. XLV, No 1, 2010, p. 7–18.

The author gives an overview of statutory provisions on obligations, and, in particular, she deals with the obligations situated in the fond of the Trenčín city council.

Obligations, the fond of Trenčín city council.

PhDr. Viera Morišová, Štátny archív v Bratislave, pobočka Trenčín, Kožušnícka 1, 911 05 Trenčín

Všeobecné ustanovenia o obligáciách, dlhoch, dlžníkoch a veriteľoch

Obligácie, čiže dlžobné úpisy, sú formálnym dokladom o pôžičke, a to peňažnej pôžičke. Vo všeobecnom význame je obligácia záväzok, ktorým sa dlžník zaväzuje na finančné alebo iné plnenie. Pôžička je zmluva medzi veriteľom a dlžníkom, ktorou veriteľ požičiava vec alebo finančnú hotovosť a dlžník sa zaväzuje ju vrátiť za stanovených podmienok a v stanovenej kvalite.

Úroky

Pôžička sa vyvíjala na našom území od bezodplatnej priateľskej pomoci k úročenej pôžičke, kde sa za poskytovaný kapitál brala odplata – úrok.

Kresťanská cirkev bola od začiatku zásadne proti úrokom a presadzovala tento postoj vo vtedajšom svete. Kresťanov sa jej podarilo ovplyvniť, ale panovníci v Uhorsku tolerovali, keď úroky brali Židia a udeľovali im v tejto veci privilégia.¹ Postupne sa rozširovalo branie úrokov z pôžičky aj medzi kresťanmi a úroky sa stali prirodzenou súčasťou pôžičky. Ich výšku limitoval druhý dekrét Ferdinanda III. z roku 1647, článok 144² a tiež dekrét z roku 1715, článok 51.³ Tieto dekréty povoľovali veriteľovi prijať z uloženého kapitálu spravodlivý úrok 6 %. Veriteľ, ktorý bral vyššie úroky ako 6 %, bol považovaný za úžerníka.

¹ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, Bratislava 2002, s. 483.

² *Corpus Iuris Hungarici*, I. zväzok, Budín 1779, s. 826.

³ *Corpus Iuris Hungarici*, II. zv., s. 109.

Úroky sa nedali vymáhať, ak v dlžobnom úpise neboli záväzne dané a nebol určený termín ich platenia a ani žalobe nepredchádzalo súdne napomenutie k ich plateniu.

Hoci úroky boli limitované výškou 6 %, predsa neboli zriedkavé prípady aj vyšších úrokov. Preto už v roku 1676 gubernátor Jo. Gašpar, vzhľadom na to, že sa objavovali zmluvy so stále vyššími úrokmi ako určoval článok 144 z roku 1647 (t. j. 6 %), vydal nariadenie, podľa ktorého pôžičky alebo dlžobné zmluvy, v ktorých bol úrok vyšší ako 6 %, boli vyhlásené za neplatné, a teda ani sudcovia nemali možnosť trestať ich porušenie.⁴

Aj cisár Jozef II. vydal v roku 1788 patent, ktorým zrušil vyššie úroky pri pôžičkách ako 6 %. Stanovil, že súdne stolice a mestské sudy majú znižovať vyššie úroky v obligáciách, ktoré sú predmetom sporu, na 5 %. Ak je v obligácii zapísaný záloh, vtedy majú vyššie ako 6 %-né úroky znížiť na 6 %.⁵

Lehota platnosti obligácie

Karol VI. vo svojom treťom dekréte z roku 1729, článok 37 ustanovuje: Pretože sa často stáva, že aj po zaplatení dlhov obligácie zostanú v rukách veriteľa a po čase dedičia dlžníka, ktorí už nevedia, že dlh bol splatený, sú predvolávaní pred súd, aby zaplatili dlh, nariaďuje sa, že obligácie nemožno brať do úvahy ani ich použiť pri súdnom spore, ak od ich vydania prešlo viac ako 32 rokov. Platné sú iba vtedy, ak žalobca – veriteľ dokáže, že v priebehu 32 rokov sa z tohto dlhu platili úroky, alebo ich veriteľ žiadal zaplatiť, alebo aspoň vzniesol nejaké napomenutie – súdne alebo priateľské.⁶

Ústny súdny proces

Obligácie zaručovali veriteľovi možnosť vymáhať svoje pohľadávky aj súdnou cestou. V prípade nezaplatenia dlhu, mohol veriteľ podať žalobu na dlžníka, a na základe rozsudku súdu nehnuteľnosti dlžníka boli exekvované v prospech veriteľa.

Spory týkajúce sa dlhov sa riešili v ústnom alebo krátkom súdnom procese (processus brevis, processus summarius, processus verbalis), ktorý upravoval článok XX snemových článkov (articuli comitiorum) z rokov 1832–6.⁷ Odôvodňovalo sa to potrebou znížiť výdavky, ktoré pri malých sumách, o ktoré sa viedol spor, často prevyšovali spornú dlžnú sumu.

Ústny proces sa viedol pri dlhoch neprevyšujúcich 60 zlatých. V mestách ich riešil richtár a dvaja senátori. V ústnom procese sa nevyžadovala formálna žaloba. Stačila písomná alebo len ústna sťažnosť. Ústnu sťažnosť však súd zapísal. Na jej základe určil termín súdneho konania, ktorý nesmel presiahnuť osem dní. Prisažný predvolával žalovaného tým, že mu predložil sťažnosť, na dorze ktorej bol napísaný termín súdneho konania. Zároveň prisažný ústne vysvetlil obsah sťažnosti.

⁴ Štátny archív v Bratislave, pobočka Trenčín (ŠA BA, pob. Trenčín), Magistrát mesta Trenčína (MG TN), Listiny, č. 1099.

⁵ Tamže, Kráľovské dekréty, č. 69.

⁶ Tamže, Kráľovské dekréty, č. 70.

⁷ ŠA BA, pob. Trenčín, MG TN, Diaetalia, Articuli Comitiorum Anni 1832/6, Bratislava, s. 107 – 110.

Ak sa predvolaný nedostavil na určený termín, bol odsúdený pre vzdorovanie súdu a pohľadávka sa prisúdila žalobcovi. Ak sa predvolaný dostavil na súd, obe stránky sa dôkladne a dostatočne vypočuli, ich výpovede sa zapísali do protokolu s osvetlením všetkých okolností a vyniesol sa rozsudok. Po jeho oznámení sa musel vykonať do ôsmich dní.

V tomto spore sa nepripúšťal odpor a rozsudok sa mohol vykonať aj s použitím brachiálnej moci.

Celý priebeh sporu bol súd povinný písomne vydať na požiadanie stránkam. Chudobným sa vydával písomný záznam aj predvolanie zadarmo.

Podľa článku XI z roku 1840 sa rozšíril ústny proces na pohľadávky do 200 zlatých. Ak veriteľ nemienil vypovedať kapitálovú sumu, ale súdil sa len o úroky, aj tie mohol do výšky 200 zlatých požadovať v ústnom procese.

Ak sa dlžník sám podriadil ústnemu súdu, výška dlhov ani úrokov sa neohraničovala. Dlhý však museli byť vyčíslené presne.

Veriteľ si mohol poistiť vyplatenie svojej pohľadávky tým, že si ju dal intabulovať – zapísať do zvláštného protokolu (vložiť do pozemkovej knihy).

Karol VI. vo svojom druhom dekréte z roku 1723, článok 107 upravuje, že akékoľvek dlhy, kdekoľvek a kýmkoľvek dohodnuté, sa majú zaprotokolovať a intabulovať v tých župách a mestách, kde sa nachádzajú majetky dlžníkov, ktoré dávajú do záruky. Tieto zaprotokolované dlhy majú pri vymáhaní prednosť pred nezaprotokolovanými.

Intabulácia

Intabuláciu dlhov upravuje článok XXI z roku 1840.⁸

V paragrafe 6 určuje, že prednosť veriteľa pri vymáhaní pohľadávky, odvodená od intabulácie, sa v budúcnosti bude vzťahovať len na nehnuteľné majetky dlžníka. Intabulácie na hnutelné veci nebude možné uložiť, ani intabulácie na nehnuteľnosti nebude možné rozšíriť na hnutelnosti.

Článok XXI ďalej nariaďuje, že obligácie sa pri zaprotokolovaní majú zapisovať v origináli – v autentickej forme. Podmienkou intabulácie je presne určená suma pôžičky, respektíve dlhu. Ak sú intabulované obligácie, ktoré nemajú určenú sumu dlhu, tie nezakladajú právo na prednosť pred inými veriteľmi.

Ak sa obligácie intabulujú skôr, ako veriteľ odovzdá peniaze dlžníkovi, priorita odvodená od intabulácie sa počíta len od toho termínu, keď boli vyplatené peniaze.

Obligácia predložená na intabuláciu sa verejne prečíta (publikuje) na zasadnutí mestského magistrátu (alebo na stoličnej kongregácii) a z rozhodnutia mestského senátu (stolice) sa vyhlási za intabulovanú. Toto rozhodnutie sa zapíše do protokolu, kde sa zapisuje priebeh zasadnutia. Skutočnosť, že obligácia bola intabulovaná, sa vyznačí aj na nej a dokonca stránke, ktorá o to požiadala, sa môže vydať potvrdenie o intabulácii. Kópia intabulovaného dokumentu sa zapíše do zvláštného protokolu vedeného na tento účel. K protokolu sa má viesť aj index. Do tohto protokolu a indexu môže nahliadnuť ktokoľvek bez poplatku. Poplatok sa však platí za výpis z protokolu na žiadosť stránky. Archivár bude povinný vydať overený výpis bez toho, aby musel mať na to povolenie magistrátu.

⁸ Tamže, *Articuli Comitiorum Anni 1840*, Bratislava, s. 94 – 97.

Veriteľ musí menovite uviesť názvy majetkov dlžníka, na ktoré chce vztiahnuť intabuláciu. Aj keď chce dať intabuláciu na celý majetok, musí ho vymenovať. Ak dlžník sám určil menovite svoje majetky na intabuláciu v dlžobnom úpise, vtedy nemožno rozšíriť intabuláciu na iné jeho majetky.

Paragraf 15 nariaďuje slobodným kráľovským mestám, aby spojili knihu intabulácií s pozemkovou knihou.

Mestský magistrát musí upovedomiť všetkých veriteľov, ak by chcel dlžník niekomu predať majetok, na ktorý sa vzťahuje intabulácia. Veritelia sa majú do mesiaca vyjadriť. Ak nesúhlasia s tým, aby sa prepísali ich pohľadávky na iné majetky, ktoré ešte dlžník má, kupec vyplatí kúpnu sumu pred magistrátom a ten najprv vyplatí veriteľov, a ak zostane ešte nejaká hotovosť, len na tú má právo predajca – dlžník.

Po vyplatení dlhu sa dlhy vymazali z pozemkovej knihy – extabulovali. Extabuláciu bolo možné vykonať len vtedy, keď bol dlh vyplatený. Konali sa pred tým istým súdom, pred ktorým bola vykonaná intabulácia. Pri extabulácii bolo treba predložiť originál obligácie a v ostatnom sa dodržiavali také predpisy ako pri intabulácii. Ak sa obligácia (dlžobný úpis) medzitým stratila a nebolo možné predložiť jej originál, stránka, ktorá žiadala extabuláciu, podala na súd žiadosť o extabuláciu, ku ktorej sa pripojilo dôveryhodné svedectvo veriteľa, že dlh bol vyplatený. Príslušný súd poslal odpis obligácie Kráľovskej miestodržiteľskej rade a najvyššie dikastérium ju vydalo obežníkom. Veriteľom sa poskytol čas jeden rok na to, aby sa prihlásili a žiadali o prípadné vyplatenie svojej pohľadávky. Po tomto termíne sa obligácia vyhlásila za umorenú a povolila sa jej extabulácia.

Poplatok za intabuláciu od dlžobného úpisu, ktorý neprevyšoval sumu 200 zlatých, bol 1 zlatý 30 denárov. Od obligácií prevyšujúcich 200 zlatých sa platili 3 zlaté. Od extabulácie sa poplatok neplatil.

Prednosť medzi veriteľmi

Ak mal jeden dlžník viac veriteľov, prednosť pri vymáhaní svojej pohľadávky mal ten, ktorý si dal dlh intabulovať veriteľmi. Ak bolo viac veriteľov, ktorí mali intabulovaný dlh, prednosť mal ten, ktorého intabulácia bola staršieho dáta. Ak mali viacerí veritelia rovnaký dátum intabulácie, prednosť mal ten, ktorý ako prvý vyplatil peniaze dlžníkovi.⁹ Dlhy intabulované sa teda rozlišovali podľa skoršej alebo neskoršej intabulácie.

Medzi veriteľmi, ktorí si nedali zaintabulovať dlh, mali prednosť tí, ktorí mali obligáciu staršieho dáta.¹⁰

Obligácie fondu Magistrát mesta Trenčína

Dejiny

V elenchu vypracovanom v roku 1719 bol ponechaný priečinok 29 prázdny. Dodatočne však boli doňho doplnené dokumenty týkajúce sa vyplatenia dlhov a úrokov aj s potvrdenkami o zaplatení a obligáciami. Svedčí o tom dodatočný zápis v elen-

⁹ BENCSIK, J.: *Repertorium Iuris Publici, Privati et Criminalis Hungarici*, Bratislava 1821, s. 298.

¹⁰ BENCSIK, J.: c. d., s. 111.

chu o tomto priečinku. Je to prvý údaj o ukladaní obligácií vo zvláštnom priečinku archívu mesta Trenčína.

O osobitnom ukladaní obligácií hovorí aj signatúra pri katalogizačnom čísle 398. Je tam zaznačené, že obligácia z roku 1823 bola uložená v prvom fascikli kvitancii (potvrdeniek) a obligácií. Teda vtedy sa ukladali spolu potvrdenky aj obligácie vo zvláštnom fascikli.

Obligácie pôžičiek zo sirotskej pokladnice spravoval sirotský otec. Podľa výpisu z mestského protokolu z 30. marca 1841, ktorý je zaevidovaný v katalógu obligácií pod číslom 452, aj iné obligácie spravoval sirotský otec, konkrétne v tomto prípade obligácie židovskej náboženskej obce v Trenčíne. Zaväzujú sa v nich vyplatiť svojím členom, vyslaným za židovskú obec do vojska zúročené sumy, ktoré títo vojaci zložili obci. Obligácie zverila židovská obec pod verejnú správu a spravoval ich sirotský otec mesta Trenčína.

Obligácie sú však zapísané aj v špeciálnom elenche z roku 1765 k priečinku súdnych spisov, a podobne aj v ďalších všeobecných elenchoch v rôznych priečinkoch. Nie všetky obligácie boli teda ukladané osobitne, ale boli ukladané v súdnych spisoch ako dôkazový materiál k súdnemu sporu. Staršie obligácie sú uložené napríklad aj v oddelení listín mesta Trenčína.

Prax pri vydávaní a používaní obligácií bola taká, že obligáciu vydával dlžník a odovzdal ju do rúk veriteľa. Veriteľ si mohol na základe obligácie dať dlh intabulovať podľa platných zákonov. Ak sa dlh uvedený v obligácii aj s príslušnými úrokmi zaplatil, veriteľ vrátil obligáciu dlžníkovi, lebo preňho už bola bezpredmetná. Dlžník mohol dať dlh extabulovať vyššie uvedeným spôsobom. Niekedy sa obligácia po vyplatení dlhu aj znehodnotila tak, že sa urobil na nej zárez v strede, alebo zárezy na okrajoch.

Ak dlh nebol vyplatený podľa záväzku napísaného v obligácii, veriteľ podal sťažnosť na súd, a v krátkom ústnom súdnom procese získal rozhodnutie súdu o vykonaní exekúcie z majetku dlžníka.

Dikcia obligácie (dlžobného úpisu) sa postupne vyvíjala k štandardnej forme. Záležalo tiež od vzdelanosti dlžníka či veriteľa, aký štýl dostala obligácia. V starších obligáciách napríklad nie je záväzok platenia úrokov.¹¹ Keďže neuvedené úroky sa nemohli vymáhať, neskôr, a pravidelne už od 18. storočia, je uvedená v obligáciách výška úrokov. Z tohto dôvodu sa stalo pravidlom, že dlh sa napísal číslicou aj slovom, aby nedošlo k omylu, a aby dlh aj úroky boli jasne definované. V starších obligáciách sa vyskytujú úroky vyjadrené v peniazoch, napríklad zo 100 zlatých bol úrok 10 zlatých.¹² Neskôr bol úrok už pravidelne vyjadrený v percentách. Po vydaní zákonného článku XX z rokov 1832–36 sa postupne začala objavovať klauzula, že dlžník sa sám podrobuje súdnemu vymáhaniu (z toho vyplývalo, že v krátkom ústnom procese sa môžu riešiť aj pohľadávky nad 200 zlatých, teda neobmedzené), a že dáva do záruky svoj majetok, buď celý alebo presne vymenovanú časť nehnuteľností. Presne sa pomenovala nehnuteľnosť preto, že podľa zákona sa potom exekúcia nemohla rozšíriť aj na ostatné majetky. Skutočnosť, že sa dávali do záruky nehnuteľnosti, sa dá vyjadriť moderným termínom – hypotekárny úver.

¹¹ ŠA BA, pob. Trenčín, MG TN, Obligácie, č. 1 – 18.

¹² Tamže, č. 55.

Určitá časť obligácií fondu Magistrát mesta Trenčína je o zálohovaní nehnuteľnosti. Dlžník dával istú nehnuteľnosť (presne vymenovanú) do užívania na nejakú dobu alebo na neurčito, kým nevráti veriteľovi dlh, a teda kým si svoju nehnuteľnosť nevykúpi späť. Išlo zrejme o nesolventných dlžníkov, ktorí nemali na zaplatenie úrokov, lebo vtedy sa úroky neplatili. Namiesto úrokov veriteľ používal nehnuteľnosť dlžníka.

Aj pri požičiavaní zo sirotských peňazí sa dlžník niekedy podobral na vydržiavanie siroty, teda choval ju namiesto platenia úrokov.¹³

Od 18. storočia sa objavuje aj klauzula o výpovednej lehote. Pôžičky, ktoré nemali určený termín vyplatenia, boli niekedy viazané na výpoveď z oboch strán. Buď vypovedal pôžičku veriteľ, alebo dlžník. Od dátumu výpovede plynula výpovedná lehota, a až po jej uplynutí sa mohlo vyžadovať vyplatenie dlhu. Obyčajne, najmä u pôžičiek mesta Trenčína, bola výpovedná lehota tri mesiace, ale mohla byť aj dlhšia výpovedná lehota – polročná, alebo kratšia – mesačná.

Na základe článku 107 z roku 1723 sa začali viesť v Trenčíne knihy intabulovaných dlhov od roku 1756 do roku 1859 bez prerušenia, spolu 12 kníh. Okrem toho je kniha intabulácií z roku 1832, a ďalšia z rokov 1840 – 1843, priložená k pozemkovým knihám mesta Trenčína, ako to nariaďoval paragraf 15 článku XXI z roku 1840.

Do roku 1763 sa v knihe intabulovaných dlhov robil len záznam o predloženej obligácii a jej prečítaní na zasadnutí magistrátu. Od roku 1763 sa začal pripájať aj doslovný odpis obligácie v jazyku originálu. Obligácie sú teda zachované dvojmo, v origináli (prípadne overenej kópii) a v odpise v knihe intabulácií. Knihy intabulovaných dlhov sú uložené v oddelení kníh fondu Magistrát mesta Trenčína a budú spracované osobitne.

Archívna charakteristika

Popisovanú skupinu obligácií vytvorili pravdepodobne z už existujúcej skupiny (v priečinku 29) a dopĺňali archívári trenčianskeho archívu pri jej spracúvaní (Peter Štibraný, Danica Hlaváčová a Viera Bernátová-Morišová).

Obligácie ukladali chronologicky podľa dátumu vydania. Všetky dodatočné zápisy z neskorších rokov evidujeme v katalogizačnom zázname. Viera Bernátová-Morišová dokončila usporadúvanie obligácií a zaradila viaceré obligácie tam, kde mali patriť podľa dátumu vydania obligácie, pretože boli zaradené podľa dátumu dodatočných zápisov. Dodatočné zápisy sa týkali napríklad postúpenia zálohovania dlžníkovej nehnuteľnosti iným osobám v neskorších rokoch, zápisov o vlastníctve nehnuteľnosti v pozemkovej knihe z rokov 1852 – 1854, poznachenia splátok dlhu a podobne.

Pri spracúvaní obligácií sme nevyradili ani jeden dokument. Istá časť obligácií je ešte súčasťou súdnych písomností, ktoré ešte nie sú spracované. Obligácie sme však už z nich nevyberali, budú popísané spolu so súdnymi záznamami.

Obligácie sme sprístupnili formou katalógu v počítačovej aplikácii Bach Inventáre (z tohto dôvodu je vo výstupe uvedené miesto označenia katalogizačné číslo inventárne).

¹³ Tamže, č. 75, 78.

Katalogizačnou jednotkou je jedna obligácia. Aj každá jej kópia alebo koncept tvorí novú katalogizačnú jednotku. Je to preto, že na kópiách sú rôzne doplnky, ktoré nemusia byť na iných kópiách, alebo ani na origináli.

Katalogizačný záznam obsahuje dátum vydania obligácie. Ak nebol napísaný, alebo časť s dátumom chýbala, doplnili sme dátum podľa záznamov na dorze alebo v dodatočných záznamoch. Vtedy je dátum vydania v zátvorke. Nasleduje krátky obsah. V kolónke ďalší obsah sú opísané dodatočné záznamy k obligácii. Ďalej nasleduje reč dokumentu a v poznámkach uvádzame diplomatické poznámky – spôsob zachovania, písaciu látku, ktorá je vo všetkých prípadoch papier, spôsob spečatenia, zachovalosť – údaj o prípadnom poškodení, dorzálné poznámky a rozmery v centimetroch.

Ak sme dátum nemohli zistiť, zaradili sme takéto obligácie na koniec katalógu len s určením storočia. Takýchto dokumentov je 13.

Katalóg obsahuje 565 katalogizačných záznamov z rokov 1560 – 1850 (1854). Rozsah tejto časti fondu Magistrát mesta Trenčína je 0,6 bežných metrov. Obligácie sú uložené v šiestich škatuliach.

Rozbor obsahu

Mesto Trenčín začiatkom 18. storočia postihli tri veľké katastrofy: blokáda vojskom Františka Rákociho II., veľký požiar a morová epidémia. Z týchto rán sa mesto nespamätalo do konca storočia. Môžeme sa o tom presvedčiť aj v obligáciách. Mesto nemalo peniaze na platenie daní, plátov zamestnancov a farára, ani na iné potreby. V obligáciách sa stretáme s pôžičkami mesta na vydržiavanie vojenskej posádky,¹⁴ na nákup vína,¹⁵ chmeľu,¹⁶ na zaplatenie daní,¹⁷ na stavbu mostov,¹⁸ hrádzí a hrádiab,¹⁹ na vyplatenie honoráru kráľovskému komisárovi,²⁰ na nákup liekov počas moru²¹ a podobne. Neschopnosť splácať tieto pôžičky sa odzrkadľuje na viacerých ďalších pôžičkách, ktoré si mesto bralo na to, aby splatilo predošlé dlhy.²² Požičiavalo si od františkánskych kláštorov v Beckove, Pruskom, Žiline, od kamaldulského kláštora na Zobore, z fundácií kostolov v Dolných Lelovciach, Nemšovej, Novákoch, Omšeni, Oslanoch, Trenčianskej Teplej a v Trenčíne, ale aj od súkromných osôb. Požičiavalo si veľké sumy obyčajne na 6-percentný úrok. Stalo sa napríklad aj to, že kláštor, ktorý požičal mestu nemalú sumu, požiadalo mesto, aby si ešte ponechalo pôžičku, ale na znížený úrok 5 %.²³ Viaceré pôžičky malo mesto Trenčín od začiatku na 5-percentný úrok, zrejme práve preto, že išlo o veľké sumy. Požičiavalo si na dlhšiu dobu, napríklad v roku 1701 si vypožičalo 3 000 zlatých na zaplatenie

¹⁴ Tamže, č. 145, 149.

¹⁵ Tamže, č. 303, 305, 309.

¹⁶ Tamže, č. 241.

¹⁷ Tamže, č. 155, 159.

¹⁸ Tamže, č. 160.

¹⁹ Tamže, č. 237, 240, 282.

²⁰ Tamže, č. 161.

²¹ Tamže, č. 194.

²² Tamže, č. 205, 218, 219, 226, 230, 252, 260, 277, 287 a ďalšie.

²³ Tamže, č. 239, 268.

daní. Pôžičku malo splatiť po 12 rokoch.²⁴ V obligáciách mesta sa pravidelne objavuje klauzula o výpovednej lehote. Obyčajne bývala trojmesačná.

V roku 1758 si mesto Trenčín požičalo od trenčianskeho farára 959 zlatých z pozostalosti Barbory Čecháčkovej, vdovy Tomáša Hajnóciho z Košece, ktorá nemala potomkov. Barbora Čecháčková sa presťahovala štyri roky pred svojou smrťou do Trenčína, kde aj zomrela v roku 1757. Mesto bojovalo o odúmrt', ktorá mala podľa mestských privilégii patriť farskému kostolu. O dedičstvo prejavili záujem aj páni panstva Košeca a kráľovský fiscus. A tu – v obligáciách – je dôkaz, že mesto pozostalosť Barbory Čecháčkovej získalo pre svoj farský kostol, a samo si z nej požičalo.²⁵

Mesto využilo na obecné potreby aj depozit 266 zlatých, ktoré Juraj Silvai zložil mestskému súdu na vyplatenie svojej sestry. Práve, keď malo mesto vyplatiť sumu z depozitu, nemalo ju k dispozícii, preto sa zaviazalo platiť z nej úrok ako z pôžičky.²⁶

Vyslanci mesta na sneme v Bratislave vydávali obligácie mešťanom Bratislavy, ktorí im poskytli ubytovanie a vydržovali ich počas snemu.²⁷ Počas prerušenia snemu vybavovali vyslanci mesta tiež úradné záležitosti vo Viedni a boli tam aj ubytovaní. Platbu za svoje ubytovanie a vydržovanie riešili taktiež obligáciou.²⁸

Vyslanci mesta aj v roku 1696 podpísali v Bratislave obligáciu a v mene mesta sa zaviazali zaplatiť o polovicu znížené reštancie mesta zo snemovej taxi. Zrejme sa im podarilo vybaviť zníženie poplatku.

V obligáciách sa dočítame aj o stavebnej činnosti mesta. V roku 1642 si napríklad richtár a rada mesta Trenčína požičali peniaze na stavbu (opravu) farského kostola a v roku 1684 kupovali šindle na mestské brány. V roku 1715 kúpilo mesto dom na Hôrke – vo vnútromestskej štvrti mesta.

Z obligácie z roku 1711 sa dozvedáme, že mesto nedávalo farárovi plat 7 rokov. Boli to práve kritické roky blokády a ďalších nešťastí, ktoré vtedy mesto postihli.

Ale aj mesto požičiavalo súkromným osobám peniaze, najčastejšie zo sirotskej pokladnice, potom zo špitálskej pokladnice a z pokladnice varenia piva.

Pôžičky súkromných osôb tvoria väčšinu obligácií. V 19. storočí išlo väčšinou o pôžičky zo sirotskej pokladnice mesta Trenčína. Majetok sirôt sa takto úročil a zväčšoval.

V starších obligáciách býval uvedený aj dôvod pôžičky mešťanov. Požičiavali si na vyplatenie svojich súrodencov, na kúpu domov, na stavbu pivovaru, na stavbu domu po požiari, na kúpu mlyna v Trenčíne na Váhu, na víno a na svadbu, na vyplatenie školských poplatkov. Je tu aj záväzok snúbenca, že vyplatí svojej snúbenici 100 zlatých ako veno. Remeselníci si požičiavali na vykonávanie mäsiarskeho remesla, na nákup tovaru pre gombikárske remeslo, na kúpu dielne s drevom, často tiež na nákup vlny. Potrebovali peniaze aj na nákup volov, soli, vinice, chmeľu, zaviazali sa zaplatiť za nákup rasce a tabaku. Zobrali si pôžičku na vyplatenie majetku v Drietome.

²⁴ Tamže, č. 129.

²⁵ Tamže, č. 292.

²⁶ Tamže, č. 42.

²⁷ Tamže, č. 152, 208.

²⁸ Tamže, č. 153.

Zaujímavé sú zmienky o obchodovaní so železom, s vínom – trenčiansky mešťan predával víno do Spišskej Soboty.

Do záruky sa dávali nehnuteľnosti ako domy, role, lúky, kopanice. Herec dal napríklad krčmárovi do záruky hnutelnosť – svoju garderóbu (pravdepodobne nič iné nemal).

Nehnuteľnosti sa dávali aj do zálohu, ale je tu aj príklad hnutelných vecí daných do zálohu – perál.²⁹ Zálohované role mohol veriteľ postúpiť za odplatu do zálohu inej osobe.³⁰ V jednom prípade sa dlžník ale poistil klauzulou, že veriteľka nemôže predat' zálohovanú roľu inému, po zaplatení dlhu ju má vydat' späť majiteľovi.

Obyvatelia Dolnej Súče, ktorí mali v nájme mestské lúky Za Vysockom, sa zaväzovali, že budú z nich platiť nájomné.³¹

Keď dlžník nemal prostriedky na zaplatenie dlhu, ponúkol v obligácii odpracovanie požičaných 5 zlatých.³² Splácanie úrokov alebo aj kapitálovej sumy riešili dlžníci tiež poskytnutím naturálií namiesto peňazí. Jeden dlžník napríklad splatil dlh jačmeňom, iný miesto úroku dal 24 fŕ dreva na špitál, za kúpenú vinicu sa zaviazal dlžník zaplatiť vínom – výnosom z vinice, iný okrem úrokov prisľúbil dať súkno na dvoje nohavice.

Dlžníci sa zaväzovali vrátiť dlžnú sumu na určité termíny, obyčajne to boli sviatky³³ alebo jarmoky.³⁴ Niekedy splácali dlh na viac termínov, napríklad na dva termíny alebo po 100 zlatých štvrťročne. Termín splátky sa dal niekedy aj predĺžiť.

Časť obligácií vypovedá o židovskej komunite v meste Trenčíne. Pri pôžičkách dávali Židia do záruky sedadlá v synagóge.³⁵ Spomínajú sa tu predstavení židovskej obce,³⁶ spôsob vysielania vojakov zo židovskej komunity a podobne.

V roku 1600 si dlžník vypožičal peniaze z dedičského podielu svojho príbuzného, ktorý bol práve v tureckom zajatí. Je to dôkaz, ako sa odrážali vonkajšie pomery v živote mesta.

Obligácia je vo všeobecnom význame záväzok. Nachádzajú sa tu preto aj záväzky prepustených väzňov, napríklad, že verejne odprosia tých, ktorým ublížili. Uväznení pre dlhy boli prepustení s podmienkou, že splatia dlhy do dvoch rokov,³⁷ respektíve do dvoch týždňov.³⁸

Za (nastupujúceho) úradníka mesta sa zaručila jeho matka, že splatí jeho prípadné nedoplatky.³⁹ (Úradníci mesta museli disponovať určitým majetkom pre prípad, že by museli nahradiť svoje pochybenie v úrade.)

Mesto Trenčín si zaviazalo sládka, ktorý pôsobil v Hlohovci, že po roku sa vráti k službám magistrátu mesta Trenčína, a že ho magistrát môže priviesť do Trenčína aj násilím.⁴⁰

²⁹ Tamže, č. 107.

³⁰ Tamže, č. 90, 92.

³¹ Tamže, č. 190, 199, 207, 214, 217, 227.

³² Tamže, č. 562.

³³ Tamže, č. 130, 171, 212, 262, 279 a ďalšie.

³⁴ Tamže, č. 34, 363 a ďalšie.

³⁵ Tamže, č. 389.

³⁶ Tamže, č. 423, 450.

³⁷ Tamže, č. 274.

³⁸ Tamže, č. 275.

³⁹ Tamže, č. 347.

⁴⁰ Tamže, č. 111.

Úroky sa vyskytujú obyčajne podľa zákona 6-percentné, ale, ako sme už uviedli, aj 5-percentné. Jedenkrát sú úroky 4-percentné. Je to pri podpore kráľa postihnutému povodňou.⁴¹ Nezriedka sa však stretávame aj s 10-percentnými úrokmi, dokonca aj mesto občas požičalo na takéto vysoké úroky.

V obligáciách sa vyskytuje množstvo osôb aj s popisom ich rodinných vzťahov, preto ich možno využiť aj na doplnkové genealogické bádanie.

Diplomatický rozbor

Medzi opisovanými obligáciami je 339 originálov, 90 overených odpisov, 105 jednoduchých odpisov, 26 konceptov, 4 výpisy z mestského protokolu a jeden fragment, u ktorého sa nedalo zistiť, či je originál. Overené odpisy sú väčšinou z 19. storočia a týkajú sa pôžičiek zo sirotských peňazí spravovaných sirotským otcom.

Jednoduchí ľudia si dávali obligáciu napísať iným pisateľom a len sa podpísali, respektíve vedľa svojho mena pripísali krížik.

Spečatených bolo 149 obligácií z celkového množstva 565. Pritlačená mestská pečať s clonou bola použitá 52-krát. Na dvoch obligáciách je len pritlačená mestská pečať (bez clony).

Na 17 obligáciách je pritlačená prsteňová pečať. Pritlačená prsteňová pečať s clonou je na 7 obligáciách. Pritlačenú pečať má 15 obligácií. Pritlačená pečať s clonou (nie mestská) je použitá jedenkrát. Na dvoch obligáciách je zvyšok vosku po pritlačenej prsteňovej pečati. Jedenkrát sa zachovala stopa po pritlačenej prsteňovej pečati. Na siedmich obligáciách sú stopy po pritlačenej pečati.

Niektoré obligácie sú spečatené viac ako jednou pečaťou:

• 2 pečate	pritlačené prsteňové so spoločnou clonou	4 obligácie
	pritlačené prsteňové	12 obligácií
	1 pritlačená + 1 pritlačená prsteňová	2 obligácie
	1 pritlačená mestská s clonou + 1 pritl. prsteňová	5 obligácií
	pritlačené pečate	7 obligácií
• 3 pečate	1 pritlačená pečať s clonou + 1 pritl. prsteňová	1 obligácia
	pritlačené prsteňové	4 obligácie
	1 pritl. pečať + 2 pritl. prsteňové	1 obligácia
	2 stopy po pritl. pečati + 1 pritlačená	1 obligácia
• 4 pečate	všetky pritlačené prsteňové	2 obligácie
	všetky pritlačené pečate	1 obligácia
	3 pritl. prsteňové + 1 pritl. mestská s clonou	1 obligácia
	2 pritl. prsteňové + 2 stopy po pritl. pečati	1 obligácia
• 6 pečatí	všetky pritlačené prsteňové pečate so spol. clonou	1 obligácia
• 8 pečatí	7 pritl. prsteňových + 1 pritl. mestská s clonou	1 obligácia
• 10 pečatí	všetky pritlačené	1 obligácia

Jazykom obligácií je na 342 dokumentoch slovenčina, 173 obligácií je písaných v latinčine (ide najmä o obligácie mesta Trenčína), 30 obligácií je v nemčine, 8 v maďarčine, jedna v poľštine a jedna v češtine. Dvojazyčné sú tieto: v latinčine

⁴¹ Tamže, č. 366.

a maďarčine je napísaná jedna obligácia, v latinčine a slovenčine sú tri obligácie, v slovenčine a hebrejčine je jedna obligácia, v hebrejčine a latinčine je tiež jedna obligácia, v slovenčine a nemčine sú dve obligácie a konečne v latinčine a nemčine sú dve obligácie.

Písacia látka všetkých obligácií je papier.

Z á v e r

Obligácie sú spisomnením zmluvy o pôžičke. V širšom význame vyjadrením určitého záväzku. Ako také mali pred súdom dôkaznú silu.

Subjektmi zmluvy o pôžičke boli veriteľ a dlžník. Predmetom zmluvy bola pôžička a záväzok jej plnenia, ktorý obsahoval okrem vyčíslenej kapitálovej sumy aj povinnosť zaplatiť úrok. Hoci výšku úrokov panovníci obmedzovali, v praxi sa limitovaný úrok prekračoval.

Obligácia obsahovala aj ručenie. Obyčajne ručil dlžník svojím majetkom. Niekedy ručiteľom bola iná osoba, ktorá sa zaviazala zaplatiť dlh, ak by nemohol platiť dlžník. Takýto ručiteľ mohol po zaplatení dlhu vymáhať odškodnenie od pôvodného dlžníka. Súčasťou ručenia mohol byť aj záloh, ktorý sa po splatení dlhu vrátil pôvodnému majiteľovi. Zálohovali sa nehnuteľnosti, vo výnimočných prípadoch aj hnutel'né veci. Obligácia sa mohla zmeniť tak, že veriteľ postúpil svoju pohľadávku inému veriteľovi alebo záväzok dlžníka mohla prevziať iná osoba.

Okrem týchto náležitostí sa niekedy dostávali do obligácie aj okolnosti pôžičky, jej dôvody a účel, bližšie údaje o veriteľovi a dlžníkovi, údaje o cenách tovaru a pod. Tieto informácie zvyšujú výpovednú hodnotu obligácie a môžu byť zaujímavým prameňom pre bádateľov.

OBLIGATIONEN IN GESETZLICHEN REGELUNGEN UND IM ARCHIVFOND „MAGISTRAT DER STADT TRENČÍN“

Viera Bernátová

Obligationen oder Schuldverschreibungen garantierten dem Gläubiger die Möglichkeit seine Ansprüche – gegebenenfalls im Prozesswege – einzuheben.

Einen natürlichen Teil des Darlehens bildeten die Zinsen. Ihre Höhe wurde durch das zweite Dekret von Ferdinand III. aus dem Jahre 1647 eingeschränkt, wobei ein Zins in Höhe von sechs Prozent der geliehenen Summe als gerecht aufgefasst wurde.

Das dritte Dekret von Karl VI. aus dem Jahre 1729 beschränkt die Gültigkeitsdauer einer Obligation auf 32 Jahre.

Streitigkeiten um Schulden sollten im mündlichen oder im kurzen Prozessverfahren (*processus brevis, processus summarius, processus verbalis*), das durch den Artikel XX der Landtagsbestimmungen der Jahre 1832–1836 bestimmt wurde, beigelegt werden.

Schulden konnten protokolliert (*intabuliert*) werden, und zwar entweder bei den adeligen Gespanschaften (*comitates*) oder in Städten – je nach dem, wo sich die Besitzungen der Schuldner befanden. Die Intabulation der Schulden wurde durch den Artikel XXI aus dem Jahre 1840 geregelt. Seiner Bestimmung nach wenn auf den Besitz

eines Schuldners mehrere Gläubiger ihren Anspruch erhoben, hatte derjenige, der seine Ansprüche intabuliert hatte, den Vorteil bei Befriedigung seiner Anforderung.

Falls der Gläubiger einen Prozess mit dem Schuldner gewann, konnte er seinen Anspruch durch eine Exekution befriedigen. Derjenige, der den Prozess verlor, musste auch Gerichtsgeld bezahlen.

Nach dem ersten Dekret König Vladislaus, Artikel 92 konnte der Schuldner wegen seiner Schulden verhaftet werden.

Die Obligationen im Archivfond „Magistrat der Stadt Trenčín“ wurden gesondert von anderen Akten aufbewahrt, ohne jedoch ganz konsequent zu sein, da sie sich auch bei Prozessakten und in der Abteilung der Urkunden befinden. Die Praxis bei der Ausgabe der Schuldverschreibungen und bei ihrer Benützung war folgend: die Obligation wurde durch den Schuldner ausgestellt. Er übergab sie in die Hände des Gläubigers. Nach dem Auszahlen der Schuld gab der Gläubiger dem Schuldner die Obligation zurück. Die verglichene Schuldverschreibung wurde oft mit Einschnitten in das Schriftstück entwertet. Diktion der Obligation entwickelte sich allmählich zu einer standardisierten Form mit Klauseln über die Fügung des Schuldners dem Prozessverfahren oder über die Verpfändung vom Besitzes des Schuldners. Auf Grund des Artikels 107 aus dem Jahre 1723 hat man auch in der Stadt Trenčín angefangen die Bücher der intabulierten Schulden (von 1756 bis 1859 sind es zusammen 12 Bücher, die in der Abteilung „Amtsbücher“ des Archivfonds „Magistrat der Stadt Trenčín“ bewahrt und später gesondert im Rahmen der Inventarisierung der Amtsbücher beschrieben werden) zu führen.

Die in der Studie beschriebene Gruppe der Obligationen beinhaltet 565 Einträge aus den Jahren 1560 – 1850 (1854). Umfang des Materials beträgt 0,6 Laufmeter. Die Obligationen sind in sechs Archivschachteln bewahrt.

Die Stadt Trenčín wurde am Anfang des 18. Jahrhunderts durch drei große Katastrophen heimgesucht: sie wurde durch die Armee von Franz Rákoczi II. umlagert, von einem großen Stadtbrand beschädigt und durch eine Pestepidemie entvölkert. Die Situation spiegelt sich auch in den Obligationen wider: das Magistrat der Stadt ließ große Summen für die Bezahlung der Steuer, der Gehälter der Stadtangestellten und des Pfarrers, für den Bau der Brücken und Dämme, für den Ankauf von Medikamenten gegen die Pest, für den Ankauf von Wein, Hopfen und ähnlich. Darlehen gingen aber auch für die Bezahlung von älteren Geldschulden. In den Obligationen der Stadt findet man regelmäßig die Klausel über den Kündigungstermin. Den größten Teil der Obligationen bildeten jedoch die Schuldverschreibungen der Privatpersonen. Im 19. Jahrhundert handelte es sich meistens um Darlehen von der Weisenkasse der Stadt.

Wegen dem Reichtum an Personennamen, die in den Obligationen – neben der Beschreibung ihrer familiären Beziehungen – vorkommen, kann man die Obligationen als eine Zusatzquelle bei der Familienforschung benutzen.

Übersetzt von Juraj Šedivý

PRAMENNÁ HODNOTA TRIEDNYCH VÝKAZOV A KATALÓGOV

MÁRIA NOVOSÁDOVÁ

Novosádová, M. Resource Value of Class Registers. *Slovenská archivistika*, Vol XLV, No 1, 2010, p. 19–27.

During the development of educational system, the school administration, including class registers, were going through changes as well. The author of this paper examined their development and resource value.

Educational system. Class register. Class register sheet. Resource value.

Mgr. Mária Novosádová, Štátny archív v Prešove, pobočka Humenné, Štúrova 1, 066 01 Humenné

Školská agenda je súhrn písomností, dokumentov o pedagogických, administratívnych a hospodárskych otázkach, potrebných pri vykonávaní rozličných riadiacich funkcií v oblasti školstva.¹ Tá sa stáva pramenným zdrojom histórie školstva Slovenska alebo konkrétneho regiónu. V rámci „mikroriadenia“ škôl tvoria školskú agendu okrem plánov činnosti školy, protokolov, zápisníc z pedagogických rád, triednych kníh aj triedne výkazy a katalógy.

Hlbšiu pozornosť si zasluhujú nielen z dôvodu, že sú dôležitým historickým prameňom, ale v niektorých regiónoch takmer jediným zachovaným prameňom k dejinám školstva. V humenskej pobočke Štátneho archívu v Prešove sa napríklad v 113 fondoch národných škôl zachovali v 28 len triedne výkazy a v ďalších 21 fondoch okrem triednych výkazov len niekoľko registratúrnych pomôcok, najčastejšie zápisníc.

Pramennej hodnote písomností škôl sa na stránkach Slovenskej archivistiky venovali Ján Dubovský a Vladimír Michalička.² Prvý autor vo svojej štúdií venoval určitú pozornosť aj písomnostiam obsahujúcim údaje o žiakoch – vzdelávacie výsledky, osobné údaje žiaka, údaje o rodičoch. Tieto písomnosti prešli názvovým vývojom od školskej matriky cez posudky, školské svedectvá, denníky prospechu, katalógy, až k termínu triedny výkaz, ktorý používa pedagogika dodnes.

Obsahové zmeny záviseli od vývoja pedagogickej teórie a praxe a v niektorých obdobiach aj od politických zmien. Aj napriek spomínaným zmenám plnili stále funkciu „úradného dokumentu o hodnotení prospechu a správania žiakov“. ³ Školskú matriku pre učiteľov a žiakov ako prvý zaviedol na Bratislavskom lýceu Matej Bel. Okrem nacionálií sa do matriky zapisovali aj informácie o povahe a správaní žiakov.

¹ *Encyklopédia Slovenska*. Bratislava 1985, s. 356.

² DUBOVSKÝ, J.: Pramene k dejinám základných a stredných škôl v štátnych archívoch na Slovensku do roku 1948. In: *Slovenská archivistika*, 1992/1, s. 30–61.

MICHALIČKA, V.: Školské kroniky ako prameň historického výskumu. In.: *Slovenská archivistika*, 2005/1, s.126–131.

³ *Encyklopédia Slovenska*. Bratislava 1985, s.458.

Vo svojej podstate, keď si všimneme triedne výkazy od ich zavedenia až po súčasnosť, niektoré informácie sa v nich nemenia. Teda je namieste otázka, v čom spočíva pramenná hodnota triednych výkazov. Pokúsime sa v našej štúdii poukázať na dôležitosť niektorých informácií.

V Štátnom archíve v Prešove, vo fonde Kolégium východného dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove, sa zachovalo Školské svedectvo (*Testimonium scholasticum*) z roku 1805, ktoré poskytuje tieto základné informácie:

- meno žiaka, jeho vek a vierovyznanie,
- miesto narodenia,
- meno otca alebo tútora a jeho zamestnanie,
- predmety, ktorým sa venoval žiak počas návštevy danej školy,
- charakteristiku jeho usilovnosti,
- hodnotenie vo vzdelaní a v mravoch,
- zvláštne zistenia, ak také boli,
- dátum, miesto, deň vydania školského posudku žiaka,
- meno riaditeľa školy a pečať školy.⁴

Denník prospechov a vymeškaní (*Előmeneteli és mulasztási napló*) zo školského roka 1846/47 je písaný ešte ručne bez predtlače vo forme tabuľky, v ktorej jeden riadok na dvojstránke je venovaný jednému žiakovi.⁵ V školskom roku 1899/1900 je už každému žiakovi venovaná jedna strana.⁶

Po vzniku prvej Československej republiky naďalej zostáva jednou z povinností triednych učiteľov viesť triedny výkaz, v ktorom boli po zistení počtu žiakov povinní zapísať nacionálne každého žiaka. Na konci roka boli vyplnené výkazy zviazané do pevnej väzby a uložené v školskom archíve. Povinnosťou správcu školy bolo dozerať, aby triedni učitelia viedli triednu agendu správne. Túto povinnosť si plnili aj školskí inšpektori, ktorí svoju kontrolu zapísali a podpísali do triedneho výkazu, a to vždy na prvej vnútornej strane. V triednych výkazoch cirkevných škôl sú aj podpisy cirkevných inšpektorov. Takže, ak sa nezachovali informácie o školských inšpektoroch, poskytujú ich výkazy, hoci niekde sú ich podpisy nečitateľné. S podpismi školských inšpektorov sa stretávame takmer v každom triednom výkaze, čo svedčí o častých kontrolách školských inšpektorátov.⁷

Triedne výkazy pre ľudové školy a triedne katalógy pre odborné školy v medzivojnovom období tlačilo Štátne nakladateľstvo v Prahe, ktoré malo svoje pobočky v Brne a v Bratislave. Pre každý typ školy boli tlačené osobitné triedne výkazy.

V triednych výkazoch ľudových škôl z 20. rokov minulého storočia sú predtlače, kde sa mieša slovenčina s češtinou. Vo Výkaze o dochádzke a prospechu žiactva z roku 1926 v tabuľke o školskej dochádzke sú jednotlivé mesiace uvedené v češtine, ale bez mäkčeňa na r a e: Záři, Rijen, Brezen a Kveten. Ide o triedne výkazy

⁴ Štátny archív (ďalej ŠA) v Prešove, fond Kolégium východného dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove, i. č. 104.

⁵ ŠA v Košiciach – pobočka Košice, fond Národná škola (ďalej len NŠ) vo Vyšnom Medzeve, šk. č. 1.

⁶ ŠA v Košiciach – pobočka Košice, fond NŠ v Malej Vieske, šk. č. 1.

⁷ V rámci riadenia školstva na okresnej úrovni v medzivojnovom období, počas Slovenského štátu a určitý čas po druhej svetovej vojne, školské inšpektoráty riadili činnosť ľudových a meštianskych škôl.

vydané nakladateľstvom v Prahe.⁸ Z hľadiska pramennej hodnoty je však dôležitá obsahová stránka týchto dokumentov.

Prvá strana výkazu poskytuje tieto informácie: názov a miesto školy, o koľko triednu školu ide, školský rok, dátumy vydania vysvedčenia, kto v danom školskom roku bol správcom školy, triednym učiteľom a ktorí ďalší učitelia učili v sledovanej triede. Z názvu školy sa dozvedáme, či to bola škola cirkevná, štátna alebo obecná. Ak išlo o cirkevnú, aj ktorej cirkvi patrila. Takže v mieste takejto školy sa dá sledovať vierovyznanie obyvateľstva. Počet tried sa vo vývoji školy mohol meniť. Záviselo to od zapísaných detí, ktorých počty v triedach určovali ministerské vyhlášky. Pri skúmaní dejín školy, z ktorej sa zachovali len triedne výkazy, bádateľ nájde informácie o učiteľskom zbore začínajúc správcom školy, pokračujúc triednym učiteľom a ďalšími učiteľmi, ktorí sa podieľali na výchovno-vyučovacom procese. Úspešnosť takýchto informácií spočíva v dobrej čitateľnosti mien učiteľov, lebo predpokladáme, že pod vplyvom vedenia žiakov k úhladnému písmu sami o to dbali.⁹ Ďalej môžeme sledovať v regiónoch pôsobenie českých učiteľov a ich podiel na výchovno-vyučovacom procese. Pôsobenie českého učiteľa na škole prezrádza používanie českých slov pri vypisovaní triednych výkazov.

Na prvej strane je okrúhla pečiatka školy. Uvádza oficiálny názov školy so sídlom a na území s obyvateľmi určitej menšiny aj názov v jazyku tej ktorej menšiny. V ŠA v Prešove pobočka Humenné sa stretávame s názvami v azbuke, keďže ide o región s početne zastúpenou ukrajinskou menšinou. V medzivojnovom období hlavne v okresoch Medzilaborce a Snina boli početne zastúpené ruské ľudové školy.

Druhá strana výkazu udáva, kedy začal a kedy skončil školský rok. Tieto dátumy určil každý rok v medzivojnovom období výnos Ministerstva školstva a národnej osvety. Stretávame sa s tým, že na všetkých školách nezačínal a nekončil školský rok v rovnakom termíne. Spôsobili to rozličné závažné príčiny. Niektoré obce nemali učiteľa. Kým táto príčina bola po vzniku ČSR bežná, v roku 1952 to už bolo neobvyklé. Napriek tomu sa s týmto dôvodom stretávame v tomto roku v triednom výkaze jednotriednej Národnej školy v Ptičom. Vyučovanie bolo prerušené od 30. októbra do 27. novembra. Napríklad v regióne okresov Humenné, Medzilaborce a Snina nastala zložitá situácia v roku 1944 prechodom východného frontu. V niektorých obciach bolo vyučovanie buď prerušené, alebo začalo až koncom novembra, niekde dokonca až v decembri. Budovy škôl využívali vojaci, preto boli aj mnohé písomnosti škôl zničené. Predpokladáme, že takéto problémy zasiahli školy aj v iných regiónoch Slovenska. Tabuľky o dochádzke obsahujú údaje o skutočnosti, že v zimných mesiacoch bola dochádzka podstatne pravidelnejšia ako v mesiacoch intenzívnych poľnohospodárskych prác – v septembri, máji a júni.

Najrozsiahlejšou časťou triedneho výkazu sú katalógové listy jednotlivých žiakov. Hlavičku listu tvoria nacionálne údaje žiaka: meno a priezvisko, dátum a miesto narodenia, vierovyznanie žiaka, príslušnosť k obci a župe, údaje o jeho očkovaní, kedy a na ktorej škole začal žiak povinnú školskú dochádzku, meno a zamestnanie otca alebo matky, ak nemal otca, uvádzalo sa meno tútora.¹⁰ Tieto katalógové listy

⁸ ŠA v Prešove – pob. Humenné, fond NŠ v Hažine nad Cirochou, i. č. 25.

⁹ Súčasťou klasifikácie prospechu žiaka bola tiež „Zovňajšia úprava písomných prác“, ktorá bola hodnotená piatimi stupňami.

¹⁰ Ide o povinné očkovanie napríklad proti kiahňam.

pomáhajú sledovať aj sociálne zloženie obyvateľstva v obci, náboženské viero-
vyznanie a pod.¹¹

Uskutočnili sme konkrétny výskum triednych výkazov dvoch existujúcich ľudov-
ých škôl v Humennom v medzivojnovom období – Štátnej ľudovej školy v Humen-
nom a Rímsko-katolíckej školy v Humennom.¹²

Sledujeme pramennú hodnotu informácií získaných z triednych výkazov Štátnej
ľudovej školy v Humennom. Až do školského roku 1938/39 najpočetnejšiu skupinu
žiakov tvorili Židia, len zriedkavo žiaci slovenskej národnosti.¹³ Štátnu školu navšte-
vovali aj žiaci českej národnosti, ktorých rodičia pracovali v železničnej doprave,
v četníctve, na pošte, v banke, ako aj v učiteľstve. Najčastejšími profesiami zastúpe-
nými Čechmi boli: prednosta stanice, riaditeľ pošty, vedúci predajne Baťa, četníci
rôznych hodností, okresný sudca, riaditeľ banky, štátny veterinár.

Nedostatok pracovníkov sa riešil zamestnávaním kvalifikovaných zamestnancov
českej národnosti aj v tomto regióne Slovenska nielen v školstve, ale aj v iných
rezortoch. Najtypickejšími povolaniami židovského obyvateľstva, a to nielen v Hu-
mennom, boli už tradične obchodník, často krčmár, staviteľ, ale tiež kníhtlačiar či
lekárnik.

Súčasťou tejto školy boli od školského roku 1930/31 rómske triedy, ktorých za-
chované triedne výkazy majú bohatú pramennú hodnotu. Už častá výmena triednych
učiteľov, je ich podpísaných päť až šesť, svedčí o problémoch zvládnuť výchovno-
vzdelávací proces rómskych detí. Z katalógových listov sa dozvedáme, že všetky žili
v rómskej osade, že u rodičov nie sú uvedené zamestnania, čo určite svedčí o neza-
mestnanosti tejto skupiny obyvateľstva. Do jedného ročníka chodili aj traja súrodenci,
čo bolo dôsledkom vysokého percenta neprospiievajúcich rómskych detí.¹⁴
V rómskych triedach sú kolónky pre poznámky pri žiakoch často zapísané triednymi
učiteľmi. Najčastejšími poznámkami boli informácie o zaslaní výzvy rodičom
k návšteve školy dieťaťa a tiež údaje o vymeskaní hodín v dôsledku chorôb, najčas-
tejšie to boli svrab, padúcnica či malária.

Zvláštnosťou fondu Štátnej ľudovej školy v Humennom sú chýbajúce triedne vý-
kazy z obdobia Slovenského štátu. Opäť pokračujú v školskom roku 1945/46.
V tomto školskom roku triedne výkazy udávajú žiakov izraelského náboženstva len
ojedinele, alebo už vôbec nie.

Rímsko-katolícku ľudovú školu v Humennom navštevovali Slováci nielen z Hu-
menného, ale aj žiaci pochádzajúci z iných miest, ktorí prišli s rodičmi pracujúcimi
na postoch ako napr. školský inšpektor, učiteľ, lesný inžinier, prokurista a i. Pomo-
cou informácií o zamestnaní rodičov žiakov by sme mohli vyčíslit' zastúpenie jed-
notlivých profesií v Humennom.

Sociálne pomery v rodine, sociálne rozdiely medzi dedinou a mestom a ich vplyv
na prospech žiakov môžeme sledovať v tabuľke katalógového listu, do ktorej triedny

¹¹ V obci mala takmer každá rodina deti.

¹² Z činnosti Rímsko-katolíckej školy v Humennom sa zachovali len triedne výkazy. Vo
fonde Štátnej ľudovej školy v Humennom nachádzame aj dva zošity z pedagogických
porád.

¹³ Napríklad v školskom roku 1923/24 druhú triedu navštevovalo 45 žiakov, z toho 41
Židov. ŠA v Prešove – pob. Humenné, fond Národná škola Humenné I, i. č. 7.

¹⁴ Napríklad v školskom roku 1937/38 zo 40 žiakov nemohlo postúpiť do vyššieho ročníka
20 detí. ŠA v Prešove – pob. Humenné, fond Národná škola Humenné I, i. č. 99.

učiteľ zapisoval prospech žiaka v jednotlivých klasifikačných obdobiach a jeho dochádzku za každý mesiac.¹⁵ Súčasťou tabuľky bol priestor pre poznámky, kde triedny učiteľ zapisoval o žiakovi mimoriadne skutočnosti. Najčastejšie to boli informácie o porušovaní školskej dochádzky a jej príčiny. Jedným z dôvodov vynechania školskej dochádzky boli zdravotné problémy. V niektorých triednych výkazoch sa zachovali ospravedlnenky od ošetrovujúcich lekárov, takže môžeme sledovať lekárov pôsobiacich v tom ktorom čase a priestore. Tieto ospravedlnenky sú súčasťou triedneho výkazu, keďže ich zviazali spolu s katalógovým listom konkrétneho žiaka.

V školskom roku 1945/46 najčastejšími zápismi triednych učiteľov bola neúčasť žiakov na vyučovaní: „žiak nemal topánky“, „vrátil sa z evakuácie a opravoval zhoršený dom“, „pre nedostatočné šatstvo a obuv“, „pomáhal pri stavbe rodinného domku vojnou zničeného“. Katalógový list uzatvárala informácia o spôsobilosti alebo nespôsobilosti postúpiť do vyššieho ročníka.

V neposlednej miere majú veľký význam katalógové listy významných osobností, ktoré poskytujú údaje pre spracovanie ich životopisných údajov. Napríklad vo fonde Národnej školy v Udavskom je súčasťou triedneho výkazu katalógový list kardinála Jozefa Tomka (i. č. 3) z prvého ročníka. Vo fonde Obchodnej akadémie v Humennom sa zasa nachádza katalógový list bývalého prezidenta Slovenskej republiky Michala Kováča (šk. č. 4) pochádzajúceho z Ľubíša.

V triednych výkazoch ľudových škôl z obdobia prvej Slovenskej republiky v hlavičke katalógového listu pribudli informácie o národnosti a štátnej príslušnosti žiaka.

Po Viedenskej arbitráži a „malej vojne“ južná a východná časť Slovenska pripadla Maďarsku a obyvateľstvo na tomto území znovu zažilo obdobie maďarizácie. Tak napríklad po krátkom konflikte Slovenska s Maďarskom nazývanom „malá vojna“, stratilo Slovensko veľkú časť východného Slovenska o rozlohe 105 484 ha s vyše 40 000 obyvateľmi, čo znamenalo stratu 74 obcí.¹⁶ Zaujímavosťou je, že v roku 1930 sa k maďarskej národnosti hlásilo 159 obyvateľov okresov Humenné, Medzilaborce a Snina, pričom v samotnom Humennom žilo 77 Maďarov.¹⁷ Obce sninského a sobranceckého okresu pričlenené k Maďarsku patrili do užskej administratívnej expozitúry so sídlom v Užhorode, pričom úradnou rečou na tomto území boli maďarčina a rusínsky jazyk.¹⁸ Svedčí o tom aj niekoľko zachovaných školských dokumentov vo fondoch Národná škola v Kolbasove a Národná škola v Kolonici, a sú to práve len triedne výkazy.¹⁹ Vo fonde Národnej školy v Kolonici sa zachoval triedny výkaz formátu A3, ktorý je typický pre triedne výkazy ešte pred rokom 1918.²⁰

¹⁵ Počet klasifikačných období tiež prešiel zmenami, keď sa striedali štyri klasifikačné obdobia s dvoma.

¹⁶ DEÁK, L.: Agresia Maďarska proti Slovensku v marci 1939. In: *Malá vojna (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939)*. Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach, 30. 3. 1993. (Zost. Ladislav Deák). Bratislava 1993, s. 20.

¹⁷ PLESNÍK, P. a kol.: *Slovensko. Ľud – I. časť*, Bratislava 1974, s. 448.

¹⁸ POTEMRA, M.: Sobrancecký kraj za maďarskej okupácie v rokoch 1939–1944, s. 81. In: *Malá vojna (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939)*. Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach, 30. 3. 1993. (Zost. Ladislav Deák). Bratislava 1993, s. 81.

¹⁹ ŠA v Prešove – pob. Humenné, fond NŠ v Kolonici, i. č. 30 a fond NŠ v Kolbasove, i. č. 19.

²⁰ ŠA v Prešove – pob. Humenné, fond NŠ v Hažine nad Cirochou, i. č. 1.

Triedny výkaz je tlačený dvojazyčne: po maďarsky a po rusínsky s názvami –*Anyakönyvi naplója* a *Metričnýj dnevnik*, čo môžeme preložiť ako matričný denník. Údaje o žiakovi, či už nacionálne, údaje o rodičoch, prospech v jednotlivých predmetoch, sú uložené v jednom riadku tabuľky, ktorá je rozložená na dvoch stranách.²¹ Mená žiakov a rodičov sú napísané iba v maďarčine.²² Vo fonde Národnej školy v Kolbasove sa zachovali neobvyklé brožúrky obsahujúce údaje o jednom žiakovi.²³ Brožúrky sú formátu A5, sú dvojazyčné, a to tak, že jedna stránka je vytlačená v maďarčine a zrkadlovo druhá v rusínskom jazyku. Na prvej strane je predtlač pre osobné údaje v maďarčine a na druhej v rusínskom jazyku. Ďalšie dvojstránky obsahovali výchovno-vzdelávacie výsledky za každý polrok. Ľavá strana bola v maďarčine a pravá v rusínskom jazyku. Brožúrky v podstate slúžili ako oznamovací prostriedok výchovno-vyučovacích výsledkov žiaka pre rodičov, o čom svedčí aj podpis rodičov pod známami. Zo spomínaných triednych výkazov je jasné, že žiakom pribudlo vyučovanie maďarského jazyka, z ktorého známky neboli najlepšie. Čo sa týka dejepisu, názov predmetu je zapísaný ako História Maďarov alebo História uhorského národa.

Zo školského roku 1944/45 sa v niektorých školách zachovali triedne výkazy, ktoré vyhotovili učitelia ručne, čo svedčí o nedostatku triednych výkazov.

Po roku 1945 prechádzali triedne výkazy častými zmenami, a to pod vplyvom politických zmien. Postupne sa menilo postavenie náboženskej výchovy vo výchovno-vyučovacom procese. V katalógovom liste sa postupne vytrácala z hlavičky kolónka venovaná náboženskému vierovyznaniu žiaka a v časti klasifikačnej sa z prvej pozície dostáva do spodnej časti k iným výchovám, až nakoniec náboženská výchova figuruje ako nepovinný predmet.

V školskom roku 1953/54 vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo nové triedne výkazy. Všeobecná časť, ktorá je venovaná triede ako celku, je obohatená tabuľkami: Zmeny v stave žiactva v školskom roku, Straty vyučovacích hodín v triede,²⁴ Prehľad o žiakoch.²⁵ Zmenil sa vo veľkej miere po obsahovej stránke aj katalógový list žiaka. K informáciám o otcovi pribudli informácie o matke, takže môžeme sledovať úplné sociálne postavenie rodičov žiaka. Pribudli záznamy o zdravotnom stave žiaka, o jeho výške a váhe na začiatku a konci školského roka. Náboženstvu sú venované tri riadky: akú náboženskú výchovu žiak navštevoval; prihlásil sa; a dôležitá informácia – odhlásil sa. Začína totiž obdobie odpútavania žiakov od návštevy náboženskej výchovy, ktoré sa realizuje rôznymi „odpútavacími“ akciami v nedeľu doobeda, ako aj presvedčovaním rodičov, aby odhlásili dieťa z vyučovania náboženstva.

Zaznamenávali sa aj informácie: pionierom od, funkcia, pričom tieto informácie sa využívali pri písaní charakteristiky žiaka k prihláške na strednú školu, teda čím

²¹ Takýto typ triedneho výkazu sme už spomenuli v prvej časti príspevku.

²² ŠA v Prešove – pob. Humenné, fond NŠ v Kolonici, i. č. 30. Napríklad Rosics János (Rosič Ján), Rosics Miklós (Rosič Mikuláš).

²³ ŠA v Prešove – pob. Humenné, fond NŠ v Kolbasove, i. č. 19.

²⁴ Straty sa mohli týkať napríklad v dôsledku metodických dní učiteľov, takže môžeme sledovať metodickú činnosť učiteľov toho ktorého regiónu.

²⁵ Do tejto tabuľky sa zaznamenávali využiteľné informácie: žiak má zamestnanú matku, úplne sa stravuje v škole, je v družine mládeže, je činný v záujmových krúžkoch, je pionierom.

bol žiak aktívnejší v pionierskej organizácii, tým lepšia charakteristika s vyššou možnosťou prijatia na strednú školu. Novými kolónkami sú Príkladné skutky – pochvaly a Hrubé poklesky – tresty.

V ďalšom období, až do roku 1989, sa vyskytovali len minimálne a nevýznamné zmeny.

Vo fondoch niektorých škôl sa zachovali Matričné listy. Ide o obojstrannú predtlač formátu A4. V porovnaní s katalógovým listom v triednom výkaze je podrobnejší, hlavne návšteva škôl je rozpísaná jednotlivo za každý školský rok. Do poznámok o schopnostiach, chovaní a telesnom stave dieťaťa triedny učiteľ zapisoval za každý školský rok stručne jednou vetou charakteristiku žiaka. Ale objavujú sa vo fondoch ľudových škôl len v medzivojnovom období a napríklad v ŠA v Prešove, pobočka Humenné, len vo fondoch dvoch škôl.²⁶

Žiaci, ktorí po ukončení povinnej školskej dochádzky nepokračovali vo vzdelávaní na žiadnej strednej alebo učňovskej škole, pokračovali vo vyučovaní na ľudovej hospodárskej škole. Tieto typy škôl vznikali na dedinách a ich úlohou bolo pripraviť žiaka teoreticky a hlavne prakticky pre prácu v poľnohospodárstve. A práve z týchto škôl sa nezachovalo veľa materiálu, a ak áno, tak hlavne triedna kniha, súčasťou ktorej bol aj výkaz žiakov. Takže v tomto prípade je pramenná hodnota triedneho výkazu obohatená triednou knihou. Z katalógových listov môžeme sledovať, čomu bolo venované vyučovanie. Hodnotenie prospechu prebiehalo iba na konci roka. Žiak bol ohodnotený známkou za každý predmet, ale aj súhrnne jednou známkou.

Pre stredné školy boli tlačené triedne katalógy podľa typu školy, ale plnili tú istú funkciu ako triedne výkazy pre ľudové školy. Prvú časť triedneho katalógu tiež tvorili všeobecné informácie o triede a druhú katalógové listy s informáciami o jednotlivých žiakoch s tým, že každý typ strednej školy mal svoje predtlače katalógových listov. Vyplývalo to z odlišných výchovno-vyučovacích plánov pre jednotlivé typy stredných škôl. Aj triedne katalógy v medzivojnovom období tlačilo Štátne nakladateľstvo v Prahe a v Bratislave. Preto sa v našich archívoch stretávame s katalógmi aj v slovenskom aj v českom jazyku.²⁷

Podľa týchto katalógov boli najčastejšie vyučujúci učitelia, ako aj správca školy, českej národnosti. Českí učitelia prichádzali na Slovensko po vzniku samostatného Československa, keď „v novembri 1918 bolo na Slovensku len tristo národne uvedomelých slovenských učiteľov pre ľudové školy a asi dvadsať stredoškolských profesorov – Slovákov“.²⁸ Text dopisovaný do rôznych kolóniek je písaný v českom jazyku. V katalógoch pre učňovské školy sa v katalógovom liste žiaka zaznamenávali okrem doteraz spomínaných základných informácií – nacionálie, rodičia žiaka a klasifikácia z jednotlivých vyučovacích predmetov – aj údaje o zamestnávateľovi žiaka, u ktorého, predpokladáme, pracoval a po ukončení školy bol aj zamestnaný. Pre nás

²⁶ ŠA v Prešove – pob. Humenné, fond NŠ v Snine, i. č. 7 a NŠ v Uličskom Krivom, i. č. 31.

²⁷ ŠA v Prešove – pob. Humenné, fond Obchodná akadémia v Humennom, šk. č. 2 a fond Učňovská škola v Humennom, šk. č. 5. ŠA v Košiciach – pob. Michalovce, fond Štátna odborná škola pre ženské povolania v Michalovciach, šk. č. 1. V tomto fonde triedny katalóg zo školského roka 1939/40 (už za Slovenského štátu) je s predtlačou v českom jazyku. Predpokladáme, že nemali zatiaľ k dispozícii slovenské katalógy.

²⁸ MAGDOLENOVÁ, A.: Slovenské školstvo v prvých poprevratových rokoch. In.: *Historický časopis*, 1981/4, s. 482–505.

je zaujímavá informácia o profesijnom zameraní zamestnávateľa. Môže nám pomôcť pri charakteristike hospodárskeho vývoja sledovanej obce.

V pohraničných oblastiach s národnostne zmiešaným obyvateľstvom po roku 1918 vznikli národnostné školy. Severovýchodná časť Slovenska po vzniku samostatného Československa bola zastúpená rusínskou národnostnou skupinou, a to hlavne v okresoch Stará Ľubovňa, Bardejov, Vyšný Svidník, Humenné, Medzilaborce, Snina. V humenskom archíve sa zachovali archívne dokumenty, či už z medzivojnového obdobia ľudových ruských škôl, bezprostredne po druhej svetovej vojne aj z ruských stredných škôl, ktoré boli neskôr ukrajinské. Od vzniku Československa sa totiž časť obyvateľstva etnicky identifikovala ako Rusíni, druhá ako Ukrajinci a tretia ako Rusi. A keďže v medzivojnovom období štát nezasahoval do vnútorných otázok rusínskeho obyvateľstva, vo fondoch ľudových škôl sú triedne výkazy s predtlačou v ruskom alebo v ukrajinskom jazyku. V roku 1926 Štátne nakladateľstvo v Prahe vydalo prvé výkazy písané azbukou. Dovtedy učitelia azbukou zapisovali informácie do výkazov so slovenskou predtlačou. Vo fondoch škôl z medzivojnového obdobia sa našli výkazy vydané Štátnym nakladateľstvom v Prahe, v roku 1929 so slovenskou predtlačou na prvej a druhej strane a katalógové listy boli tlačené už dvojjazyčne – v slovenčine a v ruštine, resp. ukrajinčine.²⁹ Po druhej svetovej vojne boli Rusíni označovaní za ukrajinskú národnostnú menšinu, a tak sa triedne výkazy tlačili už len v ukrajinskom jazyku s tým, že ich tlačili dvojjazyčne, teda aj po slovensky.

V roku 1930 v okresoch Medzilaborce a Snina dosahovala negramotnosť 25–30 % a v okrese Humenné 15–20 % obyvateľov. V roku 1950 bez vzdelania bolo ešte 1,4 % obyvateľstva.³⁰ O procese znižovania negramotnosti obyvateľstva svedčia napr. triedne výkazy a triedne knihy kurzu vzdelanostného minima z rokov 1955 až 1960, ktorý navštevovali šesťnásť až sedemnásťroční, s cieľom naučiť sa čítať a písať.³¹

Napriek tomu, že základným prameňom pre výskum pramennej hodnoty triednych výkazov a katalógov boli fondy základných a stredných škôl zo spádového územia humenskej pobočky Štátneho archívu v Prešove z obdobia rokov 1918 až 1960, možno konštatovať, že školské fondy v ostatných pobočkách štátnych archívov poskytujú rovnakú možnosť ich využitia. Ide o už spomínaný výskum dejín školstva na Slovensku, no najmä regionálnych dejín školstva. Možno ich tiež využiť pri získavaní životopisných údajov významných osobností. Poskytujú tiež údaje o sociálnom a čiastočne aj hospodárskom vývoji regiónu.

Pramennú hodnotu triednych výkazov a katalógov využili aj autori najnovšej publikácie o histórii Humenného.³² Často ich pramennú hodnotu využívajú študenti pri vypracúvaní svojich seminárnych a diplomových prác.

²⁹ ŠA v Prešove – pob. Humenné, fond Národná škola v Sukove, š.č.1.

³⁰ PLESNÍK, P. a kol.: *Slovensko. Ľud – I. časť*, Bratislava 1974, s. 430.

³¹ ŠA v Prešove – pob. Humenné, fond Národná škola v Humennom – Podskalka, šk. č. 2. Ide o vzdelávanie rómskych obyvateľov, ktorí už v medzivojnovom období sídlili v Podskalkke, ktorá bola súčasťou Humenného.

³² Kol.: *Dejiny Humenného*. Redos, 2002.

VALEUR DOCUMENTAIRE DES RAPPORTS ET CATALOGUES DE CLASSE

Mária Novosádová

Dans son étude, l'auteur s'occupe de valeur documentaire des rapports et des catalogues de classe qui font partie intégrante du courant d'affaires scolaire dans le processus de la micro-gestion des écoles de différents types.

Les rapports de classe ont subi un développement au point de vue de leur titre ainsi que de leur contenu. On changeait aussi leur format. Ces changements concernant leur développement étaient souvent liés avec des changements de développement politique. La première partie de l'étude analyse brièvement le développement jusqu'à l'année 1918. L'auteur s'occupe d'une façon plus détaillée de valeur documentaire des rapports de classe surtout après l'année 1918, où les écoles utilisent déjà des rapports de classe slovaques. Elle prête son attention sur leur développement dans différentes périodes, dans différents types d'écoles, en passant depuis des écoles primaires aux écoles secondaires jusqu'aux écoles d'apprentissage. Elle apporte des informations qui peuvent être utiles pour l'histoire de l'enseignement, en soulignant l'histoire de l'enseignement régional, mais aussi l'histoire générale des régions. Dans une plus grande mesure elle profite surtout des documents d'archives se trouvant dans les archives de la ville de Humenné lesquelles sont, par rapport à quelques autres, plus riches, puisqu'elles contiennent les documents de trois districts – Humenné, Snina et Medzilaborce. Sur la base des informations concrètes acquises des rapports de classe, elle montre les possibilités de leur utilisation aux recherches, d'autant plus que, dans le cas de certaines écoles, on n'a conservé que les rapports de classe comme la seule source.

Pour son étude, l'auteur a profité des rapports de classe déposés surtout dans les archives de Humenné, mais aussi dans d'autres archives de Slovaquie.

Traduit par Kristína Kapitánová

O NIEKTORÝCH NOVÝCH POZNATKOCH K DEJINÁM VÝZNAMNÝCH ŠARIŠSKÝCH LOKALÍT NA ZÁKLADE VÝSKUMU EPIGRAFICKÝCH PRAMEŇOV

MIROSLAV ČOVAN

Čovan, M.: Some New Facts on History of Significant Šariš Localities on the Basis of Research of Epigraphic Sources. *Slovenská archivistika*, Vol XLV, No 1, 2010, p. 28–38.

The author of the paper, which refers to a limited historical area, provides specific examples to demonstrate possibilities derived from the research of epigraphic artefacts and their media. The results of this study present epigraphy as a science with the scope extending epigraphic sphere.

Epigraphy. The Šariš region. Artefacts. Signs.

Mgr. Miroslav Čovan, interný doktorand Katedry archívniectva a pomocných vied historických, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova 2, 818 06 Bratislava

Napriek stále evidentnejšej tendencii vzrastajúceho významu, ktorý nadobúda výskum nápisového materiálu na Slovensku,¹ zostáva v platnosti konštatovanie, že mnoho historikov si stále neuvedomuje potenciálnu výpovednú hodnotu epigrafických prameňov. Rovnako to možno tvrdiť aj o mnohých historikoch umenia či reštaurátoroch. Až na niektoré výnimky absentuje interdisciplinárny prístup, pri ktorom by sa efektívnym spôsobom využívali metódy epigrafického výskumu, či konkrétne zistenia profesionálneho epigrafika.² Tento príspevok prezentuje nové skutočnosti viažuce sa k histórii významných lokalít Šariša, zistené práve na základe epigrafického výskumu.³

Kaplnka sv. Kunhuty vo Veľkom Šariši

Tradičnými dominantami bývalého kráľovského mesta Veľký Šariš sú zrúcaniny hradu a starobylý kostol sv. Jakuba. Obe svojou prítomnosťou poukazujú na obdobie 13., no najmä 14. storočia, keď bol Veľký Šariš plnoprávnym nositeľom výsad slobodného kráľovského mesta a administratívnym sídlom Šarišskej stolice.⁴ Zhruba do 16. storočia sa v meste nachádzal aj kláštor augustiniánov, ktorí sem prišli v druhej

¹ Vedúce postavenie s presahom za hranice Slovenska zastáva v tomto smere *Juraj Šedivý* z Katedry archívniectva a pomocných vied historických FF UK, a to jednak vo sfére vedecko-publikačnej, ako aj pedagogickej.

² ŠEDIVÝ, J.: K datovaniu troch sporných epigrafických prameňov našich dejín. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, 7. Trnava 2008, s. 54–61; tiež ČOVAN, M. – JANOŠÍKOVÁ, Z.: Kanónia č. 2 v Spišskej Kapitule. In: *Pamiatky a múzeá*, 57, 2008, č. 4, s. 52–55.

³ Tu prezentované zistenia budú súčasťou dizertačnej práce venujúcej sa stredovekým a ranonovovekým nápisom na území Šariša.

⁴ ULÍČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice 1990, s. 347–351.

polovici 13. storočia z Poľska.⁵ Na základe archeologických výskumov predstavuje objekt gotickej Kaplnky sv. Kunhuty (podľa staršieho úzu Kunigundy) veľmi pravdepodobne jedinú zachovanú časť kláštora. Niekdajšia kláštorná kaplnka dnes chátra a bohoslužobná či akákoľvek iná činnosť v nej abscentuje. Z hľadiska bádateľov najrôznejších vedných odborov však nestráca nič na svojom význame a napriek vykonanému archeologickému,⁶ čiastočnému umeleckohistorickému⁷ a epigrafickému prieskumu zostáva perspektívnym miestom ďalších objavov.⁸

Zo stránky epigrafickej je zaujímavý exteriér pamiatky. Nad okenným záklenkom stredného poľa polygonálneho záveru kaplnky sú sgrafitovou technikou a v kapitále prevedené iniciály *F.D.* a *D.Z.* s datovaním 1599 a štylizovanou ľaliou (obr. 1, obr. 2). V doterajšej literatúre sme nezaznamenali nijaký pokus o identifikovanie osoby či osôb na základe iniciál či štylizovanej ľalie. V tom lepšom prípade autori venovali svoju pozornosť len samotnému datovaniu, na základe ktorého odvodzovali závery pre stavebný vývoj kaplnky.⁹ Podrobný výskum však konečne odpovedal aj na túto otázku. Doterajšie snahy o odhalenie osoby skrývajúcej sa za literami vyhotovenými kapitálou, vôbec nebrali na zreteľ už vyššie spomínaný fakt o Veľkom Šariši ako o sídle Šarišskej stolice. Stopa v tejto súvislosti vedie na hrad Šariš. Ak nahliadneme do zoznamu hlavných šarišských županov v druhej polovici 16. storočia, nachádzame medzi rokmi 1576 až 1604 meno František Deršfi (*Franciscus Dersffy*).¹⁰ Okrem tejto významnej funkcie bol od roku 1594 nositeľom čestného titulu kráľovského pohárnika a zúčastnil sa tiež viacerých bitiek proti Turkom. Jeho prvou manželkou bola Magdaléna Turzová (Thurzová), druhou Uršula Čáсарová (Császárová), s ktorou mal jedinú dcéru Uršulu.¹¹ Predpoklad, že pôvodcom nápisu je práve on, potvrdzuje tiež prídomok rodu *de Zerdahelyi* (*Szerdahelyi*). Časť starších historikov uvádza, že rod získal tento predikát podľa pustatiny *Szerdahelyi* v Novohradskej stolici.¹² Definitívu pri riešení problému poskytuje štylizovaná ľalia sprevádzajúca nápis s datovaním. Práve ľalia predstavuje hlavnú erbovú figúru rodu Deršfi.¹³ Je ťažké jednoznačne vysvetliť, k akej udalosti sa samotný nápis viaže. Najpravdepodobnej-

⁵ MIROŠŠAYOVÁ, E. – KARABINOS, A.: Kláštor augustiniánov vo Veľkom Šariši. In: *Pamiatky a múzeá*, 54, 2005, č. 2, s. 18–24.

⁶ Tamže.

⁷ JANOSÍKOVÁ, Z.: *Renesančná sgrafitová výzdoba na území Spiša a Šariša*. Diplomová práca. Bratislava 2008, s. 268–269.

⁸ Je veľmi pravdepodobné, že sa pod podlahou kaplnky nachádza krypta. Sondy v omietke západného priečelia zas odkryli stopy malieb, pozri MIROŠŠAYOVÁ, E. – KARABINOS, A.: c. d., s. 23.

⁹ *A nagysárosi Rákóczi-kastély*. Művészeti, 2, 1903, s. 210–211; *Súpis pamiatok na Slovensku* (ďalej SPS), 3, GÜNTHEROVÁ, A. (zost.), Bratislava 1969, s. 396; ČÍŽMAR, M.: *Starobylý a pútnický Veľký Šariš*. Levoča 1999, s. 20.

¹⁰ Tóth, S.: *Sáros vármegye monografiája*, 2, Budapest 1910, s. 180.

¹¹ Wagner, C.: *Ananlecta Scepisii sacri et profani*, 4, Posonii et Cassoviae 1778, s. 132.

¹² NAGY, I.: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* 3, Pest 1857–1868, s. 287; Novák, J.: *Rodové erby na Slovensku I*. Bratislava 1980, s. 83–84, pozn. 58, s. 317.

¹³ SIEBMACHER, J. – CSERGHEÖ, G.: *Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Neberländern der St. Stephans Krone*. Nürnberg, Bauer und Raspe 1885–1892, s. 132; Novák, J.: c. d., s. 84.

šie vyjadruje nové vysvätenie kaplnky spojené s jej stavebnou úpravou.¹⁴ Nech však už motivácia pôvodcu pre vytvorenie nápisu bola akákoľvek, on sám už nie je pre historickú obec neznámy.

Obrázok č. 1 – Kaplnka sv. Kunhuty vo Veľkom Šariši.

Obrázok č. 2 – Kaplnka sv. Kunhuty vo Veľkom Šariši – detail s nápisom.

¹⁴ Otázka uvedeného roku a možnej renesančnej úpravy kaplnky ostáva nezodpovedaná, keďže objekt nevykazuje žiadne prvky pochádzajúce z daného obdobia.

Zvonica v Sabinove

Ďalší z množstva príkladov flagrantne ľahostajného prístupu k možnostiam, ktoré poskytuje rozbor obsahovej a formálnej stránky epigrafickej pamiatky, predstavuje pôvodne gotická zvonica v Sabinove. Na jej východnej stene, v exteriéri, sa nachádza mramorová doska s meštianskym znakom¹⁵ a v kapitále vytesaným nápisom: *TENDIT A[D] A[EQUUM] // OPVS HOC SVB IUDICATV NOBILIS / SIMI AC CONSVLTISS(IMI) DOMINI / MATTHIAE GOSNOVICERI PROPRI / IS SVMPTIBVS EST RESTAVRATVM / ANNO CHRISTIANO 1657* (obr. 3, obr. 4).¹⁶ Je zaujímavé, že doterajšia literatúra doslova obchádzala celý text nápisu, okrem datovania. Akoby samotný letopočet, ktorý je z celého nápisu najjednoduchšie čitateľný, postačoval historikom i kunsthistorikom na vyvodenie výsledku o stavebnom vývoji pamätihodnosti. Staršia, ale aj novšia literatúra¹⁷ tak úplne nesprávne vychádza z predpokladu, že zvonica bola postavená práve v roku 1657, čo nápis, hoci v kľúčovej časti (predposledný riadok *...EST RESTAVRATVM*) najťažšie čitateľný jednoznačne vyvracia.¹⁸ Zvonica bola v spomínanom roku prestavaná v štýle spišsko-šarišskej renesancie.¹⁹ Z tejto úpravy, ktorú nápis zaznamenáva, sa dodnes zachovala už len priebežná slepá arkatúra pod barokovou ihlanovou strechou. Vzhľadom na príbuznosť objektu so spišskými zvoniciami môžeme predpokladať, že aj táto bola ukončená štítkami a pravdepodobne vyzdobená sgrafitom.²⁰ Realizáciu prestavby zvonice v danom roku nepriamo potvrdzuje aj dvojica gotických zvonov v jej interiéri. Datované sú rokmi 1470 a 1471. Vzhľadom na známy fakt, že farský kostol vyhorel počas požiaru mesta v r. 1461, je viac ako prirodzený predpoklad, že nové zvony osadili do zvonice postavenej krátko po požiari. Výpovedná sila sledovaného epigrafického prameňa však týmto ešte nie je vyčerpaná. Nápis nás presne informuje aj o pôvodcovi prestavby, čo predošlí bádatelia tiež nechali bez odozvy. Prestavbu

¹⁵ V poli štítu čelne stojaci divý muž s mečom v pravej ruke.

¹⁶ „Toto dielo bolo obnovené na vlastné náklady vznešeného a rozvážneho richtára Mateja Gosnovicera v kresťanskom roku 1657.“

¹⁷ DÍVALD, K.: *A felsőmagyarországi renaissance építészet*. Budapest 1900, s. 15; KOVÁČOVICOVÁ, B.: Sabinov. In: *Pamiatky a múzeá*, 6, 1957, č. 4, s. 178; SPS, 3, 1969, s. 74; HOROCHOVICOVÁ, D.: *Sabinov – zvonica*. Zámer pamiatkovej úpravy. Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Bratislava, stredisko Prešov 1972. Archív PU SR Bratislava. T1907; HRUŠKA, E. – MIKLOŠ, J. – SOCHA, Š.: *Architektonické pamiatky okresu Prešov*. Prešov 1976, s. 50; KÓNYA, P.: Sabinov v druhej polovici 17. a na prahu 18. storočia (1640–1710). In: *Dejiny Sabinova*. Sabinov 2000, s. 151.

¹⁸ Tento riadok je pretesaný, čo pravdepodobne nie je dôsledkom odborného reštaurátorského zásahu. Čiastočne tento predpoklad potvrdzuje absencia akejkolvek reštaurátorskej dokumentácie k nápisu. Po podrobnej analýze jednotlivých litier je najpravdepodobnejšie, že pretesanie nápisu sa uskutočnilo ešte v časoch Mateja Gosnovicera, pričom nápis v tomto riadku pretesaním svoj význam nezmenil. Pôvodný text podľa všetkého obsahoval slovo *CIBINIENSES*, či skôr jeho skrátenú podobu a mal vyjadrovať tiež podiel širšej obce či mestskej rady na obnovení zvonice. Pre nás kľúčové slovo *RESTAVRATVM* sa však vyskytuje v jednom i druhom prípade.

¹⁹ JANOŠIKOVÁ, Z.: c. d., s. 17–22. Podľa autorky je pojem *Spišsko-šarišská renesancia* výstižnejší ako zaužívaný názov *Východoslovenská renesancia*, vzhľadom na geografické rozšírenie pamiatok so špecifickými prvkami (štítková atika, slepá arkatúra, sgrafito).

²⁰ Pôvodne gotické zvonice v Strážkach (renesančná úprava 1629) a vo Vrbove (renesančná úprava 1644). Tamže, s. 233 n., 270 n.

realizoval na vlastné náklady sabinovský richtár Matej (*Matthias*) Gosnovicer, ktorý najvyšší mestský úrad zastával v rokoch 1646–1649, 1652–1654 a 1657–1658.²¹ Je otázkou ďalšieho výskumu, či, a aké puto spájalo tohto Mateja Gosnoviczera s Matejom Gosnovicerom z Levoče, ktorý bol dlhoročným mestským notárom a v rokoch 1661–1665 a 1669 levočským richtárom.²² Z istotou však vieme, že aj on pochádzal zo Sabinova.²³ Nápis na zvonici v Sabinove teda vyvracia tvrdenie reštaurátorov, historikov či umenovedcov, že zvonicu postavili až v roku 1657. Tento letopočet sa v skutočnosti vzťahuje k dobe ukončenia neskororenesančnej prestavby zvonice, ktorú financoval Mathias Gosnovicer.

Obrázok č. 3 – Zvonica v Sabinove – nápisová doska s erbom

Obrázok č. 4 – Zvonica v Sabinove – nápisová doska – detail

²¹ TÓTH, S.: *Sáros vármegye monografiája*, 3, Budapest 1912, s. 586.

²² GÁSPAR, H.: *Lőcsei krónikája*. Levoča 1911, s. 375.

²³ „...H. Matthias Gosnovitzer Cibiniens...“, Tamže, s. 236; pre ďalšie informácie o Matejovi Gosnovicerovi z Levoče pozri: LUDÍKOVÁ, Z. – ÁRPÁD, M. – PÁLFFY, G.: A lőcsei szent Jakab-templom reneszánsz és barokk síremlékei, epitáfiumai és halotti címerei (1530–1700). In: *Művészettörténeti értesítő*, 55, 2006, 2, s. 394–396.

Kaštieľ v Brezovici

Obrázok č. 5 – Brezovica – kaštieľ – nápisová doska

rých častiach je natoľko zvetraná a mramor popukaný, že jednotlivé písmená sú preto ťažšie čitateľné. Reliéfy erbov sú však ešte dobre rozoznateľné (obr. 7). V erbe Jána Brezovického je z koruny položená na trojvrší vyrastajúci kamzík otočený vpravo, smerom ku skalnému bralu, z ktorého vyrastá viničová ratolesť.²⁷ V erbe

Obec Brezovica v okrese Sabinov je svojou históriou nerozlučne spätá s jedným z najvýznamnejších stredovekých a ranonovovekých rodov Spiša a Šariša. Páni z Brezovice (*Berezoviczy*) tu po sebe do dnešných čias zanechali okrem viacerých sepulkrálnych pamiatok v miestnom r. kat. kostole Všetechsvätých aj niekoľko kúrií a kaštieľ.²⁴ Z hľadiska epigrafie je pre nás dôležitý práve kaštieľ nachádzajúci sa v strede obce, neďaleko kostola, na ceste do obce Brezovička. Objekt je dnes už v dezolátnom stave a spolu s ostatnými výtvarnými prvkami, ktoré kaštieľ zdobia (renesančné okná s kamenným profilovaným ostiením a pôvodnými mrežami, sgrafitová výzdoba, hrebienkové klenby, trámový strop v jednej z miestností, pôvodné omietky s maľovanou ornamentálnou výzdobou nad oblúkmi okien v západnom trakte a maľované ornamente v špaletách vstupov západnej miestnosti),²⁵ hrozí postupný zánik aj epigrafickej pamiatke, ktorá sa na ňom zachovala.²⁶ Je to mramorová nápisová doska s dvojicou reliéfne vyobrazených erbov, umiestnená nad vstupom do objektu (obr. 5, obr. 6). Má pomerne vysokú úroveň remeselného vyhotovenia. V niekto-

²⁴ SPS, 1, s. 221.

²⁵ JANOSÍKOVÁ, Z.: c. d., s. 75.

²⁶ Tejto fyzickej devastácii nápisového materiálu, predovšetkým vplyvom poveternostných podmienok, sa v princípe vlastne ani zabrániť nedá. Je však zlé, ak túto deštruktívnu tendenciu podporujú a urýchľujú či už nesprávne pamiatkárské a reštaurátorské zásahy, nevšímavosť miestnych obyvateľov k historickým a kultúrnym hodnotám v ich okolí alebo jednoducho obyčajný vandalizmus. Práve preto je základný plošný prieskum nápisového materiálu tak naliehavý a dôležitý pre zachovanie jeho výpovednej hodnoty.

²⁷ Prítomnosť viničovej ratolesti potvrdzuje predpoklad heraldickej literatúry o tom, že práve výskyt tohto variantu rodového znaku Brezovickovcov možno spájať s ich šarišskou

Anny Geletfiovej je nad trojvrším obrnené rameno držiace palcát, z koruny na ňom položenej vyrastá vták s rozťahnutými krídlami a s hlavou otočenou vpravo. Na hlavě je koruna. Vpravo od hlavy sa nachádza polmesiac, vľavo hviezdička. Tesaný latinský text, umiestnený v jedenástich riadkoch nad sebou, možno transkribovať nasledujúcim spôsobom: *HABITATIO IUSTORV[M] / BENEDICETVR // G(ENEROSVS) D(OMINVS) JOHA(N)NES BERZEVI / CZEY FILIVS G(ENEROSI) D(OMINI) STEPHANI BER / ZE(VICZI) ET CONSOR[S] EIVS G(ENEROSA) D(OMINA) A(N)NA GE / LETH HA(N)C DOMV(M) SIBI [E]T POSTERITATI / EXST[R]VXERUNT // ANNO CH(RISTI) / MDCII // DOMINVS CVSTODIAT INTRO / ITVM ET EXITVM TVVM.*²⁸ Aj pri tomto epigrafickom prameni platí v súvislosti s doterajšou odbornou literatúrou konštatovanie o nedostatočnom využívaní jeho úplnej výpovednej hodnoty. Až na jednu výnimku, ktorá sa však znovu týka len letopočtu, na základe ktorého je prestavba kaštieľa správne položená na začiatok 17. storočia.²⁹

Obrázok č. 6 – Brezovica – kaštieľ – erby na nápisovej doske

Historici, umenovedci i archeológovia vo svojich prácach nápis buď ignorujú, alebo sa o ňom zmieňujú len veľmi všeobecne a hlavne nepresne (jeden príklad hovorí za všetko: „kamenná doska s erbami“).³⁰ Nápis však predstavuje tiež zdroj informácií pre deji-

-
- vetvou. Pozri NOVÁK, J.: *Rodové erby na Slovensku II*. Bratislava 1986, s. 25. Vinič sa vyskytuje aj na väčšine heraldických znamení vyhotovených na náhrobných kameňoch v miestnom kostole Všetehsvätých, a tiež na náhrobnom kameni iného Jána Brezovického v neďalekej obci Brezovička.
- ²⁸ „Obydlie spravodlivých nech je dobrorčené (požehnané). Urodzený pán Ján Berzeviczy, syn urodzeného pána Štefana Berzeviczyho, a jeho manželka Anna Geleth (Geletffy) postavili tento dom (kaštieľ, príbytok) pre seba a svoje potomstvo v roku Krista 1602. Nech Pán stráži tvoj vstup (vchod) i východ.“ Transkripciu nápisu a niektoré zistenia vyplývajúce z epigrafického výskumu uverejnil autor tohto príspevku v nepublikovanej práci: JANOŠIKOVÁ, Z.: c. d., s. 79-80.
- ²⁹ GLOS, P.: Náčrt stavebnohistorického vývoja Ringovho kaštieľa v Pečovskej Novej Vsi, okres Prešov. In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 13*. Bratislava 1996, s. 131. Peter Glos bol vlastne jediný, kto rešpektoval pamiatkový výskum uskutočnený v roku 1979, kde sa informácia o konkrétnom letopočte objavuje prvýkrát. Pozri URBANOVA, N.: *Brezovica – kaštieľ*. Pamiatkový výskum – textová časť. PÚK Prešov 1979. Rukopis, KPÚ, stredisko Prešov. V 74/92 (R2/46). V ostatnej literatúre, ako aj v základnom výskume obce bol kaštieľ, napriek epigrafickému prameňu, interpretovaný ako objekt z polovice 17. storočia, v lepšom prípade z 1. polovice 17. storočia.
- ³⁰ POLLA, B.: *Hrady a kaštiele na východnom Slovensku*. Košice 1980, s. 30. Pozri tiež PUŠKAR, I.: *Brezovica n/Torysou – obec*. Základný výskum. 1955. Rukopis, Archív PÚ SR, Bratislava. Z 1790; HRUŠKA, E. – MIKLOŠ, J. – SOCHA, Š.: c. d., s. 61; Jarčuška, Š.: *Brezovica*. Nepublikované 1984, s. 20; SEDLÁK, P.: *Stručné dejiny Brezovice do začiatku 20. storočia*. Prešov 2000, s. 29.

Obrázok č. 7 – Brezovica – kaštieľ – nápisová doska – detail nápisu

ny rodov Brezovickovcov a Geletfiovcov (*Giletffy*). Ján Brezovický, syn Štefana, spolu so svojou manželkou Annou Geletfiovou boli donátormi prestavby. Zaujímavé sú okolnosti, za ktorých sa uskutočnila. Ján totiž umrel už v roku 1601.³¹ Anna teda pravdepodobne sama dozorovala na ukončenie prestavby kaštieľa po manželovej smrti. Na tabuli nad vstupom do brezovického kaštieľa nechala zvečniť ich mená a rok ukončenia stavebných prác, spolu s dotvorením výzdoby fasád. Anna umrela v roku 1637.³²

Meštiansky dom na Hlavnej ulici č. 67 v Prešove

Meštianska architektúra v historickom centre mesta Prešova je bohatá na viaceré epigrafické pamiatky, predovšetkým z obdobia renesancie. Jednou z nich je aj nápis vytesaný na portáli umiestnenom v prejazde meštianskeho domu na Hlavnej ul. č. 67 (obr. 8, obr. 9, obr. 10). Púta pozornosť kvalitou svojho vyhotovenia tak ako v predchádzajúcich prípadoch, no tiež svojou informačnou hodnotou. Kamenné prvky domu vrátane portálu boli zreštaurované v roku 1997.³³ Prvá časť nápisu v nadpraží je citátom z Evanjelia podľa Matúša, kap. 6, v. 33: . *PRIMUM* . *QVERITE* .

³¹ NAGY, I.: c. d., 4, s. 51, 406; Tóth, S.: *Sáros vármegyé monográfiája*, 1, Budapest 1909, s. 264.

³² NAGY, I.: c. d., 4, s. 406.

³³ *Návrh na reštaurovanie pamiatky. Kamenné články v interiéri meštianskeho domu č. 67 na Hlavnej ul. v Prešove*. Národné pamiatkové a krajinárske centrum v Bratislave, Národné stredisko pre reštaurovanie-ORA Levoča 1997. Rukopis, Archív PÚ SR Bratislava. R 3150.

REGNUM . DEI;³⁴ v dolnej časti, po stranách portálu je vytesaný letopočet 1557 a iniciály PK patriace majiteľovi domu, z ktorého iniciatívy dom v danom roku postavili (alebo prestavali?). Z paleografickej stránky je nápis vytesaný vďaka veľmi peknej kapitálou, ktorá však obsahuje aj viaceré prvky ranohumanistického písma. Medzi ne patrí zľava otvorená *D*, písmeno *I* s nodusom, *N* s nodusom polovičným a oddeľujúce znamienko vo forme bodky či kosoštvorca, z ktorého vybiehajú smerom nahor i nadol vlasové ťahy.³⁵ Ďalšími charakteristickými prvkami síce krátkeho, no o to zaujímavejšieho textu je *V* vo funkcii *U* pravidelne s rozlišovacím znamienkom v podobe mäččeňa, spomínané *D*, ktorého driek i oblúčik sú ukončené trojlístkom; to sa týka aj *G* a háčika v písmene *Q*.

Obrázok č. 8 – Prešov – dom č. 67
na Hlavnom námestí – detail nápisu

Obrázok č. 9 – Prešov – dom č. 67
na Hlavnom námestí – detail nápisu

Staršia i novšia literatúra interpretuje meštiansky dom ako objekt, ktorý vznikol spojením dvoch renesančných domov postavených začiatkom 17. storočia. Tvorcovia Súpisu pochopiteľne ešte nevedeli o našom portáli a preto na základe neho ne-

³⁴ V záverečnej dokumentácii k reštaurovaniu portálu sa nachádza doposiaľ jediný pokus o transkripciu nápisu. Je na škodu veci, že aj v tomto prípade sa prepis akoby podcenil. Autor správy – reštaurátor síce na strane 5 uvádza aspoň z obsahovej stránky správny prepis, no o pár strán ďalej (strana 11), kde sumarizuje nové zistenia z priebehu reštaurovania spoločne s historikom umenia (v dokumentácii neuvedený), nápis čiastočne skomolil (...QVRETITE...) a uviedol tiež nesprávne datovanie 1575. Napriek tejto chybe je však táto reštaurátorská dokumentácia veľmi podrobná a prínosná. Pozri: DRABOVÁ, V. a kol.: *Dokumentácia vykonaných reštaurátorských prác. Reštaurovanie kamenných článkov jednokrídlových a dvojkrídlových dverí interiéru meštianskeho domu č. 67 na Hlavnej ul. v Prešove*. Národné pamiatkové a krajinárske centrum v Bratislave, Národné stredisko pre reštaurovanie-ORA Levoča 1997. Rukopis, Archív PÚ SR Bratislava. R 3385. Vo všeobecnosti platí, že v reštaurátorských správach, dokumentoch či zborníkoch sa nachádza množstvo nápisového materiálu. Spolupráca epigrafika či epigraficky školeného pamiatkára s reštaurátorom sa tu javí ako jedna s kľúčových. Ide o to, že najrôznejšie konzervačné a reštaurátorské zásahy, ktoré sú väčšinou zamerané na artefakt ako celok bez zvláštneho ohľadu k špecifikám nápisovej stránky, môžu pramennú hodnotu daného nápisu značne poškodiť.

³⁵ ŠEDIVÝ, J.: Ukryté v písme. In: *Byzantinoslovaca I*, Bratislava 2006, s. 250; ROHÁČEK, J.: *Epigrafika v pamiatkovej péči*. Praha 2007, s. 32.

mohli svoju hypotézu spresniť.³⁶ Netýka sa to však práce P. Švorca a kolektívu jeho spolupracovníkov z roku 2006.³⁷ Dnes už vďaka zreštaurovanému epigrafickému prameňu vieme, že vžitá predstava o pôvode domu č. 67 nie je pravdivá. Datovanie uvedené na portáli potvrdzuje skoršiu prestavbu, resp. samotný vznik objektu v polovici 16. storočia.

Obrázok č. 10 – Prešov – dom č. 67 na Hlavnom námestí – detail nápisu

Uvedené príklady jednoznačne demonštrujú oprávnenosť tvrdenia o doteraz nie celkom odkrytých možnostiach, ktoré epigrafia, na Slovensku asi najmladšia spomedzi pomocných vied historických, ponúka.

EINIGE NEUE ERKENNTNISSE ZUR GESCHICHTE VON LOKALITÄTEN DER ADELIGEN GESPANSCHAFT ŠARIŠ AUF GRUND DER ANALYSE DER EPIGRAPHISCHEN QUELLEN

Miroslav Čovan

Bis auf einige Ausnahmen absentierte in unserem Land ein interdisziplinärer historischer Zugang, bei dem auch Ergebnisse der epigraphischen Forschung effektiv ausgenutzt würden. Dieser Aufsatz präsentiert neue Erkenntnisse zur Geschichte einiger

³⁶ SPS, 2, s. 544.

³⁷ *Sprievodca po historickom Prešove*. ŠVORC, P. (zost.). Prešov 2006, s. 98.

bedeutender historischen Lokalitäten der Region Šariš, die gerade durch die epigraphische Analyse gewonnen sein konnten.

Die gotische Kapelle der hl. Kunigunde in Veľký Šariš bildet mit höchster Wahrscheinlichkeit den einzigen erhaltenen Teil des ehemaligen Augustiner-Klosters. Über dem Fensterbogen im mittleren Feld der polygonalen Apsis der Kapelle sind mit der Sgraphito-Technik die Initialen in Kapitalis *F.D.* und *D.Z.* mit der Datierung 1599 und einer stilisierten Lilie realisiert. In der bisherigen Literatur wurde kein Versuch unternommen, die Inschrift bzw. die sich unter den Initialen verborgene Personen oder das Symbol der Lilie zu identifizieren. Bei älteren Forschungen wurde der Tatsache, dass Veľký Šariš ein Zentrum der adeligen Gespanschaft (*comitatus*) Šariš gewesen ist, die notwendige Aufmerksamkeit nicht geschenkt. Falls wir aber in die Liste der Obergespane der Region aus der 2. Hälfte des 16. Jhs. hineinschauen würden, würden wir zwischen den Jahren 1576 und 1604 den Namen von *Franz Deršfi* (*Franciscus Dersffy*) finden. Außerdem, die stilisierte Lilie, die die Inschrift begleitet, ist die Hauptwappenfigur der Familie Deršfi. Im zweiten Fall widerlegt die epigraphische inhaltliche und formale Analyse der Inschrift auf dem ursprünglich gotischen Glockenturm in Sabinov die Behauptung der Restauratoren, Historiker und Kunsthistoriker, dass der Glockenturm erst im Jahre 1657 gebaut wurde. Diese Jahreszahl bezieht sich in Wirklichkeit nicht zum Baujahr sondern – der Inschrift nach – nur zum Abschluss des Umbaus im Spätrenaissance-Styl, der durch den Stadtrichter von Sabinov Mathias Gosnovicer finanziert wurde. Auch dem dritten Beispiel – der marmornen Inschriftentafel mit zwei reliefartig realisierten Wappen im Schloss von Brezovica – haben die Forscher bisher keine angemessene Beachtung geschenkt. Dabei beinhaltet die Inschrift Informationen zur Geschichte der Familien Brezovický (Berzeviczy) und Geletffi (Giletfy). Johannes Berzeviczy zusammen mit seiner Gemahlin Anna Geletffi waren die Stifter des Umbaus vom Jahre 1602. Im letzten Beispiel widerlegt die Inschrift, gehauen auf dem Portal in der Durchfahrt eines Bürgerhauses auf der Hlavná Straße 67 in Prešov die eingelebte Vorstellung, dass das Haus vom Anfang des 17. Jhs. stammt. Die Datierung auf dem Portal (1557) bestätigt, dass das Objekt bereits um die Mitte des 16. Jhs. gebaut oder sogar nur umgebaut wurde.

Übersetzt von Juraj Šedivý

PROCES ZAČLEŇOVANIA VIROLOGICKÉHO ÚSTAVU DO ŠTRUKTÚRY ČESKOSLOVENSKEJ AKADEMIE VIED A SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

LÝDIA KAMENCOVÁ

Kamencová, L.: The Process of Integrating the Institute of Virology into the Structure of the Czechoslovak Academy of Sciences and the Slovak Academy of Sciences. *Slovenská archivistika*, Vol XLV, No 1, 2010, p. 39–45.

The paper deals with the circumstances of integrating the Institute of Virology, a significant scientific centre, into the organisational structure of the Czechoslovak Academy of Sciences and the Slovak Academy of Sciences, the top scientific institutions.

Slovakia. Science. Organisational structure.

Mgr. Lýdia Kamencová, Ústredný archív Slovenskej akadémie vied, Dúbravská cesta 9, 841 05 Bratislava 4.

Tento príspevok vznikol zo spoločného projektu koordinovaného výskumu Ústredného archívu SAV (ÚA SAV) a Archívu Akadémie vied Českej republiky (A AV ČR), ktorý prebiehal v rokoch 2006–2008. Názov projektu bol „Akadémie vied ako nositelia kultúrnej identity“. Predmetom výskumu sú zaujímavé okolnosti (fakty a podmienky) začleňovania Virologického ústavu do štruktúry Československej akadémie vied a Slovenskej akadémie vied (ČSAV a SAV). Práve na tomto príklade sa dajú ilustrovať a rekonštruovať niektoré špecifické vzťahy medzi vznikajúcimi vrcholnými vedeckými inštitúciami – ČSAV a SAV. Zo zhromaždeného materiálu sa dá logicky dedukovať, prečo práve Virologický ústav získal tak špecifické, až priam prominentné postavenie v štruktúre československej vedy. Bolo to zrejme ovplyvnené tak medzinárodnou situáciou (zostrújúcimi sa prejavmi studenej vojny a hrozbou použitia bakteriologických zbraní),¹ ako aj subjektívnym faktorom, t. j. osobnosťou akademika Dionýza Blaškoviča. Ako špičkový vedec svetového formátu stál pri zrode Virologického ústavu, resp. jeho predchodcov a zároveň mal dôveru vtedajších politických elít, čo sa prejavilo aj v skutočnosti, že v rokoch 1961–1965 vykonával funkciu predsedu SAV a podpredsedu ČSAV. Okrem toho bol v rokoch 1954–1960 poslancom Národného zhromaždenia.

Pri rekonštrukcii procesu začlenenia Virologického ústavu do organizačnej štruktúry československej vedy sme vychádzali predovšetkým z fondov ÚA SAV (Riadiace orgány SAV I., Umelecká a vedecká rada (UVR) a osobný fond Dionýza Blaškoviča). Použili sme aj materiály z fondov A AV ČR: Řízení a správa ČSAV 1952–

¹ V charakteristike pracovísk ČSAV z konca r. 1952 sa o. i. konštatovalo nebezpečenstvo bakteriologickej vojny a aj z toho sa odôvodňovala nezastupiteľná úloha budúceho Virologického ústavu. A AV ČR, fond Riadenie a správa ČSAV, Sekretariát riaditeľa ÚP ČSAV, sign. 12, č. šk. 120.

1961, Vládní komise pro vybudování ČSAV, Katalog jednání P ČSAV, Organizační odbor ČSAV, IV. sekce ČSAV, osobný fond Ivan Málek – korespondence. Citované materiály z fondov A AV ČR uvádzame v slovenčine. Čerpali sme tiež z fondu Úrad predsedníctva Sboru povereníkov (ÚPSP), ktorý je uložený v Slovenskom národnom archíve. Na doplnenie skúmanej problematiky sme sa opierali aj o publikáciu M. Juríka a kol.: Stránky z kroniky Virologického ústavu SAV (Veda, 2004), ktorej texty majú prehľadný a memoárový charakter.

Vývoj v oblasti virológie prirodzene nemožno skúmať bez poznania širších súvislostí prípravy novej organizácie českej a slovenskej vedy po 2. svetovej vojne. Už v lete 1946 Ministerstvo školstva a osvety (MŠO) ČSR vypracovalo „Rozbor teoretických možností riešenia otázky zriadenia ČSAV“.² Návrh predkladal 4 alternatívy, ktoré uvažovali o nadviazaní na už existujúce vedecké pracoviská, resp. spoločnosti. Hľadal sa vhodný model pre vrcholný koordinačný orgán, zastrešujúci a reprezentujúci budúci vedecký výskum v republike. Prvá alternatíva znamenala vybudovanie celkom novej centrálnej inštitúcie. Dovtedajšie vedecké spoločnosti alebo ústavy sa mali zrušiť a znovu vybudovať ako zložky novej akadémie, čím by vznikol jeden ústav mamutích rozmerov. Navrhovatelia v tom videli ekonomické výhody (úspory). Oponenti tohto variantu argumentovali právnymi komplikáciami pri riešení majetkových vzťahov už existujúcich pracovísk. Druhý návrh predpokladal povýšenie jednej inštitúcie na spoločný strešný orgán, ktorý by koordinoval ostatné pracoviská. Tretia alternatíva navrhovala diferencovaný prístup spočívajúci v zlúčení najvýznamnejších vedeckých pracovísk, resp. spoločností do jedného veľkého ústavu a pričlenení menších. Ako možné integrujúce subjekty sa spomínali: najstaršia vedecká spoločnosť potvrdená dekrétom Jozefa II. v r. 1789 – Kráľovská česká spoločnosť nauk, Česká akadémia vied a umění (1890), Masarykova akadémia práce (1920) a Československá národní rada badatelská. Oponenti ministerských návrhov na vznik ČSAV jednoznačne odmietli tri vyššie spomenuté alternatívy a s váhaním a mnohými výhradami pripúšťali realizáciu štvrtej alternatívy. Táto ponímala ČSAV ako budúcu organizačnú nadstavbu, ktorá mala koordinovať a reprezentovať už všetky existujúce vedecké inštitúcie.

MŠO vo svojom rozbere uviedlo predpokladané výhody i nevýhody každej alternatívy. Návrh oponovali tieto české a slovenské inštitúcie: Filozofická fakulta Masarykovej univerzity v Brne, Česká akadémia vied a umění, Státní úřad plánovací, Slovenská vysoká škola technická, Slovenská univerzita, Umelecká a vedecká rada, Slovenská akadémia vied a umění a Povereníctvo školstva a osvety.³ Z nášho pohľadu sú zaujímavé tie časti ministerského návrhu, ktoré sa týkali inštitucionálneho zapojenia slovenskej vedy do československého kontextu. Návrh predkladal dve možné riešenia: Prvé vychádzalo z centralistického princípu a predpokladalo, že slovenské vedecké inštitúcie by sa automaticky stali členmi novej celoštátnej akadémie. Druhá alternatíva rákala s vytvorením českej a slovenskej sekcie jednotnej akadémie. Ministerstvo školstva a osvety ČSR deklarovalo v tejto citlivej otázke potrebu iniciatívy zo slovenskej strany. Problémom však bolo, že názory jednotlivých slovenských vedeckých inštitúcií – Slovenskej akadémie vied a umění, Umeleckej a vedeckej rady, Slovenskej univerzity, Slovenskej vysokej školy technickej a Matice slo-

² ÚA SAV, fond UVR, i. č. 171, sign. V11, č. šk. 18.

³ Tamže.

venskej sa od seba značne líšili, o čom svedčia i viaceré materiály z fondu Povereníctva školstva a osvety (PŠO). Pravdepodobne sa tu už odrážal vnútropolitický vývoj po voľbách v r. 1946, keď dochádzalo k odbúravaniu právomocí slovenských národných orgánov.

Hektický vnútropolitický vývoj v republike zneistil ďalšie úvahy o vytvorení modelu riadenia vedy v Československu. Potvrdzuje to aj návrh Ministerstva školstva a osvety z decembra 1947 na zmenu vládneho uznesenia zo 16. júla 1946 o zriadení ČSAV.⁴ Ministerstvo žiadalo odložiť riešenie celého problému až na dobu po očakávanom schválení novej štátnej ústavy v roku 1948. Ako dočasné opatrenie navrhovalo vytvoriť „Ústredie pre registráciu a evidenciu vedeckej práce“ pri Československej národnej rade bádateľskej v Prahe. MŠO počítalo s aktívnou spoluúčasťou UVR a PŠO v Bratislave pri vypracovaní návrhu tohto provizórneho riešenia.

Politické a spoločenské zmeny, ktoré sa udiali vo februári 1948 na takmer tri roky prerušili oficiálne diskusie o hľadaní vhodného modelu pre organizáciu československej vedy. Pofebruárový vývoj v oblasti vedeckého výskumu rozhodnou mierou ovplyvňovali viaceré mimoodborné faktory: mechanické kopírovanie sovietskeho vzoru, silná centralizácia politickej moci v rukách KSČ a od roku 1950 aj zostrujúci sa zápas s tzv. buržoáznym nacionalizmom. Toto všetko malo za následok emigráciu časti vedeckých kádrov a najmä kádrové zmeny na už existujúcich výskumných ústavoch. Napriek tejto situácii sa v roku 1952 obnovila myšlienka vytvorenia ústredných vedeckých inštitúcií v Československu – Československej akadémie vied a Slovenskej akadémie vied.

15. januára 1952 bola uznesením ministerskej rady zriadená 26-členná Vládna komisia pre vybudovanie Akadémie vied Československej republiky (VKA).⁵ Viedol ju Ladislav Štoll. Prevzala aj odborné riadenie existujúcich výskumných pracovísk, vypracovala návrhy plánov vedeckých úloh, hospodárskeho plánu aj rozpočet na rok 1953. Komisia sa zaoberala aj budúcim postavením SAV voči ČSAV, ktoré zodpovedalo vtedajšiemu prísnemu centralistickému usporiadaniu Československa. Slovenskí členovia komisie (Dionýz Blaškovič, Miloš Gosiorovský, Dionýz Ilkovič a Josef Vašátko) navrhovali, aby niektoré dôležité slovenské vedecké pracoviská (Slovenský ústredný ústav biologický, Observatórium na Skalnatom Plese, Geofyzikálne laboratórium v Hurbanove) boli začlenené priamo do budúcej ČSAV.⁶

Na tlačovej konferencii o novej ČSAV 29. 10. 1952 sa hovorilo o širších súvislostiach budúceho vzťahu, resp. kompetenciách medzi ČSAV a SAV.⁷ V oblasti ekonomického zabezpečenia budúcej ČSAV sa do organizačných príprav zapojil aj Štátny plánovací úrad.⁸ V septembri 1952 navrhol Zbor povereníkov zriadiť Komisiu pre vybudovanie SAV.⁹ Úlohou 12-člennej komisie pod vedením Ondreja Pavlíka¹⁰ bolo

⁴ Tamže.

⁵ Slovenský národný archív (SNA), fond ÚPSP, 188. zasadnutie X. SP z 23. 9. 1952, č. šk. 97.

⁶ A AV ČR, fond VKA, i. č. 1, Zápis z 5. plenárnej schôdze 26.–27. 5. 1952 v Liblicích.

⁷ A AV ČR, fond VKA, sign. 5a3, zápis z tlačovej konferencie 29. 10. 1952 v Národnom klube v Prahe.

⁸ A AV ČR, fond VKA, sign. 5/4a, 5/4f, 5/5, Štátny úrad plánovací.

⁹ SNA, fond ÚPSP, 188. zasadnutie X. SP z 23. 9. 1952, č. šk. 97.

¹⁰ Členmi komisie boli: D. Blaškovič, J. Čabelka, L. Dérer, J. Gonda, M. Gosiorovský, I. Hrušovský, D. Ilkovič, Kozlík, E. Palášthy, J. Vašátko, E. Votruba, Žiak; tamže.

paralelne s VKA v Prahe a v spolupráci s ňou uskutočňovať prípravné práce pre zriadenie SAV. Očakávalo sa, že pomocné práce bude vykonávať administratívno-organizačný odbor SAVU. Komisia si vytýčila tieto hlavné úlohy:¹¹ Budúca SAV sa mala budovať podľa sovietskeho modelu, centralizované riadenie malo odstrániť dovtedajšiu roztrieštenosť a živelnosť vedeckého výskumu a umožniť rozvoj prírodných a technických vied. Komisia jasne definovala nerovnocenné postavenie SAV voči ČSAV, ktorá mala byť určujúcim faktorom riadenia vedy v celom Československu.¹² Zároveň sa počítalo s tým, že podľa rozhodnutia ČSAV budú akademické ústavy na Slovensku plniť aj výskumné úlohy celoštátneho výskumu. SAV sa síce právne mala zodpovedať Zboru povereníkov, ktorý bol však jednoznačne podriadený pražskej vláde. Aj táto skutočnosť determinovala postavenie slovenskej vedy v celoštátnych súvislostiach.

Zákon o ČSAV bol schválený 29. októbra 1952. Predpokladaný termín prijatia zákona o SAV v Slovenskej národnej rade (druhá polovica novembra 1952) a slávnostné otvorenie SAV (začiatok decembra 1952) sa o pol roka omeškal.¹³

*

Korene vzniku a výskumnej náplne Virologického ústavu treba hľadať už v polovici štyridsiatych rokov 20. storočia, keď na Slovensku existoval Štátny zdravotný ústav (SZÚ). Jeho odbory sa postupne pretransformovali na samostatné pracoviská. Z virologickej pracovnej skupiny na čele s D. Blaškovičom sa vytvoril v júni 1950 Slovenský ústredný ústav biologický (SÚÚB), ktorého riaditeľom sa logicky stal D. Blaškovič. Ústav po kadrovej stránke rýchlo rástol a v marci 1952 mal už 25 interných a 3 externých pracovníkov. Najviac z nich tvorilo virologickú skupinu. Jej pracovnou náplňou bol najmä výskum chrípky, infekčnej hepatitidy, neurotropných infekcií a v menšej miere aj veterinárna vírusová problematika. V rámci vyššie spomínaných diskusií a priprav na založenie ČSAV D. Blaškovič predložil niekoľko návrhov na zaradenie virologického výskumu – a teda aj samostatného Virologického ústavu do štruktúry budúcej ČSAV.¹⁴ V tejto súvislosti treba upozorniť, že virologický výskum na českej strane v tom čase absentoval. Preto D. Blaškovič navrhoval, aby špičkové výskumné virologické pracovisko bolo začlenené do štruktúry ČSAV, ktorá vznikla už v októbri 1952. Vo svojom návrhu zároveň predložil perspektívny plán výskumu v oblasti virológie. Vychádzal v ňom z toho, že vo virologickom výskume prevládala medicínska problematika, menej veterinárne úlohy a nebola rozpracovaná rastlinná virológia. Plán mal riešiť predovšetkým základné otázky: podstatu, životnosť a množenie vírusov, imunitu, vírusové infekcie a pod. V atmosfére rastúceho medzinárodného napätia sa v tajných materiáloch upozorňovalo na potenciálne nebezpečenstvo vírusových ochorení ako následku možného použitia bakteriologických zbraní.¹⁵ Návrh D. Blaškoviča nebol prijatý jednoznačne a proces začlenenia ústavu tiež neprebíhal jednoducho. Svedčia o tom materiály Komisie pre vybudovanie SAV pri Zbore povereníkov. Komisia vo svojej správe na

¹¹ SNA, fond ÚPSP, sign. SP, i. č. 610, 195 zasadnutie X. SP z 11. 11. 1952, č. šk. 105.

¹² Tamže.

¹³ Tamže.

¹⁴ A AV ČR, fond VKA, II. sekcia, sign. 11b, 1952, č. šk. 8.

¹⁵ A AV ČR, fond Riadenie a správa ČSAV, Sekretariát riaditeľa ÚP ČSAV 1950–1953, sign. 12, č. šk. 120.

jednej strane zdôvodňovala, že k zaradeniu Virologického ústavu do ČSAV prispela aj nedostatočná aktivita bývalej Správy SAVU a taktiež osobné dohovory D. Blaškoviča s riaditeľom Ústredného biologického ústavu v Prahe I. Málkom, na druhej strane komisia však nepokladala za postačujúci dôvod skutočnosť, že ústav bol jediný svojho druhu v republike. D. Blaškovič nezaujal jednoznačný postoj a konečné rozhodnutie ponechal na nadriadené orgány.¹⁶

Virologický ústav ČSAV bol jedným z prvých pracovísk ČSAV. Vznikol 1. januára 1953. Jeho riaditeľom sa stal D. Blaškovič. Zvláštnosťou bolo, že ústav mal od začiatku sídlo v Bratislave. Hneď po svojom vzniku sa zameriaval na plnenie týchto výskumných cieľov: vyvinúť vhodný dezinfekčný prostriedok proti vírusom chrípky pre školy, získať vírus vhodný na prípravu vakcíny proti chrípke a hepatitíde.¹⁷ Úzko spolupracoval s Biologickým ústavom ČSAV, dobré boli i osobné kontakty medzi D. Blaškovičom a predsedom biologickej sekcie ČSAV a riaditeľom Biologického ústavu ČSAV Ivanom Málkom. D. Blaškovič hľadal u svojho partnera podporu proti nezmyselnému rozhodnutiu politických orgánov zastaviť vydávanie niektorých slovenských vedeckých periodík, medzi nimi aj časopisu *Biológia*.¹⁸ V správe biologickej sekcie ČSAV o činnosti Virologického ústavu ČSAV za roky 1953–1956 sa veľmi pozitívne hodnotí činnosť ústavu, ale zároveň sa v ňom poukazuje aj na niektoré problémy, s ktorými sa stretávali jeho pracovníci.¹⁹ Správa oceňuje, že ústav sa začlenil medzi špičkové a vo svete rešpektované pracoviská, že nerozptyľoval svoje sily, ale špecializoval sa na dva základné problémy: výskum chrípky a neurotropných vírusov, najmä encefalitídy. Okrem toho sa orientoval na výchovu pracovníkov v odbore virológie nielen pre vlastný výskum, ale v širšom meradle. Správa ďalej upozorňovala na závažný negatívny fakt, že takmer všetci pracovníci Virologického ústavu prekonali vírusové ochorenia súvisiace s ich odbornou činnosťou.

Dominujúcou osobnosťou ústavu bol stále D. Blaškovič s bohatými skúsenosťami a kontaktmi v zahraničí. Paradoxne jeho vedecké aktivity brzdili jeho viaceré politické funkcie (Poslanec Národného zhromaždenia, člen Svetovej rady mieru a i.), na ktoré sa márne snažil rezignovať. V tomto úsilí ho podporovalo, avšak neúspešne, aj vedenie ČSAV.²⁰ Politickej funkcii sa D. Blaškovičovi podarilo vzdať v roku 1960, ale vzápätí sa stal predsedom SAV. Túto funkciu vykonával do roku 1965.

Na schôdzi P ČSAV v októbri 1957 sa znovu pozitívne hodnotila činnosť Virologického ústavu a akademik Laufberger zdôraznil skutočnosť, že ústav je jedným z troch samostatných pracovísk svojho druhu na svete.²¹ Virologický ústav svojimi odbornými výsledkami stále výraznejšie prenikal do povedomia medzinárodnej odbornej komunity. Svedčí o tom aj fakt, že Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) v Ženeve v roku 1961 navrhla zriadiť pri Virologickom ústave ČSAV Regionálne referenčné centrum pre výskum a diagnostiku arbovírusových infekcií pre strednú

¹⁶ SNA, fond ÚPSP, sign. SP, i. č. 610, č. šk. 105.

¹⁷ A AVČR, fond Riadenie a správa ČSAV, plán vedeckej práce 1953, sign. 4, i. č. 154, č. šk. 36.

¹⁸ A AV ČR, fond I. Málek – korešpondencia domáca 1937–1991, i. č. 1770, list D. Blaškoviča z 27. 12. 1954.

¹⁹ A AV ČR, fond IV. Sekcia ČSAV 1952–1961, i. č. 32.

²⁰ Tamže.

²¹ ÚA SAV, fond Riadiace orgány SAV I, sign. CI/6c, i. č. 924, č. šk. 240.

a južnú Európu.²² Tento projekt sa realizoval a v ústave bola založená zbierka prototypových a novoizolovaných vírusov a rickettsií.²³ V roku 1963 sa ústav rozšíril o Oddelenie veterinárnej virológie, čím začal naplňať dávnejšiu požiadavku aj na túto oblasť výskumu.²⁴

Šesťdesiate roky 20. storočia znamenali ďalší rozvoj virológie. Virologický ústav plánoval do roku 1970 rozšíriť svoj personálny stav na 200 ľudí, čo predpokladalo aj novú budovu. V júli 1964 D. Blaškovič predložil na zasadaní P ČSAV koncepciu spoločného pracoviska, ktoré malo pozostávať z Virologického ústavu a Katedry všeobecnej virológie.²⁵ Katedra mala slúžiť ako školiace pracovisko pre virológov z ľudovodemokratických krajín okrem ZSSR, kde už existovali dve podobné katedry. Plán sa podarilo realizovať až v roku 1968, keď vznikla prvá Katedra všeobecnej a aplikovanej virológie na Prírodovedeckej fakulte UK a na Virologickom ústave.²⁶

Štátoprávne zmeny, ktoré sa udiali v ČSSR v roku 1968, (prijatie ústavného zákona o federácii),²⁷ sa nutne odrazili aj v čiastočnej zmene vo vnútornej štruktúre akademických pracovísk v republike, a najmä v novom vzťahu medzi ČSAV a SAV. Na 47. zasadnutí 6. 11. 1968 P ČSAV v súlade s uzneseniami 25. valného zhromaždenia ČSAV a 27. valného zhromaždenia SAV prišlo k príprave hospodárskeho, finančného a právneho osamostatnenia SAV ku dňu 1. 1. 1969.²⁸ Dovtedy bola SAV v rámci ČSAV rozpočtovou organizáciou II. stupňa, t. j. P ČSAV vyčleňovalo pre ňu globálne prostriedky, ktorými disponovalo P SAV. Od 1. januára 1969 sa SAV stala samostatnou rozpočtovou organizáciou, ktorej finančné prostriedky pridelovali slovenské národné orgány. Spomínané organizačné zmeny významne ovplyvnili aj postavenie Virologického ústavu. Už 3. 10. 1968 na 45. P ČSAV rozhodlo, že Virologický ústav bude začlenený do SAV. Toto rozhodnutie sa rovnako týkalo aj Farmakologického ústavu.²⁹ Dôležitým faktorom bola aj delimitácia rozpočtu na rok 1969. Návrh znel hradiť rozpočet na paritnom princípe z prostriedkov národných akadémií.³⁰ Výnimkou bolo financovanie zahraničných stykov vrátane prístrojového vybavenia zo zahraničia. Virologický ústav ostal naďalej školiacim pracoviskom v odbore virológie a biochémie. K 31.12. 1968 mal 18 školiteľov, 9 aspirantov, 3 pracovníkov vo vedeckej príprave a 9 pracovníkov na študijných pobytoch. Celkový počet zamestnancov ústavu bol 189, čím sa približoval k vyššie spomínanému plánu z roku 1964.³¹

Možno konštatovať, že aj po federatívnom usporiadaní republiky v roku 1968 nebol celkom odbúraný asymetrický model medzi ČSAV a SAV. Plánovaná Česká akadémia vied vznikla až v deväťdesiatych rokoch a SAV bola stále v mnohých smeroch podriadená ČSAV, čo odrážalo aj situáciu po novelizácii ústavného zákona

²² ÚA SAV, fond Riadiace orgány SAV I, sign. CI/6d, i. č. 1425, č. šk. 393.

²³ JURÍK M. a kol.: *Stránky z kroniky Virologického ústavu SAV*, vydavateľstvo Veda, 2004.

²⁴ Tamže.

²⁵ ÚA SAV, fond Riadiace orgány SAV I, sign. CI/6c, i. č. 1074.

²⁶ www.sav.sk: Spomienka na D. Blaškoviča 28. 11. 2008 na VÚ, príspevok F. Čiampora.

²⁷ Ústavný zákon o čs. federácii z 27. 10. 1968, č. 143 Zb.

²⁸ A AV ČR, fond Organizačný odbor, záležitosti pracovísk, sign. 5, č. šk. 7.

²⁹ Tamže.

³⁰ Tamže.

³¹ ÚA SAV, fond Riadiace orgány SAV I, CI/2,i. č. 522, č. šk. 65.

o československej federácii v roku 1970.³² Vzťahy na báze spoločného virologického výskumu i osobných kontaktov pokračovali, o čom svedčí aj korešpondencia medzi D. Blaškovičom a I. Máľkom.³³

Virologický ústav zostal aj v nových pomeroch svojou výskumnou prácou špičkovým vedeckým pracoviskom a udržiaval si svoje dobré meno a vysoké uznanie aj v rámci európskej a svetovej vedy. D. Blaškovič viedol ústav dvadsaťpäť rokov, do 31. 12. 1977.

Ukázalo sa, že pôvodné včlenenie Virologického ústavu do ČSAV prinieslo ústavu lepšie medzinárodné postavenie, ako aj materiálno-personálne vybavenie, ale vývoj po roku 1968 potvrdil, že pracovisko si aj v novom zaradení v SAV udržalo a vylepšovalo svoju pozíciu vo svetovej virológii.

THE PROCESS OF INTEGRATING THE INSTITUTE OF VIROLOGY INTO THE STRUCTURE OF THE CZECHOSLOVAK ACADEMY OF SCIENCES AND THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

Lýdia Kamencová

The paper deals with the circumstances of the integration of the Institute of Virology into the organisational structures of both the Czechoslovak Academy of Sciences (CSAS) and the Slovak Academy of Sciences (SAS). As a part of these top scientific institutions, the Institute of Virology reached a considerate, if not prominent, position within Czechoslovak science. The founding and research activities of this centre root in 1940s. The virologic section of the State Health Institute evolved in 1950 into the Slovak Central Institute of Biology, which was changed in 1953 into the Institute of Virology. It was included in the CSAS, despite having its own seat in Bratislava. Since its very beginnings, it has functioned as the top research institution, which has been respected abroad as well. Up to 1977, it was headed by Dionýz Blaškovič – an excellent Slovak scientist, who was recognized internationally. During the creation of the institute, D. Blaškovič was cooperating closely with the director of the Institute of Biology of CSAS Ivan Málek. After the state administrative changes in Czechoslovakia, the Institute of Virology was integrated into the organisational structure of SAS in 1969. Thanks to its research results, the institute ranks amongst the top scientific institutions in Slovakia and gained recognition also within the frames of European and worldwide science under the new conditions as well.

Translated by Michal Švec

³² Ústavný zákon č. 125 Zb. z 20. 12. 1970.

³³ A AV ČR, osobný fond I. Málek – korešpondencia domáca 1937–1991.

ÚČASŤ SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED NA TRANSFORMÁCII ČESKOSLOVENSKEJ AKADEMIE VIED PO ROKU 1989

ALEXANDRA MARČEKOVÁ

Marčeková, A.: Participation of the Slovak Academy of Sciences in the Transformation of the Czechoslovak Academy of Sciences after 1989. *Slovenská archivistika*, Vol XLV, No 1, 2010, p. 46–52.

Political and social changes following 1989 effected considerably also the Czechoslovak Academy of Sciences and the Slovak Academy of Sciences. The paper deals with the transformation of these academic centres in the period of 1989 – 1992, which evolved into two separate scientific institutions after splitting-up of the common state – the Academy of Sciences of the Czech Republic and the Slovak Academy of Sciences.

Slovakia. Science. Transformation. Organisation.

Mgr. Alexandra Marčeková, Ústredný archív Slovenskej akadémie vied, Dúbravská cesta 9, 841 05 Bratislava 4.

Udalosti novembra 1989 a vývoj po ňom neobišli ani Československú akadémiu vied. Spojením zástupcov občianskych iniciatív vznikla Komora volených zástupcov ako protiváha zboru akademikov s nárokmi spolurozhodovať o všetkých zásadných otázkach riadenia a činnosti ČSAV. Po jej legalizácii na mimoriadnom valnom zhromaždení v decembri 1989 sa orientovala hlavne na riadenie pracovísk akadémie. Koncom novembra 1989 z iniciatívy predsedu ČSAV akademika J. Římana¹ a niektorých členov vedenia ČSAV (akademik M. Katětov, člen korešpondent S. Zadražil a i.) vznikla tzv. Konzultačná skupina,² ktorá mala v ČSAV pripraviť pôdu na uskutočnenie zmien v riadení akadémie. Výsledkom jej pôsobenia bol tlak na Prezídium ČSAV, aby zvolalo mimoriadne zasadnutie, na ktorom sa mali riešiť zásadné problémy. K zásadným požiadavkám patrila žiadosť o odstúpenie celého Prezídia ČSAV ako orgánu skompromitovaného predchádzajúcim režimom a postupná demokratizácia na všetkých úrovniach ČSAV, rehabilitácia komunizmom poškodených vedcov. Dňa 30. 11. 1989 na zasadnutí Konzultačnej skupiny sa v diskusii o príprave nového zákona o ČSAV vynorila požiadavka vzniku národných akademií.³ Preto na zasadnutí 1. 12. 1989 poverili člena korešpondenta S. Zadražila, aby oslovil zástupcov SAV a vyzval ich k spolupráci.⁴ O činnosti a aktivitách Konzultačnej skupiny predseda ČSAV informoval listom zo dňa 4. 12. 1989 členov a pracovníkov ČSAV. Na

¹ Archiv Akademie vied České Republiky (A AV ČR). Řízení a Správa (ŘaS) 1989–1992, i. č. 1–6, šk. 1.

² Paritne zložená z členov Akadémie, Občianskeho fóra a niekoľkých vedcov, ktorých odporučil akademik J. Říman.

³ A AV ČR. ŘaS 1989–1992; 1. 1, i. č. 1–6, šk. 1.

⁴ Na základe odporúčenia J. Římana mal osloviť akademika Schwarza a akademika Štefanoviča.

mimoriadnom zasadaní Prezídia ČSAV 6. 12. 1989 predseda ČSAV J. Říman informoval prítomných o rokovaní s Konzultačnou skupinou.⁵ Predniesol návrh na kolektívne odstúpenie Prezídia ČSAV. Prezídium návrh akceptovalo. Odstupujúce prezídium odporučilo vláde ČSSR menovať dočasné prezídium,⁶ ktorého hlavnou úlohou bude zabezpečenie riadneho chodu Akadémie v prechodnom období a zároveň príprava novej zákonnej úpravy o postavení a činnosti ČSAV. Na zasadaní určili aj termín mimoriadneho valného zhromaždenia ČSAV na 21. 12. 1989. Po zasadaní Prezídia sa činnosť Konzultačnej skupiny zamerala na prípravu mimoriadneho Valného zhromaždenia. Na zasadaní 8. 12. 1989 okrem tejto hlavnej úlohy odporučila navrhnuť Komisiu pre prípravu nového zákona o ČSAV a stanov ČSAV v zmysle návrhov zákonov federálnej prestavby z r. 1968–1969.⁷

Mimoriadne Valné zhromaždenie ČSAV sa konalo 21. 12. 1989. Na základe dohody medzi P ČSAV, Konzultačnou skupinou a Koordinačným centrom občianskych aktivít, ako reprezentantom Komory volených zástupcov ČSAV, zúčastnili sa na ňom volení zástupcovia pracovísk ČSAV (vybraní kľúčom 50:1) aj zástupcovia SAV D. Blaškovič, K. Boďa, I. Hrivňák a A. Hajduk.⁸ Akademik M. Katětov objasnil poslanie a postavenie Konzultačnej skupiny, odporučil nadviazať na aktivity Akadémie z obdobia rokov 1968–69 a vyzval na užšiu spoluprácu so Slovenskom. O situácii v SAV informoval akademik I. Hrivňák. Zástupca pracovísk SAV A. Hajduk informoval o vyslovení nedôvery Predsedníctvu SAV a o príprave volieb do Rady vedcov SAV, najvyššieho demokratického orgánu SAV, zloženého z demokraticky zvolených zástupcov vedeckých pracovísk SAV, s kompetenciou voliť členov Predsedníctva SAV.

K hlavným bodom programu mimoriadneho valného zhromaždenia patrili:

- príprava zákona o vedecko-výskumnej základni v ČSSR a postavení Akadémie v nej;
- príprava zákona o postavení, štruktúre a činnosti Akadémie s dôsledným rešpektovaním zásad federálneho usporiadania štátu;

⁵ Zloženie konzultačnej skupiny bolo nasledujúce: M. Katětov, J. Šterzl, J. Macek, O. Wichterle, V. Knapp, Š. Schwarz, D. Blaškovič, L. Trlifaj, H. Rašková, P. Oliva, J. Němec, S. Zadražil, J. Škoda a riaditeľ ÚP ČSAV M. Havel. A AV ČR Katalóg rokovaní P ČSAV 1985–1989, 1. mimoriadne zasadanie P ČSAV 6. 12. 1989.

⁶ Návrh zloženia dočasného P ČSAV: predseda J. Říman
podpredsedovia: M. Katětov, V. Knapp, J. Šterzl, predseda SAV
členovia: A. Delong, J. Kotalík, M. Vavro, K. Dušek, M. Fára, Z. Freit, V. Komárek, R. Neuhäusl, P. Oliva, E. Paleček, J. Škoda, L. Trlifaj, L. Waniek, S. Zadražil, 4 členovia zo SAV.

Vláda ČSSR návrh na zloženie dočasného P ČSAV neakceptovala. A AV ČR Katalóg rokovaní P ČSAV 1985–1989, 1. mimoriadne zasadanie P ČSAV 6. 12. 1989.

⁷ Návrh zloženia Komisie pre prípravu zákona: predseda: V. Knapp
podpredseda: J. Blahož
členovia: O. Ovečková, L. Tichý, V. Měžický, M. Šmidák, O. Wichterle, M. Katětov, Trlifaj, K. Martinek, K. Berka, J. Škoda, 2 zástupcovia Koordinačného centra občianskych aktivít pracovísk ČSAV.

A AV ČR, ŘaS 1.1, i. č. 1–6, šk. 1.

Mimoriadne VZ návrh zloženia komisie schválilo a rozšírilo ho o zástupcov SAV I. Hrivňáka a Š. Lubyho.

⁸ Na valnom zhromaždení sa zúčastnilo 88 akademikov, 155 členov korešpondentov a 304 volených zástupcov pracovísk.

- náprava krívd vo všetkých zložkách Akadémie;
- urýchléné uplatnenie demokratických prvkov riadenia v Akadémii ešte pred prijatím nového zákona.

Mimoriadne valné zhromaždenie prijalo odstúpenie P ČSAV a navrhlo vláde ČSSR do nových volieb menovať dočasné prezídium. Legislatívne konštituovalo taktiež Komoru volených zástupcov pracovísk ČSAV ako orgán, ktorý sa spolupodieľa na rozhodovaní v ČSAV a na práci akademických orgánov. Ako sme už spomenuli, orientovala sa najmä na riadenie pracovísk, rekonštrukciu vedeckých kolégií a pomocných orgánov ČSAV. Na uplatnenie demokratických prvkov v Akadémii mimoriadne valné zhromaždenie prijalo uznesenia o konštituovaní vedeckých rád pracovísk podľa nových pravidiel, o novom systéme obsadzovania vedúcich funkcií na pracoviskách ČSAV konkurzom, o uplatnení maximálnej samostatnosti vedeckých pracovísk. Pre riadenie pracovísk vznikol samostatný orgán, spočiatku „Dočasný“, neskôr Výbor P ČSAV pre riadenie pracovísk.⁹ Mimoriadne valné zhromaždenie zriadilo Komisiu pre vedu a výskum v ČSSR na odstránenie deklarovaného monopolu akadémie na riadenie vedy v štáte. Komisia pre prípravu zákona o Akadémii mala do 31. 5. 1990 pripraviť návrh novej právnej úpravy Akadémie. Toto valné zhromaždenie stanovilo Prezídiu ČSAV dôležitú úlohu, urýchlene napraviť krivdy jednotlivcom, ale aj pracoviskám ČSAV.¹⁰ Pokiaľ išlo o hlavné body programu, treba konštatovať, že o vzájomnom vzťahu ČSAV a SAV sa diskutovalo v smere odstránenia tzv. asymetrického modelu. Prvým krokom bolo, že za členov Komisie pre prípravu novej právnej úpravy menovali predsedu SAV I. Hrivňáka (neskôr ho vymenil L. Macho), Š. Lubyho a O. Ovečkovú. Diskutovalo sa o úplnej prestavbe akadémie, ktorej základom mali byť národné akadémie a zastrešovať ich mala Učená spoločnosť. Na charakter a podstavenie Učenej spoločnosti boli rozdielne názory. Druhým krokom bolo zaradenie slovenských členov do pripravovaného Prezídia ČSAV. O nich rozhodla Rada vedcov na Slovensku a požadovala ich akceptáciu bez voľby v Čechách. Diskutovalo sa aj o počte slovenských členov v Prezídiu. Návrhy z českej strany nesmerovali k federálnemu modelu, ale fakticky predlžovali asymetriu. Uvažovalo sa aj o vytvorení spoločného výboru oboch predsedníctiev s paritným zastúpením.¹¹ Výbor považovali za formu posilnenia demokratických tendencií a mal riešiť vzájomné vzťahy na striedavých zasadaniach v Prahe a v Bratislave.

Po mimoriadnom valnom zhromaždení predseda ČSAV predložil návrh zloženia nového Prezídia ČSAV federálnej vláde. Tá neodporučila v prechodnom období (predpokladalo sa, že nebude dlhšie ako jeden rok) menovať predsedu, ale iba príslušný počet podpredsedov. A tak Prezídium ČSAV tvorili akademik D. Blaškovič,

⁹ Dohoda P ČSAV a prezídia Komory volených zástupcov z 12. 3. 1990 o zriadení Dočasného výboru pre riadenie pracovísk. Mal 15 členov. Na jeho čele bol predseda V. Hančil, od r. 1992 J. Velemínsky. Mal troch podpredsedov a vedeckého sekretára. Na Výbor pre riadenie pracovísk premenovaný na 59. VZ ČSAV. A AV ČR. Výbor pre riadenie pracovísk ČSAV, šk. 1.

¹⁰ Mimoriadne valné zhromaždenie zriadilo Komisiu pre nápravu krívd, Komisiu pre otázky členstva v ČSAV. Obe komisie v spolupráci s pracoviskami ČSAV riešili problémy spojené s rehabilitáciami a deformáciami predchádzajúceho obdobia.

¹¹ A AV ČR, Osobný fond O. Wichterle, sign. 210, šk. 2.

akademik A. Delong, akademik I. Hrivňák, akademik M. Katětov, akademik V. Knapp, člen korešpondent V. Komárek, vedecký sekretár K. Martinek.¹² Jeho pôsobenie bolo limitované schválením nového zákonného opatrenia. Vo februári 1990 sa konalo v Smoleniaciach kolokvium o vede a vzdelávaní. Okrem zástupcov oboch akadémií sa ho zúčastnili aj zástupcovia vysokých škôl a rezortného výskumu. Na ňom sa mali formulovať predstavy o usporiadaní vedy a výskumu v Československu, jeho legislatívnom zakotvení, o nových zákonoch o akadémiách a o vysokých školách, o financovaní vedy. Z uznesení treba vyzdvihnúť rozhodnutie o financovaní vedy z inštitucionálnych a grantových prostriedkov. Navrhlo sa zriadenie nezávislej Grantovej komisie a Spoločnej komisie pre prípravu zákona o vede zloženú zo zástupcov ČSAV, SAV, Ministerstiev školstva ČR a SR a rezortov. Táto Spoločná komisia sa na stretnutí 25. 5. 1990 dohodla na zriadení Medzirezortnej komisie pre koordináciu záujmov vysokých škôl a akadémií vied a Komisie pre zostavenie paraagrafového znenia zákonov o vede.¹³ V Smoleniaciach sa teda nehovorilo iba o akadémiách, lebo ich legislatívny problém bol už od januára na Federálnom zhromaždení ako návrh novely. No Federálne zhromaždenie rozhodlo, že je potrebný zákon. Jeho zásady dostala na schválenie federálna vláda 26. 2. 1990 a v máji 1990 schválilo Federálne zhromaždenie zmenu a doplnok k zákonu o ČSAV.¹⁴ Tento zákon, známy ako „malá novela“, bol schválený pod č. 164/90 Zb. zo dňa 7. 5. 1990.¹⁵ Odstránil vedúcu úlohu komunistickej strany v oblasti vedy, zrušil privilegované postavenie ČSAV vo vedeckovýskumnej základni štátu, demokratizoval vnútorné štruktúry akademie a legalizoval vedecké rady pracovísk.¹⁶ Po prijatí „malej novely“ zákona sa v dňoch 27.–28. 6. 1990 konalo LIX. valné zhromaždenie ČSAV. Zvolilo 26 členné Prezídium pod vedením akademika O. Wichterleho.¹⁷ Valné zhromaždenie ukončilo činnosť Konzultačnej skupiny. Z „Dočasného výboru“ zriadilo Výbor pre riadenie pracovísk ČSAV ako výkonný orgán na riešenie ich organizačných, personálnych, materiálnych podmienok a na ich finančné a informačné zabezpečenie. Výbor mal troch podpredsedov (pre vedy o neživej prírode, pre vedy o živej prírode a chemické vedy, pre spoločenské vedy) a vedeckého sekretára. Z jeho pracovných úsekov sa postupne sformovali pomocné orgány P ČSAV (Rada pre zahraničné styky, Ekonomická rada, Komisia pre vedecké informácie, Rada pre vedeckú výchovu a vysoké školy). Pre riešenie vzájomných vzťahov SAV a ČSAV zriadilo valné zhromaždenie Výbor pre veci spoločné.¹⁸ Iniciatíva na zriadenie tohto výboru vzišla z Rady vedcov SAV. Podľa ich predstáv v pripravovaných stanovách ČSAV nie je

¹² Federálne zhromaždenie ho potvrdilo uznesením č. 7 zo 4. 1. 1990. ÚA SAV, Riadiace orgány SAV I. (RO SAV) CI/6b, 904/239.

¹³ A AV ČR. ŘaS 1989–1992, sign. 7, i. č. 25, šk. 15.

¹⁴ Išlo o novelu zákona č. 54 z 9. 7. 1963 Zb. v znení zákonného opatrenia predsedu FZ č. 26 z 19. 3. 1970 Zb. a zákona č. 91 z 15. 12. 1977 Zb.

¹⁵ Na „malú novelu“ nadväzujúce dočasné Stanovy ČSAV schválila vláda ČSFR uznesením č. 553 zo 16. 8. 1990.

¹⁶ M. ŠMÍDÁK: Legislatívna úprava vedeckej a výskumnej činnosti v ČR po novembri 1989. In: *Práce z dějin AV*, série A sv. 5 str. 77–92, Praha 1997.

¹⁷ Federálna vláda vymenovala P ČSAV uznesením č. 488 zo 16. 7. 1990.

¹⁸ Zloženie výboru pre veci spoločné bolo nasledujúce: za ČSAV: O. Wichterle, J. Čadek, V. Hančil, V. Harold, P. Lukáš, K. Martinek; za SAV: L. Macho, F. Čiampor, A. Hajduk, S. Takács, V. Trnovcová, P. Zajac. ÚA SAV, RO SAV II, 5b/5 VZ ČSAV LIX. 27.–28. 6. 1990.

odstránený asymetrický model vzťahov SAV a ČSAV. Preto navrhli do dočasných stanov zahrnúť vytvorenie spoločného výboru. Jeho náplňou malo byť vyjadrovanie stanovísk k hlavným smerom vývoja vedy a rozhodovať o zriaďovaní národných komitétov, koordinovať zahraničné styky, schvaľovať koncepciu a riadenie vedeckej výchovy, navrhovať zriaďovanie vedeckých kolégií, rozhodovať o pričlenení vedeckých spoločností k akadémii a vyjadrovať sa ku kreovaniu pomocných orgánov P ČSAV.¹⁹ O skutočnej činnosti výboru však niet dokumentov. Na spoločnom zasadnutí Prezídia ČSAV a Predsedníctva SAV v Smoleniciach 5. novembra 1990 prišlo k dohode o vzniku Učenej spoločnosti zastrešujúcej obe akadémie. V tom čase bol však prijatý zákon č. 556 Zb., tzv. kompetenčný zákon, ktorý menil zákon o československej federácii a výraznou mierou obmedzil federálne kompetencie. Federálne zastrešenie oboch akademií Učenou spoločnosťou bolo vylúčené aj napriek snahe predsedu ČSAV O. Wichterleho o spracovanie výnimky na úrovni podpredsedov vlády ČSFR. Do parlamentu sa ich návrh už nedostal.²⁰

Pojem Učená spoločnosť sa v Smoleniciach používal aj v zmysle čestného združenia vedcov z Čiech aj Slovenska. Schválili sa tu zásady, že by mala združovať 120 členov (čestných, riadnych a zahraničných). Na čele malo byť prezídium volené na valnom zhromaždení. Vo funkciách predsedu, podpredsedu, vedeckého sekretára a jeho tajomníka sa predpokladalo uplatnenie rotačného princípu medzi Čechmi a Slovákmi. Parita bola aj v prezídiu. Prvých 60 riadnych členov mala menovať federálna vláda. Začalo sa aj so zbieraním návrhov, no skončilo sa vzhľadom na celkový politický vývin.

Najneskôr koncom roku 1991 malo skončiť funkčné obdobie Prezídia ČSAV a nový zákon, zákon o transformovanej Akadémii vied Českej republiky, nebol pripravený. Vo februári 1991 predložila Komora volených zástupcov návrh zásad na medzirezortné pripomienkovanie. Nestretol sa s porozumením u vysokých škôl, ktoré nemali záujem na vytvorení novej Akadémie. V Legislatívnej rade vlády ale návrh prešiel, a aj vláda ČR ho 11. 3. 1992 schválila. Po dopracovaní ho Česká národná rada na svojom poslednom zasadnutí vo volebnom období 1990–1992 dňa 6. 5. 1992 pod číslom 283/92 Zb. schválila a stanovila jeho účinnosť od 31. 12. 1992.²¹ Legislatívny rámec transformácie sa časovo mierne predĺžil (pôvodne 1990 – 31. 12. 1991), no vecne sa splnil. Vznikla nová Akadémia.

Ako sme spomenuli, funkčné obdobie Prezídia ČSAV malo limit do 31. 12. 1991. Pretože sa vedelo, že zákon o novej, transformovanej akadémii do tohto termínu neprejde legislatívnym procesom, bolo treba pokryť chýbajúce mesiace pôsobenia Prezídia ČSAV. Preto požiadalo vládu ČSFR o predĺženie platnosti stanov a funkčného obdobia. Vláda ČSFR uznesením č. 705 z 31. 10. 1991 vyhovel a predĺžila platnosť do 31. 12. 1992. Na zasadnutí Prezídia ČSAV dňa 23. 9. 1992 predseda ČSAV informoval, že podpredseda vlády ČSFR A. Baudyš pripravil návrh zákona o zániku

¹⁹ A AV ČR, Os. fond O. Wichterle, sign. 210, šk. 2.

²⁰ Na žiadosť predsedu ČSAV podpredseda vlády ČSFR J. Mikloško menoval pracovnú skupinu pre spracovanie zákona Federálneho zhromaždenia o ČSAV ako Učenej spoločnosti. Zriadená bola 7. 9. 1990 a pokračovala v činnosti Komisie pre prípravu novej právnej úpravy Akadémie. Pôsobili v nej V. Knapp, M. Šmidák za SAV O. Ovečková.

²¹ ŠMIDÁK, M.: Legislatívna úprava vedeckej a výskumnej činnosti v ČR po novembri 1989. In: *Práce z dějin AV*, série A, zv. 5, Praha 1997, s. 77–92.

ČSAV k 31. 12. 1992.²² V návrhu sa stanovilo, že práva a záväzky ČSAV prejdú na nástupnícke organizácie podľa územného princípu s tým, že majetok SAV sa bude špecifikovať.²³ Na zasadnutí Prezídia ČSAV 4. 11. 1992 vznikla pracovná skupina pre prípravu dohody o rozdelení majetku ČSAV.²⁴ Zákonom Federálneho zhromaždenia č. 599/92 Zb. z 2. 12. 1992 bola ČSAV (i SAV ako jej súčasť) zrušená. Zákon upravil aj spôsob delenia majetku podľa územného princípu. Pretože zahraničné styky boli koordinované medzinárodnými dohodami, postup delenia riešila Rada pre zahraničné styky.²⁵ Uznesením vlády ČSFR č. 565 z 21. 10. 1992 a pokynom podpredsedu vlády ČSFR A. Baudyša z 3. 11. 1992 sa uzavrela dohoda medzi ČSAV a SAV o vysporiadaní práv a záväzkov nepokrytých zákonom, ako napr. spoločné využívanie unikátnych prístrojov.

Pri hodnotení účasti Slovenskej akadémie vied na transformačnom procese najvyššej celoštátnej Československej akadémie vied treba povedať, že SAV bola na mnohých krokoch prítomná prostredníctvom svojich zástupcov. Ich podiel v rokoch 1989–1990 bol väčší ako v rokoch 1991–92. V navrhovaných postupoch vidno dominanciu ČSAV a v niekoľkých prípadoch aj priamy odmietavý postoj. Dominanciu možno vysvetliť väčšou informovanosťou o politike a úmysloch federálnej vlády, odmietanie suverénnym, dlhodobým prístupom k SAV ako časti ČSAV. Svoju úlohu nepochybne zohrali aj schopnosti zástupcov SAV v orgánoch, výboroch a komisiách zriadených a pripravujúcich proces transformácie. Doložiť to možno opomenutím situácie SAV pri príprave a po prijatí zákona o zrušení ČSAV. Celý proces transformácie ČSAV priniesol nový systém financovania výskumných úloh prostredníctvom grantov, diferencované rozdeľovanie inštitucionálnych prostriedkov, novú organizáciu pracovísk z pohľadu ich financovania, uskutočnili sa rehabilitácie, funkcie boli obsadzované konkurzmi. Tieto zmeny sa stali aj v SAV. Ťažko hodnotiť či z rovnakého záujmu, alebo z pretrvávajúceho modelu spred roku 1989. Od 1. 1. 1993 došlo k rozdeleniu spoločného štátu a zahraničným partnerom Akadémie vied Českej republiky sa stala v samostatnej Slovenskej republike pôsobiaca Slovenská akadémia vied.

²² Návrh opatrení k ukončeniu činnosti ČSAV predpokladal, že záverečné zasadanie Prezídia ČSAV bude 16. 12. 1992, že ku dňu zániku ČSAV zanikne aj Komora volených zástupcov, Výbor prezídia pre riadenie pracovísk bude pracovať do zvolania Akademickej rady a pripraví ustanovujúce zasadanie Akademického snemu. Úrad Prezídia ČSAV ukončí svoju činnosť a pretransformuje sa na výkonný orgán AV ČR.

²³ SAV nesúhlasila s rozdelením majetku podľa územného princípu, navrhovala deľbu na základe podielu príspevku na vznik príslušných zdrojov. Návrh bol zamietnutý. ÚA SAV, RO SAV II 5aI 35/5.

²⁴ Tvorili ju za ČSAV: J. Velemínsky, V. Herold, J. Niederle, V. Knapp, P. Vlasák; za SAV: B. Lichardus, J. Kazár, L. Macho, Ľ. Molnár, V. Vaškovič. ÚA SAV, ROII 5a 33/5.

²⁵ Pôsobila do r. 1995, kým sa nepodpisali nové dohody.

PARTICIPATION OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES
IN THE TRANSFORMATION OF THE CZECHOSLOVAK ACADEMY
OF SCIENCES AFTER 1989

Alexandra Marčeková

Political and social changes following 1989 effected considerably also the Czechoslovak Academy of Sciences and the Slovak Academy of Sciences. New bodies were founded that partook in the preparation of the changes. Crucial tasks included atonement for past injustice and preparation of a new act on CSAS that embodied principles of democracy. The amendment of the act on CSAS, known as „the small amendment“, was passed by the Federal Assembly of the Czech and Slovak Federal Republic in May, 1990. The discussions about the proposals of a new structure of scientific research in CSFR, a new form of CSAS and its bodies, were interrupted by so-called act on powers referring to the Czechoslovak federation, which considerably limited federal powers. The proposal of the transformation of CSAS was supposed to be prepared before the end of 1991. Legislative frame was slightly broadened and the Act on the Academy of Sciences of the Czech Republic was passed in May, 1992. On the ground of the appeal of the Presidium of CSAS, the government prolonged the term of office until 31st December, 1992. During the second half of 1992, preparatory activities for division of CSAV began. The Act No. 599 from 2nd December, 1992, abolished CSAS, and its property was divided according to the territorial principle. Representatives of the Slovak Academy of Sciences were participating in the whole transformational process. It initiated numerous changes, which affected also the powers of the SAS.

Translated by Michal Švec

DÁMSKE RADY A DEKORÁCIE

IGOR GRAUS

Graus, I.: Female Orders and Decorations. Slovenská archivistika, Vol. XLV, No 1, 2010, p. 53–75.

The author deals with the participation of women in religious and chivalric orders, and in secular and chivalric orders, and he analyzes in detail rewarding women with honours in the form of orders and decorations. These awards had been reserved solely to male recipients until the half of 19th century, and women could only receive them if they were at a position of a sovereign, or through a deception when they pretended to be males. The author also analyzes various specialized awards of women orders, and includes their typological classification.

Auxiliar historical sciences. Phaleristics. Female orders.

PhDr. Igor Graus, MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, Komenského 26, 974 01 Banská Bystrica

Hoci by sa na prvý pohľad zdalo, že ambície stredovekých žien v oblasti monasticizmu či rytierstva sa (s výnimkou Jany z Arku) obmedzovali na duchovnú službu v ženských reholiach, či s prevzatím funkcie objektu dvorskej rytierskej kurtoázie, v skutočnosti dochádzalo aj k ich aktívnym kontaktom s duchovno-rytierskymi rádmi pôsobiacimi vo Svätej zemi či na severe Európy. K dispozícii sú údaje o vstupe niektorých žien do rádu úbohých rytierov Šalamúnovho chrámu v Jeruzaleme (templárov), hoci regula vstup žien do rádu nepovoľovala.¹ Podobné vstupy však zostávali iba ojedinelými javmi a úloha žien pri podpore rádu sa zväčša obmedzovala na donácie hnutel'ného a nehnuteľného majetku, a na najrôznejšie prejavy priazne a obdivu.² Regula templárov z roku 1129 pritom zakazovala akýkoľvek styk so ženami, a to čo i len na úrovni pohľadu na ne.³

¹ Napríklad v roku 1113 do rádu, ktorému predtým odkázala všetky svoje majetky, vstúpila istá Azalais. (NICHOLSON, H.: *Knight of Christ? The Templars, Hospitallers and other military orders in eyes of their contemporaries, 1128–1291*. Military Orders. ORB, Online reference Book for Medieval studies (1995–2004) <http://the-orb.net/encyclop/religion/monastic/knight.html>). Z roku 1178 pochádza záznam o vstupe rytiera Eudes de Pichanges do templárskeho rádu spolu so svojou matkou. (RICHARD, J.: *Les Templiers et les Hospitaliers en Bourgogne et en Champagne méridionale (XIIe–XIIIe siècles)*. In: FLECKENSTEIN, J. – HELLMANN, M. (ed.): *Die geistlichen Ritterorden Europas. Vorträge und Forschungen. Herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte* Band XXVI. Sigmaringen 1980, s. 234).

² Čoskoro po skončení koncilu v Troyes sa urodzené šľachtické v Tours zaoberali vlastnoručným šitím spodného prádla (ľanových košiel' a spodkov) pre templárov. (MELVILLE, M.: *Les débuts de l'Ordre du Temple*. In: FLECKENSTEIN, J. – HELLMANN, M. (ed.): *Die geistlichen Ritterorden...* c.d., s. 26) Nekritický obdiv a zmena postoja in GRAUS, I.: K problematike formovania „nového rytierstva“ ako špecifickej formy monasticizmu v období európskeho vrcholného stredoveku. In: KOŽIAK, R. –

V celkom inej situácii boli ženy v súvislosti s tými duchovno-rytierskymi rádmi, ktoré vykonávali špitálnicke funkcie – či to už boli johaniti, nemeckí rytieri alebo lazariiti.⁴ Napríklad regula rádu bratov nemeckého domu Panny Márie v Jeruzaleme (rádu nemeckých rytierov) z roku 1264 ženám ešte zakazovala „plnú službu a účasť v tomto ráde, lebo styk so ženami často spôsobuje, že mužská odvaha sa škodlivo zmäkčuje.“ Povolené však bolo prijať ženy, aby slúžili chorým v špitáloch a pri dobytku, pretože tieto úlohy vykonávajú lepšie ako muži. Ich prijatie sa však viazalo na súhlas komandéra provincie a po prijatí museli „bývať oddelene od rytierov kvôli zachovaniu čistoty profesijných bratov, ktorí, keby sa zdržiavali spolu so ženami, pretože hoci by sa udržiavali v čistote, neboli by v bezpečí a tiež by sa to nezaobišlo bez pohoršenia.“⁵ Rád mal od 14. storočia vytvorený inštitút plného členstva a polovičného členstva žien. Zatiaľ čo prvá skupina sestier s plnou profesiou (Ordenschwestern) sa pri vstupe do rádu podobne ako rytieri musela vzdať všetkého majetku, členkám druhej skupiny sestier (Halbschwestern) bolo povolené právo na súkromný majetok a mohli sa aj vydať. Činnosť rádových sestier sa neobmedzovala iba na duchovnú činnosť či starostlivosť o chorých a chudobných, ale zo severozápadnej Európy sú doložené prípady, keď spravovali menšie rádové majetky.⁶ Do rádu svätého Jána Jeruzalemského (johaniti) vstupovali nielen muži, ale aj ženy, a až do konca stredoveku často aj celé manželské páry s deťmi.⁷

Podobná situácia sa vytvorila aj po vzniku laických rytierskych rádov. Aj keď väčšina z nich nepoznala inštitút ženského rytiera, našli sa výnimky, a to predovšetkým v stredovekej nemeckej jazykovej oblasti, kde existovalo veľké množstvo rytierskych rádov a spoločností najrôznejšieho charakteru.⁸ Účasť žien v rytierskych rádoch sa však neobmedzovala iba na rytierske spoločnosti lokálneho významu

MÚCSKA, V.: *Rehole a kláštory v stredoveku*. Banská Bystrica – Bratislava 2002, s. 133–148.

³ „Nazdávame sa, že pre všetkých veriacich je nebezpečnou vecou pozerieť sa na ženskú tvár. Z tohto dôvodu nikto z vás nesmie pobožkať ani vdovu, ani dieťa, ani svoju matku, ani svoju sestru, ani svoju tetu, ani žiadnu inú ženu. Tiež nech sa Kristovi rytieri vystríhajú všetkých spôsobov obcovania so ženami, skrz ktoré mnohí muži padli, tak aby mohli natrvalo zostať s čistým charakterom a nepoškvrneným životom pred Božou tvárou. ... Spoločnosť žien je veľmi nebezpečnou záležitosťou. Mnohé sú tie, ktoré diabol zviedol z pravej cesty do raja. (Règle de l'Ordre. L'Ordre du Temple ou Les Templiers. Règle primitive. <http://templis.free.fr/regle.pr.html>).

⁴ NICHOLSON, H.: The Military Orders and their relation with women. In: *The Crusades and the military Orders expanding the Frontiers of medieval Latin Christianity*. Department of Medieval Studies Central European University. Budapest 2001, s. 407.

⁵ Text reguly publikovaný in: *The Rule and Statutes of the Teutonic Knights*. Online reference Book for Medieval studies (1995–2004) http://the-orb.net/encyclop/religion/monastic/tk_rule.html.

⁶ ADAM, P.: *Němečtí rytíři*. Svitavy: Trinitas 1998, s. 39.

⁷ WALDSTEIN-WARTENBERG, Berthold: *Rád johanitu ve středověku. Kulturní dějiny řádu*. Praha: Academia 2008, s. 180–181.

⁸ Štatút ženského člena poznal rád svätého Antona z roku 1420, rád Labute z roku 1440, rád sv. Huberta z roku 1444, rád svätého Krištofa z roku 1465, rád Ryby a sokola z roku 1484, rád svätého Juraja z roku 1493 a ďalšie. Podrobnejšie údaje o uvedených rytierskych a šľachtických spoločnostiach pozri: KRUSE, H. – PARAVICINI, W. – RANFT, A. (ed.): *Ritterorden und Adelsgesellschaften im spätmittelalterlichen Deutschland. Ein systematisches Verzeichnis*. Frankfurt 1991.

s často nevyhraneným charakterom, ale objavovali sa aj vo veľmi prestížnych a významných laických rytierskych rádoch. Členom uhorského Dračieho rádu z roku 1408 sa už v čase jeho založenia stala manželka kráľa Žigmunda Luxemburského Barbora,⁹ a v roku 1429 insígnie rádu okrem litovského vojvodu Witolda získala tiež jeho manželka Júlia.¹⁰ Aragónsky rád Štóly a vázy z roku 1403 povoľoval členstvo v ráde ženám bez ohľadu na rodinný stav – mohli byť slobodné, vydaté, ale aj vdovy.¹¹

Ženy sa zúčastňovali aj na výročných podujatiach anglického rádu svätého Juraja alebo Podväzku z roku 1349 vo Windsore, pričom nosili odev z rovnakého materiálu a rovnakej farby ako rytieri rádu. Insígniu rádu v podobe textilného podväzku, ktorú muži nosili pripevnenú pod ľavým kolenom, ženy nosili tesne nad laktom ľavej ruky. Tieto Dámy spoločnosti Podväzku alebo Dámy bratstva svätého Juraja, ako sa nazývali, však neboli uvedené v oficiálnych zoznamoch rytierov rádu a nemožno ich teda považovať za jeho plnohodnotné členky.¹²

V celkom inej situácii bola ďalšia žena, cyperská kráľovná Katarína Coronarová, ktorá po smrti svojho manžela kráľa Jakuba II. prevzala vedúcu úlohu v cyperskom ráde Meča z roku 1347 a v rokoch 1474–1489 insígnie rádu udeľovala pútnikom zo Svätej zeme.¹³ Insígnie uhorského Dračieho rádu, rakúskeho rádu Poslušnosti alebo Bieleho orla a českého rádu Točenice udeľovala aj Alžbeta, manželka uhorského kráľa Albrechta Habsburského.¹⁴

Panovníčky sa v historicky mladšom období ojedinele ocitli aj v pozícii zakladateľov radov, čiže vyznamenaní. Už v roku 1653 švédka kráľovná Kristína založila Rad Amaranty, ktorý však o rok neskôr zanikol spolu s jej abdikáciou.¹⁵ V roku

⁹ Listinu publikoval FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* X/4, Budae 1841, č. CCCXVII., s. 682–694.

¹⁰ FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* X/8, Budae 1843, č. CCXCI, s. 616–621.

¹¹ Stanovy publikovala CORETH, A.: Der „Orden von der Stola und Kannedeln und dem Greifen“ (Aragonischer Kannenorden). *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs* 5. Band, Wien 1952, s. 56–57.

¹² BERRE de la, I.: *The Queen's Orders of Chivalry*. London 1961, s. 81–83.

¹³ BOULTON, D'A. J. D.: *The Knight of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in later Medieval Europe 1325–1520*. Woodbridge 1987, s. 246.

¹⁴ GRAUS, I.: Laické rytierske rády v Uhorsku 14.–20. storočia. (Stav a perspektívy výskumu). In: *Vojenská história* 3, 1999, č. 2, s. 21.

¹⁵ O otázke potreby založenia štátneho rádu sa diskutovalo v čase korunovácie kráľovnej Kristíny v roku 1650. Kráľovná vypracovala projekt, ktorý sa však nakoniec pre odpor kancelára Axela Oxenstiernu nerealizoval. Kráľovnej sa podarilo o tri roky neskôr založiť rád Amaranty (Amaranterorden), ktorý však mal charakter súkromného rytierskeho pseudorádu a zrodil sa v duchu oživených rytierskych tradícií zo začiatku 15. storočia na jednej z dvorských slávností. Insígnie rádu kráľovná prostredníctvom španielskeho vyslanca Pimentelliho prepožičala nielen svojim dvoranom, ale aj niektorým európskym panovníkom a cudzím diplomatom. Rád však nemal dlhú životnosť a zanikol spolu s abdikáciou kráľovnej Kristíny v roku 1654. (NORDENVALL, Per (ed.): *Kungliga Serafimerorden 1748–1998*. Kungl Maj:ts Orden, Borås 1998, s. 27–28, ANNA, de Luigi G.: *Un Ordine a tavola: la Contraternita di Amaranta e la regina Cristina di Svezia*. *Il Mondo del Cavaliere* 3, 2003, č. 10, s. 39–43.) Podobný pseudorád v roku 1739 vznikol na vojvodcovskom dvore v Sasku – Gothe a Altenburgu. Rád Pustovníkov s dobrou náladou mal slúžiť na oživenie dvorského života v duchu módných pastierskych reminiscencií. NIM-

1662 habsburská cisárovná Eleonóra, vdova po Ferdinandovi III. založila dámsky Rad Služobníč cnosti¹⁶ a v roku 1668 dámsky rad Rad Hviezdového kríža.¹⁷ V roku 1721 založila waldecká princezná Mária Wilhelmína Henrieta, dcéra vojvodu Fridricha Antona Ulricha Rad Naozajstného šťastia a stala sa jeho veľmajsterkou.¹⁸ V roku 1732 dánska kráľovná Sofia Magdaléna založila Rad Vernosti alebo Dokonalej jednoty, ktorý mal mužských aj ženských členov.¹⁹ V roku 1766 Alžbeta Augusta, manželka falckého kurfirsta, založila dámsky Rad sv. Alžbety.²⁰ V roku 1878 anglická kráľovná Viktória založila z titulu funkcie imperátorky Indie dámsky cisársky Rad Indickej koruny.²¹

Zakladateľkou radov sa stala aj uhorská kráľovná Mária Terézia, ktorá v roku 1757 založila Vojenský rad Márie Terézie a v roku 1764 Rad svätého Štefana. Zatiaľ čo v prvom prípade sa panovníčka vzdala najvyššej funkcie v rade v prospech svojho manžela Františka Štefana Lotrinského, ktorý už vykonával funkciu rádového suveréna rádu Zlatého rúna a nebola ani nositeľkou insígnií radu, v prípade Radu svätého Štefana si kvôli počiatočnému negatívne postoj manžela voči zriadeniu tohto najvyššieho uhorského vyznamenania ponechala veľmajstrovský úrad a bola nositeľkou insígnií radu.²²

V rovnakej pozícii boli aj niektoré ruské panovníčky. Už cárovná Alžbeta Petrovna v roku 1743 obdržala insígnie pruského Radu Čierneho orla, ktoré boli výnimočne a v rozpore so stanovami radu doplnené brilantmi v hodnote 40 000 toliarov.²³ Cárovná Katarína I. sama seba vyznamenala Radom sv. Alexandra Nevského.²⁴ Ďalšia cárovná, Katarína II. tiež zastávala úrad veľmajstra všetkých ruských radov s vý-

MERGUT, J.: *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945*. 3. Sachsen-Württemberg I., Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, München 1999, s. 1369–1370.

¹⁶ MĚŘICKÁ, V.: *Orden und Ehrenzeichen der österreichisch-ungarischen Monarchie*. Wien 1974, s. 137.

¹⁷ RUHL, M.: *Specielle Beschreibung der Orden aller europäischen und nichteuropäischen Regenten und Staaten*. Leipzig 1884, s. 38.

¹⁸ NIMMERGUT, J.: *Deutsche Orden...* c.d., s. 1643.

¹⁹ DIKOWITSCH, H.: Die europäischen Damenorden des 17. und 18. Jahrhunderts. In: *Barock – Blütezeit der europäischen Ritterorden*. St. Pölten 2000, s. 53.

²⁰ RUHL, M.: *Specielle Beschreibung...* c.d., s. 10.

²¹ RUHL, M.: *Specielle Beschreibung...* c.d., s. 30.

²² Podrobnejšie pozri in: GRAUS, I.: Uhorský kráľovský Rad rytierov svätého Štefana, apoštolského kráľa a prax prepožičiavania jeho insígnií v období vlády Márie Terézie, Jozefa II. a Leopolda II. (1764–1792). In: *Zlatá a strieborná cesta cisára Františka Štefana Lotrinského po stredoslovenských banských mestách*. Zborník príspevkov z medzinárodného seminára pri príležitosti 250. výročia návštevy cisára Františka Štefana Lotrinského na strednom Slovensku. Banská Štiavnica 2001, s. 61–68.

²³ Ruská cárovná nebola prvou nositeľkou insígnií pruského radu, lebo už v predchádzajúcom roku ich získala Mária Augusta, ovdovená vojvodkyňa z Württembergu. Ďalšími urodzenými nositeľkami insígnií tohto radu boli od roku 1888 nemecká cisárovná a pruská kráľovná Viktória Adelheid a Augusta Viktória, ktoré získali rad spolu s kolanou. Poslednou ženskou nositeľkou najvyššej triedy radu s kolanou bola od roku 1927 cisárovná a kráľovná Hermína. NIMMERGUT, J.: *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945*. 2. Limburg-Reuss, Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, München 1997, s. 756.

²⁴ DUROV, V. A.: *The Orders of Russia*. Moskva 1993, s. 23.

nimkou Radu svätej Anny.²⁵ V roku 1769 táto panovníčka založila Rad svätého Juraja a stala sa veľmajstrom radu. O tri dni neskôr prevzala aj insígnie 1. triedy radu.²⁶ V roku 1782, pri 20. výročí svojho nástupu na cársky trón Katarína II. založila Rad svätého Vladimíra.²⁷ Od roku 1762 bola aj nositeľkou insígnií pruského Radu Čierneho orla, ktorý bol ozdobený perlami v hodnote 30 000 toliarov²⁸ a od Jozefa II. sa neúspešne pokúšala získať insígnie rádu Zlatého rúna.²⁹ Mnohými radmi bola vyznamenaná aj britská kráľovná Viktória.

Hoci sa uvedené výnimky týkali iba žien v postavení panovníčok, nositeľkami insígnií radov sa sporadicky stávali aj niektoré príslušníčky najvyššej šľachty v prípade, ak stanovy radov umožňovali prepožičanie ich insígnií nielen mužom, ale aj ženám. Išlo však predovšetkým o tzv. domáce alebo rodinné rady, ktoré boli prioritne určené ako vyznamenania členov príslušného rodu a nie o záslužné rady. Tak sa stalo v prípade bádenskeho Domáceho Radu Vernosti z roku 1715 (jeho insígnie sa však ženám prepožičiavali až od roku 1871), braunschweigskeho Radu Verného priateľstva z roku 1731, sasko-hildburghausenského Radu Šťastného spojenia z roku 1749, hohenloheskeho Domáceho Radu Zlatého plameňa alebo Fénixa z roku 1757, limburskeho Radu Starej šľachty alebo Štyroch cisárov z roku 1768 (nositeľkou jeho insígnií bola aj francúzska kráľovná Mária Antoinetta), thurn-taxiského Domáceho Radu Dokonalého priateľstva z 1. polovice 18. storočia, hessenského Radu Zlatého leva z roku 1770 (jeho insígnie sa však ženám prepožičiavali iba od roku 1882) a niektorých ďalších radov z 19. storočia.

Obmedzený počet európskych panovníčok teda na veľmi dlhú dobu predstavoval jediné ženské nositeľky insígnií radov, ktoré boli prioritne určené pre mužov – či už rytierov, vojakov, panovníkov, diplomatov alebo príslušníkov najvyššej šľachty – a veľmi dlho zostávali ich doménou.³⁰

²⁵ Bola to však iba formálna výnimka. Hlavou radu bol Katarínin maloletý syn, veľkoknieža Pavol, vojvoda z Holstein-Gottorpu, ale o udelení vyznamenaní rozhodovala sama Katarína. Tamže, s. 106.

²⁶ Stanovy radu z 23. 11. 1769 publikované in: <http://george-orden.nm.ru/ordgrg1.st.html>. Je zaujímavé, že prvú triedu radu v jeho celých dejinách získalo okrem Kataríny II. iba 24 ďalších osôb, z toho už iba dvaja panovníci - ruský cár Alexander II. a pruský kráľ Wilhelm I. Obaja rad získali v rovnaký deň – 26. 11. 1869.

²⁷ DUROV, V. A.: *The Orders ...*, c.d., s. 90–91.

²⁸ KLENAU, A.: *Grosser Deutscher Ordenskatalog*. München 1974, s. 128, NIMMERGUT, J.: *Deutsche Orden...*, c.d., s. 756.

²⁹ MĚŘICKÁ, V.: Ruská medaile Karla Leberechta vydaná na pamäť návštevy cisára Josefa II. v Rusku v roce 1780. *Drobná plastika* 18, 1981, č. 2–3, s. 51–57.

³⁰ Po roku 1816 na čele parmského Konštantínovského Radu sv. Juraja vo funkcii veľmajstra stála Mária Lujza, vojvodkyňa z Parmy. DIKOWITSCH, H.: Die europäischen Damenorden des 17. und 18. Jahrhunderts. In: *Barock – Blütezeit der europäischen Ritterorden*. St. Pölten 2000, s. 53. V nedávnej minulosti podobnú funkciu zastávala Sofia de Mello Breyner Andersen, nositeľka Radu Infanta Doma Henriqueho, ktorá počas prezidentovania Dr. Maria Soaresa v rokoch 1987–1996 zastávala funkciu kancelára portugalských národných radov (Radu Infanta Doma Henriqueho a Radu Slobody). As ordens honorificas Portuguesas. <http://www.presidencia-republica.pt/pt/presidente/papel/cordens.html>. Insígnie španielskeho rádu Zlatého rúna v rozpore so stanovami prepožičiavala aj kráľovná Izabela II. (STEEB, Ch.: *Der Orden vom Goldenen Vlies*. In: STOLZER, J. – STEEB, Ch.: *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Graz 1996, s. 87).

Spoločensko-politické procesy v spojitosti s početnými vojnovými udalosťami v jednotlivých krajinách však v období 18. storočia motivovali založenie nižších foriem vyznamenaní – dekorácií. Týmito vyznamenaniami sa sporadicky oceňovali aj zásluhy žien. Medailou Za obranu Sevastopola boli za zásluhy v Krymskej vojne v rokoch 1854–1856 oceňované ruské ženy, ktoré slúžili v lazaretoch, alebo v čase obrany Sevastopola pod paľbou nepriateľa nosili obrancom vodu, stravu a muníciu.³¹ Podobné ruské vyznamenanie pre ženy založil v roku 1878 cár Alexander II. ako odmenu pre ženy, ktoré sa počas rusko-tureckej vojny starali o ranených a chorých vojakov.³² Ruskou Medailou za Chrabrosť z roku 1878 bola vyznamenaná zdravotná sestra Henrieta Sorokinová, ktorá naraz získala medailu všetkých štyroch stupňov.³³ Počas ruskej vlasteneckej vojny z roku 1812 bola Krížom svätého Juraja vyznamenaná Nadežda Durovová.³⁴ Udelenie tohto vyznamenania je však svojím spôsobom atypické, pretože Durovová do armády vstúpila pod menom Alexander Sokolov a predstierala mužskú identitu.³⁵ Pruský cisár Wilhelm v roku 1871 založil Záslužný kríž pre ženy a slečny a tento získali ženy starajúce sa o ranených a chorých vojakov v prusko-francúzskej vojne.³⁶ Pre pruské ženy boli určené viaceré vyznamenania – napríklad vyznamenanie Za 40 rokov vernej služby určené pre slúžky, Čestné vyznamenanie za 40 rokov činnosti v povolani pôrodnej asistentky alebo Kráľovský pruský Záslužný kríž pre ženy a slečny z roku 1870–1871 pracujúce v sociálnej, náboženskej a humanitnej oblasti a ktoré túto činnosť vykonávali ako čestnú úlohu mimo svojho zamestnania.³⁷ V roku 1864 bol založený aj mecklenbursko-schwerinský Vojenský Záslužný kríž udeľovaný ešte aj počas prvej svetovej vojny.³⁸

Vyznamenania tohto druhu však ani zďaleka neboli rovnocenné s najvyššími oceneniami vo forme radov. Zmenu postoja vo vyznamenávaní žien záslužnými radmi prinieslo až 19. storočie. Nositeľkami insignií pruského Radu Železného kríža sa síce už v roku 1814 stali viaceré ženy, ale rad im bol v podstate udelený omylom,

³¹ KUZNECOV, A.: *Enciklopedia russkich nagrad*. Moskva 2002, s. 115.

³² RUHL, M.: *Specielle Beschreibung...* c.d., s. 47.

³³ SEDLAK, L. – PATEJDL, P.: Nový pohľad na problematiku ruských Vojenských křížů svätého Jiří a medailí Za statečnost. *Sběratelské správy* 57. Hradec Králové 1987, s. 211.

³⁴ BALJAZIN, V. N. – DUROV, V. A. – KAZAKEVIČ, A. N.: *Samye znamenitye nagrody Rossii*. Moskva 2000, s. 102. V čase vyznamenania mal kríž iba jediný stupeň, k zriadeniu ďalších došlo v roku 1856.

³⁵ Mužskú identitu v ruskej cárskej armáde predstierali aj ďalšie ženy – Jevgenia Timofejevna Britovová, Alexandra Alexandrovna Štofová, Anna Alexandra Krasilnikovová, Antonia Tichonovna Palšinová, Zoja Fedorovna Smirnovová, Jelena K. Cebržinskaja, Jevdokiia Karpovna Čerňavskaja a Maria Bočkarevová. Všetky boli za statočnosť v boji vyznamenané Krížom Svätého Juraja, posledne menovaná aj ďalšími vyznamenaniami, ktoré však získala už ako žena v novo formovanom dobrovoľníckom ženskom batalióne smrti. DUROVOVÁ, Nadežda Andrejevna: *Slečna kavalieristka*. Praha: Mladá fronta 2005, s. 253–254.

³⁶ Allerhöchster Erlass vom 22. März 1871, betreffend die Stiftung eines Verdienstkreuzes für Frauen und Jungfrauen. Gesetz – Sammlung für die königlichen Preussischen Staaten, Nr. 7800, s. 158, Urkunde über die Stiftung des Verdienstkreuzes für Frauen und Jungfrauen vom 22. März 1871. Tamže, Nr. 7801, s. 158.

³⁷ SEDLAK, L.: Dekorace pro ženy a dívky v Prusku. *Signum I.*, 1990, č. 13, s. 252–253.

³⁸ KLENAU, A.: *Grosser Deutscher Ordenskatalog*. München 1974, s. 113.

pretože slúžili v pruskej armáde inkognito a predstierali mužskú identitu.³⁹ V roku 1851 bol vo Francúzsku rytiersky kríž Radu Čestnej légie udelený Márii Angelike Duchemin za vojenské skutky, preukázané počas bonapartistického prevratu v predvečer Druhého cisárstva.⁴⁰ V roku 1871 württemberský kráľ Karol I. založil Rad Ol'gy, ktorý sa prepožičiaval mužským aj ženským účastníkom nemecko-francúzskej vojny „ako znamenie odmeny a spomienky za zvláštne zásluhy prejavene na bojovom poli, počas dobrovoľnej pomoci počas vojny a v mieri“.⁴¹ Začiatkom 1. svetovej vojny bolo insígniami II. triedy Radu Železného kríža vyznamenaných niekoľko žien, ale cisár Wilhelm II. krátko potom udeľovanie tohto radu ženám zakázal.⁴² Oproti tomu poľským Radom Virtuti militari 5. triedy (strieborným krížom) boli celkom legálne vyznamenané tri ženy za preukázané vojnové zásluhy.⁴³

Až v priebehu 20. storočia sa vyznamenávanie žien uskutočňovalo prostredníctvom bežných záslužných radov. Jediným znamením, že ide o vyznamenanie určené pre ženu, však u niektorých radov zostávala tradičná dámska stuha odlišného tvaru.

*Habsburská monarchia:
Rad Alžbety 1. triedy
s hviezdou 1. triedy*

*Rusko:
Rad Svätej Kataríny
2. triedy s hviezdou 1. triedy*

*Bavorsko:
Rad Terézie*

³⁹ Išlo o Eleonore Prochaskovú, Sofiu Krügerovú, Frederiku Krügerovú a Johanu Stegenovú. Počas 2. svetovej vojny insígnie 2. triedy radu získalo 32 žien. HILD, P.: 190 Years: The Iron Cross. <http://www.stengerhistorica.com/History/WarArchive/Ritterkreuztraeger/awardcriteria.htm>

⁴⁰ 1802 Légion d'honneur 2002. Exposition organisée par le Musée Royal de l'Armée et d'Histoire Militaire. Bruxelles 17. mai – 24. novembre 2002. Catalogue, Bruxelles 2002, s. 39.

⁴¹ Stanovy cituje CAPPOLLETTI, Licurgo: *Storia degli Ordini Cavallereschi*. Livorno 1904, s. 127–128.

⁴² SEDLAK, L.: Dekorace pro ženy a dívky v Prusku. *Signum I.*, 1990, č. 13, s. 249.

⁴³ V roku 1800 to bola Joanna Żubrowa, seržantka 17. pešieho pluku, o rok neskôr to bola Jozefa Kluczycka, staršia felčiarka 10. pešieho pluku a nakoniec v roku 1831 Barbara Bronisława Czarnowska, kadetka 1. jazdeckého pluku, ktorá spolu s vyznamenaním dostala aj patent na poddůstojníka 1. pluku sandomierskej jazdy. SADOWSKI, Henryk: *Ordery i oznaki zaszczytnie w Polsce*. Druk Wacława Maślankiewicza, Warszawa 1904, s. 157–159.

Do doby, kým sa tieto vyznamenania otvorili aj ženským recipientom,⁴⁴ ich úlohu plne preberali tzv. dámske rady, čiže vyznamenania, určené výlučne pre ženy.⁴⁵ Najstarší dámsky rad vznikol v habsburskej monarchii už v roku 1662, keď cisárovná Eleonóra, vdova po Ferdinandovi III. založila Rad Služobníč cností. V roku 1668 rovnaká cisárovná založila Rad Hviezdového kríža. V poradí ďalší dámsky Rad Oslobodenia, známejší ako Rad svätej Kataríny, bol založený v Rusku až v roku

⁴⁴ Je zaujímavé, že ani dnes ešte nie je zaručený rovnoprávny prístup žien k vyznamenaniam. Na mysl máme samozrejme tie vyznamenania, ktoré nie sú určené ako odmena pre príslušníkov špecifických skupín, ako sú napríklad vojaci, ktorým sú určené vojenské vyznamenania. Napríklad insígnie českého Radu Tomáša Garigua Masaryka udeľované osobám, ktoré sa vynikajúcim spôsobom zaslúžili o rozvoj demokracie, humanity a ľudské práva, v rokoch 1995–2008 získalo celkom 143 osôb, z toho iba 15 žien. Medaila Za zásluhy, ktorá sa udeľuje osobám, ktoré sa zaslúžili o štát alebo územný samosprávny celok v oblasti hospodárstva, vedy, techniky, kultúry, umenia, športu, výchovy a školstva, obrany, bezpečnosti štátu a občanov za rovnaké obdobie získalo 357 osôb, z toho iba 66 žien. (Údaje z internetovej stránky prezidenta ČR Václava Havla z 24. 5. 2004, <http://old.hrad.cz/kpr/rady/index.html> a Václava Klause zo 14. 1. 2009 http://www.hrad.cz/cms/cz/statni_vyznamenani.html) Slovenským Radom Ľudovíta Štúra všetkých troch tried, ktorý sa zapožičiava za zásluhy o demokraciu, ľudské práva, obranu a bezpečnosť republiky alebo za zásluhy v oblasti politiky, riadenia a správy štátu, rozvoja národného hospodárstva, vedy, techniky, kultúry, umenia, športu a za mimoriadne významné šírenie dobrého mena Slovenskej republiky v zahraničí za roky 1999–2008 získalo 138 osôb, z toho 19 žien. Pribinov kríž všetkých troch tried, ktorý sa zapožičiava za zásluhy o hospodársky, sociálny alebo kultúrny rozvoj republiky, v rokoch 2000–2008 získalo 149 osôb, z toho 15 žien. (Údaje z internetovej stránky prezidenta SR Rudolfa Schustera z 24. 5. 2004 a Ivana Gašparoviča zo 14. 1. 2009, <http://www.prezident.sk>).

Problémom neproporčného zastúpenia žien a etnických menšín pri vyznamenávaní britskými radmi sa v roku 2004 zaoberala Dolná snemovňa britského parlamentu. Množstvo žien, ktoré boli vyznamenané štátnymi vyznamenaniami sa síce v priebehu 90. rokov zdvojnásobilo, ale aj tak stále dosahuje iba 20 % z celkového množstva vyznamenaných. U etnických minorít sú to len 2–4 %. (Honours. Standard Note SN/PC/2832 z 22. 1. 2004, s. 15).

⁴⁵ Výlučne ženské vyznamenania alebo vyznamenania určené len pre ženy však existovali ešte celkom v nedávnej dobe. Išlo napríklad o trojicu sovietskych vyznamenaní založených v roku 1944 – Rad Matka hrdinka v jedinej triede, Rad Materinská sláva s tromi triedami a Medaila Materstva s dvomi stupňami. (KUZNECOV, A.: Enciklopédia ruských nagrad. Moskva 2002, s. 388–390) Rad Materstva 1. a 2. triedy bol založený v Mongolsku v roku 1957 (Auktionshaus H.D. Rauch. Ordensauktion 2003. Wien 2003, s. 76, položka č. D 4400) a podobné vyznamenanie zákon č. 13/1957 Zb. zriadil aj v socialistickej Československu. Je zaujímavé, že predchodcom týchto vyznamenaní bol Čestný kríž pre nemecké matky zriadený v roku 1938 ako odmena „za zásluhy nemeckých matiek pre nemecký ľud“. Podmienkou udelenia vyznamenania bolo, aby obaja rodičia boli „z nemeckej krvi“, aby sa dieťa narodilo živé a aby matka bola hodná vyznamenania. Kríž 3. stupňa sa udeľoval za 4–5 detí, kríž 2. stupňa za 6–7 detí a kríž 1. stupňa za 8 a viac detí. (Verordnung des Führers und Reichskanzlers über die Stiftung des Ehrenkreuzes der Deutschen Mutter vom 16. Dezember 1938, Satzung des Ehrenkreuzes der Deutschen Mutter vom 16. Dezember 1938, Durchführungsverordnung zur Verordnung über die Stiftung des Ehrenkreuzes der Deutschen Mutter vom 16. Dezember 1938. Reichsgesetzblatt 1938, s. 1923–1926).

1711.⁴⁶ Zakladania dámskych radov pokračovali až v 2. polovici 18. storočia, keď v roku 1766 vznikol falcký Rad svätej Alžbety, obnovený v Bavorsku v roku 1873 a v roku 1792 španielsky Rad Kráľovnej Márie Lujzy. V priebehu 19. a 20. storočia boli založené takmer dve desiatky ďalších dámskych radov.⁴⁷

Ako sme už uviedli, najstarším dámskym radom bol habsburský Rad služobníckosti, ktorý v roku 1662 založila Eleonóra de Gonzaga, dcéra mantovského vojvodu Karola II. a vdova po cisárovi Ferdinandovi III. Proklamovaným cieľom radu bolo okrem vykonávania charitatívnych skutkov najmä pozdvihnutie zbožnosti a katolíckeho vierovyznania pri viedenskom panovníckom dvore a v tamajších šľachtických kruhoch. Charitatívny dopad mali aj pokuty pre šľachticné, ktoré stratili insígniu radu. Pokuta vo výške 100 toliarov bola určená ako dar pre hociktorého chudobného a núdzou trpiaceho človeka, ktorý však viedol cnostný život.⁴⁸ Stanovy určovali maximálny počet nositeľov insígnií na 30 žien z urodzeného rodu a z popredných šľachtických domov, ale do tohto počtu sa nazapočítavali vojvodkyne.⁴⁹

Zakladateľka Rádu Služobníckosti v máji 1668 založila celkom nový dámsky rad s komplikovaným pomenovaním Zhromaždenie vysokourodzených žien pod menom Hviezdového kríža, známejší ako Rad Hviezdového kríža. Tento rad už v júli rovnakého roka potvrdil pápež Klement IX. Na čele radu stála „ochrankyňa alebo hlava rádu“, ktorou bola manželka vládnuceho panovníka a počet nositeľov insígnií nebol limitovaný. Cieľom radu bolo prejavovanie úcty voči kultu svätého Kríža a stanovy presne predpisovali nielen dátumy povinných sviatkov, druh duchovných aktivít a ich počet, ale aj text modlitieb.⁵⁰

Je nepochybné, že ani Rad Služobníckosti z roku 1662 a už vôbec nie o šesť rokov mladší Rad Hviezdového kríža nemali byť rehoľnými rádmi a ani sa im nechceli podobáť, pretože cisárovná vdova bola veľmi dobre oboznámená s inštitúciami tohto druhu. V roku 1663 založila kláštor uršulíniek vo Viedni a v rovnakom roku bola

⁴⁶ K zmene názvu radu došlo v roku 1797. Rad sa rozdelil na dve triedy a zmenila sa aj farba stuhy z bielej na červenú. SPASSKIJ, I.G.: *Innostrannye i russkie ordena do 1917 goda*. Leningrad 1963, s. 111.

⁴⁷ V roku 1801 to bol portugalský Rad svätej Izabely, v roku 1814 pruský Rad Lujzy, 1843 mantovský Rad Márie Elizy, 1862 britský Kráľovský rad Viktórie a Alberta, 1865 mexický Rad svätého Karola, 1870 saský Rad Sidónie, 1873 perzský Rad Neschane-Asttab, 1873 dánsky Rad Vernosti, 1878 britský Rad Koruny Indie, 1878 rumunský Rad Alžbety, 1878 osmanský Rad Cnosti, 1878 srbský Rad Natálie, 1888 japonský Rad Drahocennej koruny a v roku 1898 rakúsko-uhorský Rad Alžbety. V nasledujúcom storočí vznikli ďalšie dámske rady, napríklad v roku 1906 saský Rad Márie Anny, v roku 1910 lipský Rad Berty, v roku 1914 ruský Rad svätej Oľgy, v roku 1936 grécky Rad svätej Oľgy a Sofie, alebo v roku 1957 iránsky Rad Plejád. V roku 1818 vznikol projekt na založenie habsburského Radu svätej Teodory, k samotnému založeniu radu však nedošlo. Niektoré pramene uvádzajú aj schwarbursko-rudolstadtský dámsky rad s bližšie neurčeným pomenovaním z polovice 18. storočia. (KLENAU, A.: *Grosser Deutscher Ordenskatalog. Orden und Ehrenzeichen bis 1918*. München 1974, s. 199).

⁴⁸ MĚŘICKÁ, V.: *Orden und Ehrenzeichen der österreichisch-ungarischen Monarchie*. Wien 1974, s. 137.

⁴⁹ KOLOCH, Sabine: *Figurierte Sonne und Lorberkranz. Zur Ikonografie des Ordenszeichens der Sklavinnen der Tugend. Orden und Ehrenzeichen, BDOS Jahrbuch 2001*, s. 80.

⁵⁰ Stanovy publikované in: HÜBSCH, F. E.: *Sternkreuz-Orden. Geschichte und Statuten des Sternkreuz-Orden*. Wien 1915, s. XV–XVIII.

kmotrou pri založení kláštora karmelitánok vo Viedenskom Novom Meste.⁵¹ Žila však na panovníckom dvore, na ktorom dôležitú úlohu zohrával fenomén Radu Zlatého rúna. Jej otec, Karol II. Gonzaga, vojvoda z Rethelu, z Neversu a Mantovy v roku 1619 založil duchovno-rytiersky rád Kresťanskej milície⁵² a dôležitú úlohu pri projektovaní a formovaní jej spoločností nepochybne zohrala dôležitú úlohu aj dôverná znalosť klasických rytierskych rádov oboch hlavných typov. Hoci založenie prvého rádu bolo úspešné, po dramatických udalostiach z roku 1668⁵³ sa však pred panovníčkou otvorila nová možnosť pre vytvorenie druhej spoločnosti, ktorá nadobudla omnoho dokonalejšiu organizačnú formu, „zázračné“ odôvodnenie svojej existencie a výberu insígnie, ako aj pápežské požehnanie. Rad Hviezdového kríža nenahradil starší Rad Služobníckosti, ale oba existovali paralelne popri sebe.⁵⁴ Rad bol typickým predstaviteľom zo série početných barokových laických devocionálnych bratstiev rytierskeho či skôr pseudorytierskeho typu, ktoré mali určeného predstaveného a boli vybavené písomnými stanovami detailne upravujúcimi podmienky prijatia insígnie, individuálne a spoločné aktivity členov, sankcie a nechýbal v nich ani podrobný popis insígnie.⁵⁵

Aj napriek istým paralelám v preambule stanov Radu Zlatého rúna a v stanovách Radu Hviezdového kríža⁵⁶ nie je zrejmé, či zakladateľka zamýšľala akúsi ženskú ob-

⁵¹ HAMMANOVÁ, B.: *Habsburgové. Životopisná encyklopedie*. Olomouc: Brána 1996, s. 87.

⁵² O ráde podrobnejšie MĚŘICKÁ, V.: Řád Křesťanského rytířstva (Řád Křesťanské milice – Ordo Christianae Militiae). *Numismatické listy* 33, 1978, č. 2, s. 33–60.

⁵³ Veľký požiar Hofburgu v roku 1668, pri ktorom museli evakuovať aj cisársku rodinu, zničil krištáľový relikvár s údajným úlomkom z Kristovho kríža. Hoci sa sklo roztavilo, drevo z kríža zostalo neporušené.

⁵⁴ Podľa niektorých bádateľov starší rad mohol existovať ešte aj v roku 1720. (KOLOCH, S.: *Figurierte Sonne und Lorbeerkranz. Zur Ikonographie des Ordens der Sklavinnen der Tugend. Orden und Ehrenzeichen. BDOS Jahrbuch* 2001, s. 75). Panovníčke nešlo o nahradenie starého rádu novým, ale o založenie celkom nového rádu. Ani stanovy Radu Hviezdového kríža neobsahujú žiadne zmienky o obnovení či rozšírení Radu Služobníckosti a dokonca absentujú akékoľvek reminiscencie na starší rad.

⁵⁵ V období európskeho baroka vznikali omnoho častejšie než rytierske rády náboženské bratstvá, čiže dobrovoľné združenia veriacich laikov, zamerané na nejaký kult. Mali pevnú organizačnú štruktúru, svoj majetok, odpustkové privilégia, stanovy a vo väčšine prípadov boli založené kanonicky. Na čele bratstiev, ktoré združovali desiatky až tisíce ľudí všetkých spoločenských vrstiev od nižšej šľachty až po poddaných stál kňaz. (MIKULEC, Jiří: *Barokní náboženská bratřstva v Čechách*. Praha 2000, s. 5) Na rozdiel od týchto bratstiev mali rytierske bratstvá exkluzívny charakter, boli určené výhradne pre obmedzený počet príslušníkov najvyššej aristokracie a na ich čele stál zakladateľ rádu, ktorým bol panovník. V stanovách týchto bratstiev sa objavujú veľmi časté reminiscencie na klasické laické rytierske rády. Rady okrem toho prepožičanie insígnií viazali vždy na prejavene zásluhy, aj keď v mnohých prípadoch tento prvok zásluhovosti bol častejšie proklamovaný ako skutočný.

⁵⁶ Zakladateľ rádu Zlatého rúna proklamoval, že svoj rád založil z dôvodov svojej oddanosti voči viere a svätej Cirkvi, kvôli jej podpore, obrane, ochrane ako aj ku sláve Stvoriteľa a Spasiteľa, Panny Márie, apoštola Ondreja a kvôli povýšeniu cnosti a dobrých mravov. Vieme však, že tieto dôvody boli len formálnym odôvodnením (podobne ako v ostatných laických rytierskych rádoch) existencie spoločností rytierov, ktoré sa zakladali predovšetkým z politických a sekundárne aj z reprezentačných dôvodov. Podrobnejšie GRAUS, I.: K úlohám a postaveniu svätcov v laických rytierskych rádoch a zásluhných vyznamená-

dobu pôvodne burgundského rádu. Ochrana a podpora chudobných a núdzou trpiacich, podobne ako aj ochrana vdov a sirôt, ďalej podpora a ochrana katolíckej cirkvi totiž patrila ku štandardnej frazeológii všetkých laických rytierskych rádov od roku 1326, keď bol založený doteraz najstarší známy z nich a všetky tieto zbožné a cnostné ciele celkom prirodzene našli svoj výraz v iných dobových spoločnostiach v období, pre ktoré bola charakteristická práve baroková exaltovanosť a prepriata zbožnosť.

Pretože tieto najstaršie dámske rady mali vďaka svojmu neujasnenému a nevykryštalizovanému charakteru mnoho spoločných vlastností s rádovými organizáciami alebo šľachtickými spoločenstvami, a boli viac združeniami nositeľov insígnií než vyznamenaniami, pre zisk ich insígnií neboli stanovené exaktné podmienky a prepožičiavali sa všetkým ženským členom radov.

Hoci podľa stanov z roku 1714 sa ruský Rad svätej Kataríny prepožičiaval „vydatým a nevydatým dámam nepoškvrneného charakteru“, ⁵⁷ prepožičiavanie jeho insígnií sa obmedzovalo na úzky okruh žien z radov príslušníkov cárskej rodiny, dvorskej šľachty a na zahraničné panovníčky. Rad dostala za skutočne vykonané zásluhy na bojovom poli počas rusko-tureckej vojny iba manželka cára Petra – Katarína. ⁵⁸ Ona sama, keď sa ujala vlády, vyznamenaním ocenila sedem žien. Po vytvorení druhej triedy radu v roku 1797 Pavlom I. došlo k zvýšeniu počtu vyznamenaných a jedinou požadovanou zásluhou pre získanie insígnií radu zostalo iba narodenie sa v správnej rodine. Ruské veľkokňažné dostali rad už v kolíske po svojom krste a ostatné kňažné z panovníkovej krvi po dosiahnutí plnoletosti. Práve kvôli nekontrolovateľnému prírastku príbuzenstva v ženskej línii sa členovia panovníckej rodiny nazarávali do celkového maximálneho počtu 12 dám veľkokríža a 94 dám rytierskeho kríža. ⁵⁹ Nositeľky insígnií bavorského Radu svätej Alžbety museli byť staršie ako 18 rokov, museli mať prinajmenšom osem šľachtických predkov a museli byť katolíckeho vierovyznania. Pretože povinnosťou radu bolo preukazovanie skutkov milosrdenstva voči chudobným a trpiacim núdzou, pri získaní insígnie sa do pokladnice radu odovzdával jednorazový poplatok 500 mariek (dámy z radov bavorskej šľachty) alebo 1 000 mariek (cudzinky). Nositeľky insígnie museli navyše každoročne prispieť sumou 25 mariek. ⁶⁰

Rovnako veľmi neurčité a vágne podmienky zisku insígnií stanovoval španielsky dámsky Rad Kráľovnej Márie Lujzy, ktorý sa prepožičiaval „všetkým urodzeným

niach. In: KOŽIAK, R. – NEMEŠ, J. (ed.): *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti II*. Bratislava: Chronos 2006, s. 39–50.

⁵⁷ WEHRLICH, Robert: *Russian Orders, decorations and Medals including those of Imperial Russia, the Provisional Government and the Soviet Union*. Washington 1968, s. 4.

⁵⁸ Ruské vojská spolu s panovníckou dvojicou sa v roku 1711 dostali do tureckého obkľúčenia. Počas vyjednávania sa Kataríne pomocou všetkých svojich klenotov, ktoré mala počas výpravy pri sebe, podarilo podplatiť tureckých vyslancov Mehmeda Pašu a obkľúčenie sa napriek nesúhlasu švédskeho kráľa Karola XII. skončilo.

⁵⁹ Zatiaľ čo Alžbeta Petrovna ocenila 13 žien a Katarína II. 41 žien, v neskoršom období sa tieto počty radikálne zvýšili. Za vlády Alexandra I. insígnie radu získalo 139 žien, za Mikuláša I. 176 žien, za Alexandra II. 112 žien, za Alexandra III. 64 žien a za Mikuláša II. 105 žien. Spolu sa rad prepožičal 734 osobám. BALJAZIN, V. N. – DUROV, V. A. – KAZAKEVIČ, A. N.: *Samye znamenitye nagrady Rossii*. Moskva 2000, s. 131.

⁶⁰ RUHL, M.: *Specielle Beschreibung...* c. d., s. 10.

dámam, ktoré sa vyznamenali službou, preukázali oddanosť a cnosť“,⁶¹ alebo mexický dámsky Rad svätého Karola, ktorý bol určený ako odmena za prejavy ženskej cnosti, skutky kresťanského milosrdenstva a odriekania a za služby preukázané štátu a cisárskym manželom.⁶² Aj nositeľky insígnií portugalského dámskeho Radu svätej Izabely mali byť predovšetkým z kráľovskej krvi, malo ich byť iba 26, nesmeli byť mladšie ako 26 rokov a insígnie získali na základe osobného výberu manželky suveréna radu.⁶³

Britský Rad Viktórie a Alberta bol v roku 1862 založený výlučne pre najbližších ženských príbuzných z najbližšieho okruhu kráľovnej Viktórie – pre kráľovnine dcéry, nevesty a vnučky. Tento rad bol spočiatku projektovaný ako výlučne rodinný rad, čoskoro po jeho založení sa však ukázala potreba prepožičiavania jeho insígnií aj iným, cudzím osobám a preto v roku 1864 vznikla druhá trieda radu. Jej insígnie sa spočiatku prepožičiavali prvým komorným a dvorným dámam. V roku 1865 sa táto trieda rozdelila a nová tretia trieda radu zostala vyhradená len pre dvorné dámy. V roku 1880 sa vytvorila aj štvrtá trieda radu a táto bola určená pre kráľovnine vnučky, ktoré neboli britskými princeznami. Aj v prípade tohto radu pre získanie jeho insígnií neboli potrebné žiadne preukázané zásluhy.⁶⁴

U mnohých historicky mladších radov sa však omnoho viac než predtým uplatňoval prvok zásluhovosti. Napríklad saský dámsky Rad Sidónie z roku 1870 založil kráľ Ján ako čestné vyznamenanie výlučne pre saské ženy a slečny, ktoré sa zaslúžili o opateru ranených a chorých vojakov počas nemecko-francúzskej vojny. Vyznamenanie však mohli výnimočne získať aj cudzinky.⁶⁵

S presne rovnakým cieľom pruský cisár Wilhelm III. v roku 1814 založil dámsky Rad Lujzy pre sto žien. Keďže rad mal demokratický charakter a jedinou podmienkou okrem vykonania zásluh na poli opatrovania ranených a chorých vojakov bola iba pruská štátna príslušnosť, rad mal zriadenú kapitolu slúžiacu ako poradný zbor pre výber ocenenia hodných žien veľmajstrom, ktorým bol samotný panovník. Kapi-

⁶¹ Cituje CAPPOLLETTI, Licurgo: *Storia degli Ordini Cavallereschi*. Livorno 1904, s. 166. Podrobnejšie in: CEBALLOS-ESCALERA Y GILA de, Alfonso – GARCIA MERCADAL Y GARCIA LOYGORRI, Fernando: *Las Órdenes y Condecoraciones civiles del Reino de España. Boletín Oficial del Estado. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales*, Madrid 2001, s. 116–128, stanov rady tamtiež na s. 327–371.

⁶² Počet nositeľiek insígnií 1. triedy bol limitovaný na 24, do tohto počtu sa však nezarátavali príslušníčky cudzích panovníckych rodov. Počet krížov 2. triedy nebol obmedzený. SVOBODA, Z.: Řády a dekorace z pozůstalosti císaře Maximiliána Mexického. *Časopis Národního muzea v Praze* 81, 1996, s. 151.

⁶³ CAPPOLLETTI, Licurgo: *Storia degli Ordini Cavallereschi*. Livorno 1904, s. 177.

⁶⁴ PATTERSON, S.: *Royal insignia. British and foreign orders of chivalry from the Royal collection*. London 1997, s. 136–140. Vo Veľkej Británii ešte aj dnes panovník distribuuje niektoré vyznamenania celkom autonómne a výber odmenených celkom závisí na jeho ľubovôli. Oficiálne ide o osobný dar panovníka príjemcovi insígnie. Vyznamenaniami v kompetencii panovníka sú insígnie Radu rytierov svätého Juraja alebo Podvázku, Radu Bodliaka, Radu Zásluh a Kráľovského Viktoriánskeho radu. Ostatné vysoké vyznamenania sú štátne a rozhodujú o nich štátne orgány. (Honours. Standard Note SN/PC/2832 z 22. 1. 2004, s. 2).

⁶⁵ CAPPOLLETTI, L.: *Storia degli Ordini Cavallereschi*. Livorno 1904, s. 112.

tule predsedala jeho manželka a členmi boli ďalšie štyri ženy – manželka štátneho ministra, manželka generála, manželka obchodníka a vdova.⁶⁶

Rumunský Pamätný a zásluhný križ pre dámy sa v roku 1878 transformoval na Rad Alžbety, ktorého insígnie sa prepožičiavali ženám za zásluhy vykonané v prospech ošetrovania ranených a chorých vojakov v rusko-tureckej vojne z rokov 1877–1878, v ktorej sa Rumunsko zúčastnilo na protitureckej strane.⁶⁷

Z rovnakých dôvodov, čiže ako vyznamenanie pre turecké a cudzokrajné ženy, ktoré sa vyznamenali počas rusko-tureckej vojny v rokoch 1877–1878 vo sfére starostlivosti o ranených a chorých vojakov, sultán Abdul Hamid v roku 1878 založil dámsky Rad Cnosti. Neskôr rad slúžil aj ako ocenenie vedeckých, literárnych a umeleckých zásluh.⁶⁸ Omnoho menej zásluhný charakter mal britský dámsky Rad Indickej koruny, ktorý v roku 1878 založila kráľovná Viktória „pre princezné kráľovského domu, ktoré dovŕšili vek 18 rokov a vdov a ostatných ženských príbuzných indických princov a pre iné vybrané osoby.“ Išlo predovšetkým o manželky vicekráľov, guvernérov, štátnych sekretárov britskej Východnej Indie ako aj iné ženy, ktoré sa zaslúžili o rozvoj tejto kolónie.⁶⁹

Saský Rad Márie Anny v roku 1906 založil kráľ Fridrich August III. ako odmenu pre ženy za preukázané zásluhy pri ošetrovaní ranených a chorých tak v čase vojny, ako aj v mieri.⁷⁰ Rad bol mimoriadne vzácny – jeho insígnie 1. triedy sa za roky 1906–1918 prepožičali iba sedemkrát.⁷¹

Rakúsko-uhorský dámsky Rad Alžbety z roku 1898 bol výslovne zásluhným radom, ktorého insígnie sa prepožičiavali ako odmena ženám za vynikajúce výkony v rozličných povolaniach, alebo za religiózne, charitatívne a filantropické aktivity pre všeobecné blaho, a to bez ohľadu na stav a vierovyznanie a boli určené rovnako pre slobodné, ako aj vydaté ženy.⁷²

Na základe predchádzajúceho porovnania požadovaných podmienok, splnenie ktorých bolo potrebné pre získanie insígnie radu, môžeme všetky dámske rady, ktoré vznikli od roku 1662 do roku 1918 rozdeliť do troch skupín.⁷³ Prvú vývojovú etapu dámskych radov predstavujú imitácie barokových devocionálnych spoločností s prvami laických rytierskych rádov. Bolo to obdobie, keď si rady ešte len hľadali svoj

⁶⁶ Stanovy radu publikované in: Der Luisen-orden. Stiftungsurkunde. <http://www.grosser-generalstab.de/orden/luisen001.html>. Rad v roku 1850 s rovnakým cieľom obnovil kráľ Fridrich Wilhelm IV. (KLENAU, A.: *Grosser Deutscher Ordenskatalog*. München 1974, s. 149).

⁶⁷ LOBKOWICZ, F.: *Encyklopedie řádů a vyznamenání*. Praha: Libri 1995, s. 139.

⁶⁸ CAPPOLLETTI, L.: *Storia degli Ordini Cavallereschi*. Livorno 1904, s. 199, RUHL, M.: *Specielle Beschreibung...* c. d., s. 57.

⁶⁹ RUHL, M.: *Specielle Beschreibung...* c.d., s. 30, BERRE de la, I.: *The Queen's Orders of Chivalry*. London 1961, s. 180.

⁷⁰ KLENAU, A.: *Grosser Deutscher Ordenskatalog*. München 1974, s. 171.

⁷¹ THIES, Andreas: *23 Auktion Orden und Auszeichnungen*. Nürtingen 2003, s. 134.

⁷² Statuten für den Elisabeth-Orden und die demselben Affilierte Elisabeth-Medaille. Wien 1898.

⁷³ Bádátelia zaoberajúci sa dámskymi radmi nerozlišujú žiadne etapizácie ich vývoja, pretože ich práce majú charakter viac či menej komentovaného katalógu. Okrem stručného pozadia vzniku radu sa takmer výlučne zameriavajú na podrobné opisy insígnií. Pramene, z ktorých najdôležitejšími zostávajú stanovy radov, pritom poskytujú omnoho viac informácií, a teda aj možností bádania.

výraz a preto ich vlastnosti majú presah do viacerých kategórií. Relikty tejto prvej skupiny sa výnimočne objavovali ešte aj v mladšom období.

Vývojovo ďalší stupeň v evolúcii dámskych radov predstavovalo založenie radu ako osobitnej formy vyznamenania určeného pre ženy z najvyššej šľachty, pohybujúcej sa predovšetkým v tesnej blízkosti panovníka alebo zakladateľa radu. Prvok zásluhovosti však ešte stále nebol dominantný, hoci sa v stanovách jednotlivých radov proklamoval a prepožičanie vyznamenania v dôsledku absencie pevných pravidiel záležalo iba na ľubovôli hlavy radu. Výnimku predstavovali ženský rodinní príslušníci zakladateľa radu, ktorí vyznamenanie získali po splnení jedinej podmienky – absolvovania krstu po svojom narodení, alebo dosiahnutia istého vopred stanoveného veku. Pre tieto vlastnosti sa dámske rady druhého vývinového obdobia, ktoré začína rokom 1714 a trvá približne do 2. polovice 19. storočia, veľmi ponášajú na kategóriu tzv. domácich radov, ktoré v hojnom počte vznikali práve od začiatku 18. storočia. Pre získanie ich insígnií neboli stanovené exaktné podmienky a okrem príslušníkov panovníckeho domu, v ktorom bol rad založený, ho mohli získať iba členovia príbuznených a spriatelovaných rodov a iba celkom výnimočne (aj to zväčša iba nižšie triedy radu) tie osoby, ktoré sa nejakým výrazným spôsobom zaslúžili o rozvoj tohto domu alebo panovníkovej rodiny. Samozrejme, na prepožičanie radu neexistoval žiaden právny nárok a výber vyznamenaných bol výlučnou záležitosťou hlavy radu.⁷⁴

Ďalšie vývinové obdobie dámskych radov je charakteristické práve prevahou prvku zásluhovosti. Dámske rady sa už prepožičiavali ako regulárne vyznamenania za presne stanovené skutky, spojené predovšetkým s ošetrovateľskou a opatrovateľskou činnosťou v čase vojny a možnosť ich získania bolo omnoho otvorenejšia.

Po prelomovom roku 1918, ktorý predstavoval mŕtvnik v dejinách mnohých európskych štátov, zánik viacerých tradičných monarchií a vznik nástupníckych štátov, dámske rady neprestali existovať. Ich používanie však zostalo spojené s monarchiami a tu opätovne prevzali úlohu viac rodinných, než skutočne záslužných radov, čiže tak, ako to bolo v druhej vývinovej etape.

Nositelkami insígnií dámskych radov sa vo všeobecnosti celkom prirodzene stávali ženy podľa podmienok, ktoré špecifikovali stanovy jednotlivých radov, ale výnimočne sa medzi nimi objavili aj muži. V roku 1727 ruský dámsky Rad svätej Kataríny získal maloletý Alexander, syn kniežatťa Alexandra Daniloviča Menšikova za celkom výnimočnú „zásluhu“ – za svoju príliš ostýchavú, „ženskú“ povahu a bol

⁷⁴ Vynikajúci príklad na kritériá, potrebné pre vyznamenanie radom, predstavuje súkromný list ruskej cárovnej Márie Fiodorovny württemberskej vojvodkyni Elze, princeznej zo Schaumburgu-Lippe o prepožičaní insígnií ruského Radu svätej Kataríny I. triedy z konca 19. storočia: „Túžiac poskytnúť Vašej kráľovskej výsosti znamenie priateľstva a zároveň pamiatku na Váš pobyt medzi nami, som so súhlasom cára, môjho veľmi milovaného syna, zvolila náš Rad svätej Kataríny I. triedy, prosím Vašu kráľovskú výsosť o prijatie priložených insígnií ako znamenia môjho vrúcneho citu.“ Fotografia listu a prepis francúzskeho textu publikovaný in: Andreas Thies. Katalog II – 2002. Buchkatalog 20. Auktion-Ausgewählte Orden und Historische Sammlungsgegenstände. Nürtingen 2002, s. 165, položka č. 253. Cárovná Mária Fiodorovna (vlastným menom Sofia Dorothea Augusta, princezná z Württembergu) bola manželkou cára Pavla I. a matkou cárov Alexandra I. a Mikuláša I.

dokonca zaradený do oficiálneho zoznamu vyznamenaných.⁷⁵ Insígnie britského dámskeho Radu Indickej koruny získal generálny guvernér Indie, guvernéri Madrasu, Bombaja a Bengálska, hlavný štátny sekretár pre Indiu a hlavný vojenský veliteľ v Indii.⁷⁶

Keďže dámske rady boli predovšetkým vyznamenaniami, pre nositeľky ich insígnií formálne povinnosti vyplývali iba výnimočne. Príslušníčky habsburského Hviezdokrižového radu mali slúžiť svätému krížu, viesť nepoškvrnený život a vykonávať religiózne a milosrdné skutky. Nositeľky insígnií bavorského Radu svätej Alžbety, ktorých mohlo byť najviac 16 a museli pochádzať zo starej bavorskej katolíckej šľachty, mali „prinášať skutky milosrdenstva chudobným a trpiacim núdzou.“⁷⁷ Významnejšie povinnosti oproti tomu mali nositeľky insígnií španielskeho Radu Kráľovnej Márie Lujzy z roku 1792.⁷⁸ Tieto sa pri prijatí insígnie zaviazali povinnosťou raz mesačne navštíviť charitatívne zariadenie, prístupné aj pre ženy a okrem toho mali každoročne dať odslúžiť omšu za už zomreté nositeľky insígnií.

Celkom iné povinnosti mali nositeľky insígnií ruského Radu svätej Kataríny. Už pri prevzatí insígnie musela každá dáma na sväté evanjelium zložiť prísahu vernosti cárovi a zaviazat sa nekonať nič proti jeho osobe a ani jeho vláde. Každoročne musela platiť do pokladnice radu za veľkokríž 400 rubľov a za rytiersky kríž 250 rubľov. Okrem toho sa dámy mali denne modliť za milosti, ktoré Boh preukázal cárovi, ako aj za zachovanie zdravia panujúceho cára, zdravia celej jeho rodiny a za úspech jeho zbraní a diel. Navyše boli povinné každú nedeľu pomodliť sa trikrát Otčenáš a šesťkrát Svätú trojicu. Tiež sa mali usilovať o obrátenie niekoľkých neveriacich na pravoslávnu vieru a za svoje vlastné peniaze mali vykúpiť kresťanského zajatca z barbarského zajatia.⁷⁹

Z formálneho hľadiska insígnie dámskych radov pozostávali z klenotov a ich textilných závesov, pričom v niektorých prípadoch boli doplnené samostatnými insígniami v podobe hviezd. Základným stavebným prvkom klenotov dámskych radov bolo najčastejšie znamenie kríža, iný tvar celkom prirodzene používali mimoeurópske rady.

Typologicky môžeme insígnie dámskych radov s klenotom v podobe kríža rozdeliť do niekoľkých základných skupín. Konštrukčne najjednoduchšie riešenie predstavuje prostý kríž zavesený na stuhe. Klenot prvého typu predstavuje insígnia mexického Radu svätého Karola v podobe bieleho latinského ľaliovitého kríža. Na jeho stred bol položený zelený latinský kríž a celok bol zavesený na červenej stuhe.⁸⁰

⁷⁵ BALJAZIN, V. N. – DUROV, V. A. – KAZAKEVIČ, A. N.: *Samye znamenitye nagrady Rossii*. Moskva 2000, s. 131.

⁷⁶ BERRE de la, I.: *The Queen's Orders of Chivalry*. London 1961, s. 180.

⁷⁷ DIKOWITSCH, H.: Die europäische Damenorden des 17. und 18. Jahrhunderts. In: *Barock – Blütezeit der europäischen Ritterorden*. St. Pölten 2000, s. 58.

⁷⁸ Rad v roku 1808 zrušil kráľ Jozef Bonaparte, v roku 1816 ho za vlády Ferdinanda VII. obnovila jeho manželka, kráľovná Mária Izabela Franciska.

⁷⁹ Stanovy z roku 1892 publikované in: *Svod učreždenij gosudarstvennyh*. Kniha vosmaja – učreždenie ordenov i drugih znakov otličja. Razden vtoroj. Statuty ordenov i orden-skich znakov otličja. Glava tret'ja. Statut Imperatorskovo ordena sv. Velikomučenici Jekateriny, ili ordena osvoboždenija. Georgievskja strannica. Učreždenie ordenov i drugih znakov otličja. <http://george-orden.nm.ru/statut1892s02.html>

⁸⁰ Uvádzame iba zjednodušený popis averznej strany bez podrobností, ako sú napríklad bordúry, mottá a podobne.

Druhú skupinu klenotov predstavuje kríž rôznych tvarov, na stred ktorého bol položený medailón. Zástupcom tejto skupiny je napríklad pruský Rad Lujzy, ktorý mal klenot tvaru čierneho gréckeho klínového kríža. Na stred kríža bol položený modrý okrúhly medailón so zlatou iniciálou L, obkolesenou siedmimi zlatými hviezdami. Biela stuha mala po bokoch čierne pruhy. Rovnakú konštrukčnú schému mal aj klenot Rumunského Radu svätej Alžbety, ktorý pozostával z bronzového gréckeho prekříženého kríža a bieleho kruhového stredového medailónu s dvojitou iniciálou E, prevýšenou korunou. Klenot sa nosil na svetlomodrej stuhe so strieborným lemovaním. Uvedený základný princíp výstavby klenotu používa aj rakúsko-uhorský Rad Alžbety a ruský Rad Oľgy.⁸¹

Tretiu skupinu klenotov predstavuje modifikácia posledne uvádzanej skupiny, ktorá spočívala v doplnení kríža prevýšením v podobe koruny. Takúto podobu mal napríklad saský Rad Márie Anny, ktorý v strede modrého gréckeho konklávneho kríža so zrezanými hrotmi niesol zlatý okrúhly medailón s portrétom matky zakladateľa radu, podľa ktorého bol pomenovaný. Biele medzikružie vyplňalo rastlinný ornament a kríž bol prevýšený zlatou korunou. Stuha bola svetlomodrá a po bokoch mala biele pruhy. Klenot saského Radu Sidónie pozostával z bieleho maltského kríža a stredového bieleho okrúhleho medailónu s portrétom manželky vojvodu Albrechta Smelého, podľa ktorého bol rad pomenovaný. Z modrého medzikružia vyrastalo osem zlatých listov. Kríž bol upevnený na záves v podobe zlatej iniciály S v kruhu, celok bol prevýšený korunou. Svetlofialová stuha mala po bokoch biele a zelené dvojité pruhy.

Istú modifikáciu tretej základnej skupiny predstavuje kríž so stredovým medailónom, v ktorom bol namiesto portrétu umiestnený náboženský výjav. Príkladom klenotu tohto typu je napríklad bavorský Rad svätej Alžbety, ktorý na bielom tlapovitom konklávnom gréckom kríži nesie okrúhly stredový medailón so svätou Alžbetou, rozdávacou almužnu žobrákom. Celok bol prevýšený zlatou korunou a nosil sa na tmavomodrej stuhe s ružovými okrajmi. Španielsky Rad Kráľovnej Márie Lujzy na hnedom maltskom kríži s bielou bordúrou niesol oválny stredový medailón s postavou svätého Ferdinanda s kráľovskými insígniami. Medzi ramenami kríža bola striedavo umiestnená zlatá veža a zlatý lev, spojené zlatou reťazou, ktorá bola položená na ramenách kríža. Celok bol prevýšený zeleným vavrínovým vencom a klenot sa nosil zavesený na bielej stuhe, ktorá mala po bokoch fialové pruhy.

Poslednú, štvrtú skupinu insígnií predstavuje klenot v tvare oválneho alebo okrúhleho medailónu, pričom na ňom nechýba znamenie kríža. Napríklad ruský Rad svätej Kataríny do oválneho medailónu umiestnil postavu svätice s krížom v rukách, pričom v strede kríža je umiestnený ďalší kríž. Samotný medailón je doplnený výzdobou na štyroch protiahlých koncoch tak, aby celok pripomínal znamenie kríža.⁸² Medailón bol zavesený na červenej stuhe s vyšitým strieborným heslom radu. Grécky Rad svätej Oľgy a Sofie do okrúhleho žltého medailónu s modrým medzikružím vložil biely grécky tlapovitý kríž s červenou bordúrou, prevýšený korunou. Cez boč-

⁸¹ Insígnia Radu Oľgy nebola nikdy vyrobená a existuje iba jej výtvarný návrh, hoci v roku 1916 ním ako jediná bola vyznamenaná Viera Nikolajevna Paneva a jej meno bolo oficiálne zaznamenané v kapitule ruských rádov z roku 1916. (DUROV, V.A.: The Orders of Russia. Moskva 1993, s. 146.)

⁸² Hoci sa kríž nachádza aj na striebornej hviezde radu, ktorá bola súčasťou insígnií radu 1. triedy, stanovy radu klenot ako kríž neoznačujú.

né ramená kríža sú položené postavy oboch svätíc. Klenot sa nosil na modrej stuhe s bielym lemovaním. Rovnaký medailón mala insígnia 1. a 2. triedy, pričom 1. trieda bola doplnená hviezdou, v strede ktorej bol umiestnený totožný medailón. Insígnie 3. a 4. triedy mali modifikovanú podobu, kríž z medailónu bol položený na grécky kríž a medailón bol prerezávaný.

Podobnú podobu insígnie mal aj habsburský Rad Hviezdového kríža. Hoci insígnia prešla viacerými vývojovými etapami,⁸³ v zásade však základným stavebným prvkom zostával medailón s gréckym krížom. Najstaršia insígnia používala grécky mlynský kríž, medzi ramenami ktorého boli dvojhlavé orly. Nad koncami ramien kríža boli šesťcípe hviezdy, medzi ktorými bolo po obvode medailónu umiestnené heslo radu.⁸⁴ Posledná podoba insígnie predstavovala štylizovaný medailón nepravidelného tvaru vyhotoveného v podobe čierneho dvojhlavého orla s červeným gréckym krížom s modrou bordúrou, celok bol ovinutý modrou mašľou a prevýšený bielou stuhou s heslom. Klenot sa nosil zavesený na čiernej stuhe.

Z európskych radov sa tradičnej podobe svojou stavbou vymykala iba insígnia habsburského Radu Služobníckej cnosti, portugalského Radu svätej Izabely a dvoch britských radov – Radu Viktórie a Alberta a radu Koruny Indie.

Menší klenot Radu služobníckej cnosti mal kruhový tvar a ústredným motívom bolo slnko so svojimi lúčmi, ktoré bolo umiestnené vo vavrínovom venci, v hornej časti prepásanom stuhou s heslom. Väčší klenot mal rovnaký tvar, až na stuhu, ktorou bol ovinutý veniec a heslo bolo rozložené na jednotlivé časti stuhy. Táto insígnia plne nadväzuje na insígnie starších laických rytierskych rádov nielen svojou výstavbou, absenciou kríža, ale aj špecifickým spôsobom nosenia na reťazi, upevnenej na pleci. Pripomína tým nosenie insígnie anjouovského rádu Polmesiaca z roku 1448, a je plne v súlade s často veľmi bizarnými spôsobmi nosenia insígnií príslušníkmi týchto rytierskych združení, ktoré na rozdiel od duchovno-rytierskych rádov vo svojich insígniách nepoužívali znamenie kríža.⁸⁵ Na reťazi sa však nosila iba väčšia insígnia, a to počas sviatkov a pri obradoch. Menšia insígnia, ktorá sa nosila zavesená na čiernej stuhe na hrudi, bola vyhradená pre všetky ostatné príležitosti.⁸⁶

Portugalský Rad svätej Izabely používal insígniu v tvare oválneho medailónu, v centre ktorého bola zobrazená kráľovná Izabela, dávajúca almužnu žobrákovi. Celok bol zakomponovaný do ozdobného zlatého venca z ruží, opášaného stuhou. V spodnej časti medailónu bolo na stuhe heslo, celok bol prevýšený korunou. Klenot bol zavesený na ružovej stuhe so stredovým bielym pruhom.

⁸³ Klenot zmenil podobu celkom štyrikrát, a to počas protektorstva prvých piatich hláv radu – Eleonóry Magdalény Terézie, Márie Amálie Vilhelmíny, Márie Alžbety Kristíny a naposledy Márie Terézie. Posledná modifikácia sa používa dodnes. O podobe insígnií podrobnejšie in: PANDULA, A.: Női rendjelek a Habsburg Birodalom és az Osztrák – Magyar Monarchiában. In: *A numizmatika és a társudományok* IV. Esztergom 1999, s. 218–219.

⁸⁴ Podobu insígnie uvádza HAVOR (PINTÉR), J. B.: *Conspectus equestrium ordinum per Europam omnem florentum*. Trnava 1742, s. 116 a na obrázku VI. medzi stranami 108–109.

⁸⁵ K podobe insígnií a spôsobom ich nosenia pozri BOULTON, D'A. J. D.: Belts, Brooches, Collars and Crosses: The Development of the Insignia of the Monarchical Orders of Knighthood, 1325–1693. *Heraldry in Canada* 21/1987, No.5, s. 9–35.

⁸⁶ DIKOWITSCH, Hermann: Die Österreichischen Damenorden. In: STOLZER, J. – STEEB, Ch.: *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Graz 1996, s. 183.

*Španielsko:
Rad kráľovnej
Márie Lujzy*

*Veľká Británia:
Kráľovský Rad
Viktórie a Alberta
1. triedy*

*Habsburská
monarchia:
Rad Hviezdového kríža*

*Sasko:
Rad Sidónie*

Britský Rad Viktórie a Alberta používal diferencovanú insígniu. Klenot prvých troch tried predstavoval oválny medailón s profilmi hláv panovníckeho páru, prevýšený korunou. Klenot 4. triedy radu bol v podobe vzájomne prepletených iniciál V, R, A, ktoré boli prevýšené korunou. Stuha, spoločná pre všetky triedy, mala bielu farbu s jemným maslovým nádychom.

Aj ďalší britský rad, Rad Koruny Indie, používal ako základný stavebný prvok výstavby klenotu oválny medailón so vzájomne prepletenými iniciálami I, V, R, celok bol prevýšený korunou. Stuha bola modrá a po bokoch mala biele pruhy.

Osmanský Rad Nischane Scheekat používal červenú päťcípú hviezdu, položenú na brilantujúcu hviezdicu, na ktorej bol položený veniec. Stredový medailón s iniciálou panovníka bol olemovaný medzikružím s heslom. Celok bol na stuhu upevnený pomocou závesu v tvare polmesiaca s hviezdou v strede. Stuha bola biela, po bokoch boli zeleno-červeno-zelené pruhy. Hviezda mala rovnaký tvar ako klenot bez ozdobného závesu.

Klenot perzského Radu Neschan Asttab mal podobu vychádzajúceho slnka. Zo stredového medailónu so štylizovanou ľudskou tvárou vejárovito nahor do polkruhu vychádzali slnečné lúče. Stuha bola ružová a po bokoch mala dvojice zelených pruhov.

Japonský Rad Drahocennej koruny mal klenot v podobe oválneho medailónu, ktorý bol na štyroch protíahlych stranách zakončený trojicami čerešňových kvetov. V medailóne bola zobrazená koruna s vtákom Fénixom, nad ktorým bolo slnko. Klenot bol zavesený na kvetinovom venci. Stuha bola žltá a po bokoch mala červené pruhy. Päťcípá hviezda mala perlové ramená, medzi ktorými boli čerešňové kvety. V stredovom medailóne bol vták rajka.

Íranský Rad Plejád mal tvar modrého okrúhleho medailónu so zlatými hviezdami rozmiestnenými podľa tvaru súhvezdia Plejád.⁸⁷ Biely obvod obsahoval zlatý perlovec. Medailón ovijala reťaz s ozdobnými ohnivkami, ktoré na vrchole spájala krá-

⁸⁷ Motívom súhvezdia bol inšpirovaný aj starší dámsky Rad Hviezdového kríža – išlo však o súhvezdie Južného kríža.

ľovská koruna. Stuha bola biela a po bokoch mala modré pruhy. Hviezda mala rovnaký tvar ako klenot.

Základným kovom, z ktorého boli vyhotovené insígnie, bolo zlato, zriedkavo boli vyhotovené z menej hodnotných kovov a silne pozlátené. Farebné plochy sa vyhotovovali s použitím farebných smaltov.

Dámske rady sa teda od panovníckych (dynastických) a záslužných radov neodlišovali stavbou insígnie, ale iba špecifickým tvarom náprsnej stuhy, ktorá nebola prievlečná, ale mala podobu mašle. Zmena tvaru nebola vynútená iba úsilím o odlíšenie pohlavia nositeľov insígnie, ale aj z praktických a estetických dôvodov. Mašľa sa zväčša nosila na ľavej strane hrude, ako napríklad u pruského Radu Lujzy, ale v prípade britského Radu Indickej koruny sa insígnia nosila upevnená na ľavom ramene. V prípade, že rad mal dve triedy, mašľa zostala vyhradená pre nižšiu triedu radu tak, ako to bolo napríklad v prípade mexického Radu svätej Kataríny alebo ruského Radu svätej Kataríny po zmene stanov v roku 1797. V takom prípade sa 1. trieda radu nosila na veľkostihe, prevesenej cez plece tak, aby prechádzala krížom cez hrud' k protiľahlému boku.⁸⁸ Ojedinele veľkostiha slúžila ako záves klenotu pri radoch, ktoré mali iba jedinú triedu. To bolo napríklad v prípade španielskeho Radu Kráľovnej Márie Lujzy. Niekedy sa však veľkostiha používala iba vo výnimočných prípadoch. Napríklad pri portugalskom Rade Izabely, ktorý existoval v jedinej triede, sa klenot pri bežných príležitostiach nosil na mašli na ľavej strane hrude, ale počas slávnostných príležitostí ju nahrádzala veľkostiha cez pravé plece. V zriedkavých prípadoch veľkostiha predstavovala prejav zvláštneho ocenenia, tak ako v prípade saského Radu Sidónie, ktorý existoval v jedinej triede.

Veľkostiha zvyčajne nedopĺňala hviezda ako v prípade panovníckych (dynastických) a záslužných radov, ale aj tu existovalo niekoľko výnimiek. Hviezdu používala 1. trieda ruského Radu svätej Kataríny, rakúsko-uhorský Rad Alžbety, osmanský Rad Cnosti, perzský Rad Neschane-Asttab, japonský Rad Drahocennej koruny, iránsky Rad Plejád a grécky Rad svätej Oľgy a Sofie.

Len celkom zriedkavo mali dámske rady viac tried a v takom prípade dochádzalo aj k modifikácii závesu insígnie. V troch triedach bol zriadený napríklad saský Rad Márie Anny alebo osmanský Rad Cnosti. Zatiaľ čo tretiu triedu ženy nosili upevnenú na mašli na pleci a druhú na hrudi, klenot 1. triedy bol zavesený na komandérskej stuhe alebo na kolane. Britský rad Viktórie a Alberta z roku 1862 mal štyri triedy,⁸⁹ japonský Rad Drahocennej koruny mal osem tried.⁹⁰

Ojedinele však mali aj omnoho komplikovanejšiu štruktúru. Napríklad rakúsko-uhorský Rad Alžbety z roku 1898 mal spočiatku tri osobitné stupne, a to veľkokríž,

⁸⁸ Celkom ojedinelý spôsob nosenia veľkostihy sa praktizoval v Španielsku za vlády Karola IV. Na známom Goyovom portréte panovníka a jeho rodiny majú ženské príslušníčky rodiny insígnie Radu Karola III. 1. triedy upevnené zvláštnym spôsobom – stuha neprechádza cez hrud' krížom a nedosahuje až k boku, ale je upevnená horizontálne tesne pod prsia.

⁸⁹ Rad kráľovná Viktória založila v jedinej triede, ale už v roku 1864 sa počet tried rozšíril na dve a zaviedlo sa aj povinné vracanie insígnií po smrti nositeľky. Rad mal od roku 1865 tri triedy a po poslednej úprave z roku 1880 sa ustálil na štyroch triedach. PATTERSON, S.: *Royal insignia. British and foreign orders of chivalry from the Royal collection*. London 1997, s. 136–140.

⁹⁰ LOBKOWICZ, F.: *Encyklopedie...* c. d., s. 85.

1. triedu a 2. triedu. K radu bola pripojená strieborná Alžbetina medaila. Zatiaľ čo klenot veľkokríža sa nosil na veľkostihe cez pravé plece a hviezda vľavo na hrudi, insígnie 1. triedy radu predstavoval klenot zavesený na mašli na ľavej časti hrude blízko pleca. Hviezda sa nosila na pravej strane hrude. Insígnia 2. triedy radu sa nosila zavesená na mašli na ľavej strane hrude. V roku 1918 sa uvedená sústava doplnila o stupeň s názvom 1. trieda s hviezdou, ktorý hierarchicky nasledoval po veľkokríži a k radu v rovnakom roku pribudol strieborný Kríž Radu Alžbety.⁹¹

Mašľu ako záves insígnie v minulosti používali aj mnohé šľachtické nadácie a ústavy,⁹² využívali ju tiež rôzne odznaky a insígnie pre dvorné dámy. Tieto insígnie však nepatria medzi faleristický materiál, pretože nie sú vyznamenaniami. Opačný spôsob, čiže použitie mašle ako závesu insígnie radu alebo iného vyznamenania noseného mužmi prakticky neexistuje, s výnimkou miniatúr niektorých radov.⁹³

Klasický dámsky spôsob závesu, čiže mašľu, používali aj iné rady, ktoré neboli dámskymi, a to na rozlíšenie mužských nositeľov insígnií od ženských. Napríklad württemberský Rad Oľgy z roku 1871, ktorý sa udeľoval „za zvláštne zásluhy preukázané na bojovom poli prostredníctvom dobrovoľnej pomoci počas vojny a v mieri ako znamenie odmeny a spomienky“, ⁹⁴ mal jedinú triedu a klenot insígnie bol totožný pre mužov aj ženy. Ženy ho však nosili zavesený na mašli na ľavej strane hrude, kým muži ho nosili na prevlečenej stuhe v gombíkovej dierke.

⁹¹ *Statuten für den Elisabeth-Orden und die demselben Affiliirte Elisabeth-Medaille*. Wien 1898, MĚŘICKÁ, V.: *Orden und Ehrenzeichen der österreichisch-ungarischen Monarchie*. Wien 1974, s. 142, DIKOWITSCH, Hermann: *Die Österreichischen Damenorden*. In: STOLZER, J. – STEEB, Ch.: *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Graz 1996, s. 191–192.

⁹² Ústavy šľachtícien sa zakladali kvôli zaopatreniu mladých nemajetných slobodných dám. K problematike insígnií nadácií pozri napríklad DIKOWITSCH, H.: *Die Abzeichen der österreichischen Damenstifte*. In: STOLZER, J. – STEEB, Ch.: *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Graz 1996, s. 213–226.

⁹³ Dôvodom uvedenej úpravy bola snaha o väčšiu viditeľnosť stuhy malých rozmerov. V ojedinelých prípadoch bola mašľa viacnásobná – napríklad mašľa zložená zo stúh siedmich vyznamenaní. SCHARFENBERG, G. – MERTA, K.P.: *Das Königlich Preussische Verdienstkreuz für Kriegshilfe. Orden und Ehrenzeichen. BDOS Jahrbuch 2001*, s. 18. Je zaujímavé, že ojedinelú výnimku použitia dámskej stuhy pre nedámske vyznamenanie predstavuje Kríž prezidenta Slovenskej republiky, zriadený v roku 2001 Rudolfom Schusterom. Vyznamenanie je vo svojej podobe typologicky typickým predstaviteľom dámskych radov, pretože pre 2. a 3. stupeň ako záves klenotu používa mašľu. Záves 1. stupňa vyznamenania predstavuje veľkostiha, jej šírka je však podľa príkladu dámskych radov redukovaná. Nekompetenciu autora výtvarného návrhu a zostavovateľa stanov vyznamenania potvrdzuje aj zmätočná terminológia, pretože kríž je podľa nich zavesený na kokarde, hoci v skutočnosti je na mašli. Rovnako veľkostiha je zakončená mašľou a nie kokardou, ako sa mylne domnieva autor textu. Toto slovenské vyznamenanie je jedinečnou ukážkou faleristického diletantizmu a neznalosti historického vývoja vyznamenaní. Stanovy publikované in: MARCINKO, J. – JIROUŠEK, A.: *Slovenské rady, vyznamenania, čestné odznaky*. Košice 2002, s. 85. K problematike stuhy pozri GRAUS, I.: *Kontinuita a diskontinuita vo vývoji štátnych vyznamenaní na území Slovenskej republiky*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie *Kontinuita a diskontinuita heraldiky a genealógie*, v tlači.

⁹⁴ Stanovy cituje CAPPOLLETTI, L.: *Storia degli Ordini Cavallereschi*. Livorno 1904, s. 126–127.

Uvedený spôsob identifikácie nositeľa používali (a dodnes používajú) mnohé rady, ako napríklad chorvátsky Rad Zasluh z rokov 1942–1945, rumunský Rad Koruny z rokov 1939–1945, španielsky Rad Izabely Katolíckej z roku 1815,⁹⁵ hohenzollerský Rad Bene merenti z roku 1932,⁹⁶ bulharský Národný Rad práce z roku 1945, Rad Materská sláva z roku 1950 a Medaila Za materstvo z rovnakého roku, zatiaľ čo iné, ako napríklad francúzsky Rad Čestnej légie pohlavie recipienta nijakým spôsobom nerozlišovali.⁹⁷ V súčasnosti prevláda uvedený nediferencovaný spôsob závesu, hoci ešte stále počty radov prepožičané ženám ani zďaleka nedosahujú počty vyznamenaných mužov ani v prípade radov, ktoré sa neprepožičiavajú za vojenské zásluhy, ale za občianske zásluhy všeobecného charakteru.⁹⁸

⁹⁵ Rad pozostáva z piatich tried a dvoch pripojených medailí a insígnie všetkých tried s výnimkou najvyššej – kolany, sa nosia na diferencovaných závesoch. Pre ženy je určená stuha v podobe mašle, klenot veľkokríža ženy nosia na veľkostihe, ktorá je však oproti mužskej užšia a kratšia. Podobu insígnií a stuh radu upravuje článok 9 a 10 modifikovaných stanov z roku 1998, ktorú sú publikované in:

Real Decreto 2395/1998 de 6 de noviembre, por el que se aprueba Reglamento de la Orden de Isabel la Católica. http://www.noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/rd2395-1998.html

⁹⁶ Rad bol založený v roku 1932 a rekonštruovaný v rokoch 1951 a 1991. V čase svojho založenia insígnie pre ženy pozostávali z insígnie pre kňažnú, insígnií pre čestné členky, pre dámy podľa práva, pre čestné dámy a pre dámy.

V súčasnosti má rad tri triedy (veľkokomtúrsky, komtúrsky a rytiersky kríž), zvláštnu alebo osobitnú triedu s dvomi stupňami (veľkokomtúrsky a rytiersky kríž so smaragdami). K radu sú pripojené Medaily Bene merenti v troch triedach. Všetky triedy radu rovnako ako pripojené medaily sa podľa článku 4 stanov prepožičiavajú ženám a nosia sa na dámskej stuhe v podobe mašle. (Stanovy radu publikované in: *Bene Merenti Orden der Gemeinschaft des Fürstlichen Hauses Hohenzollern-Emden. Die Statuten.* <http://www.benemerenti.org/deutsch/statuten.html>) V prípade tohto radu, ktorý patrí medzi tzv. domáce rady je veľmi nezreteľná hranica medzi vyznamenaním a príslušnosťou k istej komunite, pokiaľ sa ako vyznamenanie nechápe samotná príslušnosť k tejto komunite. Tým sa domáce rady veľmi približovali k najstarším dámskym radom, pri ktorých bola zásluhovosť prepožičania ich insígnií veľmi sporná a ich charakter inklinoval viac k označeniu príslušnosti k istej organizácii než vyznamenaniam. Regulárne označenie príslušnosti k istej organizácii vyjadrujú napríklad insígnie súčasných duchovno-rytierskych rádov, ktoré poznajú aj ženských členov. Je však potrebné rozlišovať vyznamenania, ktoré má konkrétny duchovno-rytiersky rád zriadené ako špecifickú nositeľnú a neprenosnú odmenu, a ktoré nepredstavujú symbol príslušnosti k rádu. Napríklad Rad Pro Merito Melitensi, ktorý je od roku 1916 záslužným radom rádu maltských rytierov (suverénneho vojenského a špičtálnického rádu sv. Jána Jeruzalemského z Rhodosu a Maltý), je vyznamenaním, a nie označením príslušnosti k rádu. Podobné vyznamenanie používa aj rád nemeckých rytierov (bratov z nemeckého domu Panny Márie v Jeruzaleme) – Záslužný rad nemeckého rádu. (KLENAU, A.: *Europäische Orden ab 1700. Katalog ohne Deutschland. Rosenheim 1978*, s. 9, 14) Stanovy toskánskeho vojenského Radu svätého Štefana, pápeža a martýra z roku 1993 v článku 11 uvádzajú, že „osobám oboch pohlaví, ktoré preukážu vynikajúce zásluhy pre rád, sa môže udeliť záslužná medaila. Udelenie záslužnej medaily nepredstavuje príslušnosť k rádu.“ Il nuovo statuto del Sacro militare Ordine di S. Stephano Papa e Martire, <http://www.chivalricorders.org/chivalric/stefstat.htm> (20. 1. 1998).

⁹⁷ Zmena sa stala v roku 2000, kedy nositeľky insígnií francúzskeho Národného Radu Zasluh od kancelárie Radu Čestnej légie získali právo na titul rytierka (la chevalière). S odvolaním na na správu Agence France Presse z 28. januára 2000 uvádza Francois Velde in:

⁹⁸ Women Knights. <http://www.heraldica.org/topics/orders/wom-kn.htm>

Pozri poznámku č. 39.

Celkom však nezanikli ani pôvodné dámske rady, ktoré dodnes existujú v tradičných monarchiách. Napríklad vo Veľkej Británii sa udeľujú dámske, tzv. rodinné rady, dodnes živý je japonský Rad Drahocennej koruny z roku 1888, pruský Rad Lujzy z roku 1814 sa dodnes udeľuje ako domáci dámsky rad rodu Hohenzollern⁹⁹ a habsburský Rad Hviezdového kríža sa dodnes prepožičiava ako dámsky rad pod protektorstvom arcivojvodkyne Reginy, manželky Otta von Habsburga.

ORDRES ET DÉCORATIONS DE DAMES

Igor Graus

Les ambitions des femmes du Moyen âge dans le domaine du monasticisme ou de la chevalerie ne furent pas limitées seulement au service des règles spirituelles de femmes ou à la prise de la fonction de l'objet de la courtoisie chevalière de cour, mais, sporadiquement, il arrivait aussi à leurs contacts actifs avec les ordres spirituels et chevaliers, procédant dans la Terre-Sainte ou dans le Nord de l'Europe. La situation pareille se créa après la naissance des ordres chevaliers laïques. La présence des femmes dans les ordres chevaliers ne se limita pas, tout de même, seulement à des compagnies chevalières locales, ayant souvent un caractère peu concret, mais on en trouva aussi dans de laïques ordres prestigieux et très importants de chevalerie. Dans la période historiquement plus jeune, les femmes – souveraines – se trouvèrent exceptionnellement aussi dans la position des fondateurs des ordres, c'est-à-dire des signes. Dans ces cas-là, elles devinrent non seulement la tête formelle des ordres individuels mais aussi les porteuses des insignes, bien que ces décorations aient été destinées uniquement aux hommes. Quoique les exceptions mentionnées concernent seulement les femmes ayant le status de souveraines, les porteuses des insignes des ordres devinrent sporadiquement aussi certaines représentantes de la haute noblesse au cas où les statuts de l'ordre permettaient d'offrir leurs insignes non seulement aux hommes, mais aussi aux femmes. La société – les processus politiques liés avec de nombreux événements de guerre dans différents pays au cours du 18e siècle ont motivé la fondation des formes inférieures d'honneur – décorations. Par ces formes d'honneur, on décora sporadiquement aussi les mérites des femmes. Cependant, les décorations de ce genre n'eurent été de loin les mêmes que celles correspondant à les plus grandes appréciations dans la forme des ordres. Ce fut le 19e siècle qui apporta le changement de la décoration d'ordre méritée des femmes et seulement au cours du 20e siècle, qu'on commença à réaliser la décoration des femmes par l'intermédiaire des ordres courants de services. Le seul signe de la décoration destinée à une femme resta, dans quelques ordres, cependant, la bande traditionnelle de dame d'une forme différente.

Jusqu'à ce que ces décorations ne fussent pas ouvertes aussi aux récipients féminins, ce furent, soit-disant, des ordres de dames qui prirent le rôle d'accepter celles destinées uniquement aux femmes. L'ordre le plus ancien féminin fut né en Monarchie des Habsbourg déjà en année 1662, plusieurs ordres de dames furent créés seulement dans la 2e moitié du 18e siècle, et au cours des 19e et 20e siècles, on fonda presque deux dizaines d'ordres de dames.

⁹⁹ SEDLÁK, L.: Dekorace pro ženy a dívky v Prusku. *Signum I.*, 1990, č. 13, s. 250.

Ce furent les imitations des compagnies dévociennelles baroques possédant les éléments des ordres chevaliers laïques qui représentèrent la première étape du développement des ordres de dames. Ce fut la période où les ordres n'étaient encore qu'en train de chercher leur propre expression, et c'est pourquoi leurs qualités affectent plusieurs catégories. Les vestiges de ce premier groupe apparaissent exclusivement aussi encore dans la période plus jeune.

Le degré suivant de l'évolution des ordres de dames fut la fondation de l'ordre en tant qu'une forme particulière de décoration destinée aux femmes provenant de la plus haute noblesse, étant présentes avant tout très proches du souverain ou du fondateur de l'ordre. L'élément de la mérite, cependant, ne fut encore toujours dominant bien que, dans le statut de différents ordres, il eût été proclamé et, par suite de l'absence des règles strictes, la remise de la décoration dépenda seulement de la volonté du responsable de l'ordre. À cause de ces qualités, les ordres de dames de la deuxième période d'évolution, commençant à partir de l'année 1714 et durant environ jusqu'à la deuxième moitié du 19e siècle, ressemblent beaucoup à la catégorie des ordres, soi-disant domiciles, lesquels eurent été fondés en grand nombre juste depuis le début du 18e siècle. On ne fixa pas les conditions exactes pour acquérir leurs insignes et, outre les membres de la Maison correspondant du seigneur, où l'ordre fut fondé, ce ne furent que des membres de familles proches et amies et tout exceptionnellement (et cela, pour la plupart, seulement les groupes inférieurs de l'ordre) ceux qui participèrent, d'une façon importante, au développement de cette maison ou la famille du seigneur. La période suivante de l'évolution des ordres de dames est caractérisée surtout par le phénomène prestigieux de mérite. Les ordres de dames furent déjà offerts en tant que décorations régulières pour des faits strictement fixés, liés avant tout avec les activités d'infirmière et d'aide soignante pendant la guerre, et la possibilité de les acquérir fut beaucoup plus facile. Après l'année 1918, représentant le tournant historique pour beaucoup d'Etats de l'Europe, la disparition de plusieurs monarchies traditionnelles et la naissance des Etats nouveaux, les ordres de dames ne cessèrent pas exister, leurs services restèrent, cependant, liés avec les monarchies où ils prirent de nouveau plutôt le rôle des ordres de famille que de vrais ordres de mérite.

Traduit par Kristína Kapitánová

DISKUSIA

ÚVAHA K PROBLEMATIKE PREPISU PRIEZVISK

Do tohto čísla Slovenskej archivistiky som poslal príspevok, genealogicko-archontologickú štúdiu. Napriek tomu, že posudzovateľ ju odporúčal na publikovanie, redakčná rada ju zamietla. Podľa oficiálneho listu, ktorý mi bol doručený, jediným dôvodom tohto rozhodnutia bol fakt, že „*nesúhlasím so zásadami písania osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín*“, teda, že v texte píšem napríklad o rode Pálffy, a nie Pálfi.

Rozhodnutie redakčnej rady rešpektujem, má na takýto postup samozrejme právo. Dovoľte mi ale, aby som sa k tomu vyjadril. Predpokladám, že problém prepisovania priezvisk historických rodov je veľkej väčšine čitateľov Slovenskej archivistiky dobre známy. Rovnako je všeobecne známe, že s týmito zásadami istá časť slovenských autorov nesúhlasí.

Dnešný spôsob prepisu priezvisk bol pred troma desaťročiami vytvorený v dobrej viere, aby sa riešila rozkolísanosť písania historických priezvisk. Prax postupne ukázala, že má svoje výhody, ale aj viacero problematických miest. Napriek tomu zástancovia prepisu presadili tieto zásady do Pravidiel slovenského pravopisu, aby tým vznikla právna báza, ako nútiť všetkých autorov prepis priezvisk rešpektovať. A to tak kritikov týchto zásad, ako aj príslušníkov novej generácie historikov, ktorí nemali vôbec možnosť sa k tomuto problému vyjadriť. Nazdávam sa, že to bol nešťastný krok. Pravidlá pravopisu, najmä takto podivuhodne kreované, tak dnes zasahujú do práva autora byť stotožnený so svojím textom. Prepis priezvisk nie je totiž pravopisný problém, ako písanie ypsilonu či veľkého písmena v názvoch, ale odborný problém. Dokazuje to aj zloženie komisie a spôsob, ako boli svojho času tieto zásady dohodnuté.

Patrím k tým, ktorí súčasné zásady prepisu priezvisk považujú za nesprávne a nemoderné. Mám na to odborné dôvody vychádzajúce z mojich dlhoročných výskumov v oblasti genealógie, ale aj dôvody vecné a etické. Z priestorových dôvodov sa tu k mojim odborným výhradám nemôžem vyjadriť, preto dovoľte len krátku úvahu.

Rozhodnutie o úprave prepisu priezvisk vzniklo v istom období. Medzitým sa situácia v mnohom zmenila. Pomery vo vyjadrovaní vedeckých názorov sú slobodnejšie a slovenská historiografia by mala mať ambíciu presadiť sa v európskom priestore. Ak chceme, aby našu históriu a výsledky našich výskumov poznali aj v okolí-tom svete, nemali by sme tomu stavať umelé prekážky. Nazdávam sa, že presadzovaný prepis priezvisk je skôr cestou späť. Vedie k nášmu izolacionizmu v duchu hesla – „Sami si našu históriu píšeme a sami si ju aj čítame“. Dnes moderná historiografia však stojí najmä na výmene publikovaných informácií, názorov a myšlienok. To platí aj pre genealógiu, ktorá bola vždy medzinárodná a nepoznala hranice. Ak si však dnes niekto myslí, že rakúsky autor píšuci o rode Dessewffy odcituje našu prácu, ktorú musíme písať o rode Dežófi, tak mám veľké pochybnosti. Využiteľnosť našich domácich publikačných výstupov si takto sami znižujeme. Často k tomuto

počujem argument: „však v zahraničí si publikuj priezviská ako chceš“. Odmietam tento princíp, odmietam byť rozpoltený a doma písať inak ako vonku.

Okrem vecných výhrad je tu ešte aj výrazný etický rozmer. Prítomný je tiež najmä v genealógii. Priezvisko je základom identity rodu. Nepíšeme predsa o nejakých imaginárnych osobách a rodoch z minulosti. Píšeme pre reálnych dnešných čitateľov, ktorí majú právo na to, aby sa mohli dočítať o svojich predkoch tak, ako sa skutočne volali. Ak napríklad nútime autora Jána Nyáryho, aby písal o svojom starom otcovi pod menom Nári, tak je to nielen neetické, ale aj ponižujúce.

Skutočne veľmi nesystémovo tiež pôsobí, že prepis, faktické poslovenčenie, sa dotýka len maďarských, ale už nie nemeckých, francúzskych, anglických, poľských či iných mien. Prečo? Radšej to tu nechcem ani rozvádzať. Ak má však slovenský pravopis umelé výnimky na základe času (1918), regiónu (územie Uhorska) či dokonca etnicity, niečo asi nie je v poriadku. Tak trochu s nadhľadom chcem konštatovať, že je škoda, že antidiskriminačný zákon neplatí aj pre osoby už nežijúce, pretože tento problém by už asi neexistoval a tieto zásady prepisu priezvisk v slovenskom pravopise by sa museli zo zákona zrušiť.

Vôbec nespochybňujem právo redakčnej rady dohliadať nad odbornou spôsobilosťou publikovaných príspevkov, avšak je legitímnou otázkou, či prepis priezvisk je tak „zásadnou vadou“, aby ich diskvalifikoval. Treba si uvedomiť, že publikované príspevky nie sú textami redakčnej rady, ale autorov, pričom ich meno tam bude napísané aj po desiatich či päťdesiatich rokoch. Je predsa elementárnym právom autora byť podľa svojho presvedčenia stotožnený s obsahom textu, pod ktorým je trvalo podpísaný.

Záverom chcem vyzvať členov redakčnej rady, aby svoje stanovisko v záležitosti prepisovania priezvisk do budúcnosti prehodnotili. V redakciách niektorých iných slovenských odborných periodík tento problém vedia riešiť. Vychádzajú v ústrety autorom, napríklad aj tým, že na to upozornia úvodnou poznámkou. Tak som to navrhoval riešiť aj ja, no neuspel som. Štúdiu som bol nútený stiahnuť a vyjde v inom periodiku. Nazdávam sa však, že trochu kolegiality, nadhľadu a pochopenia iných názorov nikdy nebolo na škodu veci. Ultimatívne stanovisko – buď poslovenčíš, alebo nebudeš publikovať, je nešťastné. V konečnom dôsledku ochudobňuje čitateľov tohto periodika.

doc. PhDr. Frederik Federmayer, PhD.,
Katedra archívnictva a pomocných vied historických,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

STANOVISKO REDAKCIE SLOVENSKEJ ARCHIVISTIKY
K NEPUBLIKOVANEJ ŠTÚDII FREDERIKA FEDERMAYERA
*KLEMENT LITERÁT BECZENCZY (A ARCHONTOLÓGIA ZÁSTUPCOV
MIESTODRŽITEĽOV ÚRADU PALATÁNA)*
A JEHO ÚVAHE K PROBLEMATIKE PREPISU PRÍEZVISK

Redakcia Slovenskej archivistiky odmietla doc. PhDr. Frederikovi Federmayerovi, PhD., vysokoškolskému pedagógovi Katedry archívniectva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského publikovať uvedenú štúdiu na základe jednomyselného odporúčania redakčnej rady v prípade, keď autor nebude ochotný rešpektovať vo svojej štúdii prepis rodových priezvisk historických rodov z uhorského obdobia našich dejín, kodifikovaný pravidlami slovenského pravopisu.

Redakcia Slovenskej archivistiky, ako aj autori príspevkov tohto odborného časopisu, tri desaťročia dodržiavajú pri transkripcii priezvisk historických rodov akademické Pravidlá slovenského pravopisu – zásady uvedené v kapitole Písanie osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín, s možnosťou uvedenia pôvodného priezviska v zátvorke.

Tento spôsob prepisu priezvisk podporila na svojom rokovaní Vedecká archívna rada 20. septembra 2006 a otázku používania slovenskej ortografie pri prepisovaní priezvisk historických rodov zhrnula do nasledujúceho uznesenia:

„Vedecká archívna rada rešpektuje platné pravidlá Slovenského pravopisu o písaní priezvisk historických rodov a ich aplikáciu v Slovenskom biografickom slovníku (Biografickom lexikóne Slovenska) a pokladá za potrebné, aby odbor archívov a registratúr vydal úpravu pre štátne archívy na jednotné spracúvanie archívnych dokumentov.

Vedecká archívna rada žiada, aby pri prípadných budúcich rokovaní ústavov Slovenskej akadémie vied a vysokých škôl o tejto problematike, boli k nim prizvaní ňou menovaní zástupcovia.“

Na základe tohto uznesenia Vedeckej archívnej rady vypracoval odbor archívov a registratúr pre štátne archívy *Metodický pokyn na prepis rodových priezvisk historických rodov v archívnych pomôckach štátnych archívov* (SVS-204-2007/00564), ktorého hlavným cieľom bolo zjednotenie písania priezvisk historických rodov tak v regestoch, ako aj menných registroch archívnych pomôcok.

Toto „zjednotenie“ bolo a určite aj bude hlavným dôvodom aj v už aktuálnom období elektronického spracúvania archívnych fondov, keďže viacerými spôsobmi prepísané priezviská z archívnych dokumentov spôsobujú chaos nielen vo vypracúvaní registrov, ale aj zahrnutí rozlične písaných jednotlivých príslušníkov do konkrétneho rodu.

Autor diskusného príspevku sám uznáva, že „Dnešný spôsob prepisu priezvisk bol pred tromi desaťročiami vytvorený v dobrej viere, aby sa riešila rozkolísanosť písania historických priezvisk“. Úsilie o kodifikáciu tohto prepisu začalo roku 1977 poradou historikov a jazykovedcov na Katedre československých dejín a archívniectva Filozofickej fakulty UK a od roku 1978 pokračovalo rokovaniami Komisie pre historickú terminológiu pri Historickom ústave SAV. Tento proces nebol jednoznač-

ný, mal aj svojich odporcov, no napokon boli nové zásady vypracované a publikované v Slovenskej archivistike a použité v Malom slovenskom biografickom slovníku, ktorý vydala Matica slovenská v roku 1982 v Martine. Tieto zásady napokon spracovávala pravopisná komisia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a stali sa kodifikovanou normou slovenského jazyka.¹

F. Federmayer sa ďalej odvoláva tiež na odporúčanie posudzovateľa jeho príspevku, prof. PhDr. Leona Sokolovského, CSc., na publikovanie v našom časopise. Neuvádza však, že L. Sokolovský v posudku jeho príspevku popri pozitívnom hodnotení prínosu štúdie: „Napriek“ jej názvu sa zďaleka netýka len archontológie, ale určite je v niektorých údajoch objavná pre dejiny správy (najmä osvetlenie postu palatínskeho miestodržiteľa a jeho zástupcu) a, samozrejme, pre genealógiu. V tomto zmysle ju chápem ako nanajvýš modernú a nasledovaniahodnú“ mal však aj viacero formálnych pripomienok. V súvisi s prepisom priezvisk posudzovateľ uvádza „F. Federmayer odmieta moderný úzus prepisovania uhorských historických priezvisk do slovenskej ortografie uvádzaním ich dobových, častokrát rozličných variantov v zátvorkách. Sám však nie je ani v tejto štúdii dôsledný. Napríklad dobovo zachytené a ním uvedené priezvisko *Ladislawith* (s. 4) ďalej píše už len ako *Ladislavič*. Podobne prídomok *de Zlatharya* (s. 5) prepisuje ako Zlatáry. Táto metóda zbytočne zaťažuje vyjadrovací štýl a komplikuje, prinajmenšom spomaľuje jeho čitateľnosť. Je to škoda...“ V závere posudku L. Sokolovský konštatuje „Inak je táto štúdia – ako som naznačil už na začiatku svojho posudku – kvalitná a vecne skutočne prínosná. Takže v konečnom dôsledku ju odporúčam na publikovanie, aj keď s prenechaním vedeckej zodpovednosti na F. Federmayera, čo je, a čo nie je ochotný z tohto môjho posudku akceptovať“.

Veríme, že autor štúdie nebude považovať citované pasáže z posudku za „účelovo vytrhnuté“ z kontextu najmä z dôvodu, že redakcii Slovenskej archivistiky je skutočne ľúto, že F. Federmayer nebol ochotný akceptovať našu požiadavku na formu prepisu priezvisk a náš časopis a jeho čitateľa tak prišli o kvalitnú štúdiu nie z odborného, ale formálneho dôvodu.

Júlia Hautová

¹ Pozri bližšie: NOVÁK, J.: *Rodové erby na Slovensku I*. Martin 1980, s. 313; Novák J.: Úprava písania priezvisk historických rodov. In *Slovenská archivistika*. 1979, č. 2, s. 175–178; Sedlák F.: Návrh na úpravu písania priezvisk uhorských šľachtických rodov. In *Slovenská archivistika*, 1980, č. 2, s. 195–199; Horváth, P.: O potrebe a zásadách slovenskej transkripcie rodových mien a priezvisk. In *Slovenská archivistika*, 1980, č. 2, s. 199–211; Maťovčík, A.: Kodifikácia mien v Slovenskom biografickom slovníku. In *Biografický zborník 1996–1997*, s. 116–117; *Pravidlá slovenského pravopisu*, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1991, s. 40.

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

MACHAJDÍKOVÁ, E.: *SPRIEVODCA PO ARCHÍVE SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA*. Bratislava 2008. 190 s.

Vo štvrtok 14. mája 2009 sa uskutočnila v Knižnici Slovenského národného múzea na Vajanského nábreží v Bratislave prezentácia publikácie *Sprievodca po Archíve Slovenského národného múzea*. Je potešiteľné, že po *Sprievodcovi Archívu Pamiatkového úradu SR* (2007) sa podarilo v pomerne krátkom čase zviditeľniť svoje archívne bohatstvo aj ďalšiemu zo skupiny špecializovaných verejných archívov.

Po úvodnom slove vtedajšieho generálneho riaditeľa SNM Petra Marákyho a autorky publikácie Eleny Machajdíkovej nasleduje kapitola venovaná samotnej histórii našej národnej inštitúcie z oblasti múzejníctva. Od svojho vzniku, v roku 1893, až do dnešných dní prešlo Slovenské národné múzeum viacerými, nielen organizačnými, zmenami. Súčasťou tejto úvodnej kapitoly je aj veľmi zaujímavá stať o výstavbe troch účelových budov SNM. Ich projektantom bol architekt Milan Michal Harminc, ktorý dokázal vytvoriť zo všetkých troch polyfunkčné stavby spĺňajúce požiadavky múzea na výstavné aj na úložné priestory – depozitáre. Ako prvá vznikla budova SNM v Turčianskom svätom Martine (1906–1908), ktorej výstavba sa financovala z národnej zbierky. Stavbu realizovala firma Hlavaj-Uličný, podobne ako výstavbu druhej budovy SNM v Turčianskom svätom Martine (1928–1932). V obidvoch budovách boli vytvorené aj špeciálne priestory pre archív, v druhej budove bol dokonca depot archívu už vybavený aj trezorovými skriňami. Monumentálna stavba bratislavského Zemedelského múzea sa realizovala v rokoch 1924–1928.

Druhá kapitola predstavuje históriu Archívu Slovenského národného múzea. Autorka sa aspoň stručne zmieňuje aj o období pred zriadením samostatného archívneho pracoviska 1. júna 1929, čo je pochopiteľné, pretože záujem zo strany bádateľov i snahy o sprístupnenie archívneho materiálu boli už aj pred Máriou Jeršovou. Samozrejme najpodrobnejšie je spracované práve obdobie pôsobenia Márie Jeršovej na poste archivárky. Veď práve ona, v tom období jediná žena s adekvátnym odborným vzdelaním, položila základy slovenského archívniectva. Okrem samotného životopisu sa záujemca dočíta najmä o jej archívnej a vedeckej práci. Veď práve s jej menom sa spája prvý tlačou vydaný inventár či prvá (v tom období) odborná genealogická práca *Rod Ivanka z Jordánu a Dražkoviec*, ktorá vyšla knižne v roku 1937. E. Machajdíková taktiež podrobne zmapovala osudy archívu aj počas druhej svetovej vojny, venovala sa aj obdobiu po oslobodení až po odchod Márie Jeršovej a zrušenie Archívu Slovenského národného múzea v Martine k 1. januáru 1960.

Tretia kapitola nadväzuje už na súčasnosť archívu, najmä na obdobie po roku 1974, keď sa archív nanovo úradne konštituoval rozhodnutím Archívnej správy MV

SSR a natrvalo sa začlenil do skupiny dnes označovanej ako špecializované verejné archívy. Čitateľ sa v tejto kapitole dozvie o archívnom poriadku, sprístupňovaní archívnych dokumentov, akvizíčnej činnosti, o tom, ako vzniká archívny fond SNM, o prístupe k archívnym dokumentom i o vonkajšej prezentácii archívu formou výstavnej či publikačnej činnosti.

V súčasnosti Archív SNM so sídlom v Bratislave (tak znie jeho oficiálny názov) riadi, koordinuje, metodicky usmerňuje archívne činnosti vo svojich pobočkách – špecializovaných múzeách. V súčasnosti ich spravuje päť – SNM-Múzeá v Martine, SNM-Múzeum Červený Kameň, SNM-Múzeum Betliar, SNM-Spišské múzeum v Levoči a SNM-Múzeum Bojnice. Stručné informácie o každej pobočke (vznik, personálne obsadenie, archívne fondy a zbierky) prináša štvrtá kapitola sprievodcu.

Jadrom celej publikácie je piata kapitola s názvom *Pramenné bohatstvo Archívu Slovenského národného múzea*. Prináša opisy jednotlivých fondov a zbierok zoradených podľa platnej Klasifikačnej schémy AF/AZ archívov v SR. Každý záznam obsahuje názov AF/AZ, časový rozsah, množstvo materiálu v bežných metroch (tu si dovoľíme opraviť autorku údaj na s. 41: 1 bm=8 archívnych škatúl), údaj o spracovaní archívnu pomôckou (inventár, katalóg, súpis) a stručné dejiny pôvodcu a AF/AZ. Záver každého záznamu uvádza aj samotné miesto uloženia fondu/zbierky (s adresou) niekedy aj s poznámkou, kde nájde bádateľ prípadne ďalšiu časť napr. osobného fondu.

Posledná časť, šiesta, prináša prehľadný súpis AF/AZ Archívu SNM.

Na záver autorka uvádza pramene a výberovú literatúru, kontaktné adresy Archívu SNM a jeho pobočiek a samozrejme kvôli lepšej orientácii v knihe nechýba ani obsah.

Pripomienky zásadného charakteru k celej práci nemám. Sprievodca spĺňa všetky kritériá, ktoré na túto základnú informačnú pomôcku k fondom príslušného archívu kladie archívna teória. Text v celej publikácii vhodným spôsobom dopĺňa aj obrazová príloha, ktorá okrem ilustračnej funkcie spĺňa aj funkciu doplnkovo-informačnú. Takisto oku lahodiaca obálka isto bude patriť medzi prvotné impulzy rozhodujúce o prípadnej kúpe tohto knižného titulu. Publikáciu odporúčam do pozornosti aj všetkým archívom, ktoré pomýšľajú na vydanie vlastných sprievodcov.

Sprievodca po Archíve Slovenského národného múzea je od vydania priekopníckeho dvojzväzkového sprievodcu Márie Jeršovej prvým uceleným pohľadom na archívne fondy a archívne zbierky Archívu SNM. Zvolený komplexný spôsob spracovania, ktorý v logickej štruktúre precízne opisuje históriu (život) a zachované dokumenty z činnosti každého pôvodcu, je pridanou hodnotou, do ktorej jeho autorka pretavila svoju akribiu. Sprievodca je a aj bude veľmi žiadanou pomôckou nielen pre bádateľov z oblasti histórie a archívnictva, ale hlavne pre múzejníkov, pretože je aj prvým komplexnejším prehľadom histórie nášho národného múzea a jeho právnych predchodcov a archív sa tak trochu paradoxne stal prvou organizačnou zložkou múzea, o ktorého fondoch sú širokej verejnosti dostupné konkrétne údaje.

Júlia Ragačová

RÁBIK, Vladimír (ed.): *DIPLOMATARIUM SANCTO-ALBERTINUM. STREDOVEKÉ LISTINY V LITERÁRNOM ARCHÍVE SPOLKU SV. VOJTECHA. (1181) 1214–1543*. Bibliotheca genealogica Slovaca 9. [Martin:] Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2008, 360 s. ISBN 978-80-968717-9-7.

Spolok svätého Vojtecha (SSV) je širšej verejnosti dobre známy vďaka svojej 140-ročnej pôsobnosti na poli náboženskej, kultúrnej i národnej osvety. Existenciu jeho archívu však eviduje málokto, hoci existuje už od založenia spolku a jeho fondy obsahujú bohaté pramene k slovenským dejinám najmä 19. a 20. storočia. Dôvodom tohoto javu je viacero, najmä slabšia spracovanosť fondov, ako aj ťažšia dostupnosť archívnych dokumentov pre verejných bádateľov v časoch minulých. I keď zamestnanci v archívoch podobného typu iste robili a dodnes robia všetko pre dobro a ochranu historického kultúrneho dedičstva, predsa len absencia odborne vzdelaných archivárov v personálnom obsadení zohráva svoju úlohu. Aj publikovaný inventár Archívu SSV z roku 1984 skôr svedčí len o spísaní archívneho materiálu podľa knižničných princípov ako o inventarizovaní podľa, vtedy už bežných, zásad archívnej praxe (chýba najmä základné triedenie na archívne fondy a zbierky, či uplatňovanie provenienčného princípu).

Len úzka skupina ľudí tiež vie, že Archív Spolku svätého Vojtecha uchováva ako jeden z mála neštátnych archívov aj stredoveké listiny. Do jeho fondov sa dostali zbierkotvornou činnosťou pravdepodobne v medzivojnovom období (1918–1939) a zásluhou vtedajšieho správcu SSV Jána Pösténya. Predkladaný diplomatár stredovekých listín tohto archívu sprístupňuje širokej odbornej aj laickej verejnosti práve túto dodnes málo známu zbierku.

V úvodnej štúdii o zbierke stredovekých listín editor oboznamuje so súčasným stavom zbierky, jej popisom a provenienciou archívnych dokumentov. Tvorí ju šesťdesiatšedem originálov a jedna fotokópia listiny uložená v Maďarskom krajinskom archíve. Pôvodne boli vo фонде ešte ďalšie dve listiny, ktoré sa žiaľ dnes už v archíve pravdepodobne nenachádzajú.

Z hľadiska proveniencie listín autor publikácie objasňuje viaceré nové poznatky, ktoré doteraz neboli celkom známe. Zaujímavým faktom je, že zbierku tvorí niekoľko súborov listín. Najväčšiu časť (minimálne 37 jednotlivín) predstavuje zlomok pôvodného rodového archívu sedmohradských Drágfiocov z Beltiugu, ktorý sa dostal rôznymi majetkovými akvizíciami neskôr do archívu rodu Medňanskocov z Beckova. Možno však predpokladať, že na základe porovnania signatúr a obsahu listín do tohto súboru patrí azda viac jednotlivín (pravdepodobne až 40), hoci sa netýkajú len rodu Drágfiocov. Pôvodný archív rodu Medňanskocov po prvej svetovej vojne rozobrali viacerí zberatelia a inštitúcie. Časť fondu sa dostala aj do Archívu SSV a z neho bola, zrejme už nie celkom kompletná (10 škatúl), odovzdaná v 50. rokoch do dnešného Štátneho archívu v Bratislave (dnes v Nitre), kde bol rekonštruovaný pôvodný archívny fond tohto rodu z viacerých nájdených častí (porov. *Štátny archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch*. Bratislava: SAS PV 1959, s. 207). Keďže v Archíve SSV boli dokumenty usporadúvané na základe pertinenčného princípu a pôvodný celok bol zrejme rozbitý, dá sa predpokladať, že práve preto stredoveké listiny, ako aj iné dokumenty zostali aj naďalej v jeho držbe a do pôvodného rekonštruovaného rodového fondu v štátnom archíve sa už nevrátili.

Podobný osud archívov na Slovensku po rozpade Rakúsko-Uhorska, ktoré stratili svojho majiteľa alebo správcu, naznačujú aj ďalšie dva súbory listín v edovanej zbierke. Konkrétne sú to listiny z dvoch archívov Bratislavskej kapituly (súkromného a verejného). Editor v úvodnej štúdii identifikoval len časť týchto listín (7 jednotlivín) a označuje ich ako rodový archív Bánvlkovcov, hoci ako sám uvádza, pôvodný rodový archív tvorili len dve z nich a ostatné sú z archívu Stoličnobelehradského konventu križovníkov. Toto zadelenie zrejme urobil už predtým externý archivár SSV Ovídius Faust. V tomto prípade treba poznamenať, že ide o dva súbory listín, ktoré boli odcudzené z oboch archívov kapituly a rozpredané práve v medzivojnovom období. Takto sa časť listín dostala napr. do Mestského archívu v Bratislave a ďalšia do Archívu Spolku sv. Vojtecha. Zaujímavou skutočnosťou je, že v oboch archívoch pracoval práve spomínaný Ovídius Faust, ktorý iste dobre poznal pôvod týchto listín.

V Archíve SSV sa nachádzajú dve listiny zo Súkromného archívu Bratislavskej kapituly, identifikované ako rodový archív Bánvlkovcov (č. 27 a 108), ktoré majú pôvodné signatúry kapitulského archívu na dorze (Capsa C, fasc. 8, no. 87, 90) a v pôvodnom fonde uloženom v Slovenskom národnom archíve sa v súčasnosti nenachádzajú. O tretej listine (č. 52) sa dá predpokladať, že do tohto archívneho fondu patrila tiež, hoci jeden originál sa vo fonde v SNA už nachádza. Kým listiny, ktoré kedysi nakúpil bratislavský mestský archív, boli v roku 1961 vrátené do pôvodného fondu uloženého v SNA, listiny nachádzajúce sa v Archíve SSV sa tam už nevrátili.

Druhým súborom sú listiny z archívu Stoličnobelehradského konventu križovníkov, ktorý sa dostal po bitke pri Moháči spolu s archívom Budínskej kapituly do depozitu archívu Hodnoverného miesta Bratislavskej kapituly. V tomto prípade v Archíve SSV tvorí celok listín z fondu Stoličnobelehradský konvent križovníkov 13 jednotlivín (č. 21, 81, 83–84, 86, 88–91, 93–94, 97 a 102), ktoré dodnes chýbajú v tomto fonde a pochádzajú z jednej kapsy a fascikla (Capsa 3, fasc. 7, no. 1–2, 4, 6, 10–14, 23, 26, 37–38). Editor z nich identifikoval len päť. Podobne sa niektoré listiny tohto konventu dostali aj do Archívu mesta Bratislavy, kde tvoria časť Zbierky cirkevných písomností a dodnes neboli identifikované ako listiny pochádzajúce práve z archívu tohto konventu. Žiaľ v roku 1969 boli tak archív Budínskej kapituly, ako aj archív Stoličnobelehradského konventu križovníkov delimitované zo Štátneho ústredného archívu SSR do Maďarského krajinského archívu (bez spomínaných jednotlivín uložených v AMB a SSV) na základe medzinárodnej výmeny archívnych dokumentov medzi ČSSR a MLR.

Publikácia obsahuje nielen samotnú edíciu listín a k nej patriaci aparát, ale aj podrobné genealogické štúdie o sedmohradskom šľachtickom rode Drágfiocov z Beltiugu a šľachtickom rode Bánvlkovcov. Obidve kapitoly prinášajú nielen súhrn doterajších poznatkov o oboch rodoch, ale aj celkom nové a doteraz nepublikované údaje zistené práve z edovaných listín, a preto si zasluhujú náležitú pozornosť. Na konci každej štúdie sú pripojené genealogické tabuľky.

Hlavnú časť publikácie tvorí edícia listín in extenso v originálnom jazyku (po latinsky, po nemecky). Listiny sú uverejnené podľa zaužívanej praxe na základe textového hľadiska ako diplomatické jednotky, teda originály, inzerty i rekonštrukcia deperdit. Celkovo je teda publikovaných stoštyridsaťtri textov listín, pričom dnes už stratených listín je skoro jedna tretina. V edícii sa však nájdú aj deperditá, ktoré neboli publikované ako samostatné diplomatické jednotky. Napr. v č. 93 sa nachádzajú

zmienky o dvoch prokurátorských listinách. Prvou z nich poverila Stoličnobelehradská kapitula zastupovaním Michala zo Szúzu a druhou poverili vraniansky prior a Stoličnobelehraský konvent križovníkov zastupovaním Petra Literáta z Lábu v kauze prešetrovanej pred Budínskou kapitulou v roku 1452.

K zvoleným edičným zásadám mám len pár pripomienok. Ak sa vydávajú prame-
ne v plnom znení, zvyčajne sa dáva na úvod každej edovanej jednotky len stručný
záhlavný regist. V predkladanom diplomatári sú v niektorých prípadoch dosť obšír-
ne náhradné registry a miestami až preklady celých pasáží z publikovaného textu ori-
ginálov. Takýto spôsob na druhej strane však môže nepochybne poslúžiť najmä laicu-
kej verejnosti neovládajúcej latinský jazyk a publikácia tak môže dosiahnuť širšiu
čitateľskú dostupnosť a využívanie. Stručné (záhlavné) registry sú paradoxne uvede-
né v Zozname listín na konci edície (s. 299–308).

Používanie hranatých a okrúhlych zátvoriek sa tiež čiastočne odlišuje od zaužíva-
nej praxe pri vydávaní stredovekých listín na Slovensku. Hranaté zátvorky sa použí-
vajú pre časť textu, ktorý chýba zväčša dôsledkom poškodenia písacej látky originá-
lu a je doplnený z iných zachovaní. Text, ktorý sa v origináli nenachádza a je len
editorovou vsuvkou, sa dáva do okrúhlych zátvoriek. V tomto prípade by mali byť
v okrúhlych zátvorkách miesta vydaní pri niektorých inštitúciách (kapituly, mestá,
konventy), kde sa konkrétne lokalita v datačnej formulke neuvádza, hoci z ich názvu
to priamo vyplýva. Takisto aj predpokladané dátumy vydaní deperditných listín by
mali byť v okrúhlych zátvorkách.

Pri identifikácii ďalších vydaní listín alebo ich odpisov sa vyskytujú menšie roz-
diely oproti skutočnosti. Pri listine č. 52 je uvedené, že sa zachoval súčasný odpis
Rábskej kapituly uložený v SNA, hoci v archívnom fonde sa nachádza originál
v privilegálnej forme vydania (nie odpis) a správne má byť vo fonde Súkromný ar-
chív Bratislavskej kapituly (nie Súkromný archív Hodnoverného miesta pri Brati-
slavskej kapitule). Podľa môjho názoru je vhodnejšie používať slovné spojenie *sú-
dobý odpis* namiesto *súčasný odpis*, pretože slovo súčasný môže značne skresľovať
obdobie vzniku takejto písomnosti.

Do istej miery polemické je označenie dvoch listín Leleského konventu ako
č. 44a a 44b. Nazdávame sa totiž, že hoci ide o listiny s takmer identickým obsahom,
možno ich charakterizovať ako dve odlišné listiny, pretože ide o listiny adresované
rôznym príjmateľom. Pri listine č. 44b je uvedené, že sa zachoval aj iný súčasný
odpis leleského konventu uloženého v SNA vo fonde Hodnoverné miesto pri leles-
kom konvente s citáciou presnej signatúry ako pri č. 44a. Takýto odpis sa v spomí-
nanom fonde a pod spomínanou signatúrou nenachádza. Nachádza sa tam len druhý
exemplár listiny č. 44a (tak ako je to správne uvedené pri tejto listine).

Pri jednej listine sa uvádza pri zachovániach aj odkaz na fotografickú zbierku
Maďarského krajinského archívu (MOL DF). Takýto odkaz mohol byť uvedený pri
každej publikovanej jednotke, keďže v spomínanom MOL sa nachádzajú fotokópie
celej zbierky stredovekých listín Archívu SSV. Posledným dvom edovaným listinám
(č. 141 a 142) zrejme nedopatrením chýba opis pečate, ktorý sa inak nachádza pri
každej archívnej jednotlivine.

Na záver publikácie sú zaradené ešte *Prehľad areng*, *Prehľad zachovaných pečatí*
a vyobrazení s podrobným sfragistickým opisom, *Zoznam listín*, *anglické resumé*
a preklad zoznamu listín. Takisto sú pripojené aj veľmi dobre vypracované tri regis-
tre, menný register k úvodným štúdiám, ktorý obsahuje mená v slovenských varian-

toch, a menný a miestny register k listinám, ktoré obsahujú mená a lokality v jazyku originálnych textov a pri lokalitách aj súčasné názvy.

V tejto súvislosti nás zaujalo používanie označenia Cenadská kapitula, označenej podľa súčasného názvu lokality, t.j. rumunského sídla Cenad (maď. Csanád), kde sa kedysi nachádzala a kde bolo pôvodne aj sídlo biskupstva. Nepochybujem o správnosti tohto pomenovania, hoci v slovenčine bolo doteraz zaužívané pomenovanie čanádsky biskup, čanádská diecéza, čanádská kapitula či čanádská stolica. Ak sa v tomto diplomatári používajú označenia Veľkovaradínska (rum. Oradea), Päťkostolská (maď. Pécs), Stoličnobelehradská (maď. Székesfehérvár), či Rábska kapitula (maď. Győr) a pod., kde tiež ide o zaužívané označenia v slovenčine, Cenadská kapitula pôsobí na prvý dojem rušivo. Je to však otázka na širšiu odbornú diskusiu a potrebu venovať sa aj naďalej terminologickej a názvoslovnej činnosti v slovenskej historickej a archívnej obci.

Diplomatár stredovekých listín Archívu SSV je publikáciou, ktorá si zasluhuje pozornosť každého medievistu zaoberajúceho sa slovenskými či uhorskými dejinami. Autor preukázal veľmi dobré zručnosti pri využívaní stredovekých listín, čoho výsledkom sú genealogické štúdie o doteraz nie celkom dostatočne známych dvoch šľachtických rodoch. Vďaka výskumu a spracovaniu edovanej zbierky sa podarilo vyhotoviť aj digitálne kópie listín, čím sa zabezpečí efektívnejšia ochrana a ľahšia prístupnosť bádateľskej verejnosti.

Robert G. Maretta

ZBORNÍK KYSUCKÉHO MÚZEA 12/2009 (35 rokov Múzea kysuckej dediny).
Zodpovedný redaktor Pavol Markech, Čadca : Kysucké múzeum, 2010, 288 s.
ISBN 978-80-969445-6-9

Keď sa v roku 2004 podarilo zrealizovať snahy o obnovenie vydávania muzeálneho zborníka v Kysuckom múzeu (posledný ročník vyšiel ešte v roku 1989, vtedy prvýkrát pod novým, súčasným názvom Zborník Kysuckého múzea a nadväzoval na tradíciu siedmich ročníkov zborníka Kysucké múzeum správy a informácie), bol to nový impulz v regionálnom výskume. Zborník mal dvojročnú periodicitu. Po šiestich rokoch dochádza k ďalšiemu pozitívnemu impulzu v podobe návratu k starej tradícii ročeniek, čo vytvára bádateľom väčší priestor a možnosti pre publikovanie svojich prác.

Zmenil sa dizajn, rozšíril sa obsah, pribudli zaujímavé témy. Nové vydanie Zborníka Kysuckého múzea (ZKM) je venované 35. výročiu vzniku Múzea kysuckej dediny vo Vychylovke. V porovnaní s klasickým formátom zborníka ide o obsahovo rozšírené vydanie. Po úvodných príhovoroch predsedu Žilinského samosprávneho kraja ako zriaďovateľa múzea a riaditeľa tejto inštitúcie nasleduje 13 príspevkov zo spoločenských vied – archeológie, etnografie, histórie a filológie. Autormi jednotlivých príspevkov sú v prevažnej miere kmeňoví zamestnanci KM.

V archeologickej časti sa v úvodnej štúdií archeologička Danka Majerčíková zamerala na zmapovanie prvého významnejšieho prejavu ľudskej aktivity na Kysuciach – lužickej kultúre, ktorá je sústredená na dolných Kysuciach vo Vadičovskej doline, odkiaľ poznáme najbohatšie lužické náleziská. Okrem nálezu z Ochodnice, neprekračuje táto kultúra pomyselnú líniu Kysucké Nové Mesto – Horný Vadičov. Po archeologickom prehľade sa v etnografickej stati prezentuje Alojz Kontrík štúdiou z drotárskej tematiky – *Dokumenty drotárov z Kysúc*, potrebné na vykonávanie drotárstva v medzivojnovom období. Ako už názov vypovedá, autor sa zamerail na zdokladovanie osobných, cestovných a pracovných dokladov kysuckých drotárov, ako boli napr. osvedčenia o štátnom občianstve, drotárske legitimácie či cestovné pasy. A. Kontrík je autorom aj nasledujúceho príspevku *Chov hospodárskych zvierat na horných Kysuciach*. Vhodne sa dopĺňa s príspevkom historika Martina Turóciho, ktorý spomíname v ďalšom texte. Etnograf KM Pavol Marček pripravil pre ZKM taktiež dve štúdie. V prvej si všíma stále vykurovacie zariadenia, ich vývoj a vplyv na zmeny interiéru v kysuckých chalupách. Sústreďuje sa najmä na horné Kysuce – okolie Turzovky, Čadce a Bystrickú dolinu. V druhom prináša pohľad na aktuálny stav a víziu rozvoja Skanzenu kysuckej dediny vo Vychylovke, ktorý oprávnene nazýva klenotom kysuckej ľudovej kultúry.

Historická časť je obsahovo najbohatšia, zahŕňa sedem príspevkov. V prvom prináša prekvapujúce zistenia o pôvode významnej herečky z obdobia nemého filmu – Pole Negri, vlastným menom Apolonie Chalupcovej, Viliam Jablonický. Ten našiel korene jej pôvodu v dolnokysuckej dedine Nesluša, odkiaľ pochádzal herečkin otec Juraj Chalupec. Riaditeľ KM Miloš Jesenský sa vo svojej štúdií venuje alchymistickému rukopisu Ondreja Smoczského *Vade mecum et ego tecum*, pôvodom Poliaka, ktorý v roku 1563 prišiel do Spišskej Novej Vsi, kde pôsobil ako organista. Hoci obsahovo nesúvisí s dejinami Kysúc, ide o zaujímavý počin, ktorý však predsa len nekorešponduje s celkovým charakterom zborníka. Zabrátiu severných Kysúc Poľskom v roku 1938 a ich vrátenie Slovensku v roku 1939 je venovaný príspevok Pavla Matulu z Pedagogickej fakulty UK v Bratislave. Autor približuje osudy hornokysuckých obcí Čierne, Skalité a Svrčinovec na základe denníka a spomienok členov delimitačnej komisie Františka Hrušovského a Mariana Gotkiewicza. Okrem spomenutých obcí pripadli Poľsku aj časti katastrálnych území Turzovky, Olešnej, Staškova, Rakovej a Čadce. Navrátenie kysuckého územia po páde Poľska v roku 1939 sa stalo trvalým a nemenným. Pohľad na rekonštrukciu historickej lesnej úvratovej železnice prináša Ján Špánik. Kysucko-oravská lesná železnica vznikla spojením dvoch, pôvodne samostatných lesných železníc. V 20. rokoch minulého storočia mala dĺžku 110 km s piatimi úvratami. Zrušili ju v roku 1969. Tento úvratový systém je jedným z dvoch v Európe, ktoré sa zachovali do súčasnosti. Možno trochu neštandardne, až tri štúdie spracoval pre zborník historik KM M. Turóci. V prvom si, na pozadí širšie koncipovaného celoštátneho rámca, všíma priebeh a sociálne dôsledky veľkej hospodárskej krízy v okrese Čadca. Aktuálny príspevok aj vzhľadom k analógiám k súčasnej hospodárskej a ekonomickej kríze. Druhá štúdia sa venuje dejinám poľnohospodárstva vo vybraných hornokysuckých obciach, kde poľnohospodárstvo patrilo k hlavným spôsobom obživy obyvateľstva. Prehľadným spôsobom približuje pestované plodiny, techniku poľnohospodárskych prác a pod. V poslednom príspevku sa zaoberá vykurovacími telesami vo valašských kolibách. Obsahovo skromný príspevok by svojím odborným zameraním patril skôr do etnografic-

kej časti a navyše neprináša veľa nového. Z tohto aspektu sa javí skôr nadbytočným, jeho nezaradením by zborník nijako neutrpel. V časti Jazykoveda Anna R a m š á k o - v á z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra približuje hláskoslovie goralských nárečí v obciach Čierne, Oščadnica a Skalité. Jej cieľom je opis základných hláskoslovných odlišností v nárečiach spomenutých obcí.

Zborníku možno vytknúť len maličkosti. V tiráži nie je uvedený zostavovateľ, namiesto neho v nej nájdeme zodpovedného (chýba slovo redaktor), ktorým bol Pavol Markech. Bolo by vhodné inštruovať prispievateľov o rozsahu úvodnej anotácie, pretože jedna štúdia ju má len niekoľkoriadkovú, iná polstranovú. Podobné je to v prípade kľúčových slov. Do budúcnosti by bolo dobré pouvažovať nad zosúladením formy poznámkového aparátu, ktorý je tiež vhodnejšie v odborných periodikách umiestniť pod čiaru, nie za text. Mimochodom tento spôsob citovania si zborník zachoval ešte z čias jeho predchodcu.

Celkovo však možno tento vydavateľský počin hodnotiť kladne. Je pozitívnym zistením, že sa na Kysuciach vytvára istá publikačná tradícia, ktorá napomáha zvýšiť poznanie minulosti vlastného regiónu. Povestná latka je nastavená na slušnej úrovni, čo do budúcnosti zaväzuje nielen k výberu atraktívnych, málo spracovaných tém, ale tiež k výberu erudovaných prispievateľov, čo nesporne zvýši kredit vedeckého výskumu na Kysuciach.

Drahomír Velička

DEUTSCHSPRACHIGE HANDSCHRIFTEN IN SLOWAKISCHEN ARCHIVEN. VOM MITTELALTER BIS ZUR FRÜHEN NEUZEIT. Zostavili: Jörg MEIER – Ilpo Tapani PIIRAINEN – Klaus-Peter WEGERA, spolupracovali Simone SCHULTZ-BALUFF – Fabian BARTELD – Vera STROBEL – Rebecca WACHE – Orsolya VALKOVICS – Melanie WIRTZ. Bd. 1: Westslowakei (spracúval Juraj SPIRITZA, časť prekladala Thea LEIXNER), Bd. 2: Mittelslowakei (spracúval Mikuláš ČELKO), Bd. 3: Ostslowakei (spracúvali Jozef PETROVIČ a František ŽIFČÁK). Walter de Gruyter Verlag: Berlin – New York 2009, 1064 + 740 + 733 strán.

Odbornému čitateľovi sa dostáva do rúk monumentálny súpis a registár diplomatických písomností, ktoré boli v priebehu 14. až do polovice 16. storočia napísané po nemecky a uchovávaly ich vybrané štátne archívy na Slovensku. Tri hrubé zväzky (spolu vyše 2 500 strán) sú výsledkom projektu, ktorého nositeľom boli germanisti z univerzít v Bochume a Münsteri (neskôr aj v Leydene), na ktorom sa však podstatnou mierou podieľali aj archivári zo Slovenska. Priamo na projekte sa zúčastnili síce iba štyria, ale nepriamo – keďže spracovatelia vychádzali z publikovaných či len interných inventárov a viac či menej dobrých archívnych pomôcok – sa práca dá tak trochu chápať ako výsledok práce viacerých archívnych generácií. Zostavovatelia píšu v predhovore, že výskum trval od roku 2000 päť rokov, ale všetci, ktorí sledujú

edície germanistov, ako sú I. T. Piirainen (editor po nemecky písaných ranonovovekých úradných kníh slovenskej proveniencie) alebo J. Meier (editor najstaršieho bratislavského radného protokolu či košického Schwabenspiegel) tušia, že tento projekt je vlastne akousi čerešničkou na torte, dopĺňajúcim v istom zmysle ich dlhšie edičné aktivity.

Hlavným cieľom zostavovateľov bolo vytvorenie inventára s registmi, ktoré by umožnili ďalší – predovšetkým germanistický a historický – výskum. Súpis je teda určený najmä nemeckým odborníkom, ale aj pre domácich bádateľov je cennou pomôckou, ktorá v jednom diele nielen sumarizuje doteraz známe, ale po rôznych inventároch či registároch roztratené informácie o po nemecky písanom materiáli a prináša vďaka poctivému základnému výskumu aj množstvo nových informácií.

Po úvodných superlatívoch, ktoré si kniha nepochybne zaslúži, prejdime ku konkrétnemu popisu diela: v predhovore (str. VII–IX) zostavovatelia predstavujú spoločný projekt, predmet záujmu, cieľ a spôsob, akým zhromažďovali relevantné dáta. Nasleduje všeobecný úvod k dejinám po nemecky písaných písomnostiach na Slovensku (str. XI–XVI), kde zostavovatelia v krátkosti načrtávajú doosídľovanie horného Uhorska nemecky hovoriacimi hosťami a ich písomné výstupy vo vernakulárnom jazyku. Pre zahraničného bádateľa významnú kapitolu tvoria strany o štruktúre archívov na Slovensku (str. XVI–XXII), kde autori uvádzajú názvy archívov aj s ich adresami. Teoretický úvod končí návodom na používanie inventára (str. XXII–XXIII), akýmiisi editorskými poznámkami, kde je vysvetlená štruktúra jednotlivých záznamov a kde sú rozvedené skratky identifikujúce opisované archívne fondy, resp. dokumenty. Samostatnú kapitolu tvorí konkordancia nemeckých a slovenských topografických pomenovaní (str. XXIV–LXII). Obsiahly je zoznam použitých edícií, inventárov a sekundárnej literatúry (str. LXIII–LXXXVII). Ten je dôležitý aj pre slovenských bádateľov, ktorí o množstve zaujímavých titulov vydaných v rôznych nízkonákladových zborníkoch často ani nevedia. Za teoretickým úvodom (ktorý je iba v prvom zväzku) nasleduje samotný inventár s registrom (I/1–1009, II/9–691, III/5–690). Spracovatelia ponúkajú údaje k nemeckým textom z Archívu mesta Bratislavy, zo Štátneho archívu v Bratislave – pobočiek v Modre a v Trnave (zväzok I), zo Štátneho archívu v Banskej Bystrici – pobočiek vo Zvolene, Kremnici, Banskej Štiavnici, Banskej Bystrici (zväzok II) a Štátnych archívov v Levoči a Prešove (zväzok III). Texty sú sprevádzané okrem miestneho registra aj registrom datovaní a registrom diplomatických kategórií. Vhodným nápadom bolo zaradenie registra pisárov.

Jednotliviny sú opisované formou štrukturovaného záznamu (ideálnym pre konverziu do databázovej podoby v budúcnosti). Záznam začína autormi priradeným evidenčným číslom zloženým zo skratky pre archív a poradového čísla v rámci ich súpisu. O riadok nižšie nasleduje signatúra, pod akou je dokument vedený v archíve. V ďalšom riadku je uvedená diplomatická kategória dokumentu, nižšie datovanie, v nasledujúcom riadku miesto vydania, samostatne je uvedená aj forma zachovania a v prípade viacstranových dokumentov aj rozsah. Najobsiahlejšiu časť tvorí v prípade listín, listov alebo „písomností“ rozsiahlejší regist, v prípade dlhších heterogénnych textov („zošity“ alebo „knihy“) aspoň krátky popis dokumentu (napr. „kniha týkajúca sa cechu stolárov“).

Pri detailnejšom listovaní zistíme, že ani toto celkovo veľmi dobré dielo sa nevyhlo problematickým pasážam: Termín „rukopis“ (*Handschrift*) z názvu práce ne-

vystihuje predmet záujmu, ktorým je (po nemecky písaný) diplomatický (!) materiál. Terminus technicus *Handschrift* sa používa v súvislosti s kodikologickým rukopisom (teda knihou, ktorá nie je úradného charakteru). Po nemecky hovoriaci odborník, ktorý by sa zaujímal o naše liturgické či teologické kódexy, alebo o krásnu literatúru z obdobia pred vynájdením kníhtlače, bude zrejme prekvapený, keď mu trojväzbová kniha napriek sľubnému nadpisu ponúkne písomnosti s úplne iným obsahom. Nemeckým filológom by mal byť pritom obsah termínu „rukopis“ dobre známy, stačí poukázať na klasickú prácu od Karin Schneider: *Paläographie und Handschriftenkunde für Germanisten* (Tübingen 1999).

Predmetom záujmu sú teda napriek nadpisu klasické diplomatické kategórie ako sú listiny, listy či úradné knihy. Okrem uvedených troch skupín autori používajú kategórie „písomnosť“ (*Schriftstück*) a „zošit“ (*Heft*). Problematická je ich definícia: napríklad dlžobný úpis je raz označený ako listina (*Urkunde* – napr. P/M 56 na str. I/550) a inokedy ako „písomnosť“ (*Schriftstück* – napr. B 144 na str. I/138). Ako „písomnosť“ je označený dokonca aj elench (str. II/275). Podobne listy sú niekedy označované ako *Briefe*, inokedy ako „písomnosti“ (napr. B 110 na str. I/18). Nie je mi jasné, ako autori chápu pojem „zošit“. Neboli to viacstranové listiny alebo listy, ale ani niekoľkostranové knihy (napr. 15-stranové komorné účty bez pevnej väzby B/M 1251 na str. I/884 sú správne charakterizované ako „(úradná) kniha“). Snáď týmto termínom chceli označiť úradnú knihu menšieho rozsahu (napr. na str. III/92 je ako „zošit“ označený 17 stranový zoznam levočských lekární s inventárom). Otázne je ale, od koľkých strán je „zošit“ už „(úradnou) knihou“. Nemám nič proti novej kategorizácii diplomatického materiálu, len by ju mali jej autori konzekventnejšie dodržiavať a najmä – nemali by zabudnúť ju čitateľovi v úvode vysvetliť. Keď už sme zabrdli do terminológie, označenie „kniha“ (*Buch*) pre úradnú knihu je príliš všeobecné – klasické označenie „úradná kniha“ (*Amtsbuch*) by bolo určite vhodnejšie.

Čo sa týka chronologického záberu práce, inventáre zahŕňajú písomnosti z pomerne rozdielneho obdobia. Napríklad z AMB sú publikované registry do roku 1563 napriek tomu, že Vladimír Horváth publikoval aj mladšie registry. Z pobočky v Modre som najmladšiu písomnosť našiel datovanú do roku 1700, z pobočky v Trnave registovali materiál len do roku 1555. Regestované dokumenty z pobočky vo Zvolene siahajú až do 2. polovice 17. storočia, v pobočke v Banskej Bystrici len do roku 1536 atď. Čitateľ, ktorý pracuje na podobných projektoch, si môže domýšľať, že donor projektu svoju podporu časovo obmedzil a do istého termínu bolo treba projekt proste uzavrieť, aby mohol byť jeho výstup vytlačený. V každom prípade chýba zopár viet v úvode ku chronologickému (ne)ohraničeniu predmetu.

Isté výhrady môžeme mať aj ku štruktúre inventára samotného. Napriek tomu, že registry sú zoradené podľa jednotlivých archívov a v rámci nich podľa archívnych fondov, nie vždy je to tak. Napríklad registry z fondov Štátneho archívu v Banskej Bystrici – pobočka Banská Štiavnica (str. II/39-56 a II/279-663) sú zaradené pred – ale aj po – inventári k fondom z pobočky v Banskej Bystrici (str. II/57-278). Otázne je aj rozdelenie fondu Magistrát mesta Bardejova do dvoch samostatných častí, kde medzníkom je rok 1490.

Ani jednotliviny v rámci fondov nie sú zoradené vždy rovnako: celkovo prevažuje radenie chronologické, pri regestoch z levočského archívu je však uprednostnené radenie podľa signatúr. Na môj vkus príliš benevolentný prístup zostavovateľov

k jednotnej forme možno ilustrovať pri mene Jána Jiskru, ktorý sa v regestoch objavuje v množstve kombinácií (*Ján, Jan, Jann, Johan, Johannes* – *Jiskra, Giskra, Gizkra, Gyskra* – pozri napr. III/416-424). Takáto nejednotnosť by v prípade elektronického vyhľadávania v texte viedla k neúmerným stratám informácií. Zostavovatelia ponechali spracovateľom voľnú ruku aj čo sa týka formy regestov. Tí využívali celé pasáže z originálu (napr. pri regestoch z pobočky v Modre), alebo stručný obsah v modernom jazyku (napr. registry z Prešova).

Niekoľko jednotlivín nie je korektne okomentovaných: napríklad zoznam daňových poplatníkov z bratislavských predmestí (str. I/9-10) je zaradený ako nemecká písomnosť (*Schriftstück*), pritom je to klasická úradná kniha (*Amtsbuch*), navyše v latinčine – aj keď mená daňovníkov sú samozrejme nemecké. Podobne trestný poriadok z Banskej Bystrice (str. II/80) je zrejme latinský s germanizmami (opis knihy pritom dvojazyčnosť neuvádza). Pri viacerých úradných knihách nie je uvedený počet strán (napr. pri kremnických úradných knihách na str. II/41-42). Naopak pri *Liber domus praetoriae* z Banskej Belej je síce počet strán, ale chýba datovanie (str. II/47). Magistrátny protokol z Banskej Bystrice je zase datovaný do 16. marca 1507 (str. II/61), obsahuje však evidentne aj mladšie zápisy.

Napriek vyhláseniu z úvodu, že v texte budú použité nemecké miestne názvy, tak v regestoch sa objavuje popri nemeckých formách nie raz aj slovenský tvar – napríklad „Hliník“ popri „St. Georgen“ (Sv. Jur) v regeste na str. I/5. A propos: nevedno prečo sa autori rozhodli pri lokalitách mimo územia Slovenska neuviesť aj ich moderný názov. V prípade Budína (nemecky *Ofen*) alebo Ostrihomu (*Gran*) je ešte pravdepodobné, že historik pomenovanie bude poznať, ale asi len málo germanistov – ktorým je pomôcka primárne určená – bude vedieť, že *Weiden* (str. I/18) je maďarské Vedény (lokalita pritom chýba nielen v toponymickej konkordancii, ale aj v miestnom registri). Podobne budú asi uvažovať, či *Vöklarmarkt* (str. III/1) sú Folkmarovce. V registri ani konkordancii som nenašiel ani lokalizáciu na str. II/448 spomínanej obce *Neuhäusel (in der Liptau)*. V konkordancii toponým sú uvedené podľa autorov „nemecké, ako aj slovenské miestne názvy“, ale neviem, či môžeme toponymá ako *Bartffa*, *Galgoz* alebo *Posony* považovať za nemecké či slovenské.

Zopár drobných chýb je v preklade registára z AMB. Časť z nich spôsobila prekladateľka kvôli tomu, že mená napísané v slovenčine v genitíve, dávala do nemeckého nominatívu bez úpravy. Preto nemá byť *Beňo aus Prače* ale *aus Prača* (str. I/1), nie *Johannes Polla* ale *Poll* (str. I/5), nie *Thomas Széchym* ale *Széchy* (str. I/126). Bratislavská Panenská ulica nie je *Herrengasse*, ako je uvedené na str. I/6, ale *Nunnenbank*. Prekladateľka bola jazykovo zdatná, ale nepoznala niektoré odborné termíny (napr. slovenské spojenie „13 libier denárov“ sa do nemčiny neprekladá ako „13 Liber Denare“ ale ako „13 Funt Denare“. Podobne „zlaté“ sa neprekladajú ako „Golddukate“ ale ako „Gulden“ (napr. str. I/15, 16 atď.). Neprimerane pôsobí aj termín *Krankenhaus*, adekvátnejšie a bežne zaužívané pre opisované obdobie je slovo *Spital*. Zlý preklad (či skôr preklep) je aj v prípade hrivny (100 Hrivna Silber – malo byť zrejme 100 Mark Silber, str. II/79). Bežný prekladateľ termíny nemusí poznať, je však škoda, že si to nevšimli ani odborní zostavovatelia.

Obsahových nepresností je minimálne. Napríklad vpád Mongolov z roku 1241–42 je označovaný za vpád „Tatárov“ (*Tartareneinbruch*, str. I/XII), v začiatkoch miest bol vraj richtár zároveň mestským pisárom (str. I/XIII), čo je nepravdepodob-

né (mestským radám písali listiny spočiatku mestskí farári alebo najbližšie cirkevné inštitúcie).

Registre by mali byť pomôckou pri vyhľadávaní. Na margo registra diplomatických kategórií sa však pýtam, kto bude vyhľadávať všetky listy (alebo všetky listiny či úradné knihy) z daného archívu? Najmä s ohľadom na nejednotnú kategorizáciu je efekt tohto registra vzhľadom na vynaloženú námahu a očakávaný prínos otázný. Naopak kladne hodnotím register mien pisárov, ktorý môže naozaj pomôcť – napríklad historikovi písomnej kultúry pri hľadaní miestnych literátov.

V úvode zostavovateľa píš, že prvý a tretí zväzok bol redigovaný v Bochume, zatiaľ čo druhý diel v Leidene. Možno aj tento fakt sa podpísal na nie úplne jednotnom charaktere diela. Význam obsahu však zatieni drobné chybičky krásy v jeho forme. Prvýkrát totiž niekto ponúkol – nielen slovenskej odbornej verejnosti, ale vďaka nemeckému jazyku v podstate stredoeurópskym bádateľom – súpis veľkej časti nemeckých prameňov z našich archívov. Kto na takomto veľkom projekte nespolupracoval, sa môže pousmiať nad viacerými malými problémami či chybkami, ktorým sa nevyhli ani tri recenzované zväzky. Ja si však myslím, že toto dielo dopadne podobne ako viaczväzkový registár k listinám a listom z AMB, nad ktorého chybkami v prekladoch a datovaniach síce mnohí ohŕňajú nos, ale napriek tomu ho používajú už dve generácie ako základnú pomôcku. Klobúk dolu pred zahraničnými germanistami, ktorým sa podarilo na projekt získať peniaze (vďaka patrí najmä nadácii Volkswagen). Mimoriadnu vďaka si zaslúžia aj za rozhodnutie darovať 40 trojzväzkových kompletov našim štátnym archívom.

Na záver by som chcel poznamenať, že existuje možnosť, ako výstup tohto projektu vylepšiť a prípadne ďalej dopĺňať (teda publikovať jedného dňa registár všetkých nemecky písaných archívnych dokumentov do raného novoveku – či už ako hornú hranicu chápeme rok 1650 alebo iný). V dnešnej dobe digitálneho spracovania údajov by bolo veľkým prínosom, keby boli tieto registry sprístupnené aj v elektronickej podobe – či už na pevnom nosiči alebo prostredníctvom internetovej siete. Nielenže by sa zvýšila využiteľnosť diela (automatickým prehľadávaním nájde bádateľ za sekundu meno, lokalitu či nejaký termín, prípadne si zoradí všetky listiny z istého roku bez ohľadu na ich uloženie v archíve alebo zoradenie v tejto knihe). Elektronické vydanie prostredníctvom spoplatneného on-line prístupu či prostredníctvom kupovaného DVD – nosiča by bolo možno zaujímavé aj pre nakladateľstvo (keďže pri textoch tohto druhu je elektronická forma pre bádateľa oveľa praktickejšia a pre vydavateľa neporovnateľne lacnejšia).

Dielo spracúvali síce slovenskí archivári, ale celkovým cieľom projektu mala byť základná orientačná príručka pre germanistov a historikov. Cieľ bol viac než dosiahnutý. Nedá mi nespomenúť, že úspešný nemecko-slovenský projekt je výsledkom spolupráce univerzitných vedcov s archívami. Univerzity môžu žiadať vedecké granty a pomáhať archívom nepriamo (tým, že spracujú časť práce, ktorú by inak museli robiť zamestnanci archívu) alebo priamo (zakúpením techniky či pracovnými zmluvami na dohodu z prípadného grantu). Recenzovaná práca je veľkým počínom a možno inšpiruje inú skupinu, ktorá v rámci podobného projektu urobí (v stopách V. Chaloupeckého) súpis najstarších českých a slovenských alebo maďarských písomností v našich archívoch.

Juraj Šedivý

AGRICOLAE GEORGII: *DE RE METALLICA LIBRI XII. BASILEAE MDLVI.*
AGRICOLA GEORGIUS: *DVANÁST KNÍH O BANÍCTVE A HUTNÍCTVE.*
Z českého prekladu prof. Bohuslava Ježka a prof. Josefa Hummela vydaného
v nakladatelství Montanex, a. s., v Ostrave v roku 2001 preložili: Karel Petr
a Mária Petrová. V nakladatelství MONTANEX, a. s., Ostrava v roku 2006 ako
prvé vydanie slovenského prekladu diela vydali: Technická univerzita v Koši-
ciach, Zväz hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie SR. 2006, 546 s.

Na Slovensku v posledných rokoch vyšlo niekoľko edícií historických prameňov
spolu s ich prekladmi do slovenčiny, dotýkajúcich sa baníctva a naň nadväzných vý-
robných odvetví, mestských a banských práv, tiež trojrozmerných prameňov spätých
s banskými regiónmi Slovenska. Môžeme spomenúť Denník princa Leopolda z cesty
do stredoslovenských banských miest roku 1764 (1990), druhé vydanie Zlatej knihy
baníckej, edícií mestských a banských práv Banskej Štiavnice (2002) a Kremnice
(2004), či v roku 2007 vydaných trojrozmerných obrazových prameňov, portrétov
komorských grófov a osobností baníctva a hutníctva na území Slovenska v 17.–19.
storočí. Popri edíciách sa spracovali a vydali monografie dejín baníctva na Sloven-
sku (2 diely, 2003–2004), dejiny hutníctva na Slovensku (2006). Tlačou vyšli zbor-
níky z medzinárodných konferencií o zlate, striebre a meď na Slovensku, tiež samo-
statné spracovanie problematiky zlata na Slovensku (2004). Na všetkých týchto vy-
daniach sa podieľalo viacero autorov, dlhodobo sa zaoberajúcich baníctvom, úprav-
níctvom, hutníctvom, skúšobníctvom, mincovníctvom, odvetviami geológie, stredo-
vekou nemčinou, ale aj výtvarným umením vrátane nestorov slovenskej montanisti-
ky Jozefa Vozára a Ladislava Sombathyho. Vydania prameňov a monografií
po roku 1990 sa mohli realizovať predovšetkým s pochopením a podporou Zväzu
hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie SR, Technickej univerzity v Košiciach,
profesijných združení a spolkov, ťažiarских a hutníckych spoločností, tiež dotknu-
tých miest (Banská Štiavnica, Kremnica). Nemožno nespomenúť prácu vydavateľ-
stva Ing. Tibor Turčan – Banská Agentúra Košice pri príprave a realizácii vydaní.

V priebehu roku 2006 sa podaril významný edičný čin, keď v slovenskom prekla-
de vyšlo bezpochyby najznámejšie dielo Georgia Agricolu (1494–1555) *De re
metallica libri XII.* Agricola ním nepochybne obohatil stav poznania viacerých vý-
robných odvetví spojených s drahými kovmi od antiky po stredovek. Nie je potrebné
zdôrazňovať a pripomínať postavenie a význam územia Slovenska v spojitostiach
s drahými kovmi od ich vyhľadávania až po záverečné spracovanie v mincovni, pri
výrobe úžitkových predmetov, nástrojov, prístrojov, tiež úroveň odborného školstva,
či technickej a technologickej vyspelosti v európskom kontexte. Pomerne dlhší čas
trvalo zaoberanie sa týmto dielom Georgia Agricolu (Pawera, Bauera) s dlhodobo
zaužívaným názvom „Dvanásť kníh o baníctve a hutníctve“, nezodpovedajúcim
presne zneniu titulu z prvých a neskorších vydaní. Na Slovensku popri ťažko do-
stupných vydaniach v latinčine a nemčine, prípadne v ďalších jazykoch ako prekla-
doch, viac-menej bolo prístupné v českom preklade profesorov Vysoké školy báňské
v Příbrami Bohuslava Ježka a Josefa Hummela z roku 1933. Taktiež z reprinto-
vých vyhotovení tohto vydania, vydaných pri príležitosti sympózia *Hornická Pří-
bram* v rokoch 1976 a 1981, či posledne vydaného v roku 2001 nakladateľstvom
Montanex, a. s., Ostrava.

Doposiaľ vyšlo vyše 30 vydaní Agricolových diel vo viac ako desiatich jazykoch. Prvé vydanie „Dvanásť kníh...“ vyšlo v latinčine v roku 1556, v roku 1557 v nemčine v preklade lekára, filozofa a profesora Univerzity v Bazileji Filipa Bechia (Bechia), v roku 1563 v taliančine, v angličtine v roku 1912 v preklade Herberta Clarka Hoovera. Agricolove diela hlavne z oblasti mineralógie, baníctva sa stali súčasťami knižníc mešťanov, ťažiarov, inštitúcií banskej správy v stredoslovenskej banskej oblasti, školských knižníc. Ešte pred vydaním „Dvanásť kníh...“ v roku 1556, mešťan a ťažiar v Banskej Štiavnici Conrad Schall pôvodom zo Stuttgartu mal v roku 1551 vo svojej knižnici Agricolovu prácu, ktorú zhotoviteľ súpisu Schallovej knižnice zapísal ako prácu zaoberajúcu sa banskými záležitosťami (Georgii Agricolae rebus Metallicis in folio). Z prvých vydaní „Dvanásť kníh...“ v Bazileji sa dodnes v Banskej Štiavnici zachovali dva kusy z vydania v roku 1561, ktoré sú súčasťou knižničných fondov Slovenského banského múzea a Štátneho ústredného banského archívu. K zachovanému exempláru v archíve bolo pôvodne k dielu „Dvanásť kníh...“ pripojené dielo *O živých organizmoch pod zemou* (De animantibus subterraneis), dokončené v roku 1548 a vydané v Bazileji nasledujúci rok.

Preklad do slovenčiny vyšiel na počesť 450. výročia prvého vydania tohto Agricolovho diela v Bazileji v tlačiarňach Hieronyma Frobenia a Mikuláša Episcopia v roku 1556. Vydanie sa mohlo realizovať vďaka podpore už spomenutého Zväzu, Spoločnosti absolventov a priateľov TU v Košiciach, Fakulty baníctva, ekológie, riadenia a geotechnológie TU v Košiciach, Slovenskej banskej komory, ťažobných a hutníckych spoločností. Karel Petr a Mária Petrová preložili „Dvanásť kníh...“ z českého prekladu profesorov Ježka a Hummela so súhlasom dedičov ich autorských práv. Časť nákladu vydania vyšla v slávnostnom vyhotovení v umeleckej ručnej knižnej väzbe Horsta Neumanna.

Vydanie v slovenčine predstavuje preklad z prekladu, po obsahovej stránke preklad z roku 1933 sa odlišuje od prvých vydaní z rokov 1556–1557. Editor vydania prekladu do slovenčiny poukázal na náležitosti potrebné a zaužívané pri vydávaní historických prameňov, a ktoré nebolo možné v plnej miere realizovať z viacerých dôvodov. Preukázateľne sa prejavila nespracovanosť edičných poznámok a vysvetliviek. Na druhej strane rozsah diela s 546 stranami vrátane úvodných častí, tejto potrebe doplnenia prekladu zabránil. Tu je potrebné poznamenať, že v roku 1928 vyšlo nové vydanie Agricolových „Dvanásť kníh...“ v Nemecku, ktoré obsahuje okrem predslovu riaditeľa Spolku nemeckých inžinierov Conrada Mathossa životopis Agricolu; text v origináli a preklade francúzskeho kráľa Henriho II. o povolení vydávania Agricolových diel z roku 1553; predslov Filipa Bechia k vydaniu v nemčine z roku 1557 preložený do spisovnej nemčiny zo včasnej novej hornej nemčiny; dedikáciu Agricolu saským vojvodcom z roku 1550; báseň riaditeľa školy v Meisse- ne Georgia Fabriciusa z roku 1551; texty „Dvanásť kníh...“ s vysvetľujúcim poznámkovým aparátom a vyobrazeniami; pripojené dielo „De animantibus subterraneis“ a k nemu spracovaný heslár; zoznam Agricolových diel a diel o ňom napísaných do roku 1928; zoznam vyobrazení v jednotlivých knihách a heslár k dielu „Dvanásť kníh...“. V roku 2007 táto edícia v druhom vydaní vyšla v nakladateľstve Marix, a. s., (GmbH) vo Wiesbadene v rozsahu 564 strán. Toto vydanie má poznámky, hesláre, textové časti a vyobrazenia zmenšené, preklad do slovenčiny ich nemá zmenšené a preto sú texty a vyobrazenia prehľadnejšie.

Text titulu prekladu do slovenčiny (slovenský a latinský) na väzbe je rozdielny a nezodpovedá plnému zneniu prvých vydaní. Text titulu sa nachádza dva razy v úvodných častiach, raz v slovenčine spolu s textom v latinčine a druhý raz len v latinčine. Obidva sú obohatené zobrazením Agricolu a jeho podpisu vrátane uvedenia miesta vydania (Bazilej) s vročením 1556. Toto však nezodpovedá vročeniu vydania, z ktorého sa vyhotovil preklad do češtiny vydaný v roku 1933.

Úvod sa skladá z viacerých častí, v prvej rektor TU v Košiciach Juraj Sinay poukázal na historické tradície vzdelávania v montánných odboroch, na ktoré v súčasnosti nadväzuje TU. Ďalej vyzdvihol význam diel Agricolu plniacich dlhodobu funkciu učebníc. Pre Slovensko sú významné Agricolove zmienky o ňom, hoci ich nie je veľa. Predmetom historických výskumov by sa mohla stať problematika zdrojov informovanosti Agricolu z oblasti stredoslovenských banských miest.

V ďalšom spoločnom predslove prezident Zväzu hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie SR Anton Jura a predseda predstavenstva Slovenskej banskej komory Peter Čičmanec poukázali na aktuálnosť Agricolovho diela, jeho komplexnosť a systematiku pri opisoch postupov od vyhľadania náleziska, situovanie banského diela v teréne, sledovanie rudných žíl a i., pričom Agricola nezabudol na vytváranie pracovných podmienok a úlohy spojené s riadením baníctva. Dekan Hutníckej fakulty TU Karel Tomášek sa stal koordinátorom projektu vydania v slovenčine, spolu s profesormi Ľubomírom Mihokom a Pavlom Rybárom realizoval aj odbornú a terminologickú korektúru prekladu. Koordinátor vo svojom príhovore preklad považuje za významný kultúrny počin a prihlásenie sa k duchovnému a historickému dedičstvu a tradíciám Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Pôvodne koordinátor chcel realizáciu prekladu z latinského originálu, čo sa vzhľadom na časové a finančné možnosti ukázalo splniteľné len v dlhodobom časovom horizonte. Po viacerých konzultáciách bol použitý preklad „Dvanásť kníh...“ do češtiny, ktorý koordinátor pokladá za historické literárne dielo s historizujúcim jazykom. V ďalšej časti koordinátor uviedol osoby a inštitúcie podieľajúce sa na vydaní prekladu do slovenčiny, zvlášť ocenil prístup akciovnej spoločnosti Montanex v Ostrave.

Predseda predstavenstva tejto spoločnosti a editor vydania prekladu Aleš Rett ozrejmil náročnosť vydania. Grafické časti sú spracované digitálnou fotogrammetriou z vydania z roku 1621 v Bazileji, pri ktorom boli použité štočky prvého vydania z roku 1556. Editor priznal archaickú dikciu preložených textov do češtiny, viaceré časti bolo potrebné upraviť do zrozumiteľnejšej podoby. Náročné bolo tiež zvládnutie úprav Agrikolových pomenovaní do spisovnej slovenčiny. V IV. a V. knihe prekladatelia nepristúpili k prevodom dĺžkových jednotiek do metrickej sústavy, to urobili v VII. knihe u váhových jednotiek. Register, ktorý vypracoval Agricola k jeho prvému vydaniu z roku 1556 nie je v predmetnom preklade edovaný. Upustilo sa tiež od poznámok a vysvetliviek, čo by podľa editora svojím rozsahom presiahlo Agricolove textové časti. Do ďalšej časti editor zaradil štúdiu nestora českej montanistiky Jiřího Majera *Život a dílo Georga Agricola* v slovenskom preklade. Štúdiu už bola publikovaná v roku 1994, pri príležitosti 500. výročia narodenia Agricolu. Ako sme zvyknutí, Jiří Majer, tak ako vo svojich ďalších prácach aj v tejto precízne spracoval osudy Agricolu, analyzoval jeho diela, vzťahy s osobnosťami, s ktorými je možné sa stretnúť v diele, ako napr. jeho mecéni, saskí vojvodcovia Móric a August, Georgius Fabricius (1516–1571). Zaujímavé sú určite údaje o 292 vyobrazeniach použitých v diele. Časť z nich vyhotovil sám Agricola, námety k nim zbieral

vo vtedajších montanistických dielach, napr. Rüleina von Kalbe, Vanoccia Birn-guccia, Sebastiana Münstera. Časť drevorytín vytvoril v Berne Hans Rudolf zvaný Deutsch (1525–1571) a ilustrátor kníh vydávaných vo Frobenovom nakladateľstve a tlačiarňi v Bazileji Zacharias Specklin (1530–1576). Podstatnú časť v rokoch 1552–1553 vyhotovil jáchymovský mešťan a ťažiar Blasius Wefring. V závere štúdie Jiří Majer poukázal na Agricolovu tvorivú invenciu, záujem o vedy vrátane klasickej filológie, a tiež na uznanie jeho práce vedeckými kruhmi v Európe.

Po úvodných častiach nasleduje zoznam Agricolových diel z rokov 1520–1556, ďalej už spomenutá titulná strana v latinskom jazyku z prvého vydania v roku 1556 s neúplným textom titulu, s Agricolovým portrétom a podpisom. Samotná textová časť diela začína Agricolovou dedikáciou mecénom z 1. decembra 1550, vyhotovenom v Chemnitzi (Kamenica v Sasku, v období existencie NDR Karl-Marx-Stadt), po nej báseň Georgia Fabriciusa v latinčine (nepreložená) z roku 1551. Agricola v stručnosti obsah jednotlivých kníh popísal v dedikácii mecénom. Znalosti a poznatky popísané v jednotlivých knihách Agricola čerpal predovšetkým v prostredí svojich pôsobísk, Jáchymova a Saska, využívajúc práce autorov od antiky po 16. storočie.

Územie Slovenska a konkrétne lokality Agricola spomenul viac ráz. Banskú Štiavnicu a Kremnicu (I. kniha, s. 47) považoval za starobylé mestá, podľa neho tu baníctvo existovalo 800 rokov na základe výsad (privilegií). Stupeň poznania začiatkov existencie a identity banských miest v stredoveku sa odvíjal z historického prameňa, tzv. štiavnických cedúl. Vynechaním číslovky tisíc (M) pisárom v tomto prameni sa mestotvorný proces, v skutočnosti vrcholiaci v 13. storočí, ešte pred vpádom Tatárov (Banská Štiavnica), v dôsledku toho časovo posunul do 8. storočia. Údaje zo štiavnických cedúl nekriticky preberali generácie historikov, montanistov vrátane Agricolu. Najrozsiahlejšej kritike ich podrobil Michal Matunák (1866–1932) v samostatnej kapitole „Omyly o pôvode Kremnice“ historickej monografii tohto mesta z roku 1928 *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice* (s. 5–70). Vznik cedúl chronologicky zaradil do obdobia rokov 1548–1550. Agricola „Dvanásť kníh...“ dokončoval po niekoľkoročnej príprave v roku 1550. Ako sa údaje o starobylosti Banskej Štiavnice a Kremnice dostali k nemu, nie je zatiaľ zodpovedané, taktiež Matunákovu ohraničenie ich vzniku je pravdepodobne len približné. Tradícia starobylosti banských miest sa mohla udržiavať už pred vznikom cedúl. V tej istej knihe (s. 65) Agricola uviedol povýšenie Tursia (správne Turzu), krakovského občana (správne mešťana) do šľachtického stavu uhorským kráľom Vladislavom II. (1490–1516). Táto zmienka sa mohla skôr týkať Jána Turzu staršieho (1437–1508), ako jeho synov. Ján Turzo starší bol ešte pred založením Turzovsko-Fuggerovskej spoločnosti spoločníkom spoločnosti Tyle – Schütz – Bauer spätjej príbuzensky, zohrávajúcej významnú úlohu v saskom baníctve a hutníctve. Centrá saského baníctva a hutníctva Agricola dôverne poznal. Dá sa predpokladať, že Turzo a jeho príbuzní mnohé technické a technologické poznatky a prvky preniesli odtiaľ do regiónu pôsobnosti Turzovsko-Fuggerovskej spoločnosti na strednom Slovensku. Koncom 15. storočia spoločnosť v Moštenici postavila novú scedzovaciu hutu, ktorú nazývali „nemecká“. V Chemnitzi takáto scedzovacia huta bola známa už v roku 1471. V spojitosti so zdrojmi Agricolových poznatkov o území Slovenska je zaujímavá aj skutočnosť, že v roku 1542 sa po druhý raz oženil. Jeho manželkou sa stala Anna Schützová, vnučka jedného zo spoločníkov Jána Turzu staršieho z obdobia je-

ho spoločenstva v spoločnosti Tyle-Schütz v Sasku. Územie Slovenska, konkrétne Banskú Bystricu, Agricola spomenul už skôr, napríklad v III. knihe diela „De natura fossilium“, ktoré vyšlo u Frobenia v Bazileji roku 1546, a to v súvislostiach údajov o štôlni s tečúcou zelenou vodou (okysličovanie medených rúd) a v VIII. knihe tohto diela o sfarbení banských vôd meďou. Vysoký stupeň technických znalostí Jána Turzu dosvedčujú viaceré pramene archívnych fondov magistrátov stredoslovenských banských miest, ako napr. jeho inštrukcia banskému majstrovi Jánovi Langovi z konca 90. rokov 15. storočia o spôsobe otvárania banského diela. O Turzových znalostiach kolovali aj neskoro po jeho smrti v prostredí stredoslovenských banských miest pozitívne správy. V roku 1536, keď sa rozhodovalo o pokračovaní prác na Hlbokej dedičnej (odvodňovacej) štôlni v Kremnici, poukazovalo sa na skutočnosť, že sa začala budovať v čase jeho pôsobnosti ako kremnického komorského grófa a vynikajúceho odborníka v baníctve.

V II. knihe (s. 83) Agricola opísal mocnosť (hrúbku) rudných žíl v Kremnici, odvolávajúc sa na údaje jej obyvateľov. Ďalej je možné spomenúť zmienku o čerpacích strojoch „v pohorí Karpatskom, v Štiavnicí“ (VI. kniha, s. 208) v tej istej knihe (s. 226), v súvislosti s banskými chorobami uviedol príklad žien „okolo baní karpatských“. Pri popise preosievania rozdrvenej rudy v site spomenul „Nemcov usadených v Karpatoch“ (VIII. kniha, s. 290). Banskú Bystricu (VIII. kniha, s. 291) pri popise postupov v ťažníctve a hutníckom spracovávaní rúd situoval „dole v Karpatoch“. Priestor Karpát uviedol v tej istej knihe (s. 319) pri popise drvenia mokrých rúd zlata a striebra. V časti poučení o oddeľovaní striebra od zlata, olova od striebra (X. kniha, s. 449) stručne opísal uhorskú zháňaciu pec, používanú v hutníctve v stredoslovenskom banskom regióne. V XI. knihe (s. 500) sa Agricola zaoberal tvarmi výrobkov zo zvyškov medi, ktoré vyrábali „hutníci v karpatskej oblasti“, tých tiež spomenul v tej istej knihe (s. 504) v súvislostiach o narábaní so zvyškami medi alebo olova z trosiek. Pri popise zachytávania vôd s prímiesami Agricola spomenul „Karpatské pohorie“ (XII. kniha, s. 539). Bechiov preklad Agricola do nemčiny v roku 1557 neuvádzal termíny súvisiace s Karpátmi (ktoré sme vyššie spomenuli – pohorie Karpatské, karpatská oblasť, ale len Karpaty). Pritom v heslári vo vydaní v nemčine z rokov 1928 a 2007 termín Karpaty (Karpathen), Turzo a Banská Štiavnica (zmienka v VI. knihe) nie sú zaradené.

Editor vydania prekladu do slovenčiny naznačil ťažkosti spôsobené archaizmami v preklade do češtiny z roku 1933, ktoré sa ponechali aj v neskorších vydaniach. Preklad do slovenčiny má viacero nedostatkov a chýb, tie však neprekračujú význam jeho prvého vydania v slovenčine. V celku je ich možné rozdeliť do okruhov dotýkajúcich sa terminologických výrazov, prepisov názvov lokalít a priezvisk, archontológie, bohemizmov, nespisovných výrazov, nepreložených cudzích slov. Určite by ich mohlo byť menej, ak by sa na preklade zúčastnili odborníci pracujúci s historickými prameňmi z výrobných sfér, ktorými sa zaoberal Agricola. To sa realizovalo v prípade vydania v roku 1928, na ktorom participovali profesori najstaršej nemeckej Baníckej akadémie vo Freibergu a ďalší odborníci z celého Nemecka vrátane klasických filológov. Tu je potrebné poukázať na súčasný stav problematiky odbornej terminológie na Slovensku. Pri štúdiu historických prameňov ako pomôcky pre terminologické výrazy môžu slúžiť doposiaľ vydané historické pramene v prekladoch do slovenčiny, ako napríklad už spomenutá Zlatá kniha banícka, denník princa Leopolda (jeho časti v nemčine a ich preklady), banské práva Banskej Štiavnice

a Kremnice. Na zvládnutie terminologických výrazov pri ich preklade do slovenčiny pomáha maďarsko-nemecký a nemecko-maďarský banícky slovník Antona Pécha (1822–1895) vydaný v roku 1879. Problematikou terminológie sa zaoberal, aj keď nie v komplexnejšej forme, Jozef Gindl (1917–1991) v článkoch uverejnených v Spravodaji štátneho ústredného banského archívu vydávaného v malom náklade v printovej forme v 70. rokoch minulého storočia. Podľa koncepcie Jozefa Gindla sa v tomto období v spomenutom archíve začali práce na baníckom terminologickom slovníku vychádzajúcom z termínov a výrazov z archívnych prameňov fondov tohto jediného archívu svojho druhu na Slovensku. Práce na dopĺňovaní slovníka majúceho už viac tisíc hesiel, pokračujú aj v súčasnosti. V súvislosti s terminológiou nemožno nespomenúť Agricola latinsko-nemecký slovník so 480 vybranými výrazmi vrátane oblasti baníctva a hutníctva, ktorý vyšiel spolu s ich registrom vo Frobenovej tlačiarni v Bazileji v jeho prvom vydaní.

Niektoré technické výrazy uvádzané viac razy v preklade do slovenčiny majú približné preklady, alebo zostali aj bez prekladu vo vyjadrení v češtine. Pochopeniu ich celkového významu napomáhajú popri texte ich vyobrazenia. Je možné spomenúť opakované podoby termínov nístovina, nistej (VII. kniha, s. 243, IX., s. 381, 382, 400, 402 a viac razy v X. knihe). Boli snahy vyjadriť tento termín v slovenčine v podobe hniezdo. Pritom obdobne ako vo väčšine Agricola slovne popísaných predmetov, strojov, prístrojov je možné si aj v tomto prípade urobiť vizuálnu predstavu podľa grafického zobrazenia nisteja (IX. kniha, s. 400). V nemeckej terminológii sa používal výraz Saigerherd. Dotýka sa to ďalej napríklad četky (v nemčine die Bälle) ako súčasti čerpaceho stroja na čerpanie spodných vôd, nádoby, resp. série reťazou pospájaných nádob. Spodná voda sa nimi naberala a vynášala z banského diela na povrch (VI. kniha, s. 203, 205, zobrazenie s. 206). V III. knihe (s. 103, 104, 105) použili v preklade termín kovkopi vychádzajúci z latinského metalli fossor (kopáč kovu). Tu sa predpokladala zvlášť označovaná kategória baníkov pracujúcich priamo na dobývaní rudných žíl, v historických prameňoch z prostredia stredoslovenských banských miest sa v tejto latinskej forme označovali baníci bez bližšej pracovnej špecializácie. Agricola pod termín baník zaradil široký okruh ľudí, napr. znalcov baníctva, ťažiarov, banských úradníkov (I. kniha, s. 65). Baníci sa podľa druhov vykonávanej práce delili do viacerých kategórií, napr. na platených podľa výkonu, na platených fixnou mzdou za zmenu a i. Agricola (podľa prekladu) rozlišoval termíny baník a haviar (I. kniha, s. 45, 48), čo poukazuje na problematiku riešenia terminologických výrazov, keďže Bachiom preložený text v I. knihe má pre tieto termíny výrazy Bergleute a Bergmann (I. kniha, s. 2 vydania v roku 2007, Marix Verlag GmbH Wiesbaden).

V preklade (IV. kniha, s. 123) bol použitý výraz rumpál, na začiatku V. knihy (s. 125) vrátok, pričom tento výraz sa používal pri popise ťažobných strojov v VI. knihe. Saské centrá baníctva Schneeberg, Annaberg, tiež lokality napr. Schönberg pri Freibergu a samotný Freiberg sú viac razy prepísané nesprávne ako Schneeberg, Annaberk, Freiberk, inokedy správne ako napr. Freiberg (I. kniha, s. 47, IV. kniha s. 115, 116), Annaberg (III., s. 104). Nesprávne je Harc (VI. kniha, s. 208), koncovky lokalít napr. v prípade Goslaru (I. kniha, s. 47). Skôr sa mal použiť výraz obuvník ako šuster (I. kniha, s. 56). Funkcie, hodnostári zostali v podobách z prekladu z roku 1933 (arcimaršalek, kurfirst), alebo čiastočne poslovenčenej pôvodnej nemeckej a potom českej podobe (landgróf, markgróf, falcgróf) a vo forme pol-

koráb. Do slovenčiny bolo potrebné preložiť viaceré výrazy ako napr. hormajster (IV. kniha, s. 108) – banský majster, pričom na inom mieste (V. kniha, s. 164) je uvedený už správne, hrátky so šťastenou (I. kniha, s. 51). Nepreložené alebo nevy-svetlené zostali názvy menových jednotiek v skúšobníctve, delených častí váhových a peňažných jednotiek (VII. kniha, s. 262–269), rôznych výrazov ako napr. auripig-ment (I. dedikácia, s. 38), šichta (IV. kniha, s. 116, zmena), banické právo (IV. kni-ha, s. 116, skôr banské právo), attická metreta (VI. kniha, s. 169, objemová jednotka, objem nádob a košov na vynášanie hornín) bahor (VI. kniha, s. 207, súčasť kolesa čerpaceho stroja, v preklade z roku 1557 Felge, alebo môže byť aj výraz Radring), cena mriežkového a bochníkového cínu v peňažnej jednotke zlatý groš (IX. kniha, s. 397, skôr výraz guldiner) a iné. Agricola jamu – banské dielo, šachtu pomenoval symposium – hodokvas (v nemčine Zeche, IV. kniha, s. 115). V stredoslovenskej banskej oblasti, konkrétne v Kremnici v obdobiach stredoveku sa lokality s vymera-nými banskými poľami, ťažobnými zariadeniami, nazývali „hintere und fordere Zeche“, čo sa často prekladalo ako predné a zadné banské pole, čiže miesta ťažby, prípadne spracovania rúd, stanovené v zmysle banského práva. Technické a termino-logické výrazy použité Agricolom nemávali zásadnejšie rozdielnosti ako tie, ktoré sa používali na územiach Slovenska, kde prebiehala ťažba rúd.

Vydanie prekladu do slovenčiny je možné vcelku hodnotiť kladne, bez Agrico-lovho diela, síce vychádzajúceho z teritoriálne iného prostredia, by nebolo možné poznať a pochopiť všetky zásadné záležitosti etáp od vyhľadania až po záverečné spracovania drahých kovov v obdobiach stredoveku, aktuálnych ešte aj v neskorších obdobiach. „Dvanásť knih...“ sa stalo učebnicou a didaktickou príučkou pre všet-kých zaangažovaných na niektorej z foriem účasti pri dobývaní a spracovaní kovov na Slovensku, ktorá pre nich určite bola veľkým prínosom. Pre prostredie území Slo-venska s prebiehajúcou ťažbou drahých kovov a ich následným spracovaním až do záverečnej podoby – mince (Kremnica, Košice, Smolník), Agricola v častiach o od-deľovaní kovov sprístupnil základné procesy. Záverečné zryádzovania kovov na po-žadovaný stupeň rýdzosti (u zlata 23 karátov a 9 grénov) pre razbu mincí však tvorili okruh výrobného tajomstva. V Kremnici jeho držiteľmi boli príslušníci rodiny lúč-bárov Langsfelderovcov a neskôr jej vetiev, ktoré prevzali priezviská Schaidler a Rosenauer. Cementovňu ako miesto záverečného zryádzovania v roku 1505 získali Turzovci a po nich ju do začiatku 50. rokov 16. storočia mali v prenájme Fuggerov-ci, keď ju prevzal banský erár. Poznatky hutníckych procesov a zariadení sa aspoň čiastočne stali vďaka Agricolovi prístupnejšími. O záverečných zryádzovaniach sa zachovali dva významné historické pramene v rukopisnej forme, doposiaľ historio-grafiou viac-menej málo povšimnuté. Z obdobia pôsobnosti Turzovcov ako krem-nických komorských grófov pochádza rukopis, pracovne označený ako mníchovský Turzov kódex, obsahujúci popri texte banského práva (zhotoviteľom označeného ako jihlavské), textoch právneho charakteru dotýkajúce sa baníctva (edované Gustá-vom Wenzlom v edícii Kritické dejiny uhorského baníctva, 1880) aj inštrukcie pre kremnického mincovného majstra vrátane návodov na oddeľovanie kovov, ich far-benie a popis záverečného zryádzovacieho procesu – cementácie. Zo staršej generácie slovenských historikov mal kódex k dispozícii vo forme mikrofilmu Peter Ratkoš (1921–1987). Na význam kódexu jeho krátkou analýzou však poukázal až Marián Skladaný v príspevku uverejnenom v zborníku z medzinárodnej konferencie *Baníct-vo ako požehnanie a prekliatie mesta Kremnice*, konanej v júni 2007 v Kremnici.

Pre túto problematiku má určite význam rukopis *Ars cementi* (Umenie cementovania), pochádzajúci z druhej polovice 17. storočia, ktorý čiastočne využil Štefan Kazimír (1924–1989) v častiach o technológii zrydzovacieho procesu v poslednej monografii o mincovni v Kremnici z roku 1978. Obidva tieto pramene svojím obsahom vhodne dopĺňajú poznatky o problematike hutníctva drahých kovov, ktorými sa zaoberal Agricola. Ukazuje sa potreba ich spracovania a edovania, na čo poukázal Marián Skladaný, aby sa dotvoril obraz o význame postavenia územia Slovenska v stredoveku v tak dôležitých hospodárskych oblastiach.

Mikuláš Čelko

BARTOLUS DE SAXOFERRATO: *TRACTATUS DE INSIGNIIS ET ARMIS*. TRAKTÁT O ZNAMENIACH A ERBOCH. Editor VRTEL, Ladislav. Preklad MUNKOVÁ, Mária. Bratislava: VEDA 2009, 199 s.

Koncom minulého roka prišla na pulty slovenských kníhkupectiev pozoruhodná publikácia, a to z niekoľkých dôvodov. Za prvý môžeme považovať fakt, že ide o edíciu časti benátskej inkunábuly z roku 1472, nenápadného dielka „ukrytého“ v Archíve Košického arcibiskupstva. Jej obsahom však v skutočnosti je najstaršie knižné vydanie slávneho heraldického diela z polovice 14. storočia pod názvom *Tractatus de insigniis et armis*, pochádzajúceho od Bartola de Saxoferrato (1314–1355), významného talianskeho právnika, učenca, profesora na univerzitách v Pise a Perugii. Editor „Traktát o znameniach a erboch“ právom považuje za skutočný best-seller. Veď ako uvádza, iba v rokoch 1472–1495 bol knižne vydaný 12-krát. Považovali ho za príručku heraldického práva, či učebnicu heraldiky.

Druhým dôvodom pozoruhodnosti a ešte viac záslužnosti recenzovanej publikácie je jej latinsko-slovenská verzia edície traktátu. Takto sa aj Slováci, napriek značnému časovému odstupe (Česi tak urobili v roku 1989), pripojili k tým európskym národom, ktoré publikovaním Bartolovho traktátu od 15. storočia (najmä Taliani) vyzdvihli jeho prínos pre praktickú heraldickú tvorbu i pre heraldiku ako vednú disciplínu.

Ako tretí dôvod môžeme uviesť koncepciu publikácie po odbornej i technickej stránke, ktorú si L. Vrtel zvolil, aby „oživil“ stredoveké dielo a priblížil ho čitateľom čo najpútavejšie. Stojí za to všimnúť si ju bližšie.

Editor vynechal tradičný úvod. Vlastnej edícii tak predchádza odborná štúdia (cca 20 s.) s názvom *Bartolo de Saxoferrato a jeho Tractatus de insigniis et armis*. Rozčlenil ju na 7 menších častí. V prvých piatich poskytuje poznatky k odbornej stránke edície parciálnymi témami s názvami: Bartolo a rímske právo v 14. storočí; Život Bartola de Saxoferrato; Heraldika v 14. storočí; *Tractatus de insigniis et armis*; Bartolov vplyv na stredovekú heraldiku. Ďalšie dve (Terminologická poznámka; Edičná poznámka) riešia už technickú stránku edície.

Za odvážne, ale pritom pochopiteľné a logické (veď Bartolo bol aj praktický právnik a teoretik práva), považujeme zaradenie state o rímskom práve a jeho presa-

dzovaní sa v stredovekej spoločnosti. Sám editor to zdôvodňuje Bartolovým skúmaním erbov ako právneho problému, hľadajúcim spojenie právnych ustanovení prijatých po zániku Západorímskej ríše a erbov používaných v 14. storočí. Vyzdvihuje Bartola ako prvého, kto sa snažil zdôvodniť používanie erbov písaným právom. Stručný vývoj rímskeho práva L. Vrtel zakončuje poukázaním na rozdiely v chápaní a prístupe k rímskemu právu medzi glosátormi z 11.–12. storočia a postglosátormi (komentátormi) rímskeho práva v 14. storočí, ku ktorým patrili aj Bartolo. Kým prví sa sústreďovali skôr na teoretické komentáre právnych textov, druhí sledovali najmä praktické prepojenie práva s rôznymi sférami života vtedajšej spoločnosti. Keďže postglosátori svoje myšlienky prezentovali najčastejšie písomnými právnymi pojednaniami, editor tu nachádza vysvetlenie aj pre vznik Bartolovho traktátu venovaného heraldike.

V časti prezentujúcej biografiu Bartola zhrnul L. Vrtel doterajšie stručné poznatky o živote i kariére tohto juristu. Informuje o jeho narodení, univerzitných štúdiách v Perugii a Bologni, právnickej praxi vykonávanej v mestách Todo, Pisa, Bologna i pedagogickom pôsobení na univerzitách v Pise a Perugii. Tiež o jeho diplomatickej činnosti pre mesto Perugia a následnej krátkej službe cisárovi a českému kráľovi Karolovi IV., za ktorú mu cisár udelil erb (červený lev v zlatom štíte), líšiaci sa teda iba sfarbením od panovníckeho. Poukázal aj na jeho obľúbenosť a silné postavenie v spoločnosti, ale na druhej strane i na jeho nepravdníkov.

V stati venovanej heraldike 14. storočia editor hneď v úvode konštatuje jej najväčší rozkvet práve v čase Bartolovho pôsobenia. Vznik erbov kladie chronologicky do 40. rokov 12. storočia a teritoriálne do oblasti severozápadného Francúzska, južného Anglicka a Porýnia. Za jeden z hlavných stimulov ich vzniku považuje uzavretie rytierskej prilby a s tým spojené problémy s rozoznáteľnosťou bojovníkov. Poukazuje na hlavné trendy vývoja erbov: prijatie prvých zásad (farebnosť erbu, štylizácia znamení, kladenie tinktúr, stručné blazonovanie, pravidlo pravej a ľavej strany, dedičnosť erbu); všeobecné rozšírenie erbov v zmysle teritoriálnom (do ďalších častí západnej a strednej Európy) a spoločenskom (právo každého na erb a jeho rozšírenie aj mimo vrstvy bojovníkov). Všimá si aj rôznorodosť objektov pre ich používanie (štít, zbraň, odev, zástavy, budovy, oltáre, mince, pečate atď.).

Časť venovanú samotnému traktátu začína L. Vrtel konštatovaniami o jeho významnosti medzi ostatnými dielami Bartola, o vydaní tohto diela až po autorovej smrti a o tom, že to nie je najstarší stredoveký heraldický spis. Napriek tomu ho považuje za jedinečný a najvplyvnejší medzi spismi tohto druhu. Dôležitosť Bartolovho traktátu vidí v tom, že sa venoval trom základným oblastiam heraldiky: heraldickému právu, heraldickej teórii a heraldickej praxi. V rámci nich Bartolo konkrétnejšie skúmal problematiku nadobudnutia erbu, práva na erb, dedenia erbu, zákazov používania erbov, trestov za ich zneužívanie, heraldickým farbám, štylizácii heraldických figúr a ich polohe v štíte, správne mu používaniu erbov v rôznych oblastiach života stredovekého človeka počnúc štítmí, vlajkami a pečatami a končiac napr. odevmi či budovami. Vrtel ďalej vyzdvihuje niektoré Bartolove dôležité a špecifické myšlienky, ktoré výrazne ovplyvnili heraldické právo. Bartolo ako prvý našiel napr. právnu súvislosť medzi erbom a menom, čo prispelo ku kodifikácii identifikačnej funkcie erbov a zrovnoprávneniu všetkých erbov pred zákonom. Teda erby v tom čase sa neviazali iba na bojovníkov či šľachtu. Mohli ich získať aj mešťania alebo právnické osoby. Pravda, ako právnik bol limitovaný svojou dobou, a tak erby

udelené cisárom považoval za najcennejšie, zdôrazňoval prednosť starobylého erbu pred mladším, či dedenie erbu iba v mužskej línii. Na druhej strane odsudzoval pri-vlastnenie si erbu so zlým úmyslom, či zneužívanie úradných symbolov. V závere tejto časti editor prichádza so zaujímavým postrehom. Porovnaním častí traktátu ve-novaných heraldickému právu a heraldickej teórii nadobudol dojem, akoby druhú časť Bartolo nestihol dokončiť a ostalo to na vydavateľovi diela po jeho smrti. Keď-že to bližšie nerozvádza, ostáva postreh v polohe hypotézy. Podľa nášho názoru do úvahy je potrebné zobrať aj fakt, že Bartolo bol profesionálnym právnikom, takže isté „tápanie“ v heraldickej teórii možno pochopiť. L. Vrtel tiež poukazuje na to, že heraldický vývoj vo všetkom nedal za pravdu Bartolovi. Týka sa to napr. hierarchi-zácie poradia farieb (zlatá, červená, modrá, biela, čierna) a ich umiestňovania v štíte podľa dôležitosti. Na druhej strane ho fascinuje Bartolovo zdôvodňovanie pravidla pravej a ľavej strany štítu komparáciou s napísaným textom. Upozorňuje tiež na dobré znalosti autora traktátu z praktického používania erbov a oceňuje jeho odporú-čanie heraldickej zdvorilosti (smerovanie heraldického znamenia k hierarchicky naj-významnejšej figúre). Za zmienku na tomto mieste ešte nepochybne stojí zaujatie stanoviska editora k dátumu smrti Bartola, ktoré uvádza v poznámke č. 43 na s. 18. Hoci editor rešpektuje všeobecne akceptovaný rok 1355 (uvádza sa niekedy aj rok 1359) za rok úmrtia Bartola, v súvislosti s rokom vydania spisu (1358) mu vychá-dza, že Bartolo zomrel rok predtým – teda v roku 1357. Azda by bolo vhodnejšie na tento problematický medzník upozorniť už v časti o Bartolovej biografii.

V stati venovanej Bartolovmu vplyvu na heraldiku editor oprávnene konštatuje, že vplyv bol „veľmi veľký a trvá dodnes“. Príčinu vidí v jeho vysokej autorite ako renomovaného právника. Traktát sa rýchlo rozšíril z Talianska do ďalších štátov Európy. Vznikla tak skupina traktátov s „bartolovskou“ tradíciou, ktorá sa princi-piálne líšila od skupiny označovanej ako „francúzska“. Vrtel poukazuje na to, že kým Bartolovci sa snažili postaviť svoje traktáty na právnej vede, racionalite, jedno-ductosti, praktickosti a s priamym využitím odkazov na právne diela v poznámko-vom aparáte, autori „francúzskej“ tradície sa obišli bez erbového práva. Sústredili sa na zdôrazňovanie starobylosti erbov, poetickej symboliky, výlučnosti erbov iba pre bojovníkov (šľachtu). Z celkového množstva 40 heraldických traktátov vzniknutých od polovice 14. storočia do konca 16. storočia sa podľa editora 10 hlásilo k bartolov-skej tradícii.

V terminologickej poznámke editor považoval za užitočné vysvetliť základné slo-venské heraldické termíny, ktoré využil pri preklade v edícii. Týkalo sa to pojmov: erb, erbové znamenie, heraldické figúry, znak, značka, insignia, arma, arma et insig-nia, signum, vexillum, banderium, sigillum, typarium. Spresnenie pojmov a vysvet-lenie niektorých odlišností v Bartolovom chápaní je užitočné, veď heraldická termi-nológia od stredoveku zaznamenala isté zmeny.

Edičná poznámka prináša prehľad doterajších tlačených edícií traktátu od stredo-veku do roku 2006. Editor krátko informuje čitateľa o fyzickom stave kompletnej košickej inkunábuly z roku 1472 vydanej Vendelinom de Spira v Benátkach, nesúcej názov *Tractati Bartoli de Saxoferrato civis Perusini, legum doctori in orbe famossi-mi*. Súčasťou tohto tlačeného súboru 35 Bartolových traktátov je aj spis venovaný heraldike, zatiaľ jediný známy exemplár tohto vydania na Slovensku. Vzhľadom na preplnenosť traktátu skrátenými odkazmi na vtedajšie právne normy zhrnuté v diele *Codex justinianus*, editor pristúpil k zaujímavému kroku a ako sám uvádza,

v doterajších vydaniach ešte nerealizovanému. V latinskej verzii odkazy totiž ponechal, od ostatného textu zvýraznil odlišným písmom (šedým) a v poznámkach publikoval plné znenia Bartolových odkazov na Codex. V slovenskej verzii odkazy vynechal, ale na príslušných miestach textu ponechal čísla poznámok, identické s číslami v latinskej verzii. V poznámkach potom čitateľovi v slovenskom preklade ponúkol plné znenia Bartolom citovaných právnych ustanovení z Codexu.

V edícii sa rešpektovala historická predloha, pokiaľ išlo o transkripciu textu s dvojhláskami. Skratky sa však rozviedli a text bol kvôli lepšej zrozumiteľnosti rozčlenený na jednotlivé vety. Keďže benátske vydanie postráda názvy pri svojich 33 kapitolách, boli k nim priradené názvy doposiaľ zaužívané v iných edíciách. V závere edičnej poznámky sú ešte informácie o použitých ilustráciách v publikácii – väčšinou ide o dobové stredoveké pramene (kroniky, armoriály), ale aj ilustrácie zo súčasnej slovenskej heraldiky. Nachádzajú sa v prvej i druhej časti publikácie.

Vlastná edícia začína nadpisom z traktátu *Incipit tractatus de insigniis et armis* a jeho slovenským prekladom. Nasledujú v oboch jazykových mutáciách názvy 33 kapitol označených rímskymi číslicami. Pozornému čitateľovi však nemôže ujsť technická chyba, keď na oboch stranách (s. 36 a 37) po číslici XXX, nasledujú posledné tri kapitoly s označením XXI, XXII a XXIII.

Nie je možné sa bližšie venovať jednotlivým kapitolám a ani len prezentovať ich názvy, sú totiž opisné a pridlhé. Len na ilustráciu uvedieme názov prvej: *Insignie udelené kvôli hodnosti alebo úradu nosí ten, ktorý má tú hodnotu alebo úrad, iní nie*. Kapitoly I–XII sú venované heraldickému právu, XII–XXVII heraldickej teórii a ostatných šesť praktickému používaniu erbov. Čo však nemožno nespomenúť, je fakt, že na rozdiel od doterajších edícií sa editor rozhodol Bartolov text aj komentovať. Ponúka tak čitateľovi svoj „výklad“ Bartolovho traktátu. Je priam symbolické, že Vrtel sa nechal inšpirovať samotným Bartolom a stal sa takto v skutočnosti komentátorom diela slávneho stredovekého komentátora. Vrtelove odborné výklady textov jednotlivých kapitol sú rovnako stručné, jasné a výstižné ako Bartolove. Aktualizuje ich príkladmi a ilustráciami aj zo súčasnej slovenskej heraldiky. Napríklad v druhej kapitole, pojednávajúcej o oprávnenosti používania kráľovských a veľmožských heraldických znamení v iných erboch, Bartolo uvádza možnosť ich využitia ako doplnkových znamení. Vrtel poukázal na túto dovolenú prax príkladom využitia upraveného panovníckeho symbolu v erboch slovenských miest (Gelnica, Zvolen, Žilina, Nitra, Košice, Bardejov, Prešov, Kežmarok), či niektorých starobylých rodov (Ratoldovci, Bubekovci).

Edícia bola aj po technickej stránke riešená vskutku dômyselne a pôsobivo. Ľavá strana je určená latinskej verzii textu s poznámkami a pravá slovenskej verzii s poznámkami, pričom poznámky obtekajú vlastný text po stranách a podľa potreby aj pod ním. Svoj komentár umiestňuje editor vždy pod slovenský preklad. Tým sa mu na ľavej strane pod latinským textom vytvoril priestor pre umiestnenie ilustrácií. Kým texty traktátu i komentáre editora sú vytlačené čiernym písmom (líšia sa od seba iba veľkosťou), nadpisy, zvýraznené iniciály začiatkov kapitol, poznámky, čísla poznámok a ilustrácie s vysvetľujúcimi textami sú tlačené terakotovou červenou farbou. Pravda, týmto farebne rozlišovacím spôsobom sú vytlačené aj ostatné časti knihy vrátane zoznamu ilustrácií, literatúry a anglického resumé. S celou dvojfarebnou publikáciou tak výrazne kontrastuje „šedosť“ čiernobielej kópie inkunábuly traktátu pripojenej na s. 190–196, pred záverečným resumé.

Je potrebné pripomenúť, že editor plne využil možnosti heraldiky a pre znásobenie sily svojej argumentácie (ako je to u neho zvykom) nechal „prehovoriť“ aj ilustrácie. Zaradil ich pochopiteľne tak, aby korešpondovali s textom. Takže tu k príslušným pasážam textu nechýba dobový portrét Bartola, erby univerzít v Padove a Bologni, či miest Perugia, Todi, Saxoferrato, Pisa, bojové scény rytierov opatrených erbmi a heraldickými zástavami, vzorové ukážky heraldicky správnych erbov, notárske znaky i značky mečiarov, príklady erbov slovenských miest a rodov atď. Dielo tak získalo nielen na príťažlivosti, ale dosiahlo aj vyšší stupeň didaktickosti. Tvorcovia publikácie papierom nešetřili, kniha je takto „prevzdušnená“ a textami alebo ilustráciami nezabraté prázdne miesta sú miestami decentne riešené šedou podtlačou použitých ilustrácií.

Na záver možno konštatovať, že si uznanie za novátorský prístup zaslúži nielen samotný editor, ale aj M. Munková kvôli solídnym prekladom obtiažnych stredovekých latinských textov, T. Brúder za esteticky pôsobivú grafiku i ďalší, ktorí sa na príprave publikácie podieľali. Máme teda k dispozícii pekné dielo, po ktorom radi siahnu nielen odborníci z oblasti heraldiky, ale potešenie v ňom nájde aj širšia čitateľská verejnosť.

František Žifčák

MITTEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR ÖSTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG. 117. Band, Heft 1–2, 3–4, 1209, Böhlau Verlag Wien Köln Weimar, R. Oldenbourg Verlag Wien München, I–XIII, 1–201 s., 203–512 s.

Stosedemnásty zväzok (ročník) periodika Ústavu pre rakúsky dejepisný výskum obsahuje okolo 20 príspevkov charakteru štúdií chronologicky siahajúcich od prelomu 8./9. až do 20. storočia. Ako vždy, bohatou je recenzná a anotačná časť, ktorá rozsahovo tvorí okolo štvrtiny celého zväzku.

Politickým významom a topografickou polohou falce Karola Veľkého v Regensburgu, ktorý bol centrom Bavorska pred jeho pripojením v roku 788 k Franskému kráľovstvu, sa zaoberá Wilhelm Störmer. Po roku 788 sa stal Regensburg významným ríšskym centrom, v ktorom sa konali ríšske zhromaždenia, významné synody a odtiaľ podnikol Karol aj viaceré vojenské výpravy. V štúdii nazvanej *Vládnutie prítomnosťou* sa Ferdinand Opll venuje problematike skúmania panovníckych itinerárov. Podľa neho sú itineráre nielen dokladom ciest a pobytov panovníkov, ale poukazujú aj na prax vládnutia a na dôležitosť istých priestorov z politického hľadiska; z uvádzaných miest a dátumov možno usudzovať na štruktúru ovládaného územia. Podrobnejšie si všima pobyt Friedricha Barbarossu v severnom Taliansku v októbri a novembri 1184. Predpokladá, že cesty panovníkov boli už aj v stredoveku vopred plánované.

Jakob Wühler zhŕňa doterajší stav výskumu o včasnnonovovekom Viedenskom dvore analyzovaním vývoja jeho organizácie. Z čias Ferdinanda I. sa zachovali dvor-

ské poriadky (1527, 1537), a aj knihy inštrukcií pre jednotlivých hodnostárov. Významnú zložku dvora tvorili dvorské hospodárske úrady, telesná stráž, dvorská kapela, osobní služobníci panovníka (členov dvora), dvorské dámy atp. V závere sa konštatuje, že jestvuje ešte mnoho nepoužitých prameňov, ktoré môžu podrobnejšie osvetliť život na dvore.

Martina Giese sa prevažne na základe dobových správ usiluje skúmať spôsoby poľovačky na kamzíkov od 13. do 18. storočia, no najmä v časoch cisára Maximiliána I. (1493–1519). Najstaršou známou metódou bolo vyhánanie kamzíkov (aj pomocou psov) do najvyšších polôh, odkiaľ samé nemohli zliezť, a ich vypudenie (zhaďzovanie) dlhou kopijou (palicou), čo mohlo byť neraz nebezpečné aj pre poľovníka. Približne od 18. storočia nahradilo túto metódu používanie ľahších strelných zbraní. Martin Scheutz sa podrobne zaoberá správou kanonika Gregora (1653–1728) z Herzogenburgu (na sever od Sankt Pöltenu), ktorý v nej podrobne opisuje situáciu v Herzogenburgu po príchode Turkov a Tatárov od 1. júla 1683 a spôsob obrany pred nimi. V prílohe sa uverejňuje po nemecky písaná správa v plnom znení.

Z kratších príspevkov v prvom dvojčísle Othmar Hageneder sa usiluje prispieť k spornej interpretácii „troch grófstiev“ spomínaných k roku 1156 v Gesta Frederici od Otta z Freisingu (čo venuje prof. Heinrichovi Kollerovi k osemdesiatinám); Katalin Szende uverejňuje úvodnú prednášku, prednesenú na prezentácii zborníka o európskom špitálnictve v stredoveku a včasom novoveku, 7. marca 2008 v Ústave pre rakúsky dejepisný výskum vo Viedni. Hovorí sa v nej podrobnejšie o rozšírení a zriadení špitálov ako významných (sociálnych) inštitúcií v stredoveku, ale aj o vzťahu vtedajších súčasníkov k nim.

V recenznej a anotačnej časti je medzi inými aj recenzia edície komorských registrov pápeža Martina IV. (1281–1285) a (čo je zriedkavé) aj práce vyjdenej u nás na Slovensku, a to po nemecky vydaného diela Juraja Šedivého o stredovekej písomnej kultúre v Bratislavskej kolegiátnej kapitule. Ďalej je tu aj recenzia životopisu Alžbety Durynskej (ináč aj Uhorskej) od Ortrudy Reber (Regensburg 2006). V anotačnej časti Eva Haverkamp informuje o hebrejských správach hovoriacich o prenasledovaní Židov počas prvej krížovej výpravy. Anotovaný zväzok je prvým v novozaloženej sérii Hebrejské texty zo stredovekého Nemecka v Monumenta Germaniae Historica. Anotovaný je tu aj Český diplomatár VI/1, 1278–1283 (Praha 2006).

Zo správy o pokračujúcej práci v Piusovej (XI.) nadácii za rok 2006/2007, venujúcej sa výskumu pápežských listín, sa dozvedáme, že vedúcim edície Hungaria pontificia je prof. Werner Maleczek z Viedne. Jestvujú už podklady, ktoré pripravil James Ross Sweeney (Pennsylvania State University),¹ no nový pracovník poverený pokračovaním v tejto práci PhD Zsolt Hunyadi z univerzity v Segedíne (Szeged), nepodal nijakú správu.

Prvou štúdiou v druhom dvojčísle, ktorej autorom je Klaus Birngruber, sú *dejiny archívu augustiniánskeho kláštora vo Waldhausene* (na severovýchode Horného Rakúska), založeného v polovici 12. storočia. Roku 1792 bol kláštor zrušený a archív následným sťahovaním utrpel veľké straty. Prvý kópia (vlastných) listín

¹ V rámci týchto centrálnie organizovaných národných edícií sa vydávajú tie stredoveké pápežské listiny, ktoré sú uložené v archívoch príslušných krajín – štátov. V rámci prípravy tejto edície za stredoveké Uhorsko J. R. Sweeney študoval v slovenských archívoch už v druhej polovici osemdesiatych rokov 20. storočia.

bol založený v 14. storočí (čč. 1–87); boli doň zapísané len najdôležitejšie listiny; prvé správy o usporadovaní archívu sú z rokov 1614, potom 1709 a 1721. Verena Winiwarter predstavuje pôdohospodársku knižnicu benediktínskeho kláštora v Melku a usiluje sa zistiť jej používateľov. (Tento príspevok spolu s niekoľkými ďalšími je venovaný 65. narodeninám univ. prof. Dr. Karla Brunnera, riaditeľa Ústavu pre rakúsky dejepisný výskum a vydavateľa tohto periodika).

Brigitte Merta uvažuje o podiele laikov ako prijímateľov kráľovských listín vo včasnom stredoveku; v Nemecku sa zachovali výlučne v cirkevných archívoch (archívnych fondoch). Ide o kráľovské a cisárske listiny pre laikov (=svetských prijímateľov) počínajúc Pipinom (Krátkym) III. (751–768) až do roku 1156, po Henricha IV. (od čias Arnulfa sa zohľadňuje len východná časť ríše); je si vedomá nejednoznačnej hodnoty (výsledkov) takto vymedzeného výskumu. Vychádza z jestvujúcich edícií, no počty dopĺňa (kompletizuje) aj z vlastného výskumu, pri čom sa usiluje zohľadňovať tiež deperdita aj falzá. Ako krajné extrémy konštatuje obdobie kráľa a cisára Arnolfa (I, 887–899), počas ktorého z asi 176 ním vydaných listín bolo okolo 40 (teda asi štvrtina) pre svetských prijímateľov a Henricha II. (1002–1024), keď z vyše 500 listín menej ako 5 % (22) bolo pre svetských prijímateľov (spolovice však talianskych). Z jej údajov vyplýva, že v skúmaných storočiach nemožno hovoriť o ustavičnom a pravidelnom trende pribúdania svetských prijímateľov, ako je to potom v časoch o niečo neskorších (napr. v Uhorskom kráľovstve). Rovnako zaujímavé by bolo aj vyčíslenie ročných priemerov vydaných listín vrátane laických prijímateľov, podľa jednotlivých panovníkov, čo však autorka už neurobila. Jednoznačne ale treba konštatovať, že v skúmanom období u skúmaných vydavateľov vysoko prevažovali cirkevní prijímatelia.

Zaujímavou problematikou sa zaoberá. Martha Keil vo svojej štúdii o *kresťanských svedkoch pred židovskými (aškenázskymi) súdmi v neskorom stredoveku*. Úvodom autorka vyzdvihuje, že po „šoah“ v štyridsiatych rokoch 20. storočia bádatelia skúmali zväčša to, čo kresťanov a Židov rozdeľovalo, najmä v stredoveku. Aj vtedy však jestvovali každodenné vzájomné kontakty medzi kresťanmi a Židmi, aj pred rabínskymi súdmi vystupovali kresťanskí svedkovia, tak ako židovskí pred kresťanskými súdmi, na čo všetko jestvujú zachované hodnoverné doklady od druhej polovice 12. storočia.

Josef Pauser sa venuje problematike *potvrdzovania (konfirmovania) privilégií za vlády Ferdinanda I. na príklade miest Krems a Stein*. Potvrdzovanie privilegií bolo nielen právno-symbolické, ale aj právo poisťujúce (vždy novonastúpeným panovníkom). V prílohe je uverejnený v plnom znení Inventár výsad a privilegií miest Krems a Stein z marca 1528. Christine Tropper uvažuje o vidieckych farách ako o organizačných, komunikačných a identifikačných jednotkách v skorom novoveku. Podľa autorky sa v stredoveku farár nelíšil veľmi od svojich ostatných farníkov, sakralizovaná bola jeho postava až po Tridentskom koncile; na druhej strane presnejší prehľad o svojich služníkoch (vo väčších farách) mával až po zavedení matrik a farár sa stal postupne služobníkom obce.

Jan Županič vo svojom príspevku o procesoch prinavracajúcich šľachtictvo a genealogických agentoch (ide tu o výťah z jeho monografickej práce o tejto problematike) poukazuje na okolnosť, že po vydaní dekrétu Dvorskej kancelárie vo Viedni 12. 10. 1840 o možnosti uplatňovania nárokov na „stratené“ (neuplatňované) šľachtictvo dochádzalo k rehabilitačným procesom za účelom úradnej revindikácie

si šľachtického postavenia (strateného alebo neužívaného zväčša z hospodárskych dôvodov). Došlo k podávaniu množstva oprávnených žiadostí, ale niekedy aj žiadostí založených na nesprávnych (neraz vedome sfalšovaných) podkladových údajoch. Prispievali k tomu aj rozliční agenti, ktorí na tom zarábali a neraz sami iniciovali zámožných ľudí, aby sa uchádzali o rehabilitáciu šľachtického postavenia, lebo im našli na to doklady atp. K súdnym procesom za neoprávnené tzv. rehabilitovanie došlo paradoxne na základe konkurenčného boja agentov.

Katharina Fleissner Rössler vo svojej štúdii o archívarkach a Ústave pre rakúsky dejepisný výskum (ďalej len Ústav) v prvej polovici 20. storočia hneď úvodom konštatuje, že hoci ženy mali od 1897 právo študovať na Filozofickej fakulte Viedenskej univerzity, Ústav pri ich prijímaní uplatňoval veľmi prísne podmienky. Prvé tri absolventky Ústavu študovali až v rokoch 1910–1918. Po prvej svetovej vojne prvou ženskou absolventkou Ústavu bola až Hertha Bittner (1907–1981) v rokoch 1929–1931, pri čom asi bola prijatá na intervenciu svojho otca Ludwiga Bittnera, ktorý bol od 1926 vedúcim Domáceho dvorského a štátneho archívu vo Viedni. Ďalšou absolventkou 1935–1937 bola Irmtraut Lindeck-Pozza, ktorá sa však k vedeckej práci dostala až po tridsiatich rokoch, keď edovala II.–IV. zväzok Burgenlandského diplomatára. Obrat nastal cez druhú svetovú vojnu, keď v 43. kure Ústavu 1943–1945 bola väčšina žien (8), čo je vzhľadom na vojnové pomery pochopiteľné. Termín „archivárka“ (Archivarin) sa v Rakúsku vyskytuje po prvý raz až v štúdii z roku 1930.

Anna Hipfinger a Josef Löffler informujú o tzv. „Viedenských novinách Fuggerovcov“. Je to 27 zväzkov v Rakúskej Národnej knižnici (Cod. 8949–8975), ktoré predstavujú najrozsiahlejšiu rukopisnú zbierku správ zo včasného novoveku. Zozbierali ju v Augsburgu bratia Filip Eduard Fugger (1546–1618) a Octavian Secundus Fugger (1549–1600). Do Viedne sa dostali po zakúpení Fuggerovskej knižnice cisárom Ferdinandom III. roku 1656. Obsahujú správy z rokov 1568–1605 z významných obchodných centier Európy aj zo Zámoria, blízkeho východu a Indie, dôležité pre diaľkový obchod. Ide spolu o 16 021 správ písaných viacerými jazykmi. Z dnešného Slovenska je tam 166 správ z Košíc, 160 z Komárna, 79 z Bratislavy, 31 z Nových Zámkov a 13 z „Horného“ Uhorska, pri čom množstvo správ je neidentifikovaných alebo bez uvedenia miesta.

K 150. výročiu narodenia Oswalda Redlicha (17. 9. 1858 Innsbruck – 20. 1. 1944 Viedeň) bol usporiadaný v Ústave pre rakúsky dejepisný výskum 7. októbra 2008 seminár na motto: *Vážny výskum nevychováva k pýche, ale k pokore* (čo je vetou z jeho rektorského inauguračného prejavu 1911). Tri z piatich referátov, odznených na seminári, sa tu uverejňujú. Thomas Winkelbauer hovoril o Osvaldovi Redlichovi a dejinách Habsburskej monarchie, Thomas Just o Osvaldovi Redlichovi ako archívnom splnomocnencovi republiky (Nemecké) Rakúsko po prvej svetovej vojne, keď dohodol archívne dohody Rakúska s Poľskom, Rumunskom, Juhosláviou, Československom a Maďarskom. Othmar Hageneder hovoril o vzťahu Oswalda Redlicha k Rakúskej akadémii vied, ktorej sa stal 1899 členom korešpondentom, 1900 riadnym členom, 1915 bol zvolený za podpredsedu a predsedom bol od roku 1919 až do 16. marca 1938, keď sa písomne vzdal tejto funkcie.

Z bohatej recenznej časti vyplýva, že v Rakúsku prebieha systematický súpis epigrafických pamiatok od najstarších čias, realizovaný v rámci jednotlivých okresov.

Pri príležitosti jubilea bitky pri Bratislave roku 907 usporiadal Dolnorakúsky krajin-
ský archív roku 2007 v Hainburgu výstavu a paralelne vedecké sympóziu, ktorého
zborník recenzuje Peter Csendes. Sympózia sa zúčastnili historici a archeológovia
z Nemecka, Rakúska, Česka a Maďarska, úvodný referát predniesol prof. Herwig
Wolfram a o „takzvanej Veľkej Morave“ referovali o Pohansku Jiří Macháček
a o Mikulčiciach Lumír Poláček. Škoda, že organizátori sympózia nemali záujem o
Bratislavu a Devín, ležiace bližšie k miestu bitky, kde boli tiež vykonané významne
archeologické výskumy. Z anotačnej časti sa dozvedáme, že do nemčiny bolo prelo-
žené prepracované dielo Jiřího Kořalku František Palacký, český historik v rakús-
kom viacnárodnom štáte. Nekrológ v závere zväzku pripomína Waltera Jaroschku,
rodáka z Warnsdorfu v Česku (1932–2008), ktorý bol od roku 1977 dvadsať rokov
generálnym riaditeľom archívov v Bavorsku.

Richard Marsina

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNÝCH PERIODÍK

ARHIVSKI VJESNIK 51/2008, 606 s.

Obvyklá štruktúra tohto celochorvátskeho odborného periodika pozostáva zo *Štúdií a článkov* venovaných archívnej teórii a praxi (s. 9–236), zo štúdií venovaných dejinám inštitúcií (s. 237–292) a informácií o spracovaných archívnych fondoch a zbierkach (s. 293–404). Za tým nasleduje *Spravodajstvo* z archívnych podujatí doma i v zahraničí (s. 405–466), *Informácie a recenzie* odborných periodík a odbornej literatúry (s. 467–569), potom *Jubileá a nekrológy* (s. 569–590) a prehľad o *Prírastkoch* archívneho materiálu (s. 591–596). Informačnú hodnotu tohto ročníka zvyšuje *Bibliografia* vydání Chorvátskeho štátneho archívu za obdobie rokov 1899–2008 (s. 597–603). Zachytáva vydané periodiká, monografie rozdelené na pramenné, historické, bibliografické, archivistiku, informačné pomôcky, filmy a katalógy. Obsahuje aj zoznam vydaných brožúr, elektronických a digitálnych materiálov.

Čosić, S., Lemić, V.: *Problemi arhivske službe u Hrvatskoj* (9–24). Rozvoj moderného archívnictva v Chorvátsku, tak ako aj v západoeurópskych krajinách, sa datuje od 50. rokov 20. stor. V priebehu 60. a 70. rokov sa sformovali inštitucionálne orgány, ktoré sa v 90. rokoch prispôbili spoločenským zmenám tak, že vyniklo postavenie štátnych archívov a zvýraznilo i upevnilo sa postavenie Chorvátskeho štátneho archívu (HDA) ako najvyššieho (matičného) archívu. Toto obdobie charakterizuje rýchly rozvoj informačnej technológie.

Už od 70. rokov plývali na situáciu archívnictva tri okruhy problémov: priestory, financie a kádrové vybavenie. Žiaľ, archívnictvo na ich riešenie nemohlo zásadnejšie vplyvať. Tieto tri okruhy problémov sa v 90. rokoch v nových podmienkach len ostrejšie sformovali. Aby mohli uvažovať o stratégii chorvátskeho archívnictva, autori analyzujú jeho súčasný stav. Analyzujú ho vo vzťahu k platnému archívnemu zákonu z r. 1997 zo štyroch smerov: 1. štátne archívy; 2. riadenie archívnictva; 3. neštátne archívy; 4. pôvodcovia a vlastníci archívneho materiálu.

V súčasnosti za archívnictvo v Chorvátsku zodpovedá Ministerstvo kultúry, ktoré má odborné orgány „Chorvátsku archívnu radu“ a v rámci Správy pre ochranu kultúrneho dedičstva pôsobí „Odbor archívnictva“. Minister, rada a odbor riadia Chorvátsky štátny archív, ktorému podliehajú teritoriálne štátne archívy. Tieto však prakticky pôsobia iba ako archívy lokálnych štátnych inštitúcií a samosprávy, dobrovoľne vykonávajú úlohu poradcu pre kultúrne a iné neštátne organizácie na svojom teritóriu, prípadne pôsobia ako „záchrancovia“ ich písomností, keď ich prevezmú do úschovy. Neexistencia špeciálnych archívov (hospodárskych organizácií, univerzít, vedeckých organizácií, verejných médií...) pôsobiach na celoštátnej či regionálnej úrovni je záťažou štátnych archívov i nedostatkom archívnictva.

Archívnictvo by potrebovalo mať špeciálnu „Archívnu správu“ ako orgán pre centrálnu správu archívov v štáte, umožňujúci efektívne riadenie, odborné riešenie a finančné zabezpečenie i stratégiu archívnictva. V súčasnej situácii štátnej správy ťažko určiť jej začlenenie, pretože platný zákon to neumožňuje. Problém by sa dal vyriešiť jeho novelou.

Súčasná štruktúra štátnych archívov bola ustanovená v r. 1963 a bola kompromisom medzi starými jestvujúcimi regionálnymi archívami a zmenami v politickej štátnej správe. Po r. 1991 sa upravila zriadením niekoľkých „zberných centier“.

Súčasný štátny archív (13+HDA) sú okrem dvoch umiestnené v adaptovaných pamiatkových objektoch, kde sú problémy s priestormi – nosnosť, vlhkosť, temperovanie, osvetlenie, protipožiarne zabezpečenie atď. Týchto 14 archívov je rozmiestnených v 45 lokalitách, čo sťažuje prácu. Prírastky archívneho materiálu za posledných 20 rokov tvoria 66 %.

Počet odborných pracovníkov v štátnych archívoch v porovnaní s r. 1981 do r. 2005 vzrástol na dvojnásobok, no neodráža potrebu, najmä zmenu od klasického humanitného vzdelania na informatiku. V archívoch je značná fluktuácia kádrov vyvolaná najmä nedostatočným finančným ohodnotením.

Hoci sa v súčasnosti Ministerstvo kultúry snaží pokryť potreby archívov prostredníctvom grantov z oblasti bežnej archívnej činnosti (výstavy, publikácie, reštaurovanie, digitalizácia) z investičných programov (sanácia a obnova priestorov) i informačných programov (počítačové a programové vybavenie), podľa autorov existencia „Archívnej správy“ by priniesla archívnictvu efektívne plánované, systémové riešenia. Bučín, R.: *Pisarnica i sustav uredskog poslovanja Banskog vječa (1848–1850)* (25–55). Ako dôsledok revolúcie r. 1848 bola pre Chorvátsko a Slavóniu zriadená dočasná vláda s označením Bánska rada. Autorka informuje o jej písomnej produkcii a organizácii spisovne v r. 1848–1850. Strmota, A.: *Naputak o uredskom poslovanju predsedničkog ureda Kraljevine Dalmacije za vrijeme „Druge austrijske uprave“ 1848–1918* (57–92). Obdobie „Druhej rakúskej správy“ je vymedzené vstupom rakúskych vojsk do Dalmácie, Dubrovníka a Boky Kotorskej na prelome r. 1813/1814. Kodifikované je rozhodnutím Viedenského kongresu z r. 1815. Autorka v úvode hovorí o organizácii správy Dalmácie a publikuje smernicu o spisovej službe vtedajšieho najvyššieho správneho úradu. Grđinić, I.: *Kako do kvalitetnog obavjesnog pomagala? Vrednovanje obavijesnih pomagala u praksi Državnog arhiva u Pazinu* (93–128). Autorka na základe hodnotenia zmien kritérií pre vyhotovovanie archívnych pomôcok v ŠA Pazin za obdobie 2004–2007 dochádza k záveru, že kvalita archívnej pomôcky môže zmierniť nedostatky fondu, ale i naopak, môže znehodnotiť informačne bohatý fond. Ketelaar, E.: *Hrvatsko arhivsko zakonodavstvo i praksa: između sna i jave* (129–148). Profesor archívnictva na univerzite v Amsterdame porovnáva chorvátske archívne zákony od r. 1865. V prvom archívnom zákone vidí tri oblasti (status archívneho materiálu, sústreďovanie archívneho materiálu, sprístupňovanie archívneho materiálu) a tieto potom sleduje v ďalšom zákonodarstve. Konfrontuje ich so svetovými poznatkami a medzinárodnými normami a na tomto základe hovorí o kladoch, nedostatkoch a možnostiach chorvátskeho archívnictva. Štúdia je mimoriadne zaujímavá. Žumer, V.: *Zakon o zaštiti dokumentarnoga i arhivskoga gradiva i arhivima* (149–160). Autor komentuje slovinský zákon 30/2006 o archívnictve, ktorým sa definuje pojem „archívny materiál“ a priraduje mu pre oblasť ochrany ako rovnako obsažený pojem „dokumentárny materiál“. Označuje ním všetok pramenný materiál (pôvodný, originálny i reprodukováný) písomný, kreslený, tlačný, fotografovaný, fonografovaný, vyhotovený magnetickým prenosom, optickým prenosom a inak zaznamenaným spôsobom pochádzajúci z činnosti právnickej či fyzickej osoby. Podľa tohto zákona je archívnym materiálom dokumentárny materiál s trvalou hodnotou pre vedu a kultúru, alebo má trvalú hodnotu

pre právnu ochranu osôb. Túto trvalú hodnotu vyhlasujú príslušné archívy v súlade s odborným stanoviskom. Zákon hovorí o ochrane obsahu materiálu, trvácnosti, úplnosti, dostupnosti, ochrane ako súčasť kultúrneho dedičstva. Galović, T., Filipović, O.: *Prilog bibliografiji radova o heraldici (s posebnim osvrtom na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu)* (161–226). Hoci heraldika v Chorvátsku, Bosne a Hercegovine nie je predmetom systematickej vedeckej pozornosti, autori bibliografiou dokumentujú, že sú obdobia s veľkým záujmom o ňu. Bibliografiu spracovali ako predpokladanú súčasť budúcej všeobecnej heraldickej bibliografie. Kukuljica, M.: *Zaštita nacionalne filmske zbirke iz razdoblja 1938–1985 u Hrvatskoj kinoteci u 2007 godini* (227–236). Hlavným poslaním Chorvátskej kinotéky ako Národného filmového archívu je zber, opatera a primeraná ochrana pôvodných negatívov (obrazového a zvukového záznamu), ktoré vznikli kamerou. Táto povinnosť jej vyplýva zo zákona o kinematografii z r. 1976, zo zákona o archívnom materiáli a archívoch z r. 1997, ako aj z Etického kódexu prijatého Medzinárodným združením filmových archívov v r. 2000. Ide o fotograficko-chemickú metódu ochrany týchto materiálov, ktorú kinotéka používa už 30 rokov. Spočíva vo vyhotovení interpozitívu, kombinovaného dublpozitívu a bezpečnostnej kópie. V časti „Dejiny inštitúcií“ sú nasledujúce štúdie: Sokol, M. M.: *Nostrum et regni nostri registrum* (237–257). Kráľovský register z r. 1330–1360 je vedený podľa vzoru anžuovských panovníkov a zaevidované sú v ňom darovania panstiev, výsad, osobných slobôd. Súbežne s týmto registrom pôsobili aj hodnoverné miesta (*loca credibilia*). Požgan, J.: *Prilog straživanju medimurskih štedionica do njihove likvidacije nakon Drugog svjetskog rata (1920–1949)* (259–274). Štúdia je venovaná rozboru činnosti Čakovecko-medzimurskej, Prelošskej, Dolnomedzimurskej a Kotorskej sporiteľne. Gulić, M.: *Ustroj i nadležnost kotarskih/občinskih sudova grada/kotara Zagreb 1945–1970* (275–292). Autorka sa zaoberá náplňou rozhodovania Krajského súdu Záhreb v období po druhej svetovej vojne.

V časti „Z archívnych fondov a zbierok“ sú nasledujúce štúdie: Vlahov, D.: *Istarski razvod – važan izvor za srednjovjekovnu gospodarsku povjest Istre* (293–302). Dokument Istarski razvod je mimoriadne cenným dokumentom pre hospodárske dejiny Istrie bez ohľadu na to, že viacerí odborníci spochybňujú jeho pravosť. Hovorí o ohraničení panstiev patriacich pazinským kniežatám, oglejským patriarchom a Benátskej republike. Autor skúma tento dokument ako prameň pre hospodárske dejiny. Sú v ňom údaje o dobytkárstve, vinohradníctve, poľnohospodárstve, lesníctve a rybolove. Hodnotí tento dokument ako cenný prameň aj pre dejiny správy, práva, jazyka (glagoliky), ekonómie, dejín umenia a iných vedných disciplín. Vukušić, L.: *Ubojstvo barunice Katarine Keglević počinjeno 1659 godine* (303–311). Na základe prameňov uložených v neusporiadanom fonde rodu Oršić v Chorvátskom štátnom archíve opisuje autor neschopnosť súdov v 17. stor. odsúdiť šľachtica za dvojnásobnú vraždu napriek jednoznačným svedectvám nešľachtických svedkov.

Karaula, Ž.: *Pismo vode VMRO-a Todora Aleksandrova Stjepanu Radiću 1924. godine* (313–323). Doterajšia historická literatúra nespomína kontakty Š. Radića s Domácou revolučnou macedónskou organizáciou (VMRO) v záujme zrovnoprávnenia územia Macedónska s ostatnými časťami vtedajšej Juhoslávie. Rafaelić, D.: *Promidžbeni problem njemačkog filma G.P.U. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (325–340). Doteraz nie sú spracované dejiny filmu v období Nezávislého chorvát-

skeho štátu (NHD). Autor si všíma dokumentácie o propagande pred premietaním nemeckého filmu režiséra Karla Rittera G.P.U. (1942) s účelovým antisovietskym zameraním a reakcií publika počas premietania tohto filmu. Šarić, T.: *Osudeni po hitnom postupku: uloga represivnih tjela komunističke vlasti u odnosu na smrtno osude u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu i poraču na primjeru fondova Uprava za suzbijanje kriminaliteta Sekretarijata za unutrašnje poslove SRH* (314–361). Autorka na základe materiálov Sekretariátu pre vnútorné veci Soc. Republiky Chorvátskej spracovala štatisticky materiály o rozsudkoch smrti vynesených v r. 1942–1959. Januška, T. B.: *Arhivska zbirka u Muzeju grada Splita* (363–370). Autorka poukázaním na rozdiely medzi múzejnými predmetmi a archívnym materiálom konkretizuje problémy so spracovávaním archívnych materiálov v múzeách podľa medzinárodne prijatých štandardov. Seferović, R.: *Dubrovački knjižari 16. stoljeća u državnoj službi* (371–393). Písomné pramene pod pojmom „bibliothek“ v dokumentoch Dubrovnickej republiky zo 16. stor. rozumejú dodávateľov papiera a pergamenu. Tito významne ovplyvnili štruktúru správneho a súdneho aparátu. Šute, S.: *Sredivanje referentne zbirke u Velikoj čitaonici Hrvatskog državnog arhiva*. (395–404). Autorka informuje o budovaní knižnice Chorvátskeho štátneho archívu.

V časti „Spravodajstvo“ je informácia o amsterdamskej konferencii o správe audiovizuálnych zbierok (405–406), o festivale reštaurovaných filmov v talianskej Bologni (407–409), o 42. zasadnutí Chorvátskej archívnej spoločnosti (410–417), o 23. porade Archívnej spoločnosti Slovinska (418–419), o 20. porade „Archívna prax“ v Bosne a Hercegovine (420–421), o jesennej archívnej škole v Terste a Maribore (422–430), o konferencii o budúcnosti informačných vied (431–435), o 33. rakúskom dni venovanom téme „Archívy ako služba informačnej spoločnosti“ (436–437), o 40. medzinárodnej konferencii Okrúhleho stola v kanadskom Quebecu (438–443), o 11. seminári o spolupráci archívov, knižníc a múzeí v Poreči (444–446). Chorvátski a slovinskí archívári podávajú spoločné medzinárodné projekty (447–449) i spoločne s Nizozemským národným archívom uvažovali o prístupe k verejným informáciám a o ochrane osobných údajov (450–456). V závere tejto časti je podrobná informácia o 16. medzinárodnom archívnom kongrese v Malajzii venovanom téme: „Archívy, riadenie a rozvoj“ (457–463). Holandskí archívári pomáhajú krajinám kandidujúcim na členstvo v EÚ. Do tejto pomoci zaradili aj Chorvátsko projektom MATRA týkajúcim sa „Reformy správy a riadenia chorvátskej archívnej služby“ (464–466).

V časti „Informácie a recenzie“ sú anotácie zahraničných a domácich odborných periodík. Nasledujú recenzie početných odborných monografií.

V časti „Jubileá a nekrológi“ je spomienka na niekdajšieho riaditeľa Kráľovského zemského archívu (dnes Chorvátskeho štátneho archívu) Dr. Ivana Bojničića pri 150. výročí jeho narodenia. Z. Matijević pripojil aj bibliografiu jubilarných prác. (569–584). Ako sme v úvode uviedli, zborník v závere prináša súpis prírastkov archívneho materiálu do Chorvátskeho štátneho archívu za obdobie od 1. 8. 2007 do 31. 8. 2008 (591–596) a súpis vydaní Chorvátskeho štátneho archívu z r. 1899–2008 (597–603).

Jozef Klačka

DER ARCHIVAR, Zeitschrift für Archiwesen. Herausgeber Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, VdA – Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e. V. 62. Jahrgang 2009. Heft 1 – 4.

Zožit 1 – Egbert Koppe, *Bestandserhaltung im Filmarchiv des Bundesarchivs. Beschreibung technischer Aspekte* (6–15). V Spolkovom archíve v Berlíne a v Koblenzi je v súčasnosti okolo 1 milión originálov a kópií filmov a videokaziet, čo reprezentuje asi 150 tisíc filmových titulov. Video materiály predstavujú z tohto množstva len 2 %. Starostlivosť a ochrana tohto množstva archívnych dokumentov vyvoláva pre archív veľké technické a logistické výzvy. Článok je prehľadom o množstve problémov, ktoré sa dotýkajú starostlivosti a ochrany filmov, vyhotovovania ich duplikátov aj pre ich využívanie. – Simone Görl, *Digitalisierung und Nutzungsmöglichkeiten historischen Filmguts* (16–25) zdôrazňuje, že historický filmový materiál vyvoláva v súčasnosti dve dôležité výzvy. Po prvé, ide o primerané konzervovanie týchto prameňov z dôvodov ich veku a so zreteľom zväčša na zlý stav ich doterajšieho uloženia, čím hrozí ich chemický rozpad. Po druhé, problémom je ich časté využívanie a vyhotovovanie kópií, čo poškodzuje originály dokumentov. Päť reklamných klipov, ktoré sú uložené v archíve Rýnsko-westfalskej nadácie v Kolíne nad Rýnom, poskytujú dobrý príklad pre tieto výzvy. Tieto reklamy boli vyrobené pre asociáciu „Die Waage“, založenú Ludwigom Erhardom na podporu koncepcie ekonómie sociálneho trhu v čase nemeckého hospodárskeho zázraku. Autorka hodnotí technické, vedecké a právne aspekty diskusie archivárov a historikov o metódach ochrany a využívania archívnych filmových materiálov vrátane ich digitalizácie. – Reiner Ziegler, *Die Welt im Auge des Filmamateurs* (26–33). Počas ostatných 10 rokov filmotéka Badensko-Württemberska prevzala funkciu ústredného filmového archívu na spolkovej úrovni. Zbierka obsahuje približne 4 000 filmov vrátane mnohých z prvých desaťročí 20. storočia. Obsahovo ide o pestrý kaleidoskop obrázkov z každodenného rodinného života, zážitkov z prázdnin a výletov, filmových týždenníkov nemeckých vojakov, priemyselné filmy a reklamy. Z poverenia štátnych orgánov a financované Fondom MFG Film Badensko-Württemberska a regionálneho fondu, účelom kolekcie je sústrediť, zozbierať filmové dokumenty zobrazujúce čo najširší spoločenský život, ktoré vznikli v posledných desaťročiach a uchovať ich pre budúcnosť. – *Archivtheorie und -Praxis* (34–58). – *Literaturbericht* (59–77). – *Mitteilungen und Beiträge des Landesarchivs NRW* (78–99). – *Personalnachrichten* (100–103). *Kurzinformationen und Verschiedenes* (104–114).

Zožit 2 – Irmgard Christa Becker, *Arbeitshilfe zur Erstellung eines Dokumentationsprofils für Kommunalarchive. Einführung in das BKK zur Überlieferungsbildung und Textabdruck* (122–131). Spolková konferencia komunálnych archívov (BKK) na svojom zasadnutí 15. 9. 2008 schválila dokumentárny plán pre mestské archívy. Podľa neho by mestské archívy mali od pôvodcov preberať archívne dokumenty, ktoré by už boli vecne zoradené podľa týchto hlavných kategórií: mesto a priestor, obyvateľstvo, hospodárstvo, správa, politika, právo, majetok a financie, vzdelávanie a výchova, kultúra, náboženstvo, média, sociálny život, zdravie, šport a voľný čas. Táto vecná štruktúra sa bude rešpektovať aj v archívoch pri

spracovaní a sprístupňovaní dokumentov. – Max Plassmann, *Das Dokumentationsprofil für Archive wissenschaftlicher Hochschulen* (132–137). Fondy a zbierky univerzitných archívov obsahujú širokú škálu dokumentov a jednotlivín, ktoré by mali odrážať základňu pre univerzitné dejiny ako celok a v jej výrazných momentoch. Aby sa odstránil viac-alebo menej vážny nedostatok prameňov, pracovná skupina univerzitných archivárov vypracovala a zverejnila vecný (registratúrny) plán pre preberanie a spracovanie prevzatých archívnych dokumentov. Sleduje sa i zásada preberania len toho, čo je dôležitejšie a zamedzenia hromadenia písomností bez dokumentárnej hodnoty. – Angela Keller-Kühne, *Was bleibt vom politischen Tagesgeschehen? Zur Überlieferungsbildung und Bewertung von Schriftgut der politischen Parteien im Archiv für christlich-demokratische-Adenauer-Stiftung* (138–147). Od roku 1976 je Archív kresťansko-demokratickej politiky dokumentačným strediskom pre štúdium kresťansko-demokratického hnutia v Nemecku, v Európe i na celom svete. Z tohto dôvodu archív zhromažďuje dôležité dokumenty z činnosti politických strán tohto politického spektra. Navyše získava aj cenné dokumenty významných predstaviteľov a funkcionárov kresťansko-demokratických strán. Transparentnosť hodnotenia a preberania dokumentácie týchto politických strán je zabezpečená skartačnými katalógmi. – *Archivtheorie und -Praxis* (148–182). – *Literaturberichte* (183–199). – *Mitteilungen und Beiträge des Landesarchivs NRW* (200–207). – *Mitteilungen und Beiträge des VdA* (208–215). – *Personalnachrichten* (216–219). – *Nachrufe* (219–222). – *Kurzinformationen und Verschiedenes* (223–230).

Zošit 3 – *Archive in Regensburg* (238–247). Kolektív autorov predstavuje hlavné archívne inštitúcie v bavorskom starobyľom Regensburgu. Štátny archív Amberg je pre bavorský okres Horného Falcka štátnym regionálnym archívom s archívными dokumentmi od 14. storočia. Mestský archív v Regensburgu patrí medzi najväčšie mestské archívy v Nemecku s bohatou štruktúrou stredovekých, feudálnych a novovekých archívnych fondov. Je v ňom uložených viac ako 14 000 listín z rokov 1101–1800 a 850 úradných kníh zo 14. až 19. storočia a 7 000 ďalších významných písomností. Ústredný biskupský archív ukladá písomnosti cirkevnej vrchnosti, ktorá bola založená už v roku 739. V súčasnosti sa v tomto diecezálnom archíve deponuje 20 000 listín, približne 600 bežných metrov knižných zväzkov a 4 000 bm spisového materiálu. Archív špitálskej základiny sv. Kataríny disponuje bohatou archívnu dokumentáciou v širokej diplomatickej škále, pričom najstaršie textové fragmenty siahajú už do 9. storočia. Ústredný archív knieža Thurn a Taxis patrí medzi najväčšie spomedzi súkromných kniežacích archívov v južnom Nemecku. Archív opatruje takmer 3,5 bkm spisov a 15 000 listín pred rokom 1900. Univerzitný archív v Regensburgu a Archív historického Spolku pre Horné Falcko a Regensburg uzatvárajú túto zaujímavú prezentáciu regensburských archívov. – Karin Schroeder a Karsten Huth, *Das Metadatenkonzept des „Digitalen Archivs“ des Bundesarchivs* (248–254) informujú, že Digitálny archív Spolkového archívu v Koblenzi je pripravený na preberanie elektronických záznamov z registratúrnych stredísk vládnych inštitúcií. Archív sa vybudoval v súlade so štandardmi OAIS a DOMEA. Prvý krok k digitálnemu archívu bol rozvoj koncepcie metadát týkajúcich sa OAIS štandardu. Tento koncept zahŕňa konštrukčný plán archívneho informačného balíka (AIP) pre elektronické záznamy a návrh XML schémy XBARCH. XBARCH je

chrptovou kosťou archívneho informačného projektu a obsahuje všetky potrebné informácie opisu, opätovného použitia a osvedčenia integrity a autenticity elektronických záznamov. Koncept obsahuje prenos metadát do databázy pre účely opätovného vyhľadávania a plánovania ochrany. – Jeong Kwang, *Seamless flow of the Public Records. Spread of the electronic records management system of Korea* (255–259). Od konca roku 1980 prebehol v juhokórejskej správe prechod k elektronickej správe záznamov. Takmer 90 % všetkých podkladov v súčasnosti vzniká v elektronickej forme. To si vyžiadalo zo strany Národného archívu Kórey rozvinúť v rokoch 2006–2007 elektronický systém správy dokumentov a uviesť ho do prevádzky. Tento systém umožňuje, podľa modelu životného cyklu dokumentov, správu elektronických dokumentov od ich vzniku, cez hodnotenie a vyradovanie až po ich trvalé archivovanie. – Angela Ullmann, *In eigener Zuständigkeit. Der deutsche Bundestag hat eine neue Archivordnung* (260–264). 27. 7. 2008 nadobudlo účinnosť nariadenie prezidenta Spolkového snemu, ktorým sa doplnili nové pravidlá prístupu k archívnym dokumentom, nový zoznam poplatkov a nové nariadenie o zápožičkách archívnych dokumentov z parlamentného archívu. Týmito nariadeniami Spolkový snem vytvoril všeobecný rámec istej autonómie pre dokumenty a archívne zbierky, ako aj pre ich ochranu. – *Archivtheorie und -Praxis* (265–279). – *Literaturberichte* (280–290). – *Mitteilungen und Beiträge des Landesarchivs NRW* (291–313). – *Mitteilungen und Beiträge des VdA* (314–318). – *Personalnachrichten* (318–322). – *Nachrufe* (323–326). – *Kurzinformationen und Verschiedenes* (327–336).

Zožit 4 – Sebastian Barteleit, *Die baumassnahmen des Bundesarchivs in Berlin – Lichterfelde* (344–350). Ako dôsledok znovuzjednotenia nemeckých štátov, prevzatia ústredných štátnych archívov býv. NDR, ako aj založenia základiny pre stranické archívy a masové organizácie býv. NDR v Spolkovom archíve v Berlíne, vznikla požiadavka rozšírenia súčasných archívnych priestorov pre Spolkový archív v hlavnom meste Berlíne. – Peter Hoheisel, Bernd Scheperski a Petra Sprenger, *Um-und Erweiterungsbauten für das sächsische Staatsarchiv* (351–364). Po roku 1990 bola pre štátne archívy býv. NDR najväčšou výzvou výstavba nových depotných a ďalších účelových priestorov. Pre Štátny archív v Sasku v súlade s tým sa realizovala v roku 2009 adaptácia a rekonštrukcia zámku pre potreby Saského banského archívu vo Freiburgu a prístavba nového účelového depotu pre Saský ústredný štátny archív v Drážďanoch, a to v bezprostrednom susedstve s existujúcim starším archívnym objektom. To umožnilo aj inštaláciu modernej technológie do celého archívu. – Clemens Rehm a Jürgen Treffeisen, *Räume-Menschen-Funktionen. Die Planung des Erweiterungs-und Umbaus für das Generallandesarchiv Karlsruhe* (365–371). Po dlhšej fáze plánovania a analýz objektu prístavby Krajinského archívu v Karlsruhe sa v období november 2008 – koniec roku 2010 postavil nový objekt archívu. Jeho architektúra je moderná, aj keď ako súčasť staršieho objektu archívu pôsobí „klasicky“. Jej vybavenie rešpektuje súčasný prechod od papierových fasciklov k digitálnemu archívu. V prístavbe sú depoty, ale aj priestory pre verejnosť (bádateľňa, archívne pomôcky, reštauračné dielne). – Wolfgang Franz Werner, *Archivbau im Dienste der Bestanderhaltung: der Neubau des Archivs des Landschaftsverbandes Rheinland (ALVR)* (372–378). Podrobná informácia o výstavbe novej účelovej budovy archívu Krajinského zväzu Rheinland v roku 2004, ktorá bola slávnostne otvorená 2. 5. 2005. Akcent sa kládol na kvalitu

depotov, ktoré splňajú všetky medzinárodné štandardy. Prísne protipožiarne opatrenia sa vzťahujú aj na pracovné priestory archivárov. Celkové náklady na výstavbu boli 3 milióny eur. – Klaus Wisotzky, *Das neue Haus der essener Geschichte/Stadtarchiv* (379–385). Nové historické stredisko Essenu/mestský archív inkorporuje v sebe mestský archív, knižnicu s historickou literatúrou k dejinám mesta, ako aj stálu expozíciu k dejinám Essenu. Pre potreby tohto strediska bol prestavaný pôvodne školský objekt s prístavbou depotov s kapacitou 20 bkm. Celkové náklady 6,5 milóna eur. Poznámka recenzenta: Takto by sme si predstavovali aj výstavbu odkladaného Archívu mesta Bratislavy. – *Archivtheorie und -Praxis* (386–427). – *Literaturberichte* (428–435). – *Mitteilungen und Beiträge des Landesarchivs NRW* (436–448). – *Mitteilungen und Beiträge des VdA* (449–461). – *Personalnachrichten* (462–465). – *Nachrufe* (466–469). – *Kurzinformationen und Verschiedenes* (472–480).

Peter Kartous

THE AMERICAN ARCHIVIST. Published semi-annually by the Society of American Archivist. Spring/Summer 2009, Volume 72, No 1

Číslo 1: Dennis Meissner, *Introduction to President Mark Greene* (13–16). Predstavenie novozvoleného prezidenta Spoločnosti amerických archivárov. – Mark A. Greene, *The Power of Archives: Archivists' Values and Value in the Post-modern Age* (17–41). Rozšírená verzia prednášky, s ktorou vystúpil novozvolený prezident Spoločnosti amerických archivárov na výročnej konferencii spoločnosti, ktorá sa konala 29. augusta 2008 v San Franciscu. V nej konštatuje, že jeden zo závažných dôvodov, prečo sú archivári v spoločnosti málo známi, je ich slabý pocit identity. Ak však chceme definovať identitu, musíme najprv definovať hodnoty. Predkladá desať základných hodnôt, ktoré sú podstatou identity archívnej profesie. Stanovenie jednoznačných hodnôt zvýši vplyv a cenu archívnej profesie. – Mary Samouelian, *Embracing Web 2.0: Archives and the Newest Generation of Web Applications* (42–71). Archivári digitalizujú originálne dokumenty na fyzických nosičoch a uverejňujú ich na svojich internetových stránkach. Tie postupne nadobúdajú charakter zdieľaného prostredia predstavujúceho kolektívnu inteligenciu a spoločnú tvorbu ich obsahu – často ich označujeme termínom Web 2.0. Štúdia skúma, do akej miery projekty digitalizácie archívnych dokumentov prijali vlastnosti Webu 2.0. Hoci sa o využití vlastností Webu 2.0 diskutovalo v odborných archívnych kruhoch dosiaľ málo, prieskum internetových stránok univerzitných archívov v Spojených štátoch naznačil, že archivní pracovníci venujú využívaniu najnovšej generácie webových aplikácií primeranú pozornosť. – Jennifer Meehan, *Making the Leap from Parts to Whole: Evidence and Inference in Archival Arrangement and Description* (72–90). Autorka skúma analytické postupy vykonávané archivármi pri usporadúvaní a opise archívnych dokumentov a ďalej tiež skúma, do akej miery chápe ich archívu pri ich zaradení do opisu inventárnej či katalogizačnej jednotky.

Tento postup chápe ako súčasť intelektuálnej stránky usporiadania dokumentov, identifikácie a tvorby kontextuálnych vzťahov vo vnútri archívneho fondu. Zdôrazňuje niektoré spoločné faktory tohto postupu, ako napr. historické stanovisko archívára, používanie dôkazov a jeho úsudok, t. j. aktívnu úlohu archívára pri formovaní archívneho fondu. V závere autorka naznačuje možnosti, aké majú archívári pri preberaní týchto aspektov do praxe na profesionálnej úrovni jednotlivca, oddelenia alebo celej inštitúcie. – Jenn Riley a Kelcy Shepherd, *A Brave New World: Archivists and Shareable Descriptive Metadata* (91–112). Termín „zdieľať“ metaúdaje sa začal na úseku ochrany kultúrneho dedičstva používať len nedávno v dôsledku zvýšenej dôvery pre vytváranie opisných metadát. Ak chceme, aby informácie z dokumentov v prudko sa rozvíjajúcom informačnom prostredí „prežili“, na tvorbe zdieľaných metadát musia pracovať aj archívári. Článok skúma otázky ako aplikovať princíp zdieľaných metadát pri opise archívnych dokumentov, opisuje stratégiu a nástroje ako tvoriť zdieľané archívne metadáta a uvažuje o nových trendoch v oblasti výmeny metadát. Autorky predkladajú archívárom aj ďalšie odporúčania. – Jeannette A. Bastian, *Flowers for Homestead: A Case Study in Archives and Collective Memory* (113–132). Ako sa historická udalosť uchováva v pamäti a ako môže archívny dokument ovplyvniť a obohatiť túto pamäť? Autorka článku, ktorá si kladie túto otázku, zároveň na ňu odpovedá analýzou jednej takejto udalosti tvoriacej súčasť amerických dejín – štrajkom železiarov v Homesteade v roku 1892. Skúma, ako sa táto tragická udalosť vryla do kolektívnej pamäti a spätne, ako zvyšuje našu schopnosť pochopiť ju v plnom rozsahu, keďže archívne dokumenty môžu ovplyvňovať našu kolektívnu pamäť a pamäť, naopak, môže ovplyvňovať produkciu archívnych dokumentov. – Michelle Caswell, *Instant Documentation: Cell-Phone-Generated Records in the Archives* (133–145) Mobilom produkované hlasové a textové správy, fotografie a videozáznamy sa často považujú za chvíľkové, ale týmito zariadeniami je možné vytvárať aj záznamy s trvalou hodnotou. Preto sa niektorí archívári rozhodli venovať pozornosť otázke ako tieto záznamy hodnotiť, ukladať a poskytovať bádateľom k štúdiu. Článok je vlastne výzvou do diskusie ako integrovať tieto záznamy medzi ostatné archívne dokumenty. Využíva aj e-mailový kontakt s dvomi archívarmi, ktorí sú priekopníkmi pri riešení otázok týkajúcich sa hodnotenia, preberania, ochrany, posudzovania autenticity a opisu mobilom produkovaných záznamov. – Nancy Kunde, *Getting It Done – Collaboration and Development of the Digital Records Conversion Standard* (146–169). Archívári a registrátori už dávno uznávajú nevyhnutnosť oboznamovať verejnosť prostredníctvom informačných systémov o prijatých stratégiách týkajúcich sa nosičov informácií a ich ochrany. Najvhodnejším spôsobom ako integrovať takéto požiadavky je používanie štandardov, ktoré slúžia ako sprievodcovia pre profesionálov na úseku informačného manažmentu. Takýmto „sprievodcom“ je *Digital Records Conversation Process Standard* (ANSI-ARMA), ktorý profesionálom pomáha pri plánovaní a formulovaní požiadaviek a postupov k zabezpečeniu autenticity dokumentov. Článok sa venuje tvorbe takýchto štandardov, ich úlohe a potrebe pri práci s archívnymi i registratúrnymi dokumentmi (RIM) a vyzýva k užšej spolupráci pri ich vývoji. Autorka tejto štúdie pod pojmom *štandard* chápe „národný, medzinárodný alebo odvetvový dohovor, ktorý stanovuje praktické postupy s úmyslom dosiahnuť spoločný cieľ“. – Micah Altman, Margaret O. Adams, Jonathan Crabtree, Darrell Donakowski, Marc Maynard, Amy Pienta a Copeland H. Young, *Digital Pre-*

servation Through Archival Collaboration: The Data Preservation Alliance for the Social Sciences (170–184). Data Preservation Alliance for the Social Sciences (Data-PASS) je združenie piatich hlavných inštitúcií v USA s výrazným zameraním na archivovanie výsledkov výskumu v oblasti sociálnych vied. Kongresová knižnica podporuje toto združenie prostredníctvom svojho programu NDIIPP (National Digital Information Infrastructure and Preservation Program). Cieľom Data-PASSu je získať a uchovávať údaje z prieskumov verejnej mienky, volebné dokumenty a ďalšie sociologické štúdie, ktoré sú vystavené riziku novej straty. Autori štúdie sa zaoberajú dohodami, postupmi a infraštruktúrou, ktoré tvoria základ spolupráce. – Rachel Clarke, *Preservation of Mixed-Format Archival Collections: A Case Study of the Ann Getty Fashion Collection at the Fashion Institute of Design and Merchandising* (185–196). Prípadová štúdia venovaná problematike uchovávania zbierok dokumentov zmiešanej povahy (dvojrozmerných s trojrozmernými) na príklade módnjej kolekcie dizajnérky Ann Gettyovej uloženej vo Fashion Institute of Design and Merchandising. – *International Scene* (197–213) – *Review Essay* (214–231) – *Book Reviews* (232–252) – *Exhibition Review* (253–257) – *Society of American Archivists* (258–282) – *Editorial Policy* (283–285).

Peter Draškaba

JOURNAL OF THE SOCIETY OF ARCHIVISTS. Published in association with the Society of Archivists, United Kingdom, Volume 29, No 2, October 2008

Číslo 2: Gerry Slater, *Confessions of an archivist* (139–145). Prihovor emeritného riaditeľa Národného archívu Severného Írska k účastníkom konferencie Community Archives and Heritage Group Národnej archívnej rady v júni 2008 v Londýne. – Charlotte Harrison, *Thomas Madox and the Origins of English Diplomatic Scholarship* (147–169). Nedávny výskum v Kanade sa zamerával na teoretický význam diplomatiky vo vývoji archívnej vedy, ako aj praktickej aplikácie špeciálnej diplomatiky elektronických záznamov. Autorka článku venuje pozornosť pôvodným anglickým štúdiám z diplomatiky so zameraním najmä na *Formulare Anglicanum* Thomasa Madoxa. Madoxova štúdia má aj dnes praktickú hodnotu pre archívára, ale aj pre bádateľa historicko-právnych dokumentov pre ním používané metodické postupy pri diplomatickej analýze dokumentov. – Geoffrey Yeo a Erica Ander, „*My First Professional Post*“: *Students' Expectations of the Job Market in Archives and Records Management in the United Kingdom* (171–191). Článok predstavuje výsledky výskumného projektu, predmetom ktorého bolo zistiť očakávania a preferencie postgraduálnych študentov archívniectva a spisového manažmentu vstupujúcich na trh práce vo Veľkej Británii. Jedným z cieľov výskumu bolo nájsť vysvetlenie pre rôzne úrovne reakcie na inzerované voľné pracovné miesta. Autorky ponúkajú pohľady na faktory a vplyvy, ktoré môžu určiť, či sa uchádzač rozhodne požiadať o konkrétne pracovné miesto a uvádzajú niekoľko odporúčaní pre zamest-

návateľov ako majú vyhľadávať začiatočníkov na voľné pracovné pozície. – Chris Cooper, *Online On-Site: Transforming Public Services in The National Archives* (193–206). Autor príspevku si všima posledné zmeny, ktoré vykonal Národný archív na úseku služieb vrátane rozšírenia a reorganizácie priestorov prístupných pre verejnosť v budove archívu v londýnskom Kew. Opisuje výsledky politiky verejných služieb Národného archívu poskytovaných priamo v archíve, ako aj v systéme on-line. Prezentuje postupy pri prestavbe priestorov určených verejnosti zohľadňujúcej názory bádateľov a zamestnancov. – Rose Roberto, *Technology Intersecting Culture: The British Slave Trade Legacies Project* (207–232). Webový archívny projekt s názvom „Dedičstvo britského obchodu s otrokmi“ sa orientuje na zhromažďovanie webových stránok a on-line dokumentov týkajúcich sa 200-tého výročia (v roku 2007) zrušenia obchodu s otrokmi, ktoré prijal britský parlament. Vďaka programu Internet Archive táto webová stránka umožňuje bádateľský prístup k digitálnym záznamom, ktoré sú jej súčasťou. Autorka štúdie si kladie dve otázky, na ktoré hľadá odpoveď. Tou prvou je odôvodnenosť osláv 200-tého výročia zrušenia obchodu s otrokmi v roku 2007, ako výročia pripomínaného jej účastníkmi a druhou je výzva zdokumentovať toto historické dedičstvo. Povinnosťou archivára 21. storočia je diskutovať o tejto téme v kontexte výziev digitálneho veku. – *Obituaries* (233–238) – *Reviews* (239–253) – *Notices of new publications received* (255) – *Contents* (257–259) – *Index* (260–262).

Peter Draškaba

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK. A magyar Országos Levéltár közleményei, Hetvenkilencedik évfolyam, 404 s.+ I–XXII ilustrácie. Budapest 2008; Nyolcvanadik évfolyam, 442 s., Budapest 2009.

79. ročník – Smútočné oznámenie o úmrtí Jánosa Vargu, emeritného generálneho riaditeľa Maďarského krajinského archívu a riadneho člena Maďarskej akadémie vied (1927–2008) (3). – Berkes József – Garadnai Zoltán – Visket Zoltán, *A „mormon“ mikrofilmezés története a Magyar Országos Levéltár filmtárában 1956–1963* (5–63). Prehľad o spolupráci Maďarského krajinského archívu (MOL) s Genealogickou spoločnosťou v Utahu na systematickom mikrofilmovaní cirkevných matrik, ktorá siaha do polovice 50. rokov 20. storočia. Autori sa zamerali nielen na genézu zapojenia Maďarska do mikrofilmovacieho programu uvedenej spoločnosti od prvých kontaktov až po realizovanie systematického mikrofilmovania archívnych dokumentov v rámci ich ochrany, na budovanie historickej filmotéky, ktorej významnou súčasťou sú aj cirkevné matriky. Súčasťou štúdie je aj publikovanie výberu úradnej korešpondencie – dnes už archívnych dokumentov – k sledovanej téme z rokov 1958–1963. – Vass Gergely, *Népszámlálási iratok a Magyar Országos Levéltárban* (65–76). Správa o zrušení štátneho odborného archívu Ústredného štatistického úradu na základe § 5 zákona č. CXVII/2007 a zverení ochrany dokumentov trvalej archívnej hodnoty podľa vecnej a územnej príslušnosti Maďarskému

krajinskému archívu a župným archívom. V Maďarskom krajinskom archíve sa teraz nachádzajú tiež dokumenty zo sčítania ľudu z nasledujúcich rokov: 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1920, 1930, 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990 a 2001. Pre štúdium platia tie isté predpisy o ochrane osobných údajov ako pri ostatných archívnych dokumentoch. – *Közlemények*: Bertényi Iván, *I. Mátyás király címerváltozatai* (77–100, I–XV). O variantoch erbu kráľa Mateja I. na sfragistických, numizmatických a písomných pamiatkach. Za viac ako tri desaťročia panovania Mateja Korvína mal uhorský štátny znak spravidla podobu štvrteneho štítu, v ktorom boli umiestnené uhorské pruhy, dvojkríž, strieborný lev, lev so zlatou korunou na hlave; rodový znak – havran s prsteňom v zobáku si niekedy našiel miesto v srdcovom štíte, alebo tiež v niektorom poli štvrteneho štítu. – Viték Gábor, „*Sigillum Comitatus Albensis*“ – „*Fejér vármegyepecsétje*“ (101–133, XVII–XXII). Stolice do konca 15. storočia nemali vlastné pečate a teda ani erby. Na spečatenie písomností používali prsteňové pečate stoličných hodnostárov. Používanie vlastnej erbovej stoličnej pečate bolo kodifikované už v roku 1550 (zák. čl. LXII). Belehradská stolica sa začala zaujímať o obnovenie stoličných symbolov až po ukončení tureckej okupácie – roku 1694 jej udelil právo používať pečať s latinským kruhopisom Leopold I.; táto donácia sa však stratila v roku 1857, zachovalo sa však jej potvrdenie z roku 1837, ale s maďarským kruhopisom. – Miskolczy Ambrus, *A felvilágosodás és liberalizmus között. A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegetességéről“, avagy Kossuth Eperjesen (Önrezeió?)* (135–146). Úvaha o dialektike kontinuity s prerušením, v nadväznosti na prerastanie osvietenectva do liberalizmu v uhorskej politickej kultúre v rokoch 1790–1849. – Karlinszky Balázs, *A veszprémi káptalani gazdaság szervezete a 19. század elején* (147–170). O štruktúre a vnútornej organizácii hospodárskej samosprávy majetku Veszprémskej kapituly v rokoch 1812–1816. Poľnohospodársky majetok kapituly sa nachádzal na území štyroch stolíc: Zalandskej, Veszprémskej, Šomodskej a Belehradskej, ktoré spravovali tri väčšie ústredia v nasledujúcich lokalitách: Veszprém, Ságvár a Kiliti (Siófok); Merenye. Spôsob hospodárenia, ako aj správa majetkov bola obdobná ako u svetských feudálov. – Balla Loránd, *A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat* (171–195). O činnosti Juhohorského historického a archeologického spolku, ktorý bol založený v roku 1872 so sídlom v Timisvare (maď. Temesvár) na území dnešného Rumunska. Spolok od začiatku rozvíjal veľmi bohatú činnosť: pravidelne usporadúval vedecké konferencie a výstavy, v rokoch 1875–1917 každoročne vydával spravodajcu (*Történelmi és Régészeti Értesítő*), v roku 1879 otvorili múzeum (od roku 1889 vo vlastnej účelovej budove). Spolok spolupracoval a udržiaval kontakty nielen s miestnymi kultúrnymi spolkami a spolkami v rámci Uhorska, ale aj zahraničnými. – Ring Orsolya, *A színházak pártirányítása a Kádár korszakban. Színházi témák az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság ülésein* (197–214). Poštátnenie divadiel v Maďarsku v roku 1949 bolo súčasťou ideologického programu vládnucej Maďarskej strany pracujúcich. Po potlačení maďarského povstania proti komunistickej moci v roku 1956 sa vlády ujala Maďarská socialistická robotnícka strana pod vedením J. Kádára a v kultúrnej oblasti opäť proklamovala socialistický realizmus. Agitačno-propagačný výbor Ústredného výboru strany venoval v 60. až 80. rokoch veľkú pozornosť predovšetkým divadlám, aj keď už v miernejšej podobe ako v predchádzajúcom období. Vörös Boldizsár, *Aldokumentumok és történelmileg hitelesként közreadott szépirodalmi művek. Guszev kapitány és társainak ábrázolásai Illés*

Bélatól Illyés Gyuláig. 1945 és 1951 között (215–249). Ako súčasť politickej propagandy v povojnových rokoch možno chápať aj „prikrášľovanie“ historických udalostí neskutočnými príbehmi, ktoré sú podávané ako reálne, dokonca podložené „archívnym výskumom“. Tak to bolo aj v Maďarsku, keď Béla Illés (1895–1974), spisovateľ a novinár, uverejňoval články, ale aj poviedky o kapitánovi cárskej armády Alexejovi Gusevovi a jeho druhoch, ktorí sa zúčastnili maďarskej revolúcie 1848/49 (na strane Maďarov). Táto Illésom vymyslená postava sa stala aj hrdinom románu ďalšieho maďarského spisovateľa Gyulu Illyésa (1902–1983) a v roku 1951 po ňom dokonca pomenovali v Budapešti aj ulicu. – *Forrásközlések*: Tuza Csilla, III. Károly céhrendeleteinek hatása egy 1750.évi vizsgálat tükrében (251–277). Dohľad nad cechmi v Uhorsku od 20. rokov 18. storočia pripadol novovzniknutej Miestodržiteľskej rade, ktorej úlohou bolo tiež pripraviť ich reformu. Podľa vzoru ríšskeho nariadenia pre cechy vydal Karol III. V roku 1733 obdobné nariadenie aj pre Uhorsko, sčasti už prispôbené tunajším pomerom, s tým, aby z neho rada pri reforme vychádzala. Z Archívu Miestodržiteľskej rady v Maďarskom krajinskom archíve autorka publikuje dva dokumenty: kráľovské nariadenie z roku 1733 s pripomienkami zodpovedného radcu Miestodržiteľskej rady; druhý dokument – prehľad pripravený pre Máriu Teréziu s komentárom o situácii v Uhorsku k jednotlivým bodom nariadenia je z roku 1750. – Sarnyai Csaba Máté, *Források a Muraköz zágrábi egyházmegyétől való elcsatolásának történetéhez* (1848) (279–299). Uverejnenie prameňov – korešpondencie z druhej polovice roku 1848 k pokusom o vyčlenenie územia pri rieke Mure, na 97 % obývaného Chorvátmi, zo Záhrebskej diecézy a jeho začlenenia do Szombathelyského biskupstva. Tento problém napokon vyriešili revolučné udalosti a dotknuté územie pripadlo ešte v decembri toho istého roku Chorvátsku. Korešpondencia je uložená v Archíve päťkostolského biskupstva v Pécsi. – *Irodalom* (301–365) – *Díjazottak* (367) – *Beszámoló*: Beszámoló a Magyar Országos Levéltár 2007. évi tevékenységéről (369–397). Pravidelná výročná správa o činnosti Maďarského krajinského archívu informuje o hlavných úlohách archívu v roku 2007 a finančnom, organizačnom, personálnom, materiálno-technickom zabezpečení ich plnenia; v odborných činnostiach sleduje jednotlivé úseky a ich konkrétne výsledky (aj so spätným porovnaním s výsledkami z rokov 2003–2007); napokon informuje o vydavateľskej činnosti archívu, vzdelávacích aktivitách a medzinárodnej spolupráci.

80. ročník – *Közlemények*: Nemes Gábor, Salánki Ágoston, *A királynéi kancelláriától a győri püspöki székhöz* (3–29). V 15. storočí pôsobilo v Uhorsku viacero cirkevných hodnostárov zasahujúcich aj do politického diania krajiny. Možno k nim zaradiť aj Augustína Salánkiho, rábskeho biskupa, ktorého vymenoval v roku 1445 pápež Eugen IV., vysvätený bol až v roku 1447 (na vysviacku pozval aj bratislavský senát). A. Salánki patrila do okruhu uhorských cirkevných hodnostárov, ktorí po ukončení univerzitného vzdelania získali hodnosť doktora práv a kariéru začali v kráľovskej kancelárii (v jeho prípade v kancelárii kráľovnej). Postupne, už vo vedúcom postavení, sa zapojil do politického života krajiny, napokon sa za svoju vernosť a službu vo verejnom záujme zaradil medzi vysokých cirkevných hodnostárov. Štúdiu doplnia aj publikovanie piatich archívnych dokumentov in extenso. – Schrammek László Péter, *Adalékok a megyei adókezelés 18. század eleji gyakorlatához* (31–64). Príspevok zameraný na otázku pomerne zložitého daňového systému vo feudálnom Uhorsku. Základná daň, ktorú poddaní odvádzali štátu, bola „dika“, vyru-

bovaná podľa „porty“ – sedliackej usadlosti s bránou. Jednotlivým poddanským hospodárstvám sa dane vyrubovali podľa dikálneho systému, ktorý bol však v každej stolici iný. Keďže základom dane bol majetok – a ten sa mohol meniť, preto sa v pravidelných intervaloch spisoval a takto vznikli dikálne súpisy poskytujúce cenné údaje o majetku poddaných. – Soós István, *Választások Magyarországon. Kisértetek a vármegyei tisztújítások „megreformálására“ (1810–1821)* (65–156). Zastaraný volebný systém stoličných hodnostárov v Uhorsku sa pokúšal zmeniť cisársky dvor. Niekoľko reforiem celoštátneho charakteru zaviedol František I. bez prerokovania na krajinskom sneme, okrem iného aj k volebnému systému v stoličiach. Jej cieľom mala byť zmena v stavovskom zložení, aby sa pri stoličných reštauráciách dostala k slovu aj nižšia šľachta. – Kozári Mónika, *Nyugdíjügyek a minisztertanács előtt Tisza Kálmán miniszterelnökségének első évében* (157–167). V zápisniciach Ministerskej rady v prvom roku predsedníctva K. Tiszu (1875/76) sa nachádza pomerne veľa prípadov týkajúcich sa dôchodkového zabezpečenia, nie však zamestnancov, ktorí dostali dôchodok podľa príslušných zákonov. Autorka podrobne analyzuje žiadosti, ktoré riešila Ministerská rada: zamestnancov bez vzniknutého nároku na dôchodok, vdovské dôchodky, sirotské dávky, zaopatrovacie príspevky a dávky z milosti. Záverečné rozhodnutie bolo však v kompetencii panovníka. – *Forrásközlések*: C. Tóth Norbert, *Ecsedi Bátori István nádor pozsonyi tartózkodásának számadáskönyve. Adalékok Magyarország 1526 végi politikatörténetéhez* (169–208). Po Moháčskej bitke 29. augusta 1526 zamieril palatín Štefan Bátori z bojiska do Bratislavy, kam už spolu so svojou rodinou pricestoval 24. septembra. Jeho úlohou bolo obnoviť v Bratislave činnosť kráľovského dvora a úradu palatína, čakať na príchod kráľovnej Márie z Budína, pripraviť zasadnutie krajinského snemu, na ktorom mal byť zvolený nový kráľ Uhorska. Z obdobia pobytu Š. Bátoriho v Bratislave sa zachovala účtovná kniha vedená od 8. novembra do 15. decembra 1526 a od 12. do 20. januára 1527 dokumentujúca tiež politické dejiny Uhorska v tomto kritickom období. Účtovná kniha sa nachádza v Maďarskom krajinskom archíve, v Predmoháčskej zbierke pod sign. DL 26351. – Neumann Tibor – Pálffy Géza, *Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok a 15. – 16. századi Magyarországon* (209–254). V stredovekom Uhorsku bolo darovanie majetkov, ktoré ex lege pripadli korune, výlučne v kompetencii kráľa. V 15. storočí však prišlo k zmenám, v niektorých prípadoch prešla táto právomoc na kráľovho splnomocnenca (gubernátora, resp. na kráľovský miestodržiteľ). V „pohnutých časoch“ vnútorných bojov však túto úlohu plnili tiež hlavní kapitáni a hlavní velitelia kráľovského vojska, najmä po Moháčskej bitke. K tejto problematike je publikovaných 21 listín z rokov 1403–1552 prevažne z Maďarského krajinského archívu, z Predmoháčskej zbierky, 3 sú z Archívu mesta Košíc a dve z Rakúskeho štátneho archívu. – Reish T. Csaba, *Lipszky János jelentése a magyar nemesi felkelésnél történetekről*, 1809 (255–298). Ján Lipský (1766–1826), autor generálnej mapy Uhorského kráľovstva, bol vojakom z povolania a z tohto postavenia bol 8. mája 1809 v hodnosti podplukovníka vymenovaný za spoločníka palatína Jozefa a zaradený do generálneho štábu uhorskej šľachtickej insurekcie. Do boja proti Napoleonovi v záujme rakúskej dynastie mala zasiahnuť uhorská šľachtická insurekcia po porážke rakúskej armády pri Wagrame v nasledujúcej bitke 14. júna 1809 pri Rábe. Neskúsené šľachtické vojsko však francúzske oddiely porazili. Správu o priebehu bojov predložil J. Lipský 18. apríla 1810 vlastnoručne podpísanú. Správa sa nachádza v Budapešti, vo Vojenskom historic-

kom archíve (súčasť Vojenského historického ústavu a Múzea). – Miskolczy Ambrus, „*Egy két szó a magyar nyelvről, literaturáról, és annak közönségessé tételéről s elterjesztéséről a hazában*“. Dessewffy József (kétszer is) elutasított értekezése a magyar nyelvről (1808, 1816) (299–327). Úvaha o legalizovaní maďarského jazyka ako úradného jazyka v Uhorsku v prvých desaťročiach 19. storočia z pera významnej spoločenskej a politickej osobnosti grófa Jozefa Dessewffyho, ktorú však štátna cenzúra dvakrát odmietla publikovať (1808, 1816). Originály rukopisov sa nachádzajú v: 1808 v Knižnici Maďarskej akadémie vied, 1816 v Krajinskej Széchényiho knižnici. – Szűcs László, *Nagy Ferenc személyi titkárának elsővallomása az ősszeesküvés ügyben* (329–356). Výpoveď osobného tajomníka F. Nagya (1903–1979), predsedu Maloroľníckej strany, od 24. 2. 1946 ministerského predsedu Maďarskej republiky. Zatknutie osobného tajomníka a ďalších osôb z okruhu ministerského predsedu – F. Nagy bol na dovolenke vo Švajčiarsku a napriek výzve sa nevrátil – bolo súčasťou „odhaleného protištátneho sprisahania a prípravy koncepcného procesu proti Maloroľníckej strane (1947). Originál publikovaného dokumentu sa nachádza v Historickom archíve Štátno-bezpečnostných služieb. – *Műhely* (Workshop): Laczlavik György, Csilla von Boeselager bárónő hagyatékának rendezése Höllinghofenben (2008. október 15. – december 18.) (357–379). Informácia o usporiadaní písomnej pozostalosti barónky Csilla von Boeselager (1941–1994), ktorá sa zaslúžila o organizovanie Maltézskej pomoci Maďarsku (1988) a založenie nadácie pre pomoc východnej Európe (1991). Po spracovaní a sprístupnení je osobný fond barónky súčasťou rodového archívu von Boeselager na zámku Höllinghofen vo Vestfálsku. – *Irodalom* (381–406) – *Díjazottak* (407) *Beszámoló*: Beszámoló a Magyar Országos Levéltár 2008. évi tevékenységéről (409–440). Pravidelná výročná správa o činnosti Maďarského krajinského archívu informuje o hlavných úlohách archívu v roku 2008 a finančnom, organizačnom, personálnom, materiálno-technickom zabezpečení ich plnenia; v odborných činnostiach sleduje ich jednotlivé úseky a konkrétne výsledky (na niektorých úsekoch aj spätne za predošlé roky); primeranú pozornosť venuje vydavateľskej činnosti, kultúrno-vzdelávacím aktivitám, medzinárodnej spolupráci a zvyšovaniu kvalifikácie zamestnancov.

Mária Stieberová

LEVÉLTÁRI SZEMLE. A Magyar Levéltárosok Egyesülete a Magyar Országos Levéltár és az Önkormányzati Levéltárak Tanácsa negyedéves folyóirata. LVIII. évfolyam 2008/3.-4. szám.

Číslo 3: Gábor Gyáni, *Levéltári kánon és történetírói tapasztalat* (4–9). Teoretické úvahy historika, ktorými sa pokúša „dekonštruovať“ archívny kánon – provenienčný princíp– uloženia spisov a archívnych dokumentov v archívoch. Preberá myšlienky F. Fureta zo školy Annales, že „nie pramene nastoľujú problematiku, ale problematika určuje pramene“, čo v konečnom dôsledku znamená rozchod s archívmi doteraz udržiavaným chronologickým usporiadaním spisov. Aby sa vytvorila

obsahová súvislosť spisov, tieto majú byť usporiadané podľa údajov v nich obsiahnutých. Samotný autor však pochybuje, či po navrhovanej „demonťazi“ bude dopyt po takto zrekonštruovanom archíve. – Zoltán Kaposi, *A gazdaságtörténeti kutatások és a levéltári szolgáltatások. (Gondolatok a kutatói vágyakozásokról)* (10–15). Postup archívov pri sprístupňovaní archívnych dokumentov z pohľadu bádateľa zaoberajúceho sa hospodárskymi dejinami. – Péter Bárdossy, *Családfakutatók a magyar levéltárakban – kitekintés a határon túlra* (16–23). Na základe skúseností nadobudnutých v maďarských a zahraničných archívoch (SR, ČR, Rakúsko, Slovinsko a Chorvátsko) autor porovnáva úroveň sprístupňovania archívnych dokumentov záujemcom o štúdium genealógie. Porovnanie vyznieva v neprospech maďarských archívov. Kým v MR si bádateľ musí najskôr podať písomnú žiadosť o predloženie dokumentov na štúdium, tak napr. v Chorvátsku mu ich predložili už po 15 minútach po jeho príchode do archívu. Kritizuje v Maďarsku zaužívaný úzus, kde sú tamojšie archívy v letných mesiacoch na 3–4 týždne zatvorené. V zahraničí sa s takouto praxou nestretol. Kriticky hodnotí aj množstvo predkladaného archívneho materiálu. Zatiaľ čo v MR dostáva bádateľ na štúdium 5–10 mikrofilmov na deň, tak napr. na Slovensku nie je denné penzum mikrofilmov limitované. – *A levéltári kutatáshozjáról – kérdések, feladatok, tendenciák. Kerekasztal-beszélgetés.* Zost. András J. Horváth (24–37). Správa z rokovania za okrúhlym stolom o otázkach sprístupňovania archívnych dokumentov bádateľom (štandardnou formou v študovniach alebo na internete) v štátnych a verejných súkromných archívoch, ktoré sa uskutočnilo dňa 25. 9. 2008 v Archíve hlavného mesta Budapešť. – Krisztina Batalka, Edit Takács, *Beszámoló a levéltáros egyesületek részvételéről a 2008. évi Múzeumok Majálisa és az Ünnepi Könyvhét Ráday utcai rendezvényeken* (38–41). Informácia o účasti zástupcov Spoločnosti maďarských archivárov a Archívnej spoločnosti maďarských vysokoškolských inštitúcií na Majálese múzeí a Rádayho knižnom veľtrhu v r. 2008. Od r. 2005, resp. r. 2002 sa obidve spoločnosti pravidelne zúčastňujú na propagovaní a predaji archívnych publikácií. – Az Európai Tanács Miniszteri Bizottsága ajánlása a levéltári hozzáférés európai irányelveiről. Prekl. Lajos Körmeny (42–50). Preklad dokumentov prijatých Výborom ministrov Rady Európy (RE) o prístupe k informáciám. Csaba Latorcai, *A személyes adatok védelme és a tudományos élet szabadsága – Egy kényes egyensúly biztosíthatóságának kérdése a személyes adatok törölhetősége és a maradandó értékű iratok védelme vonatkozásában* (51–58). Autor príspevku poukazuje na kontradikciu medzi zákonom o slobodnom prístupe k informáciám (napr. ustanovenia o odstránení niektorých osobných údajov zo záznamov) a zákona o archívoch (napr. ustanovenia o ochrane záznamov s trvalou dokumentárnou hodnotou). Na pomoc si vzal aj ústavu, ktorá zaraďuje výskum v oblasti dejín do kategórie vedeckých slobôd a tým, podľa argumentácie autora, aj v otázke pravdy a vedeckej hodnoty výskumu rozhodujú výlučne vedci. Teda aj o tom, či nosič informácie (archívny dokument) treba bez odstránenia niektorých osobných údajov uschovávať pre poznanie minulosti rozhodujú vedci. Tým sa aj príslušné ustanovenia zákona o slobodnom prístupe k informáciám obmedzujúce prístup k osobným údajom stávajú irelevantnými, ale porušujú aj základnú právnu normu štátu. – Péter Sóber, *Gyűjtőterületi tapasztalatok Bács-Kiskun Megyében, különös tekintettel egy tűzesetre* (59–62). Skúsenosti nadobudnuté pracovníkmi Archívu župnej samosprávy Bács-Kiskun z kontroly registratúrnych stredísk orgánov župnej samosprávy a mesta Kalocsa za r.

2003–2007. – Béni L. Balogh, Ferenc Peragovics, Az esztergomi zászló (63–72). Pri spracúvaní fondu mesta Ostrihomu boli v korešpondencii primátora objavené písomnosti, ktoré vzbudili medzi mestským predstavenstvom pochybnosti o správnosti dovtedy používanej zástavy mesta. – Géza Cseh, *A francia elnök magyarországi gyökerei... Föglein Antal főlevéltárnok szakvéleménye a nagybócsai Sárközy család szolnoki ágának leszármazásáról és címeréről* (73–81). Príspevok na základe dokumentov z r. 1595–1939 uložených v Maďarskom krajinskom archíve vo fonde P. 1931 potvrdzuje maďarský a šľachtický pôvod francúzskeho prezidenta Nicolasa Sarkozyho. Jeho predkovi, Michalovi Sarkozymu udelil v r. 1628 Ferdinand II. armáles. – Réka Jakab, *A veszprémi káptalan újkori hiteleshelyi tevékenysége az első felvallási jegyzőkönyv alapján (1636–1653)* (82–90). Koncom r. 2007 našli vo fonde Veszprémskej kapituly knihu konceptov a textov listín vydaných kapitulou v r. 1635–1653 vo funkcii hodnoverného miesta. – *A tanácsrendszer adatai Csongrád megyében és Szegeden. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXXVI.* Csongrád Megyei Levéltár Szeged, 2007, 221 s. Rec. Tamás Antal (91–93). Recenzovaná publikácia dáva nahliadnúť do organizačnej štruktúry a zmien, ktorými prešla štátna správa na území župy Csongrád v r. 1950–1990. – Ádám Somorjai *Visitatio apostolica institutorum vitae consecratae in Hungaria 1927–1935. Rendtörténeti Füzetek.* Pannonhalma, 2008, 576 s. Rec. Balázs Csiky (94–97). Na podnet Cesara Orseniga, pápežského nuncia v Budapešti, nariadil pápež Pius XI. vykonať apoštolské vizitácie mužských a ženských kláštorov na území Maďarska. Počas dvoch vizitácií (1927–1929 a 1931–1932) vizitátori kontrolovali náboženský a mravný život mníchov a mnišok a úroveň nimi vedených škôl. Vo svojich hláseniach (1929, 1931–1935) uviedli napr. aj roky založenia kláštora, počet mníchov a tiež počet žiakov navštevujúcich kláštorne školy. Osobitná kapitola je venovaná činnosti benediktínskeho kláštora v Komárne v r. 1923–1947. – A későközépkori lengyel történelem nyomtatott forrásainak bibliográfiája (1386–1506). *Bibliografia źródeł drukowanych do dziejów Polski późnośredniowiecznej (1386–1506).* Część 1 Zost Piotr Węcowski. In: Fasciculi Historici Novi Tom III. Warszawa 1999, 214 s. (98–100). Bibliografia tlačou vydaných prameňov k dejinám Poľska v r. 1386–1506 uvádza 1602 bibliografických údajov rozdelených do 10 základných skupín (napr. naračné pramene, genealogické a biografické dokumenty, diplomatáre, kázne a pod.). Zväzok doplná menný index v prameňoch uvedených osôb, redaktorov a vydavateľov publikácií. K dejinám Uhorska našiel recenzent niekoľko listov od kráľa Žigmunda a Vladislava I. – *Katus László egyháztörténeti tanulmányai és cikkei. Ecclesia semper reformanda et renovanda.* Zost. Zoltán Gózszy, Szabolcs Varga, Lázár Vértési. In: *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis IV.* Pécs, 2007, 336 s. Rec. Gergely Mézes. (101–102). Zborník vydaný pri príležitosti osemdesiatin Lászlóa Katusa, profesora Vysokej školy bohosloveckej v Pécsi. – Gábor Nagy, *A Levéltári Szemle 2007. évi számainak tartalommutatója* (103–106). Zoznam príspevkov uverejnených v predchádzajúcom ročníku Levéltári Szemle.

Číslo 4: Tamás Faragó, *A járvány és a források egy történeti demográfus szemével (Adalékok a hagyományos demográfiai rendszer vizsgálatához)* (3–15). V poslednom čase je pozornosť bádateľov zameraná na špecifickú oblasť historickej demografie – na výskum epidémií. „Klasickú“ typológiu pramenného materiálu využívaného demografmi, akými sú matriky a rôzne súpisy obyvateľov, rozširuje autor príspevku o: 1. Pramene verejnej správy (napr. rôzne nariadenia týkajúce sa verejn-

ho poriadku a zdravotníctva a hospodárskeho života) vydávané vyššími i miestnymi úradmi „ad hoc“ ku konkrétnej epidémii. Napriek tomu, že ich zámerom nie je objasnenie príčin vypuknutia epidémie, často sú zdrojom cenných informácií o začiatku/ukončení a počte obetí epidémie, ako i o rozsahu epidémiou postihnutého územia. 2.) Spisový materiál vydaný miestnou administratívou (napr. hlásenia úradného lekára, nariadenia a hlásenia špeciálnych komisií zriadených úradmi na zastavenie epidémie). 3.) Pramene súkromnej povahy (napr. denníky, korešpondencia, pamäti, súkromné a cirkevné kroniky), ktoré dopĺňajú kvantitatívne úradné informácie o osobné zážitky preživších/obetí. 4.) Rôzne nálezy pochádzajúce z hromadných hrobov obetí epidémií, ktorých využitie ako demografického prameňa si vyžaduje ako archeologické postupy, tak aj metódy fyzickej antropológie. Využitím tohto pramenného materiálu autor rekonštruje časový priebeh/sezónnosť a rozsah epidémiou postihnutých regiónov Uhorska v r. 1675–1831. – István Gaucsik, *Szlovák-magyar pozícióharc és nyelvkérdés a két világháború közötti szlovákiai iparos társadalomban* (16–23). Analýza príčin ambivalencie v spoločenstve živnostníkov na území s prevahou maďarského etnika na Slovensku – Košice a okresy Dunajská Streda, Komárno, Lučenec – v r. 1924–1938. Išlo predovšetkým o stret medzi *Krajinským zväzom živnostenských spoločenstiev a grémií*, ktorý na svojom prípravnom valnom zhromaždení v Martine (december 1926) presadzoval princíp povinného členstva všetkých živnostníkov v odborných spoločenstvách a medzi *Okresným živnostenským spoločenstvom v Košiciach*, ktoré túto zásadu prijímania považovalo za porušenie ducha inštitucionálnej samosprávy. K dohode nedošlo najmä z toho dôvodu, že „Martinčania“ považovali „Košičanov“ za združenie maďarských živnostníkov a títo zasa obvinili prvých z porušovania ducha novoprijatého živnostenského zákona pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi. – Attila Márfi, *Vörös Vince irathagyatékának vázlatos ismertetése* (24–33). – Informácia o osobnom fonde Vinceho Vörösa, významného politického publicistu a politika Nezávislej maloroľníckej strany (NMS) v r. 1935–1947. Koncom r. 1944 sa stal zapisovateľom Dočasnej vlády v Debrecíne, na jar 1947 bol odsúdený za vlastizradu, neskôr omilostnený. Od začiatku 50. rokov až do konca 80. rokov pracoval na rôznych úsekoch vo výrobných a poľnohospodárskych družstvách. V r. 1988 sa stal jedným zo znovuzakladateľov NMS a v máji 1990 bol zvolený za podpredsedu Maďarského parlamentu. Až do svojej smrti (2001) pripravoval na vydanie politické memoáre, vyšla mu však len jedna publikácia (1995). – András Molnár, *Zala megye 1845. évi nemesi katasztere* (34–47). Príspevok o pracovných postupoch pri vytváraní databázy šľachticov župy Zala na domovskej stránke Archívu župy Zala www.zml.hu/adatbazisok/nemesi.kataszter/bevezeto.-zph. Databáza šľachticov mužského pohlavia bola vyhotovená podľa súpisov šľachticov župy z r. 1790, 1829 a 1845. Kataster z r. 1845 je najpodrobnejší, zaznamenáva osobné údaje (meno/predikát alebo prímenie, funkcia v župnej alebo cirkevnej hierarchii, miesto narodenia, údaje o synoch, otcovi a starom otcovi šľachtica, číslo v katastri a pod.) o 10 325 šľachticoch zo 6 okresov a 314 usadlostí župy. – Judit Pál, *A közigazgatás és az igazságügy átszervezése Erdélyben a 19. század közepén* (48–62). Prvé vážnejšie pokusy o reorganizáciu verejnej správy a súdnictva v Sedmohradsku v 19. st. začali až v r. 1841–1843. Vtedy mali vypracovať a v r. 1847 predložiť na schválenie Krajinskému snemu plán, ktorého zámerom bolo oddeliť východné časti župy Torda, Kolož a Dobok a vytvoriť z nich samostatné administratívne a zákonodarné územie so sídlom v Reghi-

ne. Ostatné časti uvedených žúp mali byť včlenené do Hornosolnockej a Koložskej župy. K jeho realizácii však nedošlo. Začiatkom 50. rokov sa v rámci reorganizácie oddelila verejná správa od súdnictva. Tak bolo v r. 1851 Sedmohradsko rozdelené na 5 obvodov so sídlami v Sibiu, Alba Iulii, Cluj-Napoe, Deji a Tirgu Mureși a 36 okresov. – Judit G. Toronyi, *A dualizmus-kori „régi jogcím” szerinti választók Nógrád megyében* (63–70). V období dualizmu prijatý zák. čl. XXXIII/1874 umožňoval voliť poslancov do krajinského snemu podľa tzv. starého práva všetkým 20-ročným, i naturalizovaným, občanom Uhorska – okrem žien –, ktorí spĺňali určitý majetkový cenzus. Podmienkou získania tohto práva bol zápis v zozname voličov v r. 1848–1872 oprávnených voliť zástupcov do krajinského snemu. Zákon sa riadil liberálnou zásadou, že nikto, komu už bolo raz udelené právo voliť v župách a slobodných obvodoch poslancov do krajinského snemu, nemôže byť tohto práva zbavený. Vo volebnom obvode Novohradskej župy volilo v r. 1886 podľa starého práva ešte 504, v r. 1914 už len 24 voličov. Najviac voličov bolo z radov prvovýrobcov – veľkostatkári, roľníci a hospodárski úradníci. V r. 1886 tvorili ešte 4 % voličskej základne (378 osôb), v r. 1914 už len 0,4 % (13 osôb). Vo fiľakovskom volebnom okrsku volilo v r. 1886 86, v r. 1914 už len jediný volič tejto kategórie. – Szidónia Weisz, „...nobili Anthonio ...concedimus” *Somkereti Antal címere 1415-ből* (71–77). Diplomatický rozbor erbovej listiny a blazonovanie erbu Antona Somkerekiho, sedmohradského šľachtica. Ako familiár palatína Gorjanského (Garai) sprevádzal Žigmunda Luxemburského na jeho cestách po Nemecku, Čechách a na synodu do Kostnice a zúčastnil sa i na jeho korunovácii v Cáchach. Za tieto a ďalšie zásluhy mu panovník udelil v Kostnici 26. 1. 1415 armáles. – Klára Dóka, *Az új rendszertől szakképzésről* (78–88). Informácia o odbornej výchove archivárov podľa nového učebného plánu vydaného ministerstvom školstva a kultúry v r. 2008. Učebné osnovy odborného kurzu podmieňujú získanie kvalifikácie v odbore pomocný archivár absolvovaním 5 učebných modulov. Prvý, teoretický, je zameraný na získanie vedomostí o právnych predpisoch a ochrane archívneho fondu, druhý na spracovanie registratúrnych záznamov, tretí na manipulačné práce, štvrtý na činnosť správcu registratúry a piaty na všetky ostatné činnosti tvoriace pracovnú náplň pomocného archivára (napr. dejiny archívov od 18. st., prezentácia archívu, výstavy, PR archívu a pod.). Približne 70 % absolventov pracuje ako správca registratúry. – (Zost.), Gabriella Kunszeri Albrechtová, Krisztina Batalka, Irén Bilkei, Gábor Breinich, András J. Horváth, Zsolt Osváth, Margit Süveges, *A Magyar Levéltárosok Egyesületének vándorgyűlése Zalaegerszegen 2008. augusztus 26–28.* (89–97). Správa o putovnom zasadnutí Spoločnosti maďarských archivárov v meste Zalaegerszeg v r. 2008. – Marianna Kaszás, *A Magyarországi levéltárak 2007. évi bibliográfiája* (98–105). Bibliografia publikácií maďarských archívov vydaných v r. 2007. – Eleonóra Kovács, *Beszámoló a Magyarországi Evangélikus Egyház Gyűjteményi Tanácsa II. konferenciájáról* (106). Informácia o 2. konferencii Rady múzeí maďarskej evanjelickej cirkvi v Budapešti v r. 2008. – Ádám Somorjai, *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975.* Historia Pro Futuro. Bencés Kiadó, Pannohlama, 2008, 176 s. Rec. Gergely Mózesy (110–112). Vydaním korešpondencie medzi pápežom Pavlom VI. a ostrihomským arcibiskupom Józsefom Mindszentym z r. 1971–1975 dáva zostavovateľ nahliadnuť do posledných rokov života kardinála a vidieť v širších súvislostiach príčiny jeho konfliktu s Vati-

kánom. Týka sa to predovšetkým problematiky obsadenia/uprázdnenia arcibiskupského stolca v Ostrihome. Publikácia je doplnená komentárom k jednotlivým listom.

Viliam Csáder

ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ АРХИВЫ, Moskva 2009, No. 1–6.

Z ročníka 2009 tohto časopisu upozorňujeme na nasledujúce zaujímavé články:

A. N. Sokovová a T. R. Belaja oboznamujú s históriou vývoja Jednotného systému vedecko-informačného aparátu od prvých pokusov o unifikáciu pravidiel administratívnej agendy za vlády Petra I. cez uznesenie Rady ministrov ZSSR pre vedu a techniku o Jednotnom štátnom systéme úradnej agendy z roku 1973 až po aktuálne súčasné otázky právnej sily elektronických dokumentov (16–21). A. S. Usačev skúma pramene Cárského archívu zo 16. storočia, ktoré využil spovedník Ivana IV. a zostavovateľ genealogickej knihy o cárskom rodokmeni od Vladimíra Sviatoslaviča po Ivana IV. (22–27). A. S. Minakov nastoľuje problematiku heuristiky. Problém neprehľadnosti a nekompletnosti údajov o celkovom množstve hlásení o situácii v guberniách, oblastiach a mestách navrhuje riešiť formou katalógov gubernských hlásení. Odporúča vypracovať tri druhy katalógov: podľa gubernií, miesta uloženia a chronologicky (28–36). D. V. Jančaruk na základe analýzy zborníka dokumentov o dejinách kujbyševského závodu na výrobu syntetického kaučuku (dnes Togliattikaučuk) v rokoch 1949–2005 upozorňuje na výrazné zmeny v štruktúre a obsahu dokumentácie deväťdesiatych rokov a najmä na zníženie ich výpovednej hodnoty, čo znamená vážne problémy pre záujemcov o hospodárske dejiny Ruska. Autor vidí súvislosť s privatizáciou a bojom o kontrolu nad podnikmi 36–44. Téma hladomoru v Rusku v 20. a 30. rokoch 20. storočia sa v tomto čísle venujú viacerí autori. N. V. Usmanov a A. P. Liňkovová informujú o americkej pomoci na južnom Urale, resp. v Povolží v 20. rokoch a zhodne apelujú na využívanie domácich archívnych prameňov pri odkrývaní tejto tragickej stránky ruskej histórie. N. V. Usmanov okrem tendenčnej štúdie z r. 1968 uvádza iba 1 prácu z r. 2003, ktorá však tiež čerpá len z amerických prameňov (48–60). V rubrike *Publikácia dokumentov* sú uverejnené úryvky z denníkov literárneho kritika K. L. Zelinského o hladomore v r. 1933 a na porovnanie aj oficiálne hlásenia z jednotlivých oblastí (87–95). L. A. Kobel'kovová informuje o medzinárodnej konferencii v Moskve v novembri 2008 na tému hladomoru v ZSSR v 30. rokoch 20. storočia. Zaujímavý je názor účastníkov na ukrajinskú interpretáciu hladomoru ako na genocídu ukrajinského národa (113–114). T. V. Koťjukovová kritizuje často nízku úroveň biografickej literatúry, ktorej autori sa opierajú o mýty. Vychádza z materiálov Štátneho archívu Uzbekistanu, ktoré porovnáva s údajmi v knihe publicistu V. L. Strogina o A. F. Kerenskom (60–69). Osobnosti Kerenského sa venuje aj článok O. G. Leontievovej. Predstavuje korešpondenciu ruských emigrantov Kerenskému, uloženú vo výskumnom centre Texaskej univerzity. Odráža občianske i politické postoje niekoľkých vln ruskej emigrácie vo Francúzsku a USA (70–76). V rub-

rike *Kritika a bibliografia* upozorňuje D. Z. Feldman na mimoriadnu udalosť v súčasnej historiografii ruského židovstva, na prácu A. B. Mindlina: Štátni politickí a verejní činitelia Ruského impéria v osudoch židov. 1762–1917. 90 statí venovaných jednotlivým osobnostiam druhej polovice 18. a začiatku 19. storočia poukazuje na celé spektrum vzťahov k židom v Rusku od antisemitizmu až po filosemitizmus (111–113).

V úvode 2. čísla zhrnuli riaditeľ Rosarchiva (pendant nášho Odboru archívov a registratúr) V. P. Kozlov a jeho zástupca A. N. Artizov pracovné výsledky za rok 2008, ktorý považujú za najúspešnejší v oblasti rozvoja materiálno-technickej základne za celé postsovietske obdobie (3–18). V. S. Bobrovová prináša výsledky štúdia o procese budovania siete okresných archívov na Sibíri v období centralizácie archívnictva v 20.–30. rokoch minulého storočia. V období ostrého politického boja a nestability sa pokus o sformovanie siete okresných archívov ako nižších článkov štátneho aparátu nevydaril (19–28). Problematiku súvisiacu so sociálnymi požiadavkami obyvateľstva prinášajú dva články. O. G. Vojnovová a N. G. Lisevičová zdôrazňujú potrebu úzkej spolupráce archívov napr. s regionálnymi úradmi Penzijného fondu Ruskej federácie (29–38). Za jedinečný zdroj poznatkov o reakciách občanov na sociálnu politiku štátu v rokoch 1996–2004 považuje L. A. Žerebcovová archív Ministerstva práce a sociálneho rozvoja Ruskej federácie. Archív vybral na trvalú úschovu 10 % z 250 000 domácich i zahraničných písomných podnetov jednotlivcov, kolektívov, alebo organizácií. Týkajú sa rôznych tém: stanovenie dôchodku, priznanie sociálnych výhod, udelenie čestných titulov, migrácia obyvateľstva, medzinárodné konflikty a pod. Odrážajú osobné záujmy jednotlivých vrstiev, alebo celej spoločnosti (38–43). E. E. Kamajevová z materiálov archívov Saratovskej oblasti, konkrétne z protokolov mestskej rady, zostavuje obraz o evolúcii inštitútu mestských samospráv na prelome 19. a 20. storočia (43–51). Štrajkové hnutie v 20. rokoch zaujalo L. V. Borisovovú. V zrkadle archívnych fondov sa rúca idealizovaný obraz nekonfliktných vzťahov štátnej moci a robotníckej triedy. Hoci právo na štrajk bolo uzákonené v r. 1922, skutočnosť dokazujú dokumenty trestných orgánov, stranického vedenia, odborov a pod. v Ústrednom archíve federálnej bezpečnostnej služby, v Ruskom štátnom archíve sociálno-politickej histórie a v Štátnom archíve Ruskej federácie (51–59). Osobitnou kategóriou archívnych prameňov k hospodárskym dejinám sú filmové dokumenty. Hovoria napríklad aj o úlohe družstevného hnutia v 20. rokoch v ekonomike Ruska – zapojiť do ekonomického a politického života všetky kategórie obyvateľstva vrátane detí (60–66). Rubrika *Publikácie dokumentov* je monotematická a nadväzuje na viaceré články z predchádzajúceho čísla. Témou je hladomor v r. 1932–33 v materiáloch ruských archívov a dva dominujúce názory na jeho príčiny. Prvým je hladomor na Ukrajine ako forma genocídy zo strany stalinského režimu s cieľom zabrániť Ukrajine odtrhnúť sa od ZSSR. Oponenti argumentujú, že hladomor zachvátil všetky obilné oblasti krajiny. Publikované archívne pramene ukazujú na priamy vzťah medzi násilnou kolektivizáciou, nútenými výkupmi obilia pre mestá a forsírovanou industrializáciou krajiny (94–127).

V 3. čísle OA N. E. Klepikov porovnáva situáciu archívnictva v porevolučnom období – začiatok 20. rokov – keď v Ruskej federácii vznikol Jednotný štátny archívny fond a na území Bieloruska sa ešte bojovalo. Ochranu archívnych fondov podľa zachovaných prameňov marili „skartačné kampane“, ktoré na podporu papie-

renského priemyslu odsúhlasila aj vláda (14–20). Zaujímavá je aj stať A. I. Kostanova o archívoch japonskej správy oblasti Karafuto na južnom Sachaline v povojnovom období. Koncom 2. svetovej vojny uskutočnil ZSSR na Ďalekom východe niekoľko bojových operácií, pri ktorých získal materiály ruských emigrantských a japonských archívov. Obsahujú úradnú korešpondenciu, evidenciu úradnej agendy a materiály japonských špiónážnych a trestných orgánov. Pre bádateľov boli sprístupnené v r. 1991 (20–31). V. I. Tichonov nastoľuje problematiku elektronickej dokumentácie a apeluje na pružnejšie prispôsobenie tradičných metód pri jej skartácii (37–47). P. G. Petin skúma cárské listiny z 19. storočia vo fondoch Ruskej štátnej knižnice a Ruskej národnej knižnice (52–56). Na unikátny, ešte neprebádaný materiál vo fínskych archívoch upozorňuje R. R. Sadikov. Sú to výsledky expedícií fínskych etnografov z konca 19. a začiatku 20. storočia (keď Fínsko patrilo ešte k cárskemu Rusku) z území ruských gubernií obývaných ugrofínskymi skupinami obyvateľstva, konkrétne zakamskými Udmurtmi, ktorí si zachovali svoju tradičnú vieru (56–63). Ďalším odporúčením na zahraničné archívy je stať N. S. Andrejevovej o hláseniach francúzskych diplomatov Ministerstvu zahraničných vecí Francúzska o spoločensko-politickej situácii v pribaltských guberniách v rokoch 1905–1917. Depeše významne dopĺňajú poznatky o medzinárodných vzťahoch a politike ruskej vlády, ako aj o zahraničnej politike Francúzska a jeho záujmoch o Rusko a potvrdzujú, že Francúzsko disponovalo podrobnými informáciami o spoločensko-politickej situácii v Pribaltsku (63–70). Rubrika *Publikácie dokumentov* uverejňuje ilustrované spomienky M. P. Ďjačkovovej (dcéry atómového vedca) na históriu vzniku oddychového centra pri Moskve pre významných vedcov (82–93). Ďalej sú tu publikované texty fonodokumentov k zborníku k 75. výročiu Historicko-archívneho inštitútu. Tvoria ich spomienky učiteľov i absolventov (94–103). Zaujme aj recenzia zborníka dokumentov o politických represiách v Uzbekistane v rokoch 1937–1938 (104–107) a recenzia Spomienok bývalého náčelníka petrohradskej ochrany generálmajora K. I. Globačeva na ruskú revolúciu 1917, v ktorých odкрýva činnosť a štruktúru celého bezpečnostného rezortu (111–113).

Okrem úvahy riaditeľa Rosarchivu V. P. Kozlova o prognózach smerovania archívnictva v podmienkach finančno-ekonomickej krízy v úvode (3–13) je 4. číslo OA zamerané na pramene k cirkevným dejinám v ruských archívoch. N. V. Krapošinová z petersburgskej pobočky archívu Ruskej akadémie vied predstavuje historika ruskej pravoslávnej cirkvi, člena cárskej akadémie vied M. K. Nikol'ského, archeografa a bádateľa staroruskej literatúry. Z jeho činnosti, ako aj z pôsobenia jeho otca za zachoval bohatý materiál (14–20). O. V. Kuročkinová z Ruskej štátnej knižnice píše o osobnom fonde predstaveného Trojicko-Sergejevského kláštora Inoketija, ktorý prispel k zachovaniu kultúrneho dedičstva Ruska najmä svojou pedagogickou a vydavateľskou činnosťou (21–28). M. A. Lebedinová sa zaoberá najstaršími dokumentmi – z r. 1620 – v Ruskom štátnom archíve starých tlačí, a to najmä ako produktmi prvej moskovskej tlačiarne. Sleduje činnosť moskovských tlačiarov a efektívny systém distribúcie kníh na vidiek (28–37). Podľa univerzálnu charakteristiku súboru dokumentov archívneho fondu školského (študijného) výboru pri Najsvätejšej synode je cieľom state N. J. Suchovovej (38–47). A. B. Čegodajev mapuje písomnú pozostalosť známeho sinológa, titulárneho radcu Ministerstva zahraničných vecí a misionára v Číne P. I. Kamenského vo viacerých regionálnych archívoch (48–54). I. J. Smirnovová na základe archívnej pozo-

stalosti básnika Puškinovho kruhu, cirkevného publicistu a cestovateľa A. N. Muravjeva odкрýva mechanizmus nadväzovania cirkevno-diplomatických vzťahov Najsvätejšej synody s Ministerstvom zahraničných vecí a východnými cirkvami v 19. storočí (54–64). A. S. Madžarov a E. J. Mamčenkova analyzujú cirkevné hlásenia z farností Irkutska ako pramene k štúdiu sociálneho zloženia a počtu obyvateľstva (64–72). Unikátny dokument v Štátnom archíve povolžských Nemcov v meste Engels o pátrovi Beratzovi ilustruje osudy nemeckých kolonistov počas revolúcie v r. 1917 a po nej (72–75). M. B. Serďjuková dopĺňa už známe poznatky o náboženskom živote v rokoch 1943–1953 na Ďalekom východe z materiálov splnomocnencov pri Rade ministrov ZSSR (76–83). K prekvapujúcim záverom dospel mních *Platon* pri štúdiu archívneho materiálu bratstva pustovníckeho kláštora Optina, zlikvidovaného v r. 1923. Sledoval i ďalšie osudy jeho členov a okrem príkladov kresťanského hrdinstva sa stretol i s konaním odporujúcim kresťanským zásadám. Vyvodil z toho záver, že všeobecná úcta ľudí k reprezentantom cirkvi nie je automaticky dôkazom ich bezúhonnosti a spravodlivosti. Autor konštatuje v niektorých prípadoch životopisov svätých aj protirečenia s archívnymi dokumentmi (83–91). Člen komisie pre kanonizáciu svätých Ruskej pravoslávnej cirkvi Igumen Damaskin konštatuje ťažkosti pri štúdiu života mučeníkov. Vzájomné vzťahy cirkvi a štátu sa interpretovali protichodne v oficiálnych dokumentoch a v prísne tajných, určených pre služobné potreby. Preto pri hľadaní objektívnej pravdy považuje za nevyhnutné komplexné štúdium všetkých dostupných materiálov (92–100). Pozoruhodným publikovaným dokumentom je list metropolitu Antona z r. 1902 manželke spisovateľa L. N. Tolstého s naliehavou prosbou, aby ho presvedčila o potrebe zmierenia sa s cirkvou (108–113). Zaujme aj publikovaná korešpondencia medzi cirkevnými hodnosťarmi a orgánmi NKVD z archívov Čuvašskej republiky o reakciách obyvateľstva na vnútorné rozpory v cirkvi v 20. rokoch minulého storočia (113–126).

V 5. čísle N. S. Antonovová vykresľuje históriu vzniku osobných fondov troch popredných ruských revolucionárov: prvého sovietskeho ľudového komisára pre kultúru akademika A. V. Lunačarského, lekára, spisovateľa, filozofa a najmä pred revolúciou silného stúpenca V. I. Lenina A. A. Bogdanova a lídra a teoretika menševikov J. O. Martova. Písomná pozostalosť troch emigrantov, žijúcich vo Švajčiarsku sa postupne a zložito dostala do Ruského štátneho archívu sociálnych a politických dejín (12–19). Ústava Ruskej federácie obsahuje základné ustanovenia o práve na informácie, ale v archívnej praxi sa vyskytuje množstvo otázok (napr. v terminológii, kategorizácii atď.), ktoré nie sú ošetrené zákonom. I. A. Degtiarevová ponúka ako dočasné riešenie metodické odporúčania, ktoré vypracovali archivári Celoruského vedeckovýskumného dokumentačného a archívneho ústavu (21–24). D. I. Ibragimov predstavuje práce archívov Tatarstanu, vydané v post-sovietskom období (24–29). A. I. Požarov rozoberá súčasnú pramennú základňu k dejinám sovietskych tajných služieb v rokoch 1950–1960. Okrem seriózných prameňov konštatuje aj prípady povrchného štúdia a nezrozumiteľnej interpretácie faktov, ktoré skresľujú skutočnosť. Ako príklady uvádza autora, ktorý napísal, že L. P. Berija v deň svojich 50. narodenín v r. 1949 udelil Rad Lenina M. I. Kalininovi, ktorý bol v skutočnosti už 3 roky mŕtvy, alebo podľa iného autora prvý šéf KGB I. A. Serov sa opitý zastrelil v r. 1962, kým v skutočnosti zomrel v roku 1990 vo veku 85 rokov (29–36). E. I. Makarovová a V. P. Petrov sa zaoberajú výpo-

vednou hodnotou Stenografického záznamu Prvej polárnej konferencie v r. 1932 v Chibinogorsku, ktorá znamenala začiatok systematického geologického výskumu a využívania nerastov, biologických a energetických zdrojov na severe Ruska (36–41). L. A. Žerebcovová analyzuje druhy občianskych sťažností v archívoch federálnych orgánov výkonnej moci a nastoľuje problematiku ich zabezpečenia (41–45). A. N. Jermolajev a A. J. Petrov sumarizujú dokumenty o Rusko-americkej spoločnosti, roztrúsené v rôznych ruských archívoch. Spoločnosť vznikla v r. 1799 na podporu kultivovania území Aljašky, Aleutských a Kurilských ostrovov (46–52). Antinemecká kampaň v rokoch 1. svetovej vojny, pokus riešiť agrárnu otázku na účet nemeckých kolonistov pomocou likvidačných zákonov a rola Agrárnej banky v r. 1915–1916 sú otázky, na ktoré hľadá odpoveď v materiáloch Štátneho archívu Rostovskej oblasti O. V. Jerochinová (52–58). E. V. Vojejkov skúma štatistiky o zásobovaní drevom na strednom Povolží počas Občianskej vojny. V prvých rokoch sovietskej vlády pri absencii prepravy uhlia a nafty bolo drevo rozhodujúcim druhom paliva (59–67). V. D. Lebedev sa venuje 56 osobným fondom v Knižnici Lomonosovovej univerzity (67–74). Informáciu o archívnictve v Kórei prináša M. S. Isakovová (82–86). J. E. Smirnovová oživuje spomienky na činnosť Jaroslavskej gubernskej archívnej komisie (1889), ktorá vznikla z iniciatívy miestnej inteligencie a publikuje jej výzvu k obyvateľstvu na zaznamenávanie histórie kraja (98–105).

Prvé dva články posledného, šiesteho čísla Otečestvennych archivov z r. 2009 sú venované situácii archívnictva vo dvoch stredoázijských republikách – Turkménsku a Uzbekistane na prelome 19. a 20. storočia (3–14). O. V. Zubovová sa zaoberá represiami v 20. a 30. rokoch 20. storočia. Neunikli im ani pracovníci archívov v strednom Povolží, vyhľadávajúci kompromitujúce materiály na záškodníkov v národnom hospodárstve, vede a kultúre (14–18). S. A. Jegorov upozorňuje na potenciálne ohrozenie archívnych materiálov, ktoré od deväťdesiatych rokov predstavujú vojnové konflikty, politické a ekonomické krízy a oslabená kontrola štátu (19–28). Integrácia stranických archívov do siete štátnych archívov rozšírila zdroje na vytváranie osobných fondov v Dokumentačnom centre najnovších dejín Orenburgskej oblasti (39–42). Elektronické spracovanie je téma nasledujúcich troch článkov. E. V. Frolovová predstavuje prvé regionálne elektronické informačné centrum dokumentácie štátnych archívov v Tjumenskej oblasti (43–46). V. V. Antonenko hovorí o problémoch pri dopĺňaní fotodokumentácie elektronickou formou v archívoch Altajského kraja. Najväčšou prekážkou je nedostatok technického vybavenia a kvalifikácie pracovníkov (46–48). Učiteľia technickej univerzity v Astracháni porovnávajú plusy a mínusy elektronického archívu na príklade Južnej telekomunikačnej spoločnosti (48–51). Ponuka archívnych služieb súkromnými spoločnosťami je nový jav súvisiaci so zníženou úlohou štátu v ekonomike a udeľovaním licencií na rôzne druhy činnosti. Autor článku sa pýta, či sú súkromné firmy odborne pripravené na túto službu a vyzýva k ich regulácii (52–55). E. M. Burovová podáva správu o súčasnom stave vo vzdelávaní archivárov na vysokých školách a o prechode na dvojúrovňový systém štúdia bakalárov a magistrov v školskom roku 2010–2011 (55–61). Ochrana detí v období súčasnej ekonomickej krízy podnietila R. N. Rjabcevovú využiť skúsenosti Moskovskej gubernskej komisie pre pomoc deťom z obdobia po 1. svetovej vojne, občianskej vojne, októbrovej revolúcii a hladomore. V Štátnom ústrednom archíve Moskovskej oblasti našla množstvo ne-

publikovaného materiálu o pôvode a štruktúre finančných zdrojov na organizovanie pomoci deťom (62–66). G. D. Ždanovová hodnotí archívne pramene Altajského kraja o perzekučných akciách NKVD v r. 1937–1938 zameraných proti jednotlivým národnostiam. Postupne sa jednotlivé kampane zliali do systematického boja za vyvlastnenie „antisovietskeho elementu“ pozostávajúceho z „kulakov“, „trockistov“, „diverzantov“ a pod. (67–74). E. I. Belovová a E. E. Sedovová predstavujú fond Kráľovského vojenského múzea v Bruseli. Ide o súbor dokumentov o činnosti kozáckej stanice v Belgicku v rokoch 1926–1944. Jej hlavnou úlohou bolo poskytovať morálnu, právnu, materiálnu a lekársku pomoc. Fond obsahuje protokoly zo zasadnutí vedenia stanice, účtovné doklady, korešpondenciu s náborovými kancelármi na vysťahovanie kozáckych skupín do Latinskej a Strednej Ameriky, osobné spisy, emigrantskú tlač, zberné hárky pri zbierke na staničnú bojovú zástavu. Belgicko v 20. rokoch prijalo desaťtisíc emigrantov z Ruska. Krajina plánovala veľkolepú expozíciu o svojej úlohe v 1. svetovej vojne. Pri absencii diplomatických vzťahov s Ruskom poskytli pomoc emigranti (75–81). V rubrike *Publikované dokumenty* nájdeme testament kniežaťa Nikolaja Konstantinoviča Romanova, v ktorom odkázal celý majetok Taškentskej univerzite (82–94). Ďalšími publikovanými dokumentmi sú materiály Štátneho archívu Ruskej federácie o represiiach proti reformnému hnutiu v ruskej pravoslávnej cirkvi (1917–1944) v polovici tridsiatych rokov (94–101).

Lýdia Kamencová

SPRÁVY

PORADY VEDÚCICH PREDSTAVITEĽOV RIADIACICH ORGÁNOV ARCHÍVNICTVA ČLENSKÝCH A PRISTUPUJÚCICH KRAJÍN EURÓPSKEJ ÚNIE V ROKU 2009

Otázky spoločného záujmu a rozvoja archívnictva členských a pristupujúcich krajín Európskej únie prerokúvajú vedúci predstavitelia riadiacich orgánov každoročne dvakrát na dvoch fórach. Zasadnutia Združenia archívov Európy (EAG – European Archives Group) zvoláva Európska komisia spravidla do Bruselu. Zasadnutia European Board of National Archivists (EBNA) zvoláva predsedajúca krajina EÚ.

Prvé zasadnutie Združenia archívov Európy sa uskutočnilo v Bruseli (29.–30. 1. 2009).

Rokovanie otvoril v mene predsedajúcej krajiny Václav Babička (Česká republika), ktorý spolu so zástupcom Európskej komisie Petrom Handleyom viedli toto zasadnutie. Na jeho začiatku opustili rokovanie zástupcovia Talianska a Španielska, pretože nebola splnená ich striktná požiadavka tlmočenia aj do týchto dvoch jazykov; okrem angličtiny a francúzštiny sa tlmočilo do nemčiny. Na úvod P. Handley uviedol nových zástupcov združenia z Grécka, Írska a Slovenska a požiadal ich o krátke predstavenie sa.

Po schválení záznamu z 5. rokovania združenia (Brusel, jún 2008) program pokračoval predložením informácií gestorov prípravy projektov podľa piatich priorít ustanovených v odporúčaní Rady zo 14. novembra 2005. Obsah ich správ bol súhrnom textu pripraveného do návrhu správy pre Radu o stave plnenia opatrení z odporúčania Rady (Draft Progress Report to the Council).

Angelika Menne-Haritz (Nemecko) informovala o zasadnutí skupiny k projektu predchádzania a ochrane archívov pred prírodnými katastrofami, ktoré sa uskutočnilo v Prahe 11. – 13. 11. 2008. Predstavila prvý návrh webovej stránky a typy informácií, relevantné linky atď., ktoré bude stránka obsahovať. Na projekte participujú Česká republika a Poľsko. V blízkej budúcnosti by sa mal v Katoviciach konať kurz v rámci pilotného projektu za účasti vybraných pracovníkov archívov týchto troch krajín. Vo februári 2009 by mala byť ukončená anglická verzia obsahovej časti kurzu, ako aj internetová verzia slovníka termínov z uvedenej oblasti.

Informáciu k opatreniu týkajúceho sa posilnenia európskej interdisciplinárnej spolupráce v oblasti elektronických dokumentov a elektronických archívnych dokumentov predložil zástupca Estónska Toivo Jullinen; jadrom informácie boli výsledky činnosti DLM Fóra (Ljubljana, apríl 2008 – MoReq2, konferencia v Toulouse, – december 2008). Ďalšie zasadnutie DLM Fóra sa uskutoční v apríli v Prahe pred zasadnutím EBNA. Zástupca Fínska Jussi Nuorteva vyslovil názor, že MoReq2 je pomerne málo známy v niektorých krajinách, kde v uvedenej oblasti prevládajú národné normy, a informoval o možnej a potrebnej kooperácii uvedených štandardov. Podľa jeho názoru jedným z hlavných problémov, ktoré bude potrebné riešiť, je hľadanie interoperability medzi MoReq2 a OAIS. Závery z konferencie v

Toulouse budú – podľa vyjadrenia zástupkyne Francúzska – publikované začiatkom februára 2009.

Christine Martinez (Francúzsko) ďalej informovala o postupe príprav databázy archívnej legislatívy EURONOMOS. Prvá verzia projektu bola predstavená EK v júni 2008; ďalšia verejná prezentácia sa uskutočnila počas medzinárodného archívneho kongresu v júli v Kuala Lumpur a definitívnu verziu predstavili riešitelia počas francúzskeho predsedníctva v novembri 2008 (zasadnutie EBNA). Podpísanie záverečného realizačného kontraktu s vybranou firmou sa zatiaľ oneskorilo z technických dôvodov.

Stanovisko k materiálu o využívaní archívnych dokumentov a vzťahom medzi prístupom k archívnym dokumentom priamo na mieste (prezenčným štúdiom v bádateľniach archívov on-site) a on-line prístupom (Internet) predniesol zástupca Švédska Tomas Lidman. Poukázal na príklad Švédska, kde viac ako 10 000 žiadateľov navštívi webové stránky archívu, čo znamená za posledných päť rokov ročný nárast okolo 35–45 %. Zároveň počet návštevníkov v archívoch poklesol asi o 25 %, zostáva však stabilný. Treba však poznamenať, že švédske digitalizačné stredisko v Národnom archíve vyhotoví ročne niekoľko miliónov obrázkov archívnych dokumentov v digitálnej forme a v súčasnosti je ich vo Švédsku dostupných okolo 70 miliónov. Zástupca Slovenska v diskusii k tomuto problému poukázal na dva základné typy návštevníkov archívov a využívania archívnych dokumentov. Sú to klasickí bádatelia študujúci archívne dokumenty v bádateľniach archívov a pre bývalé socialistické krajiny špecifickí návštevníci vybavujúci si „správnu agendu“ – reštitúcie a iné svoje nároky. Nárast týchto návštevníkov po novembri 1989 je enormný a stále pretrvávajúci. Tematika sa ukázala zaujímavou aj z pohľadu celoeurópskeho, a zástupca Švédska – ako garant úlohy – požiadal zástupcu Slovenska o participáciu na jej riešení. Informáciu o európskom projekte *Európska digitálna knižnica* predniesol zástupca Generálneho riaditeľstva EK pre informačnú spoločnosť. V novembri 2007 vznikla osobitná nadácia, archívy zastupuje regionálne združenie Medzinárodnej rady archívov pre Európu – EURBICA (Francúzsko – viceprezident). Portál pod názvom EUROPEANA (www.europena.eu) je spoločným multilingválnym bodom prístupu k európskemu digitálnemu kultúrnemu dedičstvu s priamym prístupom k digitálnym objektom, a bol uvedený do prevádzky v novembri 2008. Vzhľadom na enormný záujem používateľov sa systém zrútil hneď v prvých hodinách používania, a ešte aj v súčasnosti sa riešia HW a SW problémy, aby sa umožnila bezporuchová prevádzka takéhoto megasystému.

Angelika Menne-Haritz (Nemecko) informovala o súčasnom stave prípravy projektu internetového portálu APENet pre archívy v Európe namiesto zástupcu Španielska, ktorý zo zasadania odišiel kvôli jazykovým problémom. V súčasnosti tento archívny európsky portál umožňuje prístup do národných archívov Španielska, Fínska, Francúzska, Nemecka, Malty, Holandska, Poľska, Portugalska, Švédska, Lotyšska, Grécka a Slovinska. Poukázala aj na hlavné rozdiely medzi systémami APENet a EUROPEANA, ale aj na nutnosť ich interoperability. Projekt APENet ako projekt EBNA začal 15. januára 2009. Činnosť pracovnej skupiny pre projekt sa momentálne sústreďuje na riešenie okruhov problémov definovaných v tzv. „1. pracovnom balíku“ návrhu projektu (definícia logického modelu projektu, cieľ: definovanie, kategorizovanie a opis všetkých logických prvkov, ktoré musí portál zohľadniť); dôraz

sa kladie na štandardy, predloženie prvej verzie projektu sa predpokladá o dva roky a bude ukončený 15. januára 2012.

O problematike využívania Európskej smernice o opakovanom využití informácií verejného sektora informoval gestor úlohy George McKenzie (Škótsko). Združenie navrhuje dôkladnejšie preskúmať možnosti využívania a rozsiahlejšieho šírenia obsahu archívov, ktoré umožňuje uvedená smernica Európskeho parlamentu a Rady 2003/98/ES zo 17. novembra 2003. Prístup k informáciám v štátnych/verejných archívoch USA a mnohých európskych krajinách je bezplatný; diskusia sa vedie skôr o poplatkoch za isté poskytované služby (napr. spoplatnenie prístupu k internetovým informáciám o matrikách a z matrik, reprodukčné služby, využívanie vlastnej fotografickej či digitálnej techniky v bádateľniach archívu a pod.). Táto problematika zostáva otvorená, v každom prípade sa hľadajú modely, ktoré by prispeli k väčšiemu využívaniu obsahu archívov a jeho širšieho celosvetového sprístupnenia.

Vybudovanie európskej siete expertov je otázka vízie, z ktorých oblastí by mali byť príslušní experti zastúpení, mala by sa špecifikovať forma ich aktivít, ale aj možnosti ich využívania v širšom európskom meradle a pod.

Plán zriadenia tzv. centra excelentnosti pre vzdelávanie archivárov na európskej úrovni sa modifikoval skôr na vytvorenie informačnej a diskusnej siete a využitie doterajších expertíznych možností pre mladých archivárov, s ktorými sa počíta na „zodpovednejšie“ posty v rámci archívnej hierarchie. Prípravu modelu bude i naďalej koordinovať Francúzsko.

Európska komisia ďalej odporúča, aby národné archívy členských štátov EÚ organizovali informačné návštevy v trvaní 3–5 dní pre archivárov iných členských krajín a inštitúcií EÚ s cieľom výmeny a získavania najlepších pracovných skúseností. Hostiteľská krajina by mala ponúknuť 3–5-dňový informačný program, s ktorým by mala oboznámiť ostatné krajiny EÚ a mala by stanoviť maximálny počet účastníkov, ktorých môže prijať. Kandidáti na návštevu príslušného archívu by sa mali uchádzať o účasť cez Národný archív, resp. riadiaci archívny orgán svojej krajiny, ktorý v prípade potreby urobí selekciu účastníkov. Náklady na cestovanie a ubytovanie hradí vysielajúca inštitúcia účastníka.

Nasledujúce zasadnutie EAG sa s najväčšou pravdepodobnosťou uskutoční v Madride v máji 2010 spolu so zasadnutím EBNA.

Na záver rokovania pozval účastníkov prezident zasadnutia V. Babička na rokovanie EBNA do Prahy (23. – 24. 4. 2009).

Nevyhnutnosť šetriť nielen peniaze, ale aj čas, rešpektuje aj Európska komisia, a tak sa druhé zasadnutie združenia uskutočnilo po dohode s usporiadateľom zasadnutia EBNA namiesto v Bruseli, po skončení zasadnutia EBNA v októbri vo švédskom Lunde.

Po otvorení zasadnutia, schválení programu rokovania a záznamu z rokovania 6. zasadnutia EAG (január 2009) nasledovala informácia o stave úlohy *Ochrana a prevencia proti nepredvídaným udalostiam/katastrofám*. O ďalších aktivitách v tejto oblasti a o spolupráci medzi Nemeckom, Českou republikou a Poľskom (riešiteľské krajiny) informoval H. Weber z Nemecka. Problematikou európskej interdisciplinárnej spolupráce v oblasti elektronických dokumentov a archívov – DLM fórum a MoReq2, sa zaoberal T. Jullinen z Estónska. Vytvorenie a udržiavanie internetového portálu európskych archívov – APEnet – prezentovali L. Ensenat (Španielsko) a A. Menne-Haritz (Nemecko). Súčasne predstavili aj spoločné

ciele, ale aj rozdielne prístupy a metodiku pre systémy Europeana a APEnet. K problematike on-line dostupnosti európskej archívnej legislatívnej databázy EURONOMOS referovala Ch. Martinez (Francúzsko); na internetovej stránke prezentovala možnosti jej využitia.

J. Hanus (Slovensko) predniesol informáciu k problematike využívania európskych archívov on-site a on-line v súvislosti s ich digitalizáciou, ale aj využívaním na správne účely. Zároveň sa rozhodlo, že bude pripravený dotazník pre všetky členské krajiny EÚ, do ktorého sa okrem vyššie uvedenej problematiky zahrnie aj problematika využívania Európskej smernice o opakovanom použití informácií verejného sektora. Na základe príspevkov ďalších účastníkov združenie prijalo záver vytvoriť k tejto problematike osobitnú pracovnú skupinu; bol do nej menovaný aj zástupca SR.

Gestor úlohy T. Lidman (Švédsko) navrhol, aby sa ešte do konca roka 2009 uskutočnilo aj jej prvé zasadnutie. Zasadnutie sa uskutočnilo v Bruseli 4. decembra 2009; zúčastnili sa na ňom zástupcovia Švédska, Nórska, Belgicka, Estónska, Škótska, Slovenska a EK.

Stanovisko k materiálu o využívaní archívnych dokumentov on-site a on-line v súvislosti so zvýšenou digitalizáciou a možnosťami on-line prístupu k informáciám predniesol T. Lidman. O problematike využívania Európskej smernice o opakovanom použití informácií verejného sektora informoval gestor úlohy G. McKenzie (Škótsko). Zástupca Belgicka K. Velle prezentoval stanoviská k obidvom problémom. Po zaujímavej diskusii všetkých zúčastnených dospela pracovná skupina k názoru, že vypracuje dotazník s maximálnym počtom 30 otázok, ktorý budú účastníci pracovnej skupiny priebežne konzultovať a doladovať formou e-mailov tak, aby bol dotazník pripravený pre všetky krajiny EÚ pred budúročným zasadnutím EBNA a EAG v Madride v máji 2010.

*

Porady predstaviteľov riadiacich orgánov archívnictva členských krajín Európskej únie EBNA sa uskutočňujú v polročných intervaloch; organizátorom je predsedníčka krajina únie; zúčastňujú sa na nich zástupcovia členských a pristupujúcich krajín. Zástupca slovenského archívnictva sa ich zúčastňuje od roku 2003. Predmetom rokovaní sú spravidla otázky dohody o spoločnom postupe krajín vo vybraných oblastiach archívnictva. Okrem vedúcich predstaviteľov archívnictva členských krajín a pristupujúcich krajín sa na porade zúčastňuje aj zástupca Medzinárodnej rady archívov – od zasadnutia v Paríži (november 2008) – je predseda regionálneho združenia pre Európu EURBICA riadnym členom EBNA (v súčasnosti Angelika Menne-Haritz, Nemecko) a zástupca Európskej komisie – Združenia archívov Európy (EAG – Josephus Schram).

19. zasadnutie EBNA sa uskutočnilo v Národnom archíve Českej republiky v Prahe (22. – 25. 4. 2009).

Zasadnutiu predsedal a rokovania viedol riaditeľ odboru archívnej a spisovej služby Ministerstva vnútra Českej republiky PhDr. Václav Babička. Svojho zástupcu nevyslali Cyprus, Grécko, Litva, Malta, Portugalsko, Turecko a Veľká Británia.

Program rokovania bol rozdelený do štyroch blokov. Účastníkov rokovania v mene predsedníckej krajiny privítala námestníčka ministra vnútra ČR Lenka Ptáčeková.

vá Melicharová a riaditeľka Národného archívu Českej republiky Eva Drašarová.

Odborný program rokovania bol prezentáciou českého archívnictva. V prvom referáte riaditeľ archívnej správy V. Babička sumoval minulosť a súčasnosť českého archívnictva (prvé archívne dokumenty a prvé archívne inštitúcie, archívnictvo za Habsburgovcov, archívy ako vedecké inštitúcie, české archívy v rokoch 1918–1938, 1945–1960, 1960–1992, archívne rozluky po svetových vojnách, zmeny v rokoch 2002–2004, prehľad legislatívnych úprav (1954, 1974, 2004), fondová príslušnosť a štátne archívy, publikačná činnosť a vzdelávanie.

O skutočne pozoruhodných úspechoch českého archívnictva na úseku zabezpečovania priestorových potrieb a materiálo-technického zabezpečenia informoval Bořivoj Indra (Nové archívne budovy v ČR, poznatky používateľov – sumarizácia dotazníkovej akcie + publikácia Archivní budovy a perspektivy ich výstavby, SOA Praha, Praha 2008).

V rokoch 1993–2007 sa v ČR vybuďovalo 59 archívnych budov, z toho 22 úplne nových účelových objektov a 36 iných priestorov, rekonštruovaných na archívne účely (pamiatkovo chránené objekty, zatvorené továrne, obytné domy, kasárne, nemocnice, obchodné priestory, školy); v súvislosti s tým sa vybuďovalo 37 nových depotov a 26 sa zrekonštruovalo. K najvýznamnejším patria archívny komplex Praha – Chodovec (Národný archív ČR, SOA Praha, Archív mesta Prahy, 2001), Moravský zemský archív v Brne (2007) a SOA Olomouc. Pri výstavbe archívnych budov ČR rešpektuje usmernenie (technická norma) vydané MV ČR v roku 1994 (Typologie budov – Státní okresní archivy), ako aj českú verziu medzinárodnej normy ČSN ISO 11799 Informace a dokumentace – Požadavky na ukládání archivních a knihovních dokumentů. K základným princípom výstavby patrí vytvorenie optimálnych podmienok pre dlhodobé uloženie archívnych dokumentov, zlepšenie základných služieb archívov verejnosti, posilnenie postavenia archívu v societe už samotnou budovou, zlepšenie pracovných podmienok archivárov, potvrdenie správnosti všeobecne v Európe prijatých princípov výstavby budov archívov. V referáte odznali konštatovania týkajúce sa umiestnenia, problematiky klimatizácie ako takej a prostredia v depotoch, protipožiarna ochrana a využitia pamiatkovo chránených objektov. Referujúci sa zmienil aj o negatívnych skúsenostiach a vzniknutých problémoch, ktoré bude treba riešiť. Ide najmä o podcenenie potrebného rozsahu ukladacej kapacity a veľkosti priestorov pre bádateľskú verejnosť. Ďalej ide o chyby spôsobené investormi počas výstavby z dôvodu skrátenia výdavkov na úkor bádateľskej verejnosti i samotných archivárov (priestory pre sprístupňovanie archívnych fondov); omylom a chybám sa nevyhli ani autori projektov (výber miesta – inundačné územie, čiastočné technické omyly, výber technických zariadení, kapacity kanalizácií, nedostatok výťahov, nesprávny výber klimatizačných zariadení ap.); ďalšie nedostatky sú dôsledkom nekvalitných stavebných prác.

Autori ďalšieho referátu (Emília Benešová a Pavol Baudisch) komplexne rozobrali problematiku starostlivosti o svetlocitlivé dokumenty (fotografie). Ich úda je taktiež vychádzali z medzinárodnej dotazníkovej akcie; konkrétne údaje sa opierali o charakteristiku situácie v starostlivosti o fotobierku Národného archívu ČR v novej budove. Vo všeobecnosti archívy v Európe, v porovnaní s múzeami, nevenujú dostatočnú pozornosť tomuto typu archívnych dokumentov. Treba však tiež povedať, že situácia sa zlepšuje. Platná česká archívna legislatíva (zákon č. 499/2004

Sb.) oprávňuje archívy získavať fotodokumenty preberaním, kúpou, darom; upravuje aj kritériá výberu a spôsoby ich prezentácie verejnosti.

V novej budove Národného archívu ČR je sedem osobitných depotov, každý s plochou 180 m², teplota regulovaná na 18 °C, relatívna vlhkosť 45 %; farebné fotografie a „nitrátové“ filmy sa ukladajú v osobitných boxoch (celková plocha 40 m², teplota 5 °C, relatívna vlhkosť 35 %).

Referujúci ďalej podrobne informovali o výsledkoch projektu *Postup ochrany fotodokumentov na sklenených doskách*, ktorý riešil problematiku ich manipulácie, dlhodobého uloženia, ochrany a využívania; komplexná starostlivosť si vyžaduje úzku spoluprácu archivárov a konzervátorov, treba vyriešiť aj terminologické otázky. Z diskusie vyplynulo niekoľko všeobecných konštatovaní. Všetky národné archívy spravujú veľké zbierky fotodokumentov, starostlivosť o ne je náročná aj na financovanie. Časté sú problémy s ich identifikáciou a sprístupnením, problematika uplatňovania noriem ochrany v praxi je náročná a zničenie originálov po digitalizácii je vyhlásené.

V diskusii k danej problematike informoval Martin Berendse (Holandsko) o nových aktivitách v oblasti ochrany fotografických dokumentov v súvislosti s prevzatím zbierky 12 miliónov fotografií do Národného archívu Holandska. Martine de Boisseffre z Francúzska upozornila na webovú stránku obsahujúcu veľké množstvo informácií aj z oblasti ochrany svetlocitlivých fotografických materiálov v súvislosti s výročím bratov Lumierovcov, priekopníkov v oblasti klasickej fotografie. Jozef Hanus – na základe svojich výskumov v Centre de recherche sur la conservation des collections (CRCC) v Paríži – poukázal na vplyv sterilizácie etylén-oxidom, ktorý sa používa v Národnom archíve ČR v Prahe, na čiernobiele fotografické dokumenty a najmä problémy jeho desorpcie z fotografií vyhotovených na fotografickom papieri pokrytom vrstvou polyetylénu.

Ochrana archívnych dokumentov bola obsahom referátu Michala Ďuroviča (Národný archív ČR) *Monitorovanie plynných polutantov v depotoch štátnych archívov Českej republiky*. Mnohé odborné práce dokazujú ich jednoznačný negatívny vplyv, najmä oxidov síry, dusíka a ozónu, na archívne dokumenty. Ich maximálne limity pre uloženie archívnych dokumentov špecifikuje medzinárodná norma ISO 11799. Autor dokumentoval stúpajúcu tendenciu nárastu obsahu uvedených polutantov v ovzduší v rôznych častiach Prahy i Českej republiky za ostatné roky. Na základe tejto situácie vznikol projekt monitorovania situácie v archívnych depotoch štátnych archívov Českej republiky z hľadiska ich znečistenia plynnými polutantmi. Na sledovanie sa využívajú korózne kupóny Purafil, ktoré sa umiestňujú na 30 dní na vybrané miesta v exteriéroch aj interiéroch v sledovaných archívoch. Po uvedenom období sa kupóny analyzujú, a na základe hrúbky korozívnej vrstvy sa určuje znečistenie prostredia v piatich stupňoch – od veľmi čistého (C1, S1) až po znečistené (C5, S5). Hoci projekt ešte nie je ukončený, predbežné výsledky poukazujú na zvýšené znečistenie prostredia archívnych depotov plynnými polutantmi. Túto situáciu je možné riešiť zabudovaním vhodných chemických filtrov do klimatizácie/vzduchotechniky príslušných zariadení zabezpečujúcich optimálne prostredie v archívoch.

V diskusii k tejto veľmi špecifickej technickej téme poukázal Jozef Hanus na výsledky výskumu starnutia papierových archívnych dokumentov v rôznych typoch archívnych škatúl a v rôznych typoch znečisteného prostredia, ktoré ovplyvňujú ich životnosť.

Ako prvý referát tretieho bloku odznela podrobná informácia Aleša Golu (MV ČR) o postupe ČR pri budovaní legislatívneho portálu (legislatívny proces, publikovanie predpisov). Gestorom realizácie a implementácie projektu elektronickej zbierky zákonov a elektronickej tvorby legislatívy je MV ČR a Úrad vlády ČR; projekt sa má uviesť do prevádzky 1. 1. 2013. Cieľom projektu elektronickej zbierky zákonov je publikovanie všeobecne záväzných právnych predpisov ČR (od roku 1945) a dokumentov medzinárodného práva, ktorými je ČR viazaná, ako aj udržiavanie databázy ich úplných znení (consolidated versions) vrátane integrovania s právnymi informačnými systémami EÚ (EURLEX, N-Lex) a systémami E-Governmentu. Vo svojom vystúpení oboznámil auditorium s európskou genézou projektu (2004 European Forum of Official Gazettes). Jednou zo základných otázok, ktoré bolo treba riešiť, je autenticita a právna preukaznosť elektronickeho formátu dokumentov (elektronický podpis kontra jeho časové obmedzenie, monitorovanie legislatívneho procesu, bezpečné servery a certifikáty). Ako možné formáty dokumentov sa odporúčajú PDF, XML (HTML, TXT, TIFF) v závislosti od účelu využitia. Vo svojom referáte sa autor nemohol vyhnúť ani problematike dlhodobého ukladania (archivovania) vzhľadom na nevyhnutnosť časovo neobmedzeného zachovania právnej preukaznosti „elektronických zákonov“, ako aj na informačnú hodnotu údajov z historického a legislatívneho aspektu. Rieši sa ukladanie u pôvodcu (celý systém + metadáta, vysoká miera bezpečnosti systému, prístup k údajom). Trvalé uloženie do elektronickeho archívu si vyžaduje spoluprácu pôvodcov s archívnym orgánom (Národným archívom ČR); výber formátov sa pohybuje v rozmedzí PDF-A, PDF-UA, XML, TIFF (v ČR ešte nevyriešená otázka výberu); predmetom trvalého uloženia sú úplné znenia a všetky metadáta. Do uvedenia projektu do rutínnej prevádzky treba vyriešiť aj otázky automatickej tvorby indexov, exportu dát do elektronickeho archívu a tvorbu metadát (štandardy METS, Dublin Core) s e-podpisom, časová pečiatka, prepečiatkovanie).

Aj toto vystúpenie vyvolalo niekoľko otázok, a to najmä otázku postavenia archívov ako takých (Holandsko) a v procese trvalého uloženia (Švédsko), mieru spolupráce (Francúzsko – orgán príslušný pre Úradný vestník EÚ zabezpečuje každé dva roky prenos dát do Národného archívu), otázku celkovej stratégie (Nemecko – spoločný postup archívov a vládnych orgánov pri budovaní digitálneho archívu), hybridnosť modelov systému (EURBICA). Plénum akceptovalo záverečný návrh Francúzska, aby si jej členovia na rokovaní EBNA v Lunde pripravili informáciu k problematike elektronickej legislatívy.

Referát Michala Wannera (MV ČR) *Český národný digitálny archív : projekt – riešenia a nové otázky* poskytol účastníkom komplexný pohľad na systémový prístup rezortu vnútra k problematike elektronickej dokumentov a elektronickej archívnych dokumentov od druhej polovice 90. rokov. Práce na projekte v rokoch 2000–2008 priniesli viacero pozitívnych výsledkov – vytvorenie osobitného špecializovaného pracovného tímu, spoluprácu so súkromnou sférou; pravidelným fórom výmeny názorov sa stala konferencia „Co po nás zbude?“, česká strana sa zapojila do činnosti DLM Fóra a prípravy MoReq2. Od roku 2000 sa začal pripravovať aj projekt Národného digitálneho archívu, v rokoch 2008–2009 sa vykonal potrebné legislatívne úpravy. Základom koncepcie Národného digitálneho archívu je vybudovanie jedného centrálného digitálneho archívu s dištančnými repozitóriami; NDA je organizačnou zložkou Národného archívu ČR plniacou funkciu národného repozitó-

ria. Podrobnosti o projekte sú zverejnené na webovej stránke www.narc.cz/zpravy/projekt-uda.aspx.

Samotný názov príspevku evokoval existenciu istých riešeniahodných otázok, ktoré autor položil. Za najdôležitejšiu považujeme túto: Ak sa prijme koncepcia jedného centrálného digitálneho archívu, aká je jeho funkcia – technický správca digitálnych archívnych dokumentov alebo archív v pravom zmysle slova? Odpovede neboli jednotné ani jednoznačné; v Nemecku Bundesarchiv plní funkciu archívneho orgánu pre federálne orgány, Landesarchiv pre spolkovú krajinu a zmena sa nedá očakávať, pretože by si vyžadovala zmenu ústavy (deľba kompetencií); Švédsko buduje jeden centrálny digitálny archív, v budúcnosti má byť vytvorený jeden z databáz archívov, múzeí a galérií. Zhoda panovala s názorom a praxou Francúzska iba v otázke výberu archívnych dokumentov – mali by ho robiť archivári výlučne podľa archívnych kritérií.

Medzinárodné projekty digitalizácie archívnych dokumentov postupne nachádzajú odozvu aj v krajinách Strednej Európy. Českej a slovenskej archívnej societe je pravdepodobne najznámejší projekt MONASTERIUM.net, ktorého iniciátorom je Diecézny archív v Sankt Pöltene (Rakúsko) a riadi ho medzinárodné konzorcium ICARUS. Projekt predstavil predseda konzorcia Thomas Eigner. Zo štátnych archívov SR je do projektu zapojený Slovenský národný archív.

Posledným referátom zasadnutia bol referát Jiřího Křesťana a Filipa Paulusa, ktorý sa zaoberal dodnes marginálnou súčasťou archívneho dedičstva – archívmi národnostných menšín žijúcich na území Českej republiky a naopak archívmi českej menšiny žijúcej v zahraničí.

V rámci rozličného zástupcovia Nemecka a Talianska informovali o dôsledkoch katastrof na Mestský archív v Kolíne a Archív v L'Aquille.

Záverečné slovo na zasadnutí patrilo hostiteľovi, organizátorovi 20. zasadnutia EBNA Tomasovi Lidmanovi (Švédsko) a reprezentantke regionálneho združenia MRA pre Európu EURICA Angelike Menne-Haritz. Zástupca Švédska pozval členov EBNA na 20. zasadnutie, ktoré sa uskutoční 13. – 14. októbra 2009 v Lunde spolu so zasadnutím Združenia archívov Európy (EAG). Rokovania nadviažu na Európsku konferenciu o prístupe k úradným dokumentom a archívnym dokumentom (Lund 2001). Predmetom rokovania budú tri hlavné témy: *súkromné archívy – prístup, problematika utajovaných skutočností, vzdelávanie a pedagogické aktivity*.

Predstaviťka MRA oznámila, že zasadnutie Výkonného výboru a pléna združenia EURICA sa uskutočnia v dňoch 17. – 22. 11. ako súčasť 41. medzinárodnej konferencie Table Ronde des Archives (CITRA, Malta). Ďalej informovala o stave prípravy portálu archívnej legislatívy EURONOMOS, uskutočnení Európskej archívnej konferencie (Ženeva, 2010) a zasadnutí riešiteľov úlohy európskeho archívneho portálu (Berlín 12. – 13. 5. 2009).

Počas zasadnutia sa uskutočnilo i viacero bilaterálnych rokovaní. Na základe požiadavky predstaviteľov chorvátskej menšiny na Slovensku rokoval J. Hanus so S. Čosičom, predstaviteľom Chorvátska, o možnostiach spolupráce v oblasti archívniectva. Riaditeľ odboru rokoval aj s predstaviteľom Španielska (garant projektu APENET) o možnostiach pripojenia Slovenska k tomuto projektu.

Okrem toho zástupcovia Českej republiky a Slovenska rokovali s predstaviteľom Európskej komisie o možnostiach vytvorenia pracovnej skupiny, ktorá by sa zaoberala problematikou ochrany archívnych dokumentov, pretože aktivity bývalého Vy-

boru pre ochranu archívnych dokumentov Medzinárodnej rady archívov boli ukončené po kongrese vo Viedni v roku 2004.

Na zasadnutí EBNA (Lund, Švédsko, 12. – 16. 10. 2009) sa zúčastnilo 45 reprezentantov všetkých členských krajín EÚ okrem Bulharska. Účastníkov v mene predsedajúcej krajiny EÚ privítal Národný archívár Švédska (oficiálny titul najvyššieho predstaviteľa švédskeho archívnictva) Tomas Lidman. Predstavil program rokovania a stručne oboznámil účastníkov s históriou starobylého univerzitného mesta Lund, ako aj Národného archívu Švédska, ktorý patrí k najstarším vládnym administratívnym inštitúciám – bol založený v roku 1618.

Prednášku k prvej odbornej téme *Súkromné archívy v Škandinávii – krátka história a prehľad súčasnej situácie* predniesla Ann Hörsell, vedúca oddelenia pre súkromné archívy z Národného archívu Švédska. Švédsky archívny systém ponúka možnosti uloženia dokumentov aj súkromným inštitúciám, čím získava ďalšiu časť finančných zdrojov na svoje aktivity a personálne zabezpečenie. V súčasnosti spravuje 381 399 bežných metrov dokumentov súkromných archívov. Ročná cena za bežný meter uložených dokumentov je 15–20 EUR. Problémy však niekedy spôsobuje rozhodnutie šľachtických a bohatých rodín, ktoré sa rozhodnú vystať z krajiny spolu so svojimi archívmi. Ďalšia časť zasadnutia bola venovaná problematike zapojenia archívov do vzdelávacieho procesu a využívaniu archívnych dokumentov v týchto aktivitách. Veľmi prepracovaný a efektívny systém spolupráce so školami a študentmi prezentoval Andrew Payne, vedúci oddelenia vzdelávania a programu aktívnej pomoci Národného archívu Anglicka. Podrobné informácie o vzdelávacích aktivitách tohto archívu je možné získať na webovej stránke www.nationalarchives.gov.uk/education.

V ďalšej časti odbornej problematiky predstavil „Švédsky archívny systém“ Berndt Fredriksson, prezident švédskej archívnej asociácie. Švédsky archívny systém nepozná rozdiel medzi registratúrnym záznamom a archívnym dokumentom.

Posledným tematickým okruhom bola problematika utajovaných skutočností a demokracia, resp. slobodného prístupu k informáciám. Základnú prednášku *Secrecy and democracy* predniesla Efwä Westre Stöväder, hlavná legislatívna poradkyňa z Národného archívu Švédska. V diskusii za „okrúhlym stolom“ sa k danej problematike vyjadrili takmer všetci zástupcovia jednotlivých štátov. Prakticky v každej krajine (ako aj u nás) existuje príslušná legislatíva upravujúca slobodný prístup k informáciám, zároveň však aj legislatíva upravujúca ochranu osobných údajov, ako aj legislatíva týkajúca sa archívov a archívnych dokumentov. Tieto tri právne úpravy vymedzujú aj oblasť prístupu k archívnym dokumentom či obmedzenie prístupu k nim za presne ustanovených podmienok.

Na záver rokovania prijali účastníci deklaráciu, v ktorej vyjadrujú uspokojenie s prebiehajúcim vývojom spolupráce v oblasti archívnictva v rámci krajín EÚ, zdôrazňujú dôležitosť dobre fungujúceho registratúrneho a archívneho manažmentu na zlepšenie prístupu verejnosti k registratúrnym záznamom, archívnym dokumentom a slobodného prístupu k informáciám, ako aj nevyhnutnosť silnej politickej podpory archívnych inštitúcií na európskej i národných úrovniach. V súčasnosti je finálne znenie deklarácie v pripomienkovom konaní.

V dňoch 15. – 16. októbra 2009 sa uskutočnila v Lunde aj konferencia *Improving Access to European Cultural Heritage – goals, ways, and means* (Zlepšenie prístupu k európskemu kultúrnemu dedičstvu – ciele, spôsoby a prostriedky), ktorú usporiadal

Národný archív Švédska v spolupráci so Švédskou národnou knižnicou. Konferencia bola zameraná na tri hlavné okruhy problémov – nový európsky webový portál Europeana, rozšírenie a zlepšenie spolupráce medzi archívmi, knižnicami, múzeami a audiovizuálnymi inštitúciami v členských štátoch EÚ a budúcnosť a vývoj v oblasti digitalizácie, digitálneho prístupu a využívania elektronických informácií a riešenie problémov z uvedených oblastí.

Jozef Hanus – Mária Španková

41. MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA TABLE RONDE DES ARCHIVES (CITRA, MALTA)

Účasť predstaviteľov slovenského archívnictva na 41. medzinárodnej konferencii Table ronde des Archives („za okrúhlym stolom archívov“, Malta 15. – 22.11.) vyplynula z členstva Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v Medzinárodnej rade archívov. Slovenské archívnictvo prostredníctvom ministerstva vnútra má svoje zastúpenie v tejto vrcholnej medzinárodnej archívnej organizácii od roku 1969, a to v kategórii „A“ – riadiace orgány archívnictva členskej krajiny. Uvedené konferencie sa uskutočňujú každoročne, okrem roku konania medzinárodného kongresu.

Zasadnutie Výkonného výboru regionálneho združenia MRA pre Európu EURBICA sa uskutočnilo 16. 11. 2009 (predseda Angelika Menne-Haritz (Nemecko), tajomník Helene Servant (Francúzsko). Po schválení programu a zápisnice z ostatného rokovania výkonného výboru (Ljubljana 2008) predsedníčka oznámila, že štatút združenia sa vypracuje podľa vzoru, ktorý poskytne sekretariát MRA. Finančné prostriedky rozpočtu združenia sa v roku 2009 použili na projekt EURONOMOS (databáza európskej archívnej legislatívy), ukončenie projektu vzdelávania lektorov na úseku správy registratúry a na tréning národných správcov databázy EURONOMS. V roku 2010 združenie poskytne svoje finančné prostriedky na usporiadanie 8. európskej konferencie o digitálnom archivovaní (Ženeva 28. – 30. apríl 2010). Predsedníčka informovala aj o projekte novej webovej stránky MRA (predstavená počas generálneho zhromaždenia delegátov), na ktorej bude osobitný priestor pre publikovanie projektov a informácií aj pre jednotlivé sekcie a združenia. Vedenie samostatnej časti stránky združenia EURBICA zabezpečí tajomník združenia a zástupcovia Slovinska a Švajčiarska.

Pri príprave plánu činnosti združenia na roky 2008–2010 sa konštatovalo, že webová stránka projektu EURONOMOS je nefunkčná; ďalej treba uskutočniť ďalšie pracovné stretnutia národných správcov – najbližšie sa uskutoční v decembri 2009 (Sofia); v roku 2010 sa uskutočnia minimálne dve, miestom konania jedného z nich by mala byť aj Praha. Projekt vzdelávania lektorov na úseku správy registratúry, ako aj projekt európskeho modelu kompetencií archivára sa ukončia v máji 2010 publikovaním odporúčaní. Ako nový projekt na roky 2010–2011 sa navrhuje vypracovanie odporúčaní pre digitalizáciu archívnych dokumentov a problematiku archivovania elektronických dokumentov.

O vzťahu MRA s inštitúciami EÚ informovala predsedníčka združenia (vyhodnotenie projektov EBNA, EAG); členov oboznámila aj s podrobným programom konferencie v Ženeve. Zástupca Nórska podal informáciu o organizačnom zabezpečení a odbornom programe rokovaní 42. CITRA (Oslo, 13. – 19. 9. 2010).

Ďalšie rokovania Výkonného výboru a generálneho zhromaždenia členov EURBICA sa uskutočnia 27. 4. 2010 v Ženeve (výkonný výbor, počas 8. európskej konferencie) a 12. 9. 2010 v Osle (výkonný výbor, generálne zhromaždenie, počas 42. CITRA).

Generálne zhromaždenie členov EURBICA (20. 11. 2009) prerokovalo v zásade rovnaký program, ktorý odznel na rokovaní výkonného výboru. Členovia predložili ďalšie návrhy projektov na roky 2010–2011: projekt odborného dohľadu (mentoring) nad novými zamestnancami archívu ako súčasť európskej mobility pracovných síl (Fínsko) a hodnotenie dokumentov európskych inštitúcií týkajúcich sa čerpania fondov (Lotyšsko).

K ďalšiemu bodu programu generálneho zhromaždenia EURBICA, Dohode o spolupráci medzi vládou Francúzska a Egypta o spolupráci na úseku archívneho vzdelávania v krajinách Stredomorskej únie (apríl 2009, sa uskutočnilo aj osobitné zasadnutie, ktoré zvolali Francúzsko a Egypt. Členmi Stredomorskej únie sa stali všetky členské krajiny Európskej únie. Návrhy oblastí do programu vzdelávania treba zaslať gestorom do 10. januára 2010. Slovensko túto možnosť využilo a ponúкло experta k problematike ochrany archívnych dokumentov; na druhej strane prejavilo záujem o účasť na príprave odborníkov pre správu elektronických dokumentov a elektronických archívnych dokumentov.

Rokovanie konferencie (17. 11.) otvorila slávnostným príhovorom ministerka vzdelávania, kultúry, mládeže a športu (Dolores Christina). Poukázala na archívne dedičstvo Malty, účasť maltského archívnictva v medzinárodnom meradle a súčasne zdôraznila nevyhnutnosť dôslednej ochrany archívneho dedičstva, ako aj význam jeho náležitej správy osobitne pre verejnú správu. Generálny riaditeľ Národného archívu Malty (Charles J. Farrugia) stručne predstavil archívnictvo svojej krajiny (najstaršie dokumenty z 12. storočia, archívny zákon z roku 2005, univerzitné vzdelávanie archivárov vrátane správy registratúry od roku 2005). Obsahom otváracieho príhovoru viceprezidentky CITRA (Nolda Römer Kenepa) bola hlavná téma konferencie: *Vzdelávanie archivárov – požiadavky archivárov, zamestnávateľov a verejnosti na odborný profil archivára 21. storočia v súvislosti s informačnými a komunikačnými technológiami*. Radikálny prienik elektronických dokumentov, požiadavky verejnosti na nové formy prístupu k archívnym dokumentom si vyžadujú, aby sa archívna societa aktívne podieľala na tomto procese; jednou z ciest je aj nevyhnutnosť zmeny v obsahu vzdelávania. Na konferencii sa zúčastnilo 250 zástupcov z 90 členských krajín Medzinárodnej rady archívov; na 16 zasadnutiach odznelo 50 referátov.

Hlavnú tému rokovania 41. CITRA *Formovanie obrazu archivára 21. storočia: Nové stratégie v oblasti vzdelávania a výchovy* účastníci prerokovali v štyroch plenárnych zasadnutiach (úvodné referáty) a paralelných zasadnutiach (koreferáty a diskusia za okrúhlym stolom).

Prvé plenárne zasadnutie sa venovalo problematike očakávaní zamestnávateľa od archivára. Dva hlavné referáty *Archivár digitálneho veku* (Matthew Gatt, Malta) a *Ideálny singapurský archivár 21. storočia* (Kuan Wah Pitt) na pozadí zavedenia

moderných informačných technológií do života spoločnosti, vytvorenia legislatívneho prostredia demonštrovali konkrétne požiadavky na osobnosť „digitálneho archívára“. Na prvom paralelnom rokovaní odzneli dva referáty (Švédsko, Veľká Británia), ktorých obsahom bolo vypracovanie modelu kompetencií archívára z pohľadu spoločnosti archívárov Švédska a medzinárodnej spoločnosti správcov registratúry a informácií. Referujúci konštatovali rôznorodosť historického vývoja, a tým aj prístupu k vzdelávaniu. Príslušné projekty budú musieť vytypovať najskôr základné prvky modelu kompetencií, úlohy archívára v súvislosti s jeho postavením v hierarchii archívu. Traja referujúci druhého plenárneho rokovania o tvorbe politik vzdelávania (USA, Chorvátsko, Tunis) poskytli podrobné informácie o základných princípoch, tvorbe učebných programov, ich certifikovaní. Obsahom referátov tretieho plenárneho zasadnutia bola problematika vzťahu archívneho vzdelávania pre okrajové skupiny spoločnosti (Fidži, Južná Afrika, Veľká Británia), a to prínos zákonov o slobode informácií z pohľadu transparentnosti skvalitnením správy registratúry, celková charakteristika, súčasné trendy a odporúčania na úseku vzdelávania archívárov v afrických krajinách, ako aj o konkrétnom projekte zdokumentovania dejín menšín v danom prostredí.

Na druhom plenárnom zasadnutí delegáti rokovali o súčasnom obsahu vzdelania a skutočných nárokoch praxe. Tri hlavné referáty (USA, Hongkong, Kostarika) na konkrétnych príkladoch rôznych programov z troch rôznych geografických častí sveta a rôznych kultúrnych prostredí prezentovali predstavy o optimálnej skladbe štúdií. Na nadväzných troch paralelných zasadnutiach sa referujúci zamerali na otázky vzdelávania v rozvojových krajinách, úlohy spoločností archívárov v oblasti vzdelávania a vzájomného interdisciplinárneho poskytovania pozitívnych skúseností.

Z pohľadu budúcnosti archívneho vzdelávania bolo zaujímavým rokovanie tretieho plenárneho zasadnutia, ktoré sa zameralo na oblasť tvorby nových učebných osnov a plánov s cieľom splniť požiadavky doby na zmenu profesie archívára. Odzneli dva hlavné referáty (Veľká Británia, Taliansko), ktoré reflektovali na úplne odlišný prístup – na jednej strane tvorba a akreditácia univerzitného vzdelávania odbornou spoločnosťou archívárov (prezenčné štúdium, diaľkové štúdium) vo Veľkej Británii a v druhom prípade analýza a komparácia súčasného stavu univerzitných programov osobitne pre správu digitálnych dokumentov na príkladoch projektov vypracovaných v Severnej Amerike a v Európe. Na troch paralelných zasadnutiach obsahom referátov boli trendy v príprave archívnych kurzov, osobnosť pedagóga a problematika certifikovania učebných programov.

Cieľom hlavných referátov štvrtého plenárneho zasadnutia bolo zosumovať predstavy o optimálnom vzdelaní pre archívára 21. storočia – bude to úplne nová profesia, dôjde k sporu medzi klasikmi a modernistami. Súčasná generácia študentov sú deti digitálneho veku. Pochopiteľne, že rýchlo sa meniace technické podmienky profesie kladú väčšie nároky na celoživotné vzdelávanie, ako aj optimalizáciu foriem jeho poskytovania. Tri posledné paralelné zasadnutia konferencie riešili preto otázky on-line vzdelávania, celoživotného vzdelávania a tiež riadenia procesu výchovy archívára.

Najdôležitejším z odborno-organizačného hľadiska pre činnosť Medzinárodnej rady archívov je generálne zhromaždenie delegátov. Na celodennom zasadnutí delegáti prerokovali 14 základných dokumentov, ako sú výročná správa za rok 2008, vý-

ročné správy regionálnych združení, sekcií, výborov, komisií a odborných spoločností o činnosti za rok 2009, správu audítora a správu o čerpaní rozpočtu za rok 2008 a 2009, návrh rozpočtu na rok 2010; ďalej sa uskutočnili voľby nových funkcionárov rady, zmeny a doplnenia plánov činnosti na roky 2010–2011, návrh členských poplatkov pre jednotlivé kategórie členov na rok 2010. Členský poplatok Slovenskej republiky v Medzinárodnej rade archívov na rok 2010 zostáva v nezmenenej výške, a to 3 000 EUR.

Generálne zhromaždenie delegátov ďalej schválilo miesta konania CITRA a kongresu v rokoch 2010–2012 (Oslo, september 2010, Toledo, 2011, Brisbane, 2012). V porovnaní s predchádzajúcimi konferenciami konferencia neprijala rezolúciu členským krajinám, ale päť odporúčaní orgánom Medzinárodnej rady archívov na úseku vzdelávania archivárov. Vedenie Medzinárodnej rady archívov predložilo delegátom na prerokovanie a schválenie aj Všeobecnú deklaráciu o archívoch. Vzhľadom na nejasnosť jej adresáta a záväznosť delegáti rozhodli, že bude predmetom opätovného rokovania na budúcom kongrese.

Jozef Hanus – Mária Španková

SPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY ARCHÍVNICTVA A PVH NA FILOZOFICKEJ FAKULTE UK V AKADEMICKOM ROKU 2008/2009

V predmetnom akademickom roku došlo k takému výraznému vzostupu kvalifikačnej úrovne členov našej katedry, aký nemá v jej doterajšej histórii, ani v dejinách študijného odboru archívnictva na FiF UK obdobu. Dňa 20. novembra 2008 sa pred Vedeckou radou Filozofickej fakulty UK habilitovali a vedecko-pedagogický titul docent získali PhDr. Frederik Federmayer, PhD. a PhDr. Juraj Šedivý, MAS, PhD. a 23. apríla 2009 PhDr. Pavol Tišliar, PhD. V súčasnosti teda pozostáva kolektív šiestich interných učiteľov katedry z jedného profesora (L. Sokolovský), štyroch docentov (F. Federmayer, J. Roháč, J. Šedivý, P. Tišliar) a jednej odbornej asistentky (Z. Nemcová). Ako externý učiteľ naďalej pôsobil Ing. J. Hanus, CSc. Aj tento rok bezodplatne prednášali výberové predmety z archívnictva a pomocných vied historických Mgr. K. Bodnárová, prof. PhDr. J. Novák, DrSc., PhDr. V. Nováková, PhDr. Vladimír Segeš, PhD., Mgr. M. Medvecký, PhD. a Mgr. O. Podolec, PhD. s jeho ďalšími desiatimi spolupracovníkmi z Ústavu pamäti národa. Rovnako bez finančného ohodnotenia nám pomáhali pri zabezpečovaní archívnej praxe študentov kolegyne a kolegovia v Slovenskom národnom archíve a ďalších štátnych a verejných archívoch po celom Slovensku. Preto všetkým aspoň takouto skromnou formou vyslovujeme za ich porozumenie a ochotu úprimné poďakovanie.

Počas jarných mesiacov roku 2009 sa uskutočnila komplexná akreditácia Univerzity Komenského a v jej rámci aj Filozofickej fakulty vrátane Katedry archívnictva a pomocných vied historických. Absolvovali sme ju úspešne. Akreditačná komisia nám priznala plné práva na realizáciu študijných programov 2.1.10 archívnictvo v bakalárskom stupni (garant doc. J. Roháč), v magisterskom stupni (garant prof.

L. Sokolovský), 2.1.11 pomocné vedy historické v doktorandskom stupni (garant prof. L. Sokolovský, spolugaranti doc. J. Lukačka, doc. J. Roháč), ako aj na docentské habilitačné a profesorské inauguračné konania (garant prof. L. Sokolovský).

V tomto akademickom roku sme už realizovali kompletný štvorročný bakalársky stupeň študijného programu archívniectvo. Posledný ročník dobiehal ešte v pôvodnej forme päťročného magisterského študijného odboru. Celkovo na katedre študovalo 65 študentov, z toho v prvom ročníku 10, v druhom, treťom a štvrtom po 14 a v piatom 13. V doktorandskej forme štúdia sme mali zaradených celkovo 9 doktorandov, z toho boli 3 interní a 6 externí.

Dňa 20. apríla 2009 prebehlo na katedre ďalšie fakultné kolo súťaže v rámci študentskej vedeckej činnosti. Svoje práce do nej odovzdali a na konferencii verejne prezentovali šiesti študenti. Odborná komisia ich posúdila a za víťaza vyhlásila Lukáša Svěchtu s prácou *Typológia cechových zástav zo Slovenska* (18 s., vrátane 4 obr. príl.). Zároveň mu udelila Cenu profesora Alexandra Húščavu.

V procese príprav prijímacieho pokračovania na bakalársky študijný program archívniectvo od akademického roka 2009/2010 fakulta stanovila smerné číslo 25. Prihlášky si však podalo iba 23 záujemcov, takže prijímacie skúšky sa nakoniec nekonali a všetci prihlásení boli prijatí automaticky. No nie všetci z nich sa na štúdium aj zapísali. Podobná situácia sa prejavila v prijímacom konaní na magisterský stupeň tohto študijného programu, kde bolo smerné číslo 15. Prešli naň prakticky všetci študenti, ktorí sa v tomto akademickom roku stali bakalármi. Napokon v treťom, doktorandskom stupni študijného programu pomocné vedy historické nám boli pridelené 3 interné miesta. Prihlásili sa a po úspešne vykonaných prijímacích skúškach boli na ne prijatí traja naši čerství magistri. Nové externé doktorandské štúdium sme neotvorili.

Učitelia katedry boli aktívni aj v oblasti vedeckého výskumu a prezentácie jeho výsledkov. V máji 2009 sme úspešne zavŕšili projekt spolufinancovaný vládou Agentúrou pre podporu výskumu a vývoja (APVV) *Stoličné, mestské a obecné pečate na Slovensku*. Jeho hlavným výstupom je dielo prof. J. Nováka *Pečate miest a obcí na Slovensku* (Bratislava, FiFUK 2008, I. zv., A–M, 720 s., II. zv., N–Ž, 648 s.) a prof. L. Sokolovského *Pečate a znaky stolíc na Slovensku* (t. č. v tlači). Prof. L. Sokolovský, doc. F. Feder Mayer a doc. J. Šedivý pokračovali v práci na úlohe Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva SR (VEGA) *Archontológia slovenských / uhorských dejín*. Doc. F. Feder Mayer sa tiež podieľal na príprave monografie o dejinách Svätého Jura a PhDr. Z. Nemcová na príprave monografie o dejinách Bernolákova. Doc. J. Šedivý participoval ďalej na dvoch APVV projektoch (*Pergamenové fragmenty v Slovenskej národnej knižnici v Martine* a *Románske a predrománske umenie na Slovensku*). Súčasne pripravoval projekt 5-zväzkových dejín mesta Bratislavy. Spolu s doc. A. Krahovou viedol kurz na Viedenskej univerzite, na tej istej univerzite absolvoval aj dve hosťovské prednášky a po jednej na Univerzite v Paderborne a na Trnavskej univerzite. Mimoriadne publikačne plodný bol doc. P. Tišliar. Samostatne vydal knihu *Etnická a konfesijná štruktúra Gemera a Malohontu Prehľad stavu podľa vybraných štatistických prameňov v 18. – 1. pol. 20. storočia*. (Brno, Tribun EU, 2009, 220s.) a v spoluautorstve s B. Šprochom dvojzväzkovú monografiu *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi I. Demografická reprodukcia*. (Bratislava : Infostat, 2009, 236 s.); *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi II. Štruktúry obyvateľstva*. (Bratislava : Infostat, 2009, 164 s.), ako aj vysoko-

školskú učebnicu a texty *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1940*. (Bratislava : Infostat, 2009, 224 s.); *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1937*. (Bratislava : STIMUL, 2008, 164 s.); *Lexikóny obcí pre územie Slovenska I. Vybrané úradné lexikóny z rokov 1920–2002*. (Bratislava : Infostat, 2009, 159 s.); *Údaje o prirodzenej výmene obyvateľstva Slovenska publikované v Pohyboch obyvateľstva Československa v rokoch 1919–1937. Analyticko-metodická príručka*. (Bratislava : Infostat, 2009, 127 s.). Bol tiež hlavným riešiteľom projektu VEGA *Domácnosti a rodiny obyvateľstva Nitrianskeho okresu na základe výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu v roku 1919* a členom riešiteľského kolektívu v rámci projektu MŠ SR na rozvoj vedy a techniky *Vytvorenie a prevádzkovanie informačných zdrojov demografických a štatistických údajov pre účely podpory výskumu a vývoja v rámci univerzity a ďalších výskumných inštitúcií*.

V dňoch 15. a 16. októbra 2008 zorganizoval Slovenský národný archív medzinárodnú vedeckú konferenciu *Diplomatica Ecclesiastica* spojenú s okrúhlym stolom *Cirkevné archívy včera/dnes/zajtra*, na príprave ktorej sa spolu so Sekciou archívnictva a PVH SHS pri SAV a Spoločnosťou slovenských archivárov podieľala aj Katedra archívnictva a PVH FiF UK. Okrem toho z jej členov vystúpili s referátmi doc. J. Roháč a PhDr. J. Šedivý.

Zo zahraničných kontaktov katedry v danom období treba okrem už uvedených prednášok doc. J. Šedivého na viedenskej a paderbornskej univerzite spomenúť aj jeho organizačné aktivity v rámci programu ERAZMUS, najmä prípravu dohody o partnerskej spolupráci Katedry archívnictva a PVH FiF UK v Bratislave s Katedrou pomocných vied historických na Univerzite E. Loránda v Budapešti. Informačne zaujímavá bola týždenná návšteva profesora Karlisa Počsa, riaditeľa magisterského štúdia archivárov z Fakulty humanitných a právnych vied v lotyšskom meste Rezekne, v marci 2009.

V zimnom termíne štátnych záverečných skúšok, ktorý sa na katedre uskutočnil 4. februára 2009, absolvovala štúdium jediná Jana Baherníková, a to s magisterskou diplomovou prácou *Demografický vývoj obce Hlboké v rokoch 1787–1895 na základe cirkevných matrik* (108 s., vrátane 2 príloh). V jarnom termíne, 1. a 2. júna 2009 to boli šiesti študenti, menovite Katarína Červeňová: *Archontológia richtárov zemepanského mestečka Veličná v rokoch 1684–1780* (139 s.); Eva Greschová: *Družstvo Demänovských jaskýň (1924–1954). Rozbor archívneho fondu* (81 + 15 s.); Milena Klenovičová: *Vývoj pečatného poľa a nápisového písma na vybraných uhorských osobných pečatiach od 11. storočia do roku 1526* (208 s.); Františka Marcinová: *Kniha testamentov Starej Lubovne 1660–1747. Využitie z pohľadu pomocných vied historických* (138 + 81 s.); Lukáš Svěchota: *Cechové zástavy z územia Slovenska* (83 s. + 28 s. obr. príloh); Kristína Tvrdoňová: *Anton Rudňanský z Dežeríc. Rozbor osobného fondu* (103 + 167 s.).

V dňoch 3. a 4. júna 2009 sa vôbec po prvýkrát na katedre konali štátne záverečné skúšky vrátane obhajob písomných prác, v bakalárskom stupni. Z jedenástich prihlásených boli úspešní deviatí študenti. Alžbeta Adamcová: *Registratúra UniCredit Bank, a. s.* (51 s.); František Bližinský: *Obyvateľstvo obce Báč podľa Sčítania ľudu z roku 1869 a pohybu obyvateľstva do roku 1885*. (62 s.); Peter Brindza: *Trenčianski Sirčičovci, genealógia rodu* (83 s.); Petra Gulová: *Najstarší zachovaný kongregačný protokol Bratislavskej stolice. Diplomatický a historický rozbor* (79 s.); Zuzana Kubovičová: *Zdravotná a sociálna starostlivosť v Leviciach 1919–*

1938 (42 s.); Veronika Lipková: *Populačný vývoj Dubníka v rokoch 1870–1880*. (81 s.); Silvia Turčíková: *Regestár novovekých latinských listín (1526 – koniec 17. storočia) uložených v Štátnom archíve v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobota* (59 s. + 6 obr. príl.); Valéria Valentová: *Formálna a obsahová analýza mestskej účtovnej knihy Kremnice zo 16. storočia* (53 s.) a Ján Valo: *Topografia a vývoj územia Červeníka od konca 19. storočia do roku 1960* (77 s.), ktorý bol zároveň odmenený jednorazovým mimoriadnym štipendiom.

Magisterskú štátnu záverečnú skúšku v letnom termíne, 25. augusta 2009 zo siedmich prihlásených úspešne absolvovali Jana Blahúsová: *Vznik a počiatky kancelárie Biskupského úradu v Rožňave* (90 s.); Iveta Gažová: *Židovská otázka v Trnave v rokoch 1938–1945* (95 s.); Katarína Gdovinová: *Demografický vývoj obce Nemcovce v 2. polovici 19. storočia* (117 s.); Jana Očenášová: *Vojtěch Ondrouch. Rozbor osobného fondu*. (60 s. + 46 s. Inventár); Livia Péková: *Zväz filmových a televíznych umelcov 1959–1970* (69 s. + 49 s. Inventár). V rovnaký deň sa konali aj bakalárske štátne skúšky. Tie z troch prihlásených študentov zvládol iba jeden – Michal Jančula: *Osobný fond prof. Baltazára Frankoviča. Spracovanie fondu a vytvorenie inventára* (41 s. + 23 s. Inventár).

Dňa 16. decembra 2008 získala na našej katedre po obhájení písomnej dizertačnej práce *Vodohospodárska správa na Slovensku do roku 1960* (135 s.) a úspešnom zložení rigorózneho skúšky akademický titul PhDr. v odbore pomocné vedy historické Alena Gazdíková-Antalíková.

Leon Sokolovský

VEDECKÁ KONFERENCIA OTÁZKY ZEMEPANSKEJ SPRÁVY V UHORSKU

Dňa 10. októbra 2009 sa v priestoroch Slovenského národného archívu v Bratislave uskutočnila vedecká konferencia Otázky zemepanskej správy v Uhorsku. Po roku sa opäť zišli historici a archivári na odbornom podujatí organizovanom Sekciou pomocných vied historických pri Slovenskej historickej spoločnosti, ktorého hostiteľom sa, rovnako ako pred rokom, stal Slovenský národný archív. Začala sa tak vytvárať pekná a užitočná tradícia spolupráce dvoch popredných subjektov historického výskumu, a súčasne týmto spojením vznikla možnosť konfrontácie výsledkov základnej a aplikovanej vedy a ich vzájomného obohacovania.

Sprievodným podujatím konferencie bola mini-výstavka archívnych dokumentov z fondov a zbierok Slovenského národného archívu. Prezentovala výber z novších akvizícií súvisiacich s témou konferencie, doplnený zaujímavosťami z kmeňových fondov archívu. Po prvýkrát sa odbornej verejnosti predstavili plány prestavby bojnického zámku zo začiatku 20. storočia, mapka z novozískaného fondu šľachtického rodu Jesenskvcov z Jasena, či najstaršia šoltýska zmluva z územia dnešného Slovenska. Prijemným obohatením boli vystavené heraldické dokumenty a fotografie z rodinných albumov šľachtických rodov.

Na úvod sa účastníkom konferencie prihovoriť predseda Sekcie pomocných vied historických Juraj Roháč. Zdôraznil potrebu skúmania tém z oblasti dejín správy, ocenil sľubne sa rozvíjajúcu spoluprácu so Slovenským národným archívom a vyjadril zámer pokračovať v nej aj naďalej. Potom riaditeľ SNA Radoslav Ragač privítal všetkých prítomných na pôde SNA a zaželel konferencii zdarný priebeh.

Ako prvá vystúpila Erika Javošová zo Slovenského národného archívu s príspevkom *K problematike spracúvania archívnych fondov feudálnych vlastníkov v Slovenskom národnom archíve*. Pomenovala v ňom najdôležitejšie problémy, s ktorými zápasia archivári pri sprístupňovaní archívnych fondov veľkých šľachtických rodov, a pokúsila sa načrtnúť ich možné riešenia. Súčasne vzdala hold všetkým, ktorí v minulosti prispeli k rozvoju metodiky spracúvania týchto mimoriadne náročných fondov. Ján Lukačka z Katedry slovenských dejín FiF UK v Bratislave v príspevku *Formy správy hradných panstiev v neskorom stredoveku* analyzoval proces prechodu kráľovských hradov do rúk šľachty, ozrejmil genézu a kompetencie jednotlivých hodnostárov pôsobiacich na hrade a ukázal ich postupný prerod na úradníkov správy šľachtických majetkov. Ďalšou reprezentantkou hostiteľského Slovenského národného archívu bola Miriam Kuzmíková, ktorá predniesla príspevok pod názvom *Ústredná správa majetkov pezinskej vetvy rodu Pálfi na prelome 18. a 19. storočia*. Priblížila v ňom zložité majetkovoprávne vzťahy vnútri pálfiovského rodu a ich vplyv na písomnú produkciu správy majetkov rodu. Poukázala na nemožnosť štandardizácie agend, neexistenciu registratúry a neustále zmeny vlastníckych vzťahov. Toto všetko komplikuje prácu spracovateľovi a kladie jeho prácu často až na úplnú hranicu možností.

Vladimír Rábik z Trnavskej univerzity v príspevku nazvanom *Stredoveké majetkové registre Šintavského panstva* ponúkol hlbkový rozbor štyroch registrov z konca 15. a začiatku 16. storočia. Ide o unikátny súbor nielen v uhorskom, ale i v stredoeurópskom kontexte. Tieto registre svedčia o vysokej organizovanosti a zaužívanom systéme správy na panstve už v stredovekom období. Pracovníčka SNA Ivana Fialová vystúpila s príspevkom *Správa Šaštínskeho panstva v 2. polovici 18. storočia*, v ktorom sa venovala otázkam začleňovania panstva do centrálnej správy cisárskych majetkov, prepojenosti, resp. samostatnosti panstva vo vzťahu k holičskému panstvu. Napokon sa venovala funkcii a kompetenciám jednotlivých úradníkov panstva a systému ich odmeňovania. Peter Keresteš zo Štátneho archívu v Nitre sprostredkoval svoje skúsenosti zo sprístupňovania fondu šľachtického rodu v príspevku *Zemepanská správa na majetkoch rodu Huňadyovcov z Mojmiroviec v 18. a 19. storočí*. Huňadyovci boli známi tým, že sa intenzívne venovali hospodárskej správe svojich majetkov a realizovali mnohé reformy v hospodárskej oblasti, napr. v chove športových koní, chove oviec, mechanizácii. Správu ich majetkov ovplyvnili úradníci vyškolení v nemeckom prostredí. Riaditeľ SNA Radoslav Ragač informoval o najnovšej akvizícii Slovenského národného archívu – fonde rodu Jesenskovicov z Jasena. Jeho príspevok *Komposesorát rodu Jesenskovicov v Hornom Jasene a jeho správa* priblížil túto špecifickú formu správy majetkov, jeho jednotlivé orgány, a tiež unikátne doklady o cielenej fyzickej ochrane písomného dedičstva príslušníkmi rodu.

Miera koncentrácie majetkovej držby a jej vplyv na zemepanskú správu v prostredí premonštrátskych konventov v Bzovíku, Šahách a Kláštore pod Znievom – to bol názov príspevku Henriety Žažovej z Archívu Pamiatkového úradu SR. Zamerala

sa v ňom najmä na obdobie stredoveku, a to nielen v otázkach majetkovej držby, ale aj z toho vyplývajúcich foriem hospodárenia, a svoje poznatky doplnila vizualizáciou údajov na mapách. Ostatnou reprezentantkou Slovenského národného archívu v programe konferencie bola Daniela F u k a s o v á s príspevkom *Libera villa – charakteristika a vývoj z pohľadu majetkovej držby*. Analyzovala v ňom historický jav, ktorý bol akýmsi medzistupňom medzi privilegovanou dedinou a stredovekým mestom. Zdôraznila, že pojem sa vzťahoval na spoločenstvo ľudí, nie na lokalitu. Posledný príspevok predniesla Katarína Červeňová z Katedry archívniectva a PVH FiF UK v Bratislave pod názvom *Vplyv zemepanskej správy na život mestečiek – oravské panstvo a mestečko Veličná*. Predložila v ňom obraz správy mestečka a právomocí úradníkov jeho samosprávy na základe nariadení a dispozícií.

Erika J a v o š o v á

VÝSTAVA MÓDA 20. STOROČIA V ARCHÍVNYCH DOKUMENTOCH

Slovenský národný archív v Bratislave (SNA) pripravil v novembri 2009 vo svojich priestoroch ďalšiu komornú výstavu. Výstava nebola spätá so žiadnou historickou udalosťou ani osobnosťou. Netradične sa zamerala na módu v 20. storočí.

Námet výstavy sa zrodil medzi zamestnankyňami oddelenia nových fondov. Tieto vytvorili aj autorský kolektív scenára a spoločne s výdatnou pomocou kolegov z oddelenia predarchívnej starostlivosti a z oddelenia ochrany archívnych dokumentov výstavu aj nainštalovali.

Exponáty sa symbolicky členili do období rokov 1918–1945, 1945–1960, a po roku 1960 do konca 20. storočia. Prezentovali bežné odievanie obyvateľov Československa. Vystavené boli predovšetkým fotografie, ale mohli sme tu vidieť aj vzorkovnicu látok, časopisy s módou, návrhy odevov, strihy, živnostenské a výučné listy remeselníkov, ktorí sa podieľali na výrobe odevov. Nechýbali ani dobové módne doplnky a predmety.

Vystavené archívne dokumenty sú prevažne súčasťou archívnych fondov uložených v oddelení nových fondov a oddelení predarchívnej starostlivosti SNA. Niektoré exponáty pochádzali z osobného vlastníctva zamestnancov archívu.

Výstavu zámerne nedoplňalo sprievodné slovo, ani popisy k fotografiám. Cieľom jej zostavovateľov bolo zachovať anonymitu ľudí na fotografiách a súčasne vytvoriť návštevníkom dostatočný priestor na vnímanie a uplatnenie módy v každodennom živote. Súčasne strednej a staršej generácii oživiť spomienky a tých mladších azda aj poučiť a pobaviť.

Katarína M a g u r o v á

FENOMÉN RODINY V MINULOSTI SLOVENSKA
KONFERENCIA S MEDZINÁRODNOU ÚČASŤOU V BARDEJOVE
22. – 24. SEPTEMBER 2009

Rodina je síce jedným z najstarších fenoménov sprevádzajúcich človeka, ale zároveň je v nej veľa meniacich sa faktorov, ktoré je dôležité poznať a rozvíjať. O tom, že rodina je predmetom mnohých výskumov, svedčí bohatý program konferencie v Bardejove, ktorá sa konala v dňoch 22. – 24. septembra 2009 pod názvom *Fenomén rodiny v minulosti Slovenska*.

Zástitu nad jej organizovaním prevzali Slovenská historická spoločnosť pri SAV, Sekcia pre dejiny miest a Sekcia pre dejiny rodov, MV SR Štátny archív v Prešove, pobočka Bardejov a Historický ústav SAV. Pozvanie na konferenciu prijali maďarskí, českí i slovenskí historici a archivári. Zasadnutie prebiehalo v rokovacej sále hotela Šariš a v prednáškovej miestnosti bardejovského archívu.

Po prezentácii účastníkov a úvodných príhovoroch nasledoval referát Tünde Lengyelovej *Rodina a jej premeny v dejinách*, v ktorom autorka objasnila termín rodina, jej základné funkcie, typy rodín a načrtla jej vývoj počas jednotlivých historických období. Príspevok Vladimíra Segeša *Panovnícke rody a dynastie v slovenských dejinách* nám predstavil vládnuce dynastie ako rodiny s charakteristickými príbuzenskými vzťahmi. Hana Chorvátová vo svojom príspevku *Detstvo a postavenie detí v ranom stredoveku* využila výsledky archeologického a etnografického výskumu a poukázala na niektoré aspekty chápania detstva.

Výskum špeciálneho typu bardejovskej mestskej knihy *Judicium bannitum* z 15. storočia bol ťažiskom príspevku Márie Petrovičovej *Rodiny bardejovských mešťanov v 15. storočí vo svetle kníh mestského súdництва*, v ktorom sa zaoberala majetkovoprávnymi pomermi meštianskych rodín. Obsahovo podobný bol príspevok Michala Bađu *Právne a majetkové štruktúry žilinských rodín neskorého stredoveku a raného novoveku zachytené v Žilinskej mestskej knihe*. Jozef Petrovič príspevkom *Významné bardejovské meštianske rody v druhej polovici 16. storočia*, nám priblížil tri meštianske rody v Bardejove – Hankovský, Berger a Stöckel. Marie Marečková vyzdvihla meštianske ženy a ich úlohu pri výchove detí v referáte *K postavení žen v měšťanských rodinách raného novověku*. Zaujímavé údaje o bývaní, náboženských pomeroch, krstoch, sobášoch a pohreboch zo života rodín v mestách Pentapolitany predniesla Miloslava Bodnárová – *Meštianska rodina a rodinný život v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Svadobným zvykom Esterházyovcov sa vo svojom príspevku – *Svadba ako dôležitá súčasť rodinných festivít Esterházyovcov* venovala Diana Duchoňová. Na jej príspevok nadviazala Anna Fundárková prezentáciou sobášnej politiky Pálfiovcov *Rodinná politika a sobášna stratégia Pálfiovcov v prvej polovici 17. storočia*. Výskumy Michala Duchoňa nám priblížili život mestských elít v Modre, Sv. Jure a Pezinku – *Rodinné väzby v prostredí elít na príklade Modry, Pezinka a Sv. Jura v r. 1600 až 1720*.

Zaujímavý bol príspevok Pavla Žiga *Vývin pomenovaní rodinných vzťahov v slovenčine od minulosti k dnešku*, v ktorom na základe historického vývinu jazyka vysvetlil identifikáciu príslušníkov rodiny. Pálfiomcom venoval svoju pozornosť aj Daniel Hupko v príspevku *Krv nie je voda*. Referát Moniky Brtáňovej *Tematizácia rodinného života v pohrebnej homiletike* predstavil niekoľko typov kázni zná-

meho bernolákovca Juraja Fándlyho. Prvý deň konferencie uzavrel príspevok Gabriely Dúdekovej *Vzťahy medzi manželmi, rodičmi a deťmi v uhorskom a československom rodinnom práve*.

Druhý deň konferencie prebiehalo rokovanie v dvoch sekciách. V rokovacej sále Hotela Šariš odzneli príspevky prvej sekcie. Zdenko Ďuriška v príspevku *Rod Pálkovcov v premenách doby* prezentoval národne uvedomelý a politicky činný rod Pálkovcov. V prameňoch zo 16. storočia sledovala rodiny lekárnikov v Trenčíne Viera Bernátová. Svojím príspevkom *Tradičné rodinné zvyky a obrady Rusínov a Ukrajincov na Slovensku* zaujali aj etnológovia Jozef a Nadežda Varcholovci. Zaujímavý pohľad predniesol Patrik Kunec v referáte *Móric Beňovský – rodinne založený dobrodruh?* V príspevku *Nepotizmus a klientelizmus v stoličnej správe* Tomáš Janura poukázal na rodinkárstvo, sobášnu politiku a náboženský vplyv v stoličnej správe. Viera Obuchová sa venovala fenoménu rodiny z pohľadu bratislavských robotníckych kolónií v Bratislave na konci 19. a na začiatku 20. storočia.

Spestrením boli aj zaujímavé ukážky múzejných dokumentov v príspevkoch prednášateľov z Mestského múzea v Bratislave: Marta Janovičková *Zariadenie salónu ako prezentácia postavenia rodiny v druhej polovici 19. st.*; Elena Kurincová *K interpretácii života bratislavských podnikateľských a obchodníckych rodín prostredníctvom fotografických albumov*; Zuzana Francová *Jurenákovci a Fischerozci. Dve prešporské meštianske rodiny vo svetle múzejných dokumentov*, Anton Fiala *Dynastia Adlerovcov v kontexte ryteckého podniku v Bratislave*. Príspevok etnologičky Lucie Pawlikovej *Model polygamnej rodiny u niektorých afrických etník* nás preniesol až na africký kontinent a predstavil nám pre nás neznámy model polygamnej rodiny.

Paralelne prebiehalo rokovanie druhej sekcie, a to v prednáškovej miestnosti bardejovského archívu, kde akoby sa zastavil čas. Prítmie a nádherné dobové archívne skrine navodili zvláštnu atmosféru, ktorá pomohla poslucháčom presunúť sa o pár rokov dozadu, a tak lepšie vnímať prednášky maďarských historikov: Attila Zsoldos *Pribuzenské zväzky stoličnobelehradských a ostrihomských latinských kupcov v 13. – 14. storočí*; István Tringli, *Majetky barónov v kráľovských sídelných mestách a ich okolí*; Enikő Csukovits, *Štruktúra rodiny v neskorostredovekom Uhorsku*. Borbála Benda, *Peregrinácie príslušníkov rodu Erdődy*; István Czigány, *Rod Forgáchovcov vo vojenstve Uhorského kráľovstva (1600–1700)*.

Posledný príspevok druhej sekcie predniesol Árpád Tóth, *Rodinné stratégie neskorostavovského meštianstva*.

Popoludnie druhého dňa bolo vyhradené na prehliadku najzaujímavejších pamiatok mesta, hlavne Kostola Sv. Egídia a historickej budovy goticko-renesančnej radnice. Riaditeľ Šarišského múzea PhDr. František Gutek podal hosťom odborný výklad bohatej histórie týchto stavieb. Kto mal chuť a energiu, pokračoval prehliadkou meštianskych domov na Radničnom námestí, mestských hradieb, alebo navštívil neďaleké Bardejovské Kúpele. Bohatý program druhého dňa zavíšila slávnostná večera.

Posledný deň konferencie boli prezentované referáty z oblasti historickej demografie. V úvode tretieho rokovacieho dňa vystúpila Mária Kohútová s príspevkom *Rodina v 17. storočí*, v ktorom analyzovala roľnícke a vidiecke obyvateľstvo v niektorých miestach západného Slovenska. Výlučne sobášmi sa zaoberal Libor Bernát v príspevku *Sobášnosť v 18. storočí v ilavskom dekanáte*. Pavol Tišliar

v príspevku *Komparácia a klasifikácia domácností a rodín na príklade vybranej vzorky obyvateľstva Nitrianskeho okresu z roku 1919* sa zamerail na rozbor jednotlivých demografických aspektov. Marta Dobrotková poukázala na problém vystačenia sa za prácou v príspevku *Rodina Slovákov v Amerike a Američanov v „starom kraji“*. Ako posledný odznel príspevok Márie Novosádovej – *Vplyv sociálneho postavenia na prospech žiakov v minulosti Humenného a okolia*. Zameraila sa na problematiku Rómov a ich sociálne postavenie.

Úprimné poďakovanie patrí profesorovi L. Sokolovskému, ktorý „moderovaním“ celej konferencie prispel k jej hladkému priebehu. Konferencia v Bardejove priniesla nové hodnotné poznatky, pohľady a názory vo výskume problematiky rodiny a ukázala, že táto téma je lákavá pre bádateľov z rôznych vedných odborov.

Margaréta Minčáková

NAŠA SPOLOČNÁ MINULOSŤ – S HODNOTAMI A KONFLIKTAMI MAĎARSKÝ A SLOVENSKÝ VÝKLAD MINULOSTI (MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA HISTORIKOV)

V dňoch 12. a 13. novembra 2009 sa pohraničné maďarské mesto Balašské Ďarmoty (Balassagyarmat) stalo miestom pozoruhodného medzinárodného stretnutia, verejnosti otvoreného vystúpenia odborníkov, slovenských a maďarských historikov. V niekdajšom stoličnom centre Novohradu, regiónu, ktorý presahuje súčasné štátne hranice, sa stretli slovenskí a maďarskí historici, aby prezentovali svoj pohľad na jednotlivé obdobia, javy a udalosti spoločných i samostatných dejín Slovenska a Maďarska s cieľom nájsť konsenzus v ich interpretácii. Význam konferencie zdôraznila účasť veľvyslancov oboch štátov, Petra Weissza (SR), Antala Heizera (MR) a predstaviteľov regionálnych inštitúcií v Maďarsku a na Slovensku. Organizátorské úlohy vzal na seba Novohradský župný archív (NML) v Šalgótarjáne, ktorý spolu s Hradným múzeom vo Fiľakove, Ústavom pre výskum etnických a národných menšín Maďarskej akadémie vied a Spoločenskovedným ústavom Slovenskej akadémie vied zabezpečoval plynulý priebeh konferencie.

V Kultúrnom stredisku K. Mikszátha sa zhromaždilo široké publikum zložené z odborníkov príbuzných odborov, archivárov, publicistov, študentov a iných záujemcov o históriu Maďarska a Slovenska, ktorí so záujmom očakávali príspevky renomovaných historikov a ich interpretáciu spoločných tém pre pripravovanú slovensko-maďarskú príručku dejepisu. Konferenciu otvoril riaditeľ NML Árpád Tyekvicska, jej moderátorkou bola slovenská historička Tünde Lengyelová.

Do úvodného bloku boli zaradené príspevky zamerané na východiskové témy týkajúce sa formovania, vzniku a vývoja Uhorského kráľovstva, osídľovania spoločného priestoru, etnogenézy, vzájomného spolužitia Slovákov a Maďarov do začiatku 20. storočia – *Sú slovenské a maďarské dejiny v rámci Uhorska a národných štátov 20. storočia spoločné, rozdielne, konfliktné?* (Szarka László a Štefan Šutaj), *Proble-*

matika uhorskej štátnosti a etnogenézy Slovákov a Maďarov v rámci Uhorska (Csurkovits Enikő a Vladimír Segeš), *Obnova Uhorska a zmeny jeho etnickej skladby v prvej polovici 18. storočia* (Varga J. János a Ivan Mrva), *Národné hnutia, jazykové boje v mnohonárodnostnom Uhorsku na prelome 18. a 19. storočia* (Kiss László a Peter Šoltés), *Konflikty maďarského a slovenského národného hnutia v prvej polovici 19. storočia* (Halász Iván a Dušan Škvarna). Slovenskí a maďarskí historici rozoberali základné premisy ovplyvňujúce historické vedomie a to, čo zostalo v historickom vedomí. Konštatovali, že z pohľadu interpretácie dejinných udalostí je veľmi dôležité ako jednotlivé národné spoločenstvá prežívali tieto udalosti. Následkom toho má zákonite každá strana iný spôsob ich interpretácie. Slovenské dejiny majú svoje špecifikum vo svojej viacrozmernosti, vyplývajúce z historickej skúsenosti Slovákov, žijúcich v štátnych celkoch, ktorým dominovali iné národy. Iný je pohľad na spoločné dejinné udalosti zo strany hegemonného, resp. vládnuceho, tzv. štáto-tvorného národa. Prednášatelia, a v rámci diskusie aj poslucháči, sa po každom príspevku v rámci krátkej diskusie venovali viacerým problémovým tézám, ktoré prežívajú vo vedomí obidvoch strán, ako napr. otázky autochtonnosti, národnej identity, asimilácie a i.

Pokračovaním hľadania kompromisu pri výklade dejinných procesov a udalostí prijateľného pre obidve strany bol druhý blok programu konferencie 13. novembra s príspevkami *Príčiny a následky asimilačnej politiky a asimilačných procesov v Uhorsku v období dualizmu* (Nagy Mariann a Miroslav Kmet'), *Slovensko-maďarské vzťahy v medzivojnovom období* (Simon Attila a Peter Zelenák). Konfliktné obdobie po 2. svetovej vojne (z pohľadu Maďarov najmä Benešove dekréty, reslovakizácia, repatriácia a presídľovanie obyvateľstva maďarskej národnosti atď.) obsiahli príspevky na tému *Špecifiká a podobnosti vývinu socialistického systému v Maďarsku a na Slovensku v rokoch 1948–1989* (Valuch Tibor a Stanislav Sikora). Program referátov uzavrela záverečná prednáška *Stredoeurópsky kontext slovenských a maďarských dejín* (Kiss Gy. Csaba). Viacerí prednášatelia sa venovali terminologickým problémom. Napríklad M. Nagy vo svojom príspevku o asimilačnej politike a procesoch, ktoré ju koncom 19. a začiatkom 20. storočia ovplyvňovali, resp. vyvolali, rozšírila doteraz zaužívané termíny o pomenovanie „moderná asimilácia“. Otázka sporného, resp. problematického názvoslovía, doteraz bežne historikmi používaného, sa javí ako najzákladnejšie problémové miesto práce na príprave spoločnej publikácie (ide o termíny ako napr. Slovieni – Slováci, Maďari – Uhorsko, uhorské kráľovstvo – maďarské kráľovstvo, Slovensko – Felvidék, a i.).

Záver konferencie patril diskusii o vplyvoch interpretácií minulosti a o úlohách bádateľov, historikov v súčasnosti. Za symbolickým okrúhlym stolom sa na nej zúčastnili čestný hosť, maďarský politik Géza Jeszenszky, historici Štefan Šutaj, Dušan Škvarna, Csaba Gy. Kiss a László Szarka, ktorý zároveň diskusiu s prehľadom viedol. K vynikajúcemu priebehu konferencie prispeli organizátori zabezpečením dvojazyčného synchrónneho tlmočenia na profesionálnej úrovni počas obidvoch dní.

Konferencia bola ďalším krokom pri hľadaní konsenzu na problémové miesta histórie v spoločnom štáte a po rozchode. Odborníci zapojení do tohto zaujímavého projektu, ktorého cieľom je spoločná učebnica dejín, na konferencii v Balašských Darmotách prezentovali postuláty modernej slovenskej a maďarskej historiografie. Dospeli k záveru, že v pohľade na dejiny rozdiely nie sú, len v niektorých problémo-

vých miestach treba ešte hľadať objektívne, kompromisné stanoviská. Aby tento cieľ dosiahli, dohodli sa na vypracovaní spoločného terminologického slovníka a v roku 2010 pripraviť tézy spoločnej učebnice ako príručky pre pedagógov do vydania učebnice, ktorej príprava sa odhaduje na asi desať rokov. Následné stretnutie všetkých historikov, pracujúcich na projekte spoločnej učebnice dejín, sa uskutoční na území Slovenskej republiky.

Konferencia prispela k aktivitám v rámci programu cezhraničnej spolupráce pod záštitou Európskej únie *Budujeme partnerstvá*. Vlády našich štátov sa dohodli na stavbe mostov cez rieku Ipel', ktoré nás navzájom budú spájať. A odsúhlasili aj projekt spoločnej učebnice dejepisu, ktorej cieľom je interpretácia dejín už nie len z čisto národného, subjektívneho hľadiska. Spoločná štátnosť nás v minulosti spájala, rozvíjali ju vedno naši predkovia, a preto by nás spoločná minulosť a konfliktné situácie, ktoré historický vývin prinášal, nemali rozdeľovať. Tak ako nás spájajú mosty, spájajú nás významné osobnosti, napríklad literát svetového mena Imre Madách, pôvodom z Dolnej Strehovej, či Kálmán Mikszáth, publicista, spisovateľ, rodák zo Sklabinej v okrese Veľký Krtíš, po ktorom je pomenovaná ulica vo Veľkom Krtíši a v Balašských Ďarmotách miesto konania konferencie, stredisko kultúry. Pre prítomnosť, ale najmä pre našu budúcnosť je potrebné rozvíjať vzájomné vzťahy na pozitívnych hodnotách.

Marta Kamasová

12. GENEALOGICKO-KULTÚRNA KONFERENCIA ČESKOSLOVENSKEJ MEDZINÁRODNEJ GENEALOGICKEJ SPOLOČNOSTI

V dňoch 14.–17. októbra 2009 usporiadala Československá medzinárodná genealogická spoločnosť (Czechoslovak Genealogical Society International) už po dvadsiaty raz svoju genealogicko-kultúrnu konferenciu. Za miesto jej konania organizátori tentoraz vybrali mesto Cleveland (presnejšie jeho samostatné predmestie Independence), ktoré si doteraz zachovalo status jedného z najväčších centier českých a slovenských komunít v Spojených štátoch.

Spoločnosť vznikla v marci 1988 v meste St. Paul v štáte Minnesota. Jej primárnym cieľom je podpora aktivít všetkých záujemcov o genealogický výskum a poznanie svojich predkov pochádzajúcich z regiónu medzivojnovej Československej republiky bez ohľadu na národnosť. V súčasnosti združuje takmer 3 000 členov zo severnej Ameriky a nástupníckych štátov bývalého Československa. Spoločnosť umožňuje svojim členom výmenu informácií a kontaktov, ako aj využitie vlastnej knižnice. Od svojho vzniku vydáva štvrťročne periodikum *Naše rodina* (Our Family).

Jednou z najdôležitejších aktivít spoločnosti sú konferencie, ktoré v poslednom období organizuje spravidla s bienálnou periodicitou. Postupne nadobudli genea-

logicko-kultúrny charakter a organizátori pripravujú ich program podľa relatívne ustáleného modelu. V prvý deň sa konajú exkurzie a tvorivé dielne. V pracovnej časti konferencie, rozdelenej spravidla do dvoch dní, majú účastníci možnosť vybrať si z niekoľkých paralelne prebiehajúcich odborných prednášok a referátov. Večernú časť spestruje kultúrny program zameraný na prezentovanie ukážok ľudovej kultúry.

Vlastný program konferencie navštívilo 375 registrovaných účastníkov a ďalších 30 osôb sa zúčastnilo aktivít s ňou spojenou. Väčšina prítomných sa takéhoto podujatia zúčastnila po prvýkrát. Z viacerých tradičných tvorivých dielní, zorganizovaných 14. októbra, najviac zaujali podujatia pripravené Lizou A. Alzovou, ktorá účastníkom poskytla základné informácie o tom, ako písať a začať genealogický výskum slovenských predkov.

Účastníkov konferencie slávnostne privítala 15. októbra prezidentka spoločnosti Ginger Simková a predsedajúci konferencie Paul M. Makousky. Úvodný referát o podiele českých a slovenských imigrantov na globalizácii severovýchodného Ohia predniesol riaditeľ výskumu clevelandskej The Western Reserve Historical Society John J. Grabowski. Program konferencie pokračoval paralelne prebiehajúcimi prezentáciami, v ktorých vystúpilo dovedna viac než 20 referujúcich. Obsah ich vystúpení napovedá o rôznorodosti, ktorá bola základným cieľom organizátorov konferencie.

Z prednesených príspevkov vyvolali najväčší záujem tie, ktoré boli zamerané na problematiku genealogického výskumu. O metódach a prameňoch k špecificky regionálne ohraničenému výskumu referovala Lisa A. Alzová v príspevku *Demystifikovanie výskumu vo východnej Európe*. Pre potomkov slovenských vystaľovalcov mali najväčší význam príspevky venované problematike využívania prameňov vzťahujúcich sa k teritóriu Slovenska. Medzi ne možno zaradiť dve prezentácie Margo L. Smithovej (*Využitie feudálnych daňových súpisov pre genealogický výskum Slovákov* a *Stratégie využívania cirkevných matrik v genealogickom výskume Slovákov*), rovnako ako aj dva referáty Milana Beleja zo Státneho archívu v Prešove (*Najdôležitejšie pramene ku genealogickému výskumu v slovenských archívoch a možnosti ich využitia* a *Matriky na Slovensku – základný prameň pre potreby genealogického výskumu*).

Podobnú problematiku v českom kontexte prezentovali Jan Dus, ktorý referoval o digitalizovaných genealogických prameňoch z Českej republiky a Slovenska dostupných na internete a poukázal na možnosti ich využitia (*Digitalizácia archívov – Čo môžem urobiť sám? Kedy potrebujem pomoc?*) a Miroslav Koudelka, ktorý sa vo svojich príspevkoch venoval problematike možností riešenia najčastejších ťažkostí sprevádzajúcich genealogický výskum (*Problémy, na ktoré môže český genealóg naraziť a metódy ich riešenia*), profesiám a sociálnemu postaveniu predkov, ich porozumeniu, interpretácii a prekladu (*Sedlák, pasekár, fleischhacker alebo inquilinus? Zoznámme sa s profesiami našich českých predkov*) a krstným menám predkov (*Krstné mená českých predkov, ich pôvod a jazykové formy*). S uvedenými referátmi súviselo aj vystúpenie Carol Jean Smetanovej (*Porozumenie mien a záznamov našich českých predkov*).

Franz G. Soural prednášal o problematike písma používaného v nemeckých textoch (Dešifrovanie starých nemeckých dokumentov). Špecifickú problematiku využitia dokumentov vojenskej proveniencie predstavila v dvoch príspevkoch Karen

Hobbsová (*Využitie rakúskych vojenských dokumentov v Knižnici rodinnej histórie a Vyhľadávanie vojenského oddielu predkov*).

Druhá veľká skupina príspevkov bola venovaná historickej tematike. Referáty, vzťahujúce sa k českým dejinám, sa týkali problematiky legionárov v 1. svetovej vojne (K. Hobbsová a Stephen J. Sebesta), dejín Chodov (Roy Rushka), života českých imigrantov v Clevelande (S. J. Sebesta), každodennosti v stredoveku (Mark Bigaouette), odsunu českých Nemcov po 2. svetovej vojne (F. G. Soural) a historického vývoja cirkví na území bývalého Československa (J. Dus).

Problemátike Rusínov boli venované príspevky Johna J. Righettiho, ktorý analyzoval rozdiely medzi nimi a Slovákmi, ako aj Richarda D. Custeru o národnej orientácii a identite clevelandských Karpatorusínov.

Slovenským dejinám, resp. dejinám slovenských krajanov boli venované referáty Gergoryho Ferenca (*Memorandum Slovenskej ligy v Amerike z roku 1914 a Boj Slovákov za rovnoprávnosť v Uhorsku pred 1. svetovou vojnou so špeciálnym zameraním na Slovákov v USA*), Michaela Kopanica (*Slovensko-maďarské vzťahy v Clevelande pred 1. svetovou vojnou a Usídlenie slovenských imigrantov v oblasti Clevelandu*) a Milana Beleja (*Masové vystáhovalectvo zo Slovenska, jeho príčiny a priebeh*). Joseph J. Hornack referoval na príklade J. Pankucha o vklade prvých pracovníkov krajaňských organizácií na formovanie slovenskej komunity.

S príspevkom venovaným špecifickej problematike imigrácie cez prístavy vo východnej Kanade v 19. storočí vystúpil Franz G. Soural.

Na konferencii odzneli aj príspevky s etnografickým zameraním. Ich tematikou boli ľudové kroje (Helene Cincibeauxová) a tiež povere a ľudové zvyky Rusínov (J. J. Righetti).

V rámci exkurzií mali účastníci konferencie možnosť navštíviť viaceré miesta v Clevelande spojené s históriou niekdajších imigrantov zo strednej, juhovýchodnej a východnej Európy. Tí už zväčša opustili štvrte, v ktorých bývali ich predkovia, a na ich miesta postupne prichádzajú Hispánci a Afroameričania. Dôsledkom je zmena etnického charakteru štvrtí v centrálnej časti mesta a zatváranie kostolov vybudovaných imigrantskými komunitami. Medzi najdôležitejšie zastávky účastníkov exkurzií patrili Slovenský inštitút a referenčná knižnica v Opátstve sv. Svorada, Česká národná sála, Katedrála Sv. Jána Krstiteľa, budova ústredia 1. Katolíckej slovenskej únie, v ktorej H. Cincibeauxová inštalovala výstavu krojov, múzeá The Western Reserve Historical Society a záhrady národností. Počas dvoch večerov sa mohli záujemcovia zúčastniť prehliadky ľudových krojov a vystúpení troch folklórnych súborov, reprezentujúcich české, slovenské a rusínske kultúrne tradície.

Československá medzinárodná genealogická spoločnosť má veľký záujem o spoluprácu so štátnymi archívami na Slovensku, v ktorých sú uložené archívne fondy obsahujúce dokumenty ku genealogickému výskumu. Vedenie spoločnosti by uvítalo poskytnutie akýchkoľvek relevantných informácií, konzultácií či spoluprácu v inej forme.

Miestom konania najbližšej konferencie spoločnosti bude koncom októbra 2011 mesto St. Louis v štáte Missouri.

Milan Belej

ARCHÍVY V DIGITÁLNEJ EPOCHE – 79. ZASADNUTIE SPOLKU NEMECKÝCH ARCHIVÁROV V REGENSBURGU

V dňoch 22. – 25. septembra 2009 sa v priestoroch Univerzity Regensburg na tému Archívy v digitálnej epoche konalo 79. zasadnutie Spolku nemeckých archivárov (ďalej len Spolok). Zasadnutia sa zúčastnilo okrem domácich asi 850 archivárov aj 27 zahraničných účastníkov z 13 krajín Európy. Priamo na mieste rokovania malo svoje vyhradené priestory aj 49 vystavovateľov, ktorí v rámci fóra ARCHIVISTICA predstavili najnovšie technologické trendy využiteľné v archívnictve, či už išlo o počítačové programy, digitalizačné technológie, moderné spôsoby uloženia archívnych dokumentov, archívnu pedagogiku a i.

Program nemeckých archívnych dní začal 22. septembra už napoludnie, niekoľko hodín pred ich oficiálnym otvorením, štyrmi paralelne prebiehajúcimi prednáškami v rámci ďalšieho vzdelávania archivárov z praxe, každoročne organizované len pre členov Spolku. Prvá *Príval obrazov* bola vlastne praktickým cvičením k práci v nejakom komunálnom obrazovom archíve so zreteľom na digitálne obrázky, v druhej sa záujemcovia dozvedeli o *digitálnej prezentácii listín v porovnávaní*, tretia bola zameraná na *praktické používanie vymeniteľných formátov (EAD a SAFT) pri retrokonverzii inventárov*, štvrtá sa zamerala na proces od *ohodnotenia po používanie: archivovanie elektronických spisov v praxi*.

Spoločný program pokračoval medzi 14.–16. hodinou prednáškami v bloku nazvanom *Medzinárodné, národné a interdisciplinárne portály – aktuálny vývoj*, v rámci ktorého predniesli svoje príspevky Gelad Maier zo Stuttgartu *Europeana a Nemecká digitálna knižnica – reálny stav a perspektívy*, Wendelin Bieser z Bonnu *Sieťový systém a Nemecká digitálna knižnica – organizácia a kooperácia, interdisciplinárna spolupráca medzi zväzom a krajinami* a Angelika Menne-Haritz z Berlína *Európsky projekt APENET a DFG-projekt „Výbudovanie sieťového systému SED-/FDGB-archívnych dokumentov“ – vývoj pre európsky a nemecký archívny portál*. Medzi 16.–18. hodinou sa program opäť vetvil a paralelne prebiehali v štyroch blokoch prednášky a prezentácie vystavovateľov, v rámci ktorých ich odznelo 17, z toho množstva upozorníme aspoň na niektoré: *Ďalší vývoj softvéru Augias*, *Archivis pro – on- a offline archívny softvér*, *Digitálne archivovanie so scopeArchiv*, *Digitalizácia a online publikovanie v praxi*, *Digitalizácia archívnych dokumentov – riešenie pre všetko?*, *XAM – inovatívna ukladacia infraštruktúra budúcnosti*, *Pleseň v archíve? – možnosti dekontaminácie písomných dokumentov*, *Relevantné bezpečnostné technológie na dlhodobé ukladanie dát na pevných diskoch*. Ďalej to boli v dvoch blokoch prebiehajúce rokovania pracovnej skupiny pre archívnu pedagogiku, kde odzneli príspevky Vadima Oswalta z Gießenu *Práca v internete medzi dokumentáciou a blogom*, Olivera Sandera z Kolbenzu *Wiki a silné obrázky – kooperácia Spolkového archívu a Wikipédie*, Eckharda Möllera z Harsewinkelu *Historická vzdelávacia práca na internete – príklad spomienkovej kultúry v regióne východného Westfálska* – Lippe a pracovnej skupiny pre historickú vzdelávaciu prácu a prezentáciu povolania archivár navonok, kde tak isto odzneli tri príspevky. V ďalšom bloku sa na pracovnom stretnutí so zahraničnými účastníkmi stretli zástupcovia Spolku, na ktorom si vymenili svoje skúsenosti v oblasti ďalšieho vzdelávania archivárov, keďže nie vo všetkých európskych krajinách táto možnosť

existuje a klasicky vzdelaní absolventi nemajú častokrát ani teoretické poznatky s prácou s elektronickými spismi a ich elektronickým vyradovaním či elektronickým archivovaním, porovnávalo sa štúdium archívniectva v jednotlivých krajinách, rámcovo sa načrtli problémy súvisiace s elektronickými spismi, ich „strácaním sa“ i prácou archivárov s nimi, množstvom softvérov existujúcich v Západnej Európe a ich vzájomnou nekompatibilitnosťou, takmer rok spustenou skúšobnou prevádzkou európskeho archívneho portálu. Práve v tejto oblasti sa prejavili veľmi výrazné odlišnosti vývoja v Západnej a vo Východnej Európe. Poslednou témou, o ktorej sa veľmi živo diskutovalo, boli bilaterálne i celoeurópske vzťahy medzi archívnymi spoločnosťami. V najväčšej z deviatich prednáškových miestností nasledovalo slávnostné otvorenie 79. zasadnutia Spolku. Úvodné slovo patrilo jeho predsedovi Robertovi Kretzschmarovi. Prítomným sa prihovorili aj primátor mesta Regensburgu Hans Schaidinger, štátny minister pre vedu, výskum a umenie Slobodného štátu Bavorsko Wolfgang Heubisch, za zahraničných účastníkov prezidentka Spoločnosti švajčiarskych archivárov Anna Pia Maissen a zástupca International Council of Archives (ICA) Fred J. W. van Kan z Holandska. Nasledovala viac než hodinová úvodná prednáška s prezentáciou na tému *Historické vedy v digitálnej epoche*, ktorú predniesol Peter Haber zo švajčiarskeho Bazileja, po skončení ktorej boli pozvaní účastníci rokovania, vystavovatelia i hostia na recepciu bavorského štátneho ministra pre vedu, výskum a umenie.

Dňa 23. septembra pokračovalo rokovanie spoločným blokom prednášok týkajúcich sa nových pracovných a komunikačných procesov v archívoch. Medzi 11.–13. hodinou prebiehali zasadnutia dvoch sekcií, a to sekcie pre hodnotenie elektronických podkladov a tradičné vzdelávanie, kde predniesli svoje príspevky Illke Stahlberg z Potsdamu *Sprevádzanie zavedenia DMS/VBS v ministerskej správe Bardeburska a presadenie archívnych požiadaviek: registratúra a registratúrny plán – hodnotenie a vyradovanie*, Matthias Manke a René Wiese zo Schwerinu *Hodnotenie spisov elektronicky – DOMEA – riešenie v Hlavnom krajinskom archíve vo Schwerine*, Andrea Hänger a Katharina Ernst zo Stuttgartu *Jeden systém – dve riešenia: digitálne archivovanie v Mestskom archíve v Stuttgarte* a sekcie pre vzdelávaciu prácu v sieti. Brigita Jooss z Norimbergu zaujala prednáškou *Potenciál zviazaného externého poznania – digitálna edícia matrik Akadémie výtvarných umení v Mníchove*, v ktorej oboznámila s problémami tohto projektu. Matriky tejto významnej školy, na ktorej študovali umelci nielen zo Západnej Európy, USA, no najmä umelci zo Strednej a Východnej Európy a bola veľkou konkurenciou rovnako zameranej akadémie v Paríži, sú matriky z rokov 1808–1920 veľmi ťažko čitateľné. V dôsledku vojnových udalostí sa zachovali len tri zväzky. V prvom rade bolo treba definovať, akú digitálnu edíciu chcú – textovú transkripciu alebo kritickú edíciu. Technicky to umožňovali analógová printverzia, elektronická edícia a digitálna edícia. Bádateľom chceli poskytnúť transkribované i digitalizované dáta o študentoch akadémie. Do príslušných políčok prepísali údaje o zväzku matriky, poradovom čísle zapísaného študenta, jeho mene, priezvisku, údajoch o začatí a skončení štúdia, mieste narodenia, povolani jeho otca či tóra, konfesii, veku i adrese. Zároveň si bádateľ kliknutím na link v každom políčku môže v digitálnej podobe zobrazíť príslušné miesto v matrike a overiť správnosť prepisu. Najviac problémov spôsoboval rozdiel zápisu mien a ich skutočnej podoby: napr. Giorgio de Chirico/Georg von Kiriko či geografických názvov: napr. Pressburg/Bratislava, Österreich-Ungarn/Slowakei,

no najviac problémov im pri identifikácii spôsobovali názvy lokalít na južnom Slovensku, ktorých pomenovania sa niekoľko ráz zmenili. Pri geografických údajoch sú umiestnené linky na mapy a bádateľ môže využiť komfort ďalších prídavných polí, akými sú údaje o úmrtí, životopisy, mapy spojené s Google-maps, linkami na Wikipediu, linkami na diela či články v tlači o umelcovi. Zároveň do naplňania takejto široko koncipovanej databázy aktívne vtiahli aj externých bádateľov, ktorí majú možnosť v poli komentáre externých bádateľov aktívne dopĺňať zistené údaje o živote umelca po skončení štúdia, o jeho dielach, miestach pôsobenia a pod. Zaujímavý bol aj údaj o finančných nákladoch: transkripcia pohltila 13 000 € a digitalizácia 43 000 € (viac pozri <http://matrike.adbk.de>). Ďalšiu, veľmi zaujímavú prednášku predniesol Peter Pfister z Mníchova *Cesty cirkevných archívnych dokumentov do siete*, ktorý prezentoval projekt Diecézneho archívu v Mníchove v spolupráci s učiteľmi dejepisu zameraný na žiakov a študentov. Vzhľadom na to, že pre mladých je takmer absolútnym zdrojom získavania informácií internet, zamerali sa aj na túto možnosť poskytovania hľadaných údajov. Autor oboznámil auditórium s archívno-pedagogickým projektom na prezentovanie cirkevných dokumentov k 2. svetovej vojne. Ak malo ísť o úspešný projekt, v prvom rade museli byť splnené východiskové podmienky: dôraz na učebný plán, obsahové a pedagogické stanovenie si cieľa, výber prameňov, tak aby zodpovedali vekovej skupine, pre ktorú boli určené, metódičko-didaktická koncepcia, práca na projekte spolu so žiakmi, až potom mohol nasledovať posledný krok – prezentácia projektu na internete. Výsledkom sa o. i. stala aj „učebnica dejepisu“ k tejto téme *Posledné a prvé dni – Američania a Bavori sa stretli*, ktorú na základe vojnových hlásení a správ o postupe spojencov podávaných farármí pod dohľadom archivárov a učiteľov napísali žiaci žiakom. Takýto aktívne orientovaný prístup k informáciám sa im osvedčil – deti sa učia v rámci svojich možností kriticky hodnotiť archívne dokumenty, na základe ktorých získavajú neskreslený pohľad na historické udalosti, podnecuje to ich záujem o poznanie vlastnej histórie (pozri aj <http://webpace.st-michaelsbund.de/dioezesanarchiv/denkwerk.htm>). Rokovanie tejto sekcie uzavrela naozaj výnimočná prednáška Hannsa Jürgena Küstersa zo Sankt Augustina *Internetový portál Konrad Adenauer ako prameň vzdelávania a bádania*. Archív pre kresťansko-demokratickú politiku (ACDP) s Nádáciou Konrada Adenauera online sprístupnili obrovské spektrum informácií o tejto významnej osobnosti nemeckých dejín. Vytvorenie portálu trvalo poldruha roka, no samotný výskum k tejto osobnosti zhruba 20 rokov, ale práca na stránke zďaleka nie je ukončená. Pri spracovávaní osobností spolkových kancelárov chcú ísť týmto smerom. „Obyčajné“ archívy pri spracovávaní osobností na základe u nich deponovaných archívnych dokumentov nemajú popri svojich ostatných činnostiach čas a ani možnosť prezentovať výsledky svojej práce v takejto forme, ale spomínaný internetový portál môže poslúžiť ako inšpirácia.

Od 14. hodiny v poldruháhodinových blokoch prebiehalo rokovanie odborných skupín: pre štátne, komunálne, cirkevné archívy, archívy panstiev a rodové archívy, hospodárske archívy, archívy parlamentov, politických strán, nadácií a spolkov, archívy médií, archívy pre vysoké školy a vedecké inštitúcie, v rámci ktorého prebehli voľby nových vedení všetkých odborných skupín a odznelo 20 príspevkov, z ktorých uvádzame aspoň niektoré: *Komplementárne hodnotenie tradičných spisov a elektronických dát*, *Hybridné vedenie spisov – problémy a možné riešenia na príklade bavorského štátneho ministerstva pre životné prostredie a zdravie*, *Archívne*

poradenstvo spolkovým úradom – model partnerskej spolupráce, Plagáty a plány ako online digitalizáty – námaha a úspech, Od MONASTERIA po MATRICULU – skúsenosti so sprístupňovaním archívnych dokumentov na internete, Manažment dokumentov a dlhodobé archivovanie v rádiu, Digitalizovanie priemyselných filmov, Dobové pramene na internete ako príspevok k politickému vzdelávaniu, Problémy s neznámymi používateľskými spôsobmi pri retrodigitalizácii. Medzi 17.–19. hodinou prebiehali paralelne prednášky zaradené do ďalších dvoch sekcií, ktorých spoločným menovateľom boli dve témy – *Archívy ako poskytovatelia online služieb a Open Access a archívy*, v rámci ktorých odznelo 7 prednášok.

Dňa 24. septembra prebehlo v predpoludňajších hodinách valné zhromaždenie Spolku, na ktorom bol zvolený jeho nový predseda, Michael Dieffenbacher, riaditeľ Mestského archívu v Norimbergu. Od 14. hodiny prebiehali opäť paralelne tri štvorhodinové podujatia určené len členom Spolku v rámci ďalšieho vzdelávania archivárov, témami ktorých boli *Riadenia a plánovanie archívnej práce využívaním štatistických nástrojov na príklade systému archívneho manažmentu BASYS, Digitalizácia archívnych dokumentov – praktické príklady pre archívny všedný deň, Zavedenie elektronického spracovania a správy spisov (VBS/DMS) pri správe mesta – príklad elektronických spisov Norimbergu.* Pre všetkých, ktorých nadchlo mesto Regensburg a jeho pamiatky, bola pripravená prednáška prof. Achima Hubela z Bambergu *Pamiatková obnova v meste svetového kultúrneho dedičstva Regensburgu – skúsenosti, úspechy, problémy*, kde sa zamerail na dejiny obnovy stredovekého jadra Regensburgu. Pódiová diskusia na tému *Úloha archívov v digitálnej epoche* ukončila maratón prednášok na tomto gigantickom podujatí. Oficiálnym záverom 79. nemeckých archívnych dní bol večerný hodinový koncert barokovej organovej hudby v rokokovo prestavanej Starej kaplnke, vybudovanej ako hradnej kaplnky Ľudovítom Nemcom (826–876). Na organe vysvätenom pápežom Benediktom XVI., hral organový majster Franz Raml.

Na posledný deň 25. septembra boli pripravené pre účastníkov rôzne, približne dvojhodinové exkurzie a návštevy archívov. V ponuke boli tri rôzne zamerané prehliadky mesta – na rímske pamiatky, na sakrálnu architektúru a na meštiansku stredovekú architektúru, ďalej dve prehliadky Dómu sv. Petra s križovou chodbou a kaplnkami sv. Štefana a Všetkých svätých, prehliadka múzea v budove ríšskeho snemu, ktorý tu pravidelne zasadal od r. 1594, dve prehliadky mestského a dve prehliadky ústredného biskupského archívu, prehliadka univerzitnej knižnice, ktorá pripravila aj dve tematické prednášky: *Digitalizovaný historický reklamný archív v Univerzitnej knižnici Regensburg* a *Projekty digitalizácie Univerzitnej knižnice Regensburg*. Pre náročnejších to boli dva celodenné výlety. Jeden do rezidenčného mesta Amberg pri príležitosti 975. výročia jeho prvej písomnej zmienky spojenej s návštevou Štátneho archívu v Ambergu, prehliadkou historického centra a paláca kurfürsta, radnice, baziliky sv. Martina, budovy maltézskych rytierov s farským kostolom sv. Juraja a diecéznou knižnicou, druhý do kláštora Weltenburg spojeného s návštevou haly oslobodenia a plavbou cez prielom Dunaja do Kelheimu.

Mária Grófová

24. ZASADNUTIE SLOVINSKEJ ARCHÍVNEJ SPOLOČNOSTI V DOLENJSKÝCH TOPLICACH

V dňoch 14.–16. októbra 2009 sa uskutočnilo 24. zasadnutie Spoločnosti slovin-ských archivárov – obdoby našich Archivných dní, opäť aj so slovenskou účasťou. Za Spoločnosť slovenských archivárov sa medzinárodnej vedeckej konferencie, z poverenia výboru, zúčastnil riaditeľ Slovenského národného archívu Radoslav Ragač.

Hostiteľom podujatia bola novomestská pobočka Historického archívu v Ľubľani (Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo Mesto, ZAL). Miestom rokovania bolo malé útulné kúpeľné stredisko pri Novom Meste – Dolenjske Toplice, konkrétne jeho kultúrno-kongresové centrum. Historické Novo Mesto leží v údolí na brehu rieky Krka a je aj domovom rovnomennej farmaceutickej spoločnosti. Mesto je však známe hlavne svojím špičkovým archeologickým múzeom so súborom bronzových sitúl a ďalších nálezov, ktoré mu dali aj jeho druhé neoficiálne meno známe z turistických sprievodcov – *mesto sitúl*.

Programom veľmi pestrého rokovania konferencie, ktorý sa dodržal, bolo viacero tém s hlavným dôrazom na odborné vzdelávanie archivárov. Prvý deň rokovania, 14. októbra, po slávnostnom otvorení podujatia predsedníčkou spoločnosti Mirjanou Kontestabile Rovis a županom obce, odznel tradičný príspevok venovaný histórii hostiteľského regiónu, v tomto prípade Dolenjska (Stane Granda) a syntetická správa o výsledkoch posledných dvoch rokov projektu *arhivski depoji 2007–2009*. Išlo o projekt kvalitatívnej klasifikácie – pasportizácie všetkých archívnych budov v Slovinsku na základe definovanej stupnice jednotlivých potenciálnych rizík (v prvej etape dotazníkovou formou), a tiež mieru ich naplnenosti a disponibilných kapacít v pomere k prevzatému a neprevzatému archívnemu materiálu. Projekt bol predmetom rokovania predchádzajúceho 23. zasadnutia Spoločnosti slovin-ských archivárov vo Velenje v roku 2007 a informovali sme o ňom aj na stránkach Slovenskej archi-vistiky. Výsledkom je obsiahly katalóg s dokumentáciou a špecifikáciami jednotlivých objektov. Výsledky projektu poukázali okrem pozitív a nových účelových bu-dov aj na viacero potenciálne vysoko rizikových objektov, niektorých v takmer havarijnom stave a tiež akútny nedostatok voľných kapacít. Krátky sumár výsledkov bol publikovaný v prílohe k príspevku. Tretí príspevok Mety Matijevič predsta-vil hostiteľov, ktorí patria z hľadiska priestorovej vybavenosti medzi problémové prípady slovinského archívniectva.

V ďalšom bloku odznelo viacero referátov hostí podujatia, hlavne z krajín stredo-európskeho priestoru, venovaných problematike vzdelávania archivárov v jednotli-vých krajinách (Hanna Krajewska Poľsko, Alexander Hecht Rakúsko, Hrvoje Stančič Chorvátsko, Branko Bubenik Chorvátsko a Peter Horsman Holand-sko), na ktoré popoludní v prvom popoludňajšom bloku nadviazali dvaja ďalší do-máci referenti Mitja Sadek a Jelka Melik. Mitja Sadek z domáceho archívu v krátkosti predstavil a zhodnotil poslednú Jesennú školu v Grljane a Terste zorgani-zovanú Medzinárodným inštitútom pre archívnu vedu v Maribore-Terste v roku 2008, jej úspechy a budúce aktivity. Jelka Melik skúmala vzťah archívnej práce a znalosti práva. Konštatovala, že ide o vec veľmi potrebnú vo viacerých rovinách, vo vzťahu k moderným dokumentom a pochopeniu funkcií a postavenia ich pôvod-

cov a ochrany archívnych dokumentov. Opisuje tiež negatívne príklady z organizácie tohto typu vzdelávania v minulosti.

Tretím blokom boli dva domáce príspevky o elektronických archívoch. Branko Godec riešil otázky outsourcingu elektronických dokumentov vo všeobecnosti veľmi citlivých na ochranu autenticity ich obsahu, infraštruktúru potrebných procesov a prierez otázok týkajúcich sa legislatívy upravujúcej túto oblasť. Vyzýva k opatrnosti a kvalitnému legislatívnemu zabezpečeniu. Sandi Rožman, z miestnej digitalizačnej firmy Mikrografija, sa venoval otázkam ochrany kultúrneho dedičstva digitalizáciou.

V poslednom bloku prvého dňa Helena Pečko-Mlekuš z Národnej a univerzitnej knižnice predstavila formy vzdelávania slovinských knihovníkov organizované Knižníckym vzdelávacím centrom knižnice, jeho súčasný stav a pohľad do budúcnosti. Vzdelávanie knihovníkov má tri moduly: prvý pre adeptov tohto povolania; druhý koncipovaný na rozvíjanie profesionálnych kompetencií pracovníkov, tretí venovaný katalogizačným prácam. Pracovníci v sektore knižníc považujú celkovú sumu formálnych a neformálnych vzdelávacích aktivít za nedostatočnú, bojujú za to, aby vzdelávanie tvorilo až 10 percent z ich pracovného času. Stanko Čufer a Milan Selan predstavili projekt DOK_SIS. Rajka Bućin (Chorvátsko) prezentovala inšpiratívny odpočet chorvátskeho projektu MATRA zameraného na audit a následnú reformu chorvátskeho archívnictva – jedným zo zistených poznatkov bola aj malá miera (seba)kritickosti pracovníkov voči reálnemu stavu a obmedzená ochota vzdelávať sa a ku zmenám, napríklad v aplikácii noriem ISAD(G). Predstavila skupiny na implementáciu základných návrhov na kontinuálne vzdelávanie archivárov a pracovné skupiny. Projekt bol realizovaný podľa holandských vzorov. Aleksander Lavrenčič predstavil inštitucionálne vzdelávanie archivárov v Slovinskom rádiu a televízii (RTV Slovenija) a víziu budúceho centrálného audiovizuálneho archívu krajiny. Janez Kopač pri téme ďalšieho vzdelávania v archívoch zdôraznil aj význam samoštúdia a vedecko-publikačnej činnosti. Viacero príspevkov v živej diskusii bolo venovaných inšpiratívne slovinškému kreditovému systému hodnotenia účasti archivárov na vzdelávaní a prezentácii kultúrneho dedičstva. Systém je svojím nastavením vnímaný kontroverzne. Večer nasledovala recepcia usporiadaná obcou, ktorá sa odohrávala na pozadí diaľkového boja Slovenska a Slovinska o miestenku na MS vo futbale v Juhoafrickej republike.

Druhý deň rokovania, 15. októbra, bol rozdelený do dvoch blokov. Prvý bol venovaný vzdelávaniu pracovníkov registratúrnych stredísk štátnych orgánov. Vesna Gotovina predstavila zaužívaný systém vzdelávacích kurzov v Archíve Slovinskej republiky (ARS), ktorý funguje už od čias Juhoslávie a zmapovala jeho históriu, analyzovala súčasný obsah a kvantifikovala dosiahnuté výsledky. Ljiljana Šuštar prezentovala vzdelávacie aktivity Ľubľanského historického archívu (ZAL), ktorý s jednoduchými kurzami začal v roku 1980 a zdôraznila význam kvalitnej predarchívnej zložky. Medzi rokmi 1985–2009 sa vzdelávania ukončeného skúškou zúčastnilo viac ako 1 000 osôb. Marija Grabnar (ARS) hovorila o vzdelávaní v sociálnych a zdravotníckych zariadeniach. Borut Batagelj vyhodnotil dotazníkovú akciu o vzdelávaní vo sfére verejných archívov. Asi len polovica známych producentov archívnych dokumentov vyslala pracovníkov na tieto školenia. Mirjana Kontestabile Rovis si všimla dopad records managementu spojeného s výraznou

mierou využívania výpočtovej techniky na písomnú produkciu a následne na archívnu prácu a spôsoby spracúvania takto spravovaných dokumentov.

Druhý blok rokovania bol venovaný aktuálnym otázkam. Alexandra Serše otvorila otázku archívnych depotov a poukázala na viacero citlivých miest, napríklad ich problematickú prístupnosť hasičskou technikou. Marijan Križman hovoril o veľmi citlivej otázke reštitúcie archívnych dokumentov z Talianska. Nachádza sa tam viacero veľkých a veľmi cenných historických archívnych fondov vyvezených hlavne z Istrie počas talianskej okupácie v období druhej svetovej vojny. V pracovných komisiách nie sú len archivári a sú nastroľované aj otázky, či sa Slovinci o dokumenty budú vedieť postarať. Program ukončil presunutý podnetný referát Bojana Cvelfara o práci komisie venujúcej sa archivovaniu elektronických dokumentov. Predstavil výsledky jej práce a konštatoval, že aby bol proces úspešný, musí byť prítomný pri ňom už vo fáze vzniku systému aj archivár. Upozornil na potrebu spolupráce verejného a súkromného sektora a outsourcing. Komerčne boli prezentované aj nové trendy vybavenia archívov. Popoludní nasledovala exkurzia do Novoho Mesta s prehliadkou priestorov digitalizačnej firmy Mikrografija a miestneho archeologického múzea. Druhý deň ukončil spoločenský večer.

Tretí deň rokovania bol venovaný archivovaniu elektronických dokumentov a informatizácii v archívoch. Jože Škofljanec sa zaoberal pravidlami, Robert Korošec ozrejmil otázky technológie ochrany dát v oraclovskom prostredí. Tatjana Hajnik rozobrala princípy managementu e-archivovania a Marjan Antončič priblížil etapy e-archivovania. Po prestávke Vladimir Drobňjak predstavil archívny regionálny informačný systém ARIS, ktorý plní informačnú funkciu v oblasti procesov preberania e-dokumentov do archívov. Nada Čibej upriamila svoju pozornosť na európske a slovinské snahy o vytvorenie štandardizovaného databázového archívneho systému, diskusie a definície stratégie.

Z rokovania bol vydaný zborník, ktorý účastníci dostali počas konferencie.

Radoslav Ragač

KRONIKA

ZO ZASADNUTIA VEDECKEJ ARCHÍVNEJ RADY

Vedecká archívna rada zasadala 6. novembra 2009. Rokovanie viedol jej predseda prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc. Na zasadnutí boli prítomní aj prizvaní riaditeľ Slovenského národného archívu, PhDr. Radoslav Ragač, PhD. a PhDr. Peter Kartous, CSc. Predseda VAR informoval, že tajomníčka Vedeckej archívnej rady PhDr. Júlia Hautová odišla do dôchodku a vzdala sa funkcie a za tajomníka bol ministrom vnútra menovaný PhDr. Milan Mišovič.

O výsledku kontroly plnenia uznesení zo zasadnutia Vedeckej archívnej rady 27. novembra 2008 informoval jej tajomník M. Mišovič. Konštatoval, že z tohto rokovania sa realizovalo uznesenie požadujúce urýchléné doriešenie priestorových problémov Archívu hl. m. SR Bratislavy. Sekcia verejnej správy MV SR predsedu Vedeckej archívnej rady informovala, že na dokončenie sťahovania boli vyčlenené finančné prostriedky v sume 100 000 Sk a na zabezpečenie komunikácie boli zamestnancom archívu pridelené 2 mobilné telefóny; ďalšie požiadavky (zamrežovanie okien, zatemnenie depotov, štrukturovaná kabeláž, elektronická zabezpečovacia signalizácia a elektronická požiarňa signalizácia) sa budú riešiť začiatkom roka 2009 po schválení rozpočtu Ministerstva vnútra SR. Splnené bolo uznesenie, na základe ktorého sa predseda Vedeckej archívnej rady a riaditeľ odboru archívov a registratúr SVS MV SR obrátili na Konferenciu biskupov Slovenska vo veci prerokovania a dodržiavania obežníka pápeža Ján Pavla II. z 2. februára 1997 „Úloha cirkevných archívov v pastoračnom živote“ (La funzione pastorale degli archivi ecclesiastici), ktorý sa zaoberá potrebou zachovania cirkevného dokumentárneho dedičstva v cirkevných archívoch. Konferencia biskupov Slovenska dodnes na tento list neodpovedala.

Hlavným bodom programu bolo prerokovanie vyhlásenia SSA a zaujatie stanoviska k rozdeleniu odboru archívov a registratúr na odbor archívov, ktorý zostal súčasťou sekcie verejnej správy MV SR, a na odbor registratúr a správy dokumentov ministerstva, ktorý bol organizačne začlenený ako samostatný odbor Služobného úradu MV SR podľa nariadenia Ministerstva vnútra SR publikovaného v čiaske 61 Vestníka Ministerstva vnútra SR z 25. augusta 2009. Vo vyhlásení výbor Spoločenosti slovenských archívárov konštatuje, že touto organizačnou zmenou boli odboru archívov odňaté nielen kompetencie ústredného orgánu štátnej správy na úseku registratúr, ale výrazne sa obmedzili kompetencie aj na úseku archívov, ktoré sa nesystémovo prideliť do kompetencií novovzniknutého odboru registratúr a správy dokumentov ministerstva, pričom tento má plniť úlohy nielen ministerstva ako pôvodcu registratúry podľa § 16 zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach, ale zároveň aj úlohy riadiaceho orgánu na úseku registratúr podľa § 24 uvedeného zákona.

Zároveň bolo prerokované aj stanovisko Katedry archívnictva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, v ktorom zdôrazňuje, že rozdelenie odboru archívov a registratúr prehlbuje krízu a vytvára priestor na rozpad

a následné znefunkčnenie systému slovenského archívnictva. Katedra vyjadrila podporu vyhláseniu Spoločnosti slovenských archivarov a vyzvala Vedeckú archívnu radu, aby zaujala jednoznačné odborné stanovisko k tejto záležitosti.

V diskusii k tomuto bodu bola prednesená celá genéza problému, ktorý sa začal riešiť ešte v roku 2008 v súvislosti s novým pripravovaným automatizovaným systémom správy registratúry zavádzaným pre celé ministerstvo. Všetci prítomní sa zhodli v tom, že riešenie organizačných záležitostí je plne v kompetencii ministerstva, avšak organizačnou zmenou sa pragmaticky riešili praktické problémy iba jednej časti Ministerstva vnútra SR na úkor slovenského archívnictva ako celku. Konštatovali, že bolo nielen roztrieštené jednotné odborné a metodické riadenie predarchívnej starostlivosti na úseku správy registratúry a archívnej činnosti právnických osôb a štátnych archívov, ktoré sa vyvinulo za posledných päťdesiat rokov, ale obsahuje aj kompetencie odboru registratúr a správy dokumentov ministerstva v rozpore so zákonom č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov. Zasadnutie sa ďalej venovalo odborným problémom, ktoré z rozdelenia odboru archívov a registratúr vyplynuli, hlavne nevyjasnenosťou kompetencií odborov pri výkone štátneho odborného dozoru nad pôvodcami registratúr a archívmi, dvojkoľajným riadením štátnych archívov, ako aj z metodologického hľadiska správcovstvom Národného digitálneho archívu novovytvoreným odborom registratúr a správy dokumentov ministerstva. Národný digitálny archív, ktorý má preberať, archivovať a umožňovať prístup k archívnym dokumentom vzniknutým v digitálnej podobe, by sa mal stať súčasťou Slovenského národného archívu a z uvedených dôvodov vecným gestorom by mal byť odbor archívov sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra SR ako riadiace a metodické centrum slovenského archívnictva. Diskusia k tomuto bodu bola uzavretá uznesením, aby VAR pripravila list ministrovi vnútra, v ktorom ho bude informovať o zasadnutí VAR, o vnútorných rozporoch v spomenutom nariadení, ako aj o probléme Národného digitálneho archívu, a požiadala o vypracovanie doplnkov k spomenutému nariadeniu, ktoré by umožnili odstrániť prerokované nezrovnalosti a protirečenia.

Ďalej riaditeľ odboru archívov sekcie verejnej správy MV SR J. Hanus informoval VAR o príprave novely zákona č. 395/2002 Z. z., ktorou sa rozširujú a upravujú ustanovenia o správu elektronických dokumentov. Príprava tejto novely je v súčasnosti v gescii odboru registratúr a správy dokumentov ministerstva.

R. Marsina informoval, že členstva vo VAR sa písomne vzdal prof. J. Šimončíč. Zároveň navrhol namiesto neho doc. PhDr. Martu Dobrotkovú, CSc., t. č. dekanu Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity. Návrh prítomní schválili.

Po prijatí unesení prítomnými členmi VAR jej predseda R. Marsina poďakoval prítomným za účasť a za diskusné príspevky a ukončil zasadnutie.

Milan Mišovič

Prof. PhDr. LEON SOKOLOVSKÝ, CSc., ŠEŠŤDESIATROČNÝ

Dňa 2. novembra 2009 sa prof. L. Sokolovský dožil 60. rokov. Na veľkolepej oslave, na ktorej sa zúčastnilo vyše 70 pozvaných hostí, mu úprimne blahoželali jeho kolegovia, priatelia i viacerí jeho bývalí poslucháči. Osobitnú zmienku si zasluhuje skutočnosť, že rektor Univerzity Komenského doc. PhDr. František Gahér, CSc., oslávencovi k okrúhlemu životnému jubileu udelil najnovšiu pamätnú medailu, vydanú k 90. výročiu vzniku univerzity. Dekan filozofickej fakulty doc. PhDr. Anton Eliáš, CSc., odovzdal prof. Sokolovskému zlatú medailu fakulty. Riaditeľ Odboru archívov a registratúr Ing. Jozef Hanus, CSc., odovzdal jubilantovi najvyššie ocenenie odboru – Medailu Františka Víťazoslava Sasinka. Predstaviteľ Heraldického kolégia PhDr. Ladislav Vrtel odovzdal oslávencovi armáles s jeho erbom. Pri príležitosti 60. narodenín predstaviteľia Kokavy nad Rimavicou vyhlásili svojho rodáka prof. L. Sokolovského za čestného občana obce. Spomedzi osobných darov jubilantovi nemožno nespomenúť portrét oslávenca, ktorý je dielom jeho priateľa PhDr. Igora Grausa, riaditeľa banskobystrickej pobočky štátneho archívu. Olejomalba dôstojne zdobila čelnú stenu miestnosti, v ktorej sa oslava konala.

Šešťdesiatiny sú azda najkrajším jubileom v živote vysokoškolského učiteľa. Vďaka svojmu poslaniu – vzdelávať mladú generáciu – je jubilant už dlhoročným skúseným a uznávaným odborníkom a vďaka študentom, medzi ktorými sa pohybuje, je aj v šesťdesiatke mladistvým.

Prof. L. Sokolovský sa teda narodil v Kokave nad Rimavicou. Tu v roku 1956 začal chodiť na základnú školu, po prvých piatich rokoch prešiel na základnú školu v Rimavskej Sobotě. Tu od roku 1965 pokračoval na humanitnej vetve strednej všeobecnovedelávej školy. V roku 1968 sa zapísal na Filozofickú fakultu UK, zvolil si kombináciu dejepis – nemčina. V 4. semestri prestúpil na archívniectvo, ktoré úspešne ukončil v roku 1973.

V tejto súvislosti sa mi žiada povedať, že na odbore sme uvítali každého poslucháča, ktorý zmenil pôvodnú kombináciu na archívniectvo. O našom odbore sa totiž dlhé roky nič nevedelo. Na prvé prijímacie pohovory v roku 1950 sme prišli iba dvaja, ten druhý (volal sa Bielčík) v zápätí odišiel na medicínu. Nahradil ho P. Kršák, ktorý na archívniectvo prestúpil z kombinácie dejepis – latinčina. Aj ďalší dvaja poslucháči (J. Žudel a J. Kočiš) prestúpili z histórie na archívniectvo ako tretíci a za prvé dva ročníky robili diferenčné skúšky. Dlhé roky sme mali kvótu päť poslucháčov, ktorú sme splnili len vďaka historikom, ktorí priamo na prijímačkách prehovorili svojich nadaných uchádzačov, aby prešli do našej komisie a my sme ich presvedčili, aby si zapísali archívniectvo.

Prof. L. Sokolovský ukončil štúdium archívniectva v roku 1973. Už v nasledujúcom roku obhájil rigoróznú prácu a získal hodnosť PhDr. Hodnosť CSc. získal v roku 1986, habilitoval sa v roku 1994. Od roku 1999 je profesorom.

L. Sokolovský bol zanietým, veľmi schopným a aktívnym študentom. Ešte ako poslucháč 5. ročníka bol od 1. januára 1973 prijatý za asistenta s polovičným, od 1. júla s plným pracovným úväzkom. Ťažiskom jeho vedeckého zamerania i pedagogického pôsobenia boli a sú dejiny správy. V tomto odbore bol vždy veľký lokálpatriot. Svoje rodisko vždy intenzívne propagoval a vo svojej obsiahlej publikačnej činnosti sa venoval aj otázkam osobitného postavenia Malohontského dištriktu v stolič-

nej samospráve, do ktorého Kokava nad Rimavicou patrí. Prácou „Stručné dejiny Malohontu do roku 1803“ prispel nielen k lepšiemu objasneniu dejín správy, ale aj k znovuoživeniu regionálneho povedomia miestneho obyvateľstva. Predovšetkým jeho zásluhou sa pôvodné Gemerské múzeum v Rimavskej Sobote zmenilo na Gemersko-malohontské múzeum. Aj zborník múzea sa nazýva Gemer – Malohont. Gemerská vlastivedná spoločnosť, ktorej sa stal v roku 1968 zakladajúcim členom, sa dnes nazýva Gemersko-malohontská vlastivedná spoločnosť. Jej pôvodný časopis Obzor Gemera sa rovnako premenoval na Obzor Gemera – Malohontu.

Dejiny správy sú síce hlavným vedecko-výskumným záujmom L. Sokolovského, rovnako intenzívne sa však venuje aj heraldike. Aj z tejto disciplíny vydal početné štúdie. Mnohé mestské erby vylepšil a veľké množstvo obecných erbov vytvoril. Uverejnil aj štúdie z diplomatiky a paleografie. Nemenej záslužné sú jeho zostavovateľské a redakčné práce. Z nich za najvýznamnejšiu považujem Pamätnicu k 50. výročiu študijného odboru archívniectvo a pomocné vedy historické FiF UK v Bratislave. K publikačnej činnosti jubilanta poznamenávam, že kompletná bibliografia jeho prác z rokov 1972–2000 je uverejnená v práve citovanej Pamätnici (Zborník FiF UK – Historica XLV za rok 2002).

V 70. rokoch bolo archívniectvo samostatným študijným odborom Katedry česko-slovenských dejín a archívniectva. Po smrti prof. A. Húščavu v roku 1969 som sa stal vedúcim odboru. Spolu s doc. D. Lehotskou sme na miesto pána profesora získali ako asistentku M. Tischlerovú. Práve sa začalo neslávne obdobie normalizácie. Všetci traja učiteľia sme boli nestraníci, z čoho bol najmä prof. S. Cambel veľmi nervózny. Študentov – archivárov sa vypytoval na náplň našich prednášok. Nový asistent – L. Sokolovský – bol straník. Rád konštatujem, že jeho príchodom sa na odbore nič nezmenilo. Rytmus výučby, ovzdušie na odbore, vzťahy k študentom zostali rovnaké. Nenastolila sa pre nás jediná nová nežiaduca požiadavka či zmena. V pôvodnom duchu sa odbor vyvíjal aj v čase normalizácie. Všetci traja sme ocenili, že L. Sokolovský nebol taký benevolentný k poslucháčom, akými sme boli my ostatní. Bol prísnejší, odmeranejší, avšak spravodlivý.

Odbor archívniectvo som viedol do februára 1996. Priznám sa, že ani raz mi neprišlo na um odbor pretvoriť na samostatnú katedru. Katedra československých dejín nás všemožne podporovala. Vzájomne sme sa významne ovplyvňovali, a to v každodennom kontakte. Spoločne sme organizovali Utorkové večery. Stredovekári sme si vzájomne čítali každú štúdiu ešte pred zadaním do tlače, aby sme vychytali aj tie najdrobnejšie nedostatky svojich prác. Nehovorili sme o odboroch, ale o „štvrtom poschodí“, ktoré sa stalo pojmom aj v našom vedomí. Do takéhoto štádia sa história a archívniectvo postupne vyvinuli. Je skutočne zásluhou prof. L. Sokolovského, že mu tento stav začal prekážať a zaoberal sa myšlienkou vytvoriť samostatnú Katedru archívniectva a pomocných vied historických. Podarilo sa mu to uskutočniť k 1. januáru 2000.

Bol to mimoriadne významný medzník v živote nášho odboru, ktorý je veľmi kladne hodnotený nielen v rámci fakulty, ale aj v rámci partnerských katedier archívniectva na iných univerzitách. Samostatná katedra archívniectva na našej fakulte sa personálne nielen rozrástla, ale aj omladila. Samotné štúdium sa rozdelilo na bakalárske a magisterské, a má aj samostatné doktorandské štúdium s vlastnými doktorandmi. Katedra je riešiteľom viacerých úspešných grantových úloh. To všetko sú nové aktivity, ktoré sa dajú zvládať iba v rámci samostatnej katedry. Na tomto

úspechu má zásluhu predovšetkým jubilant. Docenili to aj jeho gratulanti. Všetci mu zaželeli mnoho síl a zdravia v jeho ďalšej užitočnej činnosti. Som presvedčený, že mnoho úspechov do budúcnosti mu želajú aj všetci archivári, starší absolventi nášho odboru i všetci jeho priatelia a dobrí známi.

Jozef Novák

K JUBILEU Ing. KAROLA BADLÍKA

Medzi prvých jubilantov roku 2010 sa zaradil Ing. Karol Badlík, bývalý vedúci Ústredného archívu geodézie a kartografie.

Karol Badlík sa narodil 25. januára 1940 v poľskom meste Pabianice ležiacom neďaleko Lodže. Po vojne sa spolu s rodičmi presťahoval do Bratislavy vzdialenej od rodiska 537 km. Mestu na Dunaji zostal verný až doteraz. Tu absolvoval aj svoje štúdiá. V roku 1962 úspešne ukončil odbor zememeračské inžinierstvo na Stavebnej fakulte SVŠT a nastúpil do Ústavu geodézie a kartografie (neskôr IG, n. p.; Geodézia, n. p.; Geodézia, š. p., GKÚ), kde vystriedal viaceré úseky a posty – Útvar technického rozvoja, Útvar riadenia výroby, Útvar riadenia a kontroly akosti. V rokoch 1981-1990 zastával post vedúceho útvaru technického rozvoja a racionalizácie. Patrí k priekopníkom zavádzania modernej výpočtovej techniky v oblasti kartografie. V 90. rokoch sa podieľal na propagovaní najnovšej geodetickej techniky firmy Leica. Čo ale málokto o ňom vie je fakt, že v rokoch 1984–1985 úspešne absolvoval postgraduálne štúdium vynálezcovstva na SVŠT v Bratislave.

Archivársky chlebič po prvýkrát zakúsil 1. januára 1991, keď nastúpil na post vedúceho Ústredného archívu geodézie a kartografie. Asi mu zachutil, lebo tu pôsobí doteraz aj keď medzi časom, v roku 2004, z vedúceho postu už odišiel. Vedenie archívu prenechal mladej generácii. Svoj vzťah k archivárom a archívnictvu si budoval postupne. V roku 1996 sa stal členom Spoločnosti slovenských archivárov. Pod jeho vedením sa Ústredný archív geodézie a kartografie začlenil do siete špecializovaných verejných archívov. Vedenie ústavu dokázal presvedčiť aj o potrebe vytvorenia trvalého pracovného miesta archivára. Žiaľ, nie natrvalo. Ústredný archív geodézie a kartografie sa postupne dostával do povedomia archivárov i verejnosti. A to najmä vďaka jeho snahe a úsiliu sklbiť archívnu teóriu s dlhoročnou praxou geodeta – kartografa. Myslím, že sa mu to podarilo. Veď aj ja patrím k tým, ktorým pomohol zorientovať sa „v spleti rôznych druhov máp a kartografických pojmov“!

Jeho aktivita a práca na poli slovenského archívnictva neostala bez povšimnutia – od roku 2005 je držiteľom Pamätnej Križkovej medaily za zásluhy o rozvoj slovenského archívnictva. A pri príležitosti jeho sedemdesiatin mu riaditeľ odboru archívov, Jozef Hanus, odovzdal 26. januára 2010 ďalšie rezortné vyznamenanie – Pamätnú medailu F. V. Sasinka.

Jubilant sa aktívne zúčastňoval (a stále zúčastňuje!) odborných podujatí, mnohí sa s ním stretli na Archívnych dňoch či archívnych exkurziách organizovaných Spoločnosťou slovenských archivárov. Ako člen Slovenskej spoločnosti geodetov a karto-

grafov bol v roku 2005 jedným z dvoch organizačných garantov medzinárodného podujatia konaného pri príležitosti 50. výročia vzniku Geodetického a kartografického ústavu v Bratislave. Pravidelne prednáša i na medzinárodnej vedeckej konferencii s názvom Historické mapy. Svoje poznatky doteraz publikoval v mnohých odborných časopisoch a zborníkoch z kartografie a geografie. Ale s jeho menom sa stretnete aj na stránkach Slovenskej archivistiky, Fóra archivárov či Informátora Pamiatkového úradu SR.

Popri svojej práci si jubilant nájde čas aj na svoje záľuby – fotografovanie, chalupárčenie a vedomostné súťaže a kvízy. Šťastena zrejme občas stojí pri ňom, pretože patrí medzi viacnásobných výhercov menších cien. Baví ho aj lúštenie krížoviek, istý čas patril aj k ich tvorcom. Dokonca je členom krúžku Dunajcov, ktorý združuje bratislavských krížovkárov a hádankárov. Na prvom mieste však vždy stála a stojí u K. Badlíka láska k prírode, ktorá zvíťazila aj pri výbere jeho povolania, ku ktorému prirodzene patrí aj práca v teréne. V roku 2001 dopomohol napr. aj vybudovať turistickú rozhľadňu na vrchu Veľká Homoľa v Malých Karpatoch. A nedá mi nespomenúť ešte jednu zaujímavosť viažucu sa k oslávencovi – patrí k najstarším čitateľom bratislavského Večerníka, nie vekom, ale preto, že doma „archivuje“ všetky výtlačky od prvého čísla. Darma je, aj tu sa prejavila duša archivára!

Karola Badlíka poznám osobne ako človeka veľmi skromného, pracovitého, ktorý nezištne poradí a pomôže, keď to potrebujete. Zároveň má vyvinutý svojský zmysel pre humor, takže ľudia v jeho spoločnosti sa cítia vždy príjemne a uvoľnene.

Oslávencovi ku krásnemu životnému jubileu želim v mene slovenských archivárov i v mene vlastnom pevné zdravie, veľa elánu do ďalších rokov a osobnú pohodu na pracovisku, pri šálke dobrého čaju i v kruhu svojich najbližších!

Ad multos annos!

Júlia Ragačová

K OKRÚHLEMU ŽIVOTNÉMU JUBILEU ANTÓNIE HUDECOVEJ

Ešte začiatkom septembra uplynulého roka oslávila okrúhle životné jubileum naša dlhoročná kolegyňa, archivárka, bývala riaditeľka čadčianskej pobočky Štátneho archívu v Bytči Mgr. Antónia Hudecová.

Narodila sa 5. septembra 1949 v hornokysuckej obci Vysoká nad Kysucou, v miestnej časti Nižný Kelčov ako posledná z ôsmich detí Štefana a Janky Odnogovcov. Tu prežila svoje detské obdobie a v tunajšej škole absolvovala prvé tri roky ZDŠ. Základné vzdelanie a povinnú školskú dochádzku dokončila vo Vyskej nad Kysucou. Stredoškolské štúdiá absolvovala na Strednej všeobecnovzdelávacej škole v Turzovke v rokoch 1964–1967. Ešte v tom istom roku nastúpila na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, kde sa počas nasledujúceho obdobia venovala štúdiu archivníctva. Po jeho úspešnom absolvovaní sa od októbra 1972 zamestnala vo vtedajšom Štátnom okresnom archíve v Čadci, kde pôsobila vo funkcii

riaditeľky. V tejto pozícii zotrvala až do svojho odchodu na zaslúžený dôchodok 31. 12. 2008. Z manželstva s Petrom Hudecom má syna Petra a dcéru Katarínu.

Od začiatku svojej profesionálnej kariéry riešila v zamestnaní nemalé problémy. Situácia v okresnom archíve nebola ružová. Nevyhovujúce priestory a nedostatočné personálne obsadenie archívu boli najväčšími problémami archívu, s ktorými sa musela nová riaditeľka vysporiadať. Nedostatočné obsadenie archívu negatívne vplývalo na kvalitu práce archívu. V rokoch 1973 a 1976 sa situácia stabilizovala príchodom dvoch nových pracovníčok aspoň po personálnej stránke. S dodnes obrovským problémom viacerých archívov na Slovensku – nevyhovujúcimi priestormi – zápasi-la Tonka, ako ju kolegovia familiárne volajú, i naďalej. Vlhké a tmavé priestory v suteréne budovy ONV v Čadci boli i naďalej postrachom pre akékoľvek preberanie, uchovávanie a najmä ochranu archívnych dokumentov. Bez zveličovania možno povedať, že v tamojších priestoroch išlo o zdravie aj samotným pracovníkom. Od 70. rokov bola úložná kapacita archívu zaplnená a preberanie prírastkov bolo tým veľmi obmedzené. Problémy sa riešili formou prenájmu priestorov a v roku 1998 sa začalo s realizáciou prístavby archívnych depotov a prevádzkových priestorov ŠOKA Čadca, ktorá ostala nedokončená, pretože v nasledujúcom roku bola celá akcia zrušená. Nakoniec sa pracovníci archívu presťahovania do adekvátnych priestorov predsa len dočkali. Od roku 2003 sídli čadčianska pobočka Štátneho archívu v Bytči v priestoroch budovy, pôvodne Poľnohospodárskej majstrovskej školy v Čadci.

Počas svojho pôsobenia v ŠOKA Čadca, neskôr Štátnom archíve v Bytči, pobočka Čadca, sa okrem riadiacich činností a administratívnej agendy venovala usporiadaniu a inventarizovaniu viacerých fondov, napr. ONV v Čadci a v Kysuckom Novom Meste (KNM), Notárskym úradom z obvodu okresu Čadca a KNM, Okresný úrad Čadca, MsNV v Čadci a JRD z obvodu ONV v Čadci. Je autorkou viacerých archívnych pomôcok, inventárov a katalógov. Po stabilizácii kolektívu v archíve po roku 1976 prichádza pod jej vedením aj k prezentácii archívnych dokumentov formou menších výstav, prednášok a exkurzií. Exkurzie žiakov zo základných a stredných škôl z oboch kysuckých okresov boli i naďalej jednou z foriem propagácie archívu verejnosti. Ďalšou formou bola jej publikačná činnosť v regionálnej tlači, kde publikovala viacero článkov, približujúcich archívne dokumenty čadčianskeho archívu.

Venovala sa aj historickému výskumu na regionálnej úrovni. Bola spoluautorkou niekoľkých kysuckých monografií – Turzovka 1598–1998, Páni majstri – remeslo, obchod a živnosti v Turzovke, Čadca – monografia mesta, Farnosť Turzovka. Jej odborné príspevky z dejín kysuckého regiónu sa objavili tiež v Múzejníčku Kysuckého múzea, Zborníku Kysuckého múzea a v zborníku Terra Kisucensis. V roku 2007 pomáhala pri vzniku rovnomeného historického združenia, v ktorom pôsobí ako členka predsedníctva. Bola členkou autorského kolektívu Kysuckej encyklopédie, pre ktorú vypracovala viac než dvadsať hesiel z dejín verejnej správy, hospodárstva a dopravy. Azda sa v blízkej budúcnosti dočká aj spracovania reprezentatívnej monografie Vysokej nad Kysucou.

Okrem vymenovaných aktivít pomáhala a radila nejednému bádateľovi a študentovi či už pri výbere témy pre rôzne záverečné práce, alebo priamo pri výskume. Vždy bola milá, ochotná a pripravená pomôcť. Práve ochota pomáhať, dobrosrdečnosť a optimizmus boli, a i naďalej sú, jej charakteristickými črtami. V závere roka

2008 odišla do penzie, kde si užíva vzácne chvíle voľna so svojimi najbližšími. Obe deti oslávenkyne žijú už dlhší čas v Anglicku, kam ich chodí mamička, a dnes už aj dvojnásobná šťastná babička, rada navštevovať. Vlastne by sa dalo povedať, že na návštevy chodieval skôr na rodné Kysuce. Ku vzdialeným ostrovom ju trvalejšie pripútali dvaja vnúčikovia, bez ktorých si už svoj život nevie predstaviť.

Dovoľte mi, milá naša jubilantka, hoci oneskorene, zaželať Vám v mene celého kolektívu čadčianskeho archívu, ale aj ostatných kolegov – archivárov, predovšetkým pevné zdravie, rodinné šťastie, hojnosť Božích milostí a pokojnú plavbu na vlnách života. Ad multos annos!

Drahomír Velička

P. Dr. h. c. ŠEBASTIÁN LABO, SJ

Pri udeľovaní štátnych vyznamenaní, dostal 7. januára 2010 z rúk prezidenta Slovenskej republiky Pribinov kríž III. triedy aj P. Šebastián Labo, SJ.

Narodil sa vo Valašskej Belej 19. júna 1931, kde vychodil aj päť tried ľudovej školy. Nižšie triedy gymnázia absolvoval v Nitre, vyššie v Kláštore pod Znievom, kde roku 1951 aj maturoval. V rokoch 1951–1956 študoval na Filozofickej fakulte SU/UK Bratislava archívniectvo a latinčinu. Roku 1956 končil ako piaty absolvent archívniectva diplomovou prácou *Inventár archívneho fondu panstva Kočovce, 157 s.*

Po promócii nastúpil do vtedajšieho Štátneho slovenského ústredného archívu v Bratislave. Podieľal sa na usporadúvaní fondov 19. a 20. storočia, osobných fondov a bol vedúcim študovne archívu.

V septembri 1963 zúčastnil sa legálne zájazdu do Tunisu, jednodňovú zastávku v Palerme využil na útek do Ríma, kde hneď začal študovať na Lateránskej univerzite filozofiu a teológiu. V marci roku 1969 ho vysvätil slovenský biskup Mons. Pavol Hnilica za kňaza. Už v júli toho roku vstúpil do Spoločnosti Ježišovej, noviciát robil v Münsteri – Westfálsko a v rakúskom Innsbrucku. Na to ho získal Mons. Hnilica pre medzinárodné dielo *Pro fratribus (pre bratov)*, ktoré vydávalo 12-stránkový bulletin pod tým istým názvom v piatich rečiach: po taliansky, francúzsky, španielsky, nemecky a holandsky. Neskôr prevzal redakčnú zodpovednosť za nemecké a holandské vydanie tohto bulletinu ako kvartálniku v desaťtisícovom náklade; bulletin informoval o prenasledovaní Cirkvi v štátoch Strednej a Východnej Európy. Okrem redakčnej práce navštevoval farnosti i školy, kde prednášal a diskutoval o publikovanej problematike.

Roku 1982 vyšla jeho prvá kniha o atentáte na pápeža Jána Pavla II. (úplne zbytočne pod pseudonymom): Vendelín Slugeňov: *Das Drama auf der Piazza san Pietro vom 13. Mai 1981 im Lichte Fatimas* v 33 000 náklade, ktorá potom vychádzala po nemecky ešte v rokoch 1982 - 1989 v šiestich vydaniach už ako: Sebastian Labo: *Das Attentat auf den Papst im Lichte Fatimas* spolu v náklade 97 000 výtlačkov. Titul mal veľký úspech a následne ho vydali vo viacerých európskych jazykoch: roku 1983 po holandsky, 1983 po taliansky v dvoch vydaniach, spolu 25 000

výtlačkov, 1983–1986 po poľsky v dvoch vydaniach 30 000 výtlačkov (medzitým roku 1985 vyšlo vo Vroclave xeroxom 100 000 výtlačkov; kardinál Gulbinowicz to komentoval: *w Polsce jest wszystko możliwe*), 1984 po španielsky 10 000, 1984 po francúzsky 20 000, 1991 po portugalsky 10 000, 1986 po slovensky v Koblenzi pod titulom *Zabijem pastiera* 3 000, 1990 už v SSV Trnava 50 000 a 1991 tiež 50 000, spolu 428 000 výtlačkov.

Osobnosť pápeža Jána Pavla II. fascinovala P. Labu, o jeho apoštolskej ceste do ČSFR roku 1990 vydal promptne farebnú publikáciu *Ján Pavol II. Posol pokoja a lásky*, roku 1991 vyšlo jej druhé vydanie, spolu v 15-tisícovom náklade. Prvú pastoračnú cestu do Slovenskej republiky 1995 komentoval v knihe *Apoštol národov 20. storočia – druhá návšteva Jána Pavla II. na Slovensku*; prvé vydanie 20 000 exemplárov sa rozpredalo za dva mesiace, v priebehu roka vyšlo ďalších 20 000 výtlačkov. V rokoch 1997–2006 vyšlo osem zväzkov, komentujúcich textom a fotografiami 104 *pastoračných ciest* Jána Pavla II., mimo Talianska, pod názvom *Lietajúci pútnik 20. storočia*. K tejto sérii možno priradiť knihu *Utrpenie, smrť a pohreb Jána Pavla Veľkého* – za tri roky vyšlo osem vydaní v 14-tisícovom náklade.

Tretia návšteva Svätého Otca Jána Pavla II. na Slovensku je titul knihy, ktorá vyšla už v októbri 2003. V marci 2004 vydal menšiu knižku o bulharskom biskupovi, mučeníkovi: *Blahoslavený mučeník Eugen Bosilkov*. Roku 2008 pokračoval v komentovaní ciest terajšieho pápeža *Apoštolské cesty Benedikta XVI. v rokoch 2005–2007* a v tlači je ďalší zväzok o jeho cestách 2008–2009.

Pred Vianocami 1989 sa vrátil po 26 rokoch na rodné Slovensko; dojímavé boli jeho primície v rodnej Valašskej Belej, kde bol slávnostným kazateľom Mons. Pavol Hnilica. Katalógy Slovenskej provincie SJ ho evidujú stále v Koblenzi s úlohami pre *Pro fratribus*, roku 2000 je už členom komunity v Trnave, definitívne ukončil aktivity v Koblenzi roku 2003. Teraz žije v jezuitskom kláštore v Trnave a pripravuje ďalšie knihy. Koncom týždňa navštevuje farnosti na celom Slovensku a homíliami na aktuálne témy sa prihovára veriacim i neveriacim.

Rodná Valašská Belá mu udelila roku 1999 čestné občianstvo, Trnavská univerzita na návrh Teologickej fakulty čestný titul: doctor honoris causa a prezident SR už spomínané štátne vyznamenanie.

Jestvuje na Slovensku spisovateľ, ktorého diela by sa vydávali v polmiliónovom náklade a v toľkých prekladoch? Až budúci biograf bude riešiť problém, ako ovplyvnilo štúdium archivistiky metodiku práce P. Labu v jeho doterajších i budúcich publikáciách.

Do podkladov pre tento príspevok mi P. Šebastián Labo dopísal: *Pekne pozdravujem všetkých kolegov archivárov a želám veľa úspechov v ich práci, ako aj pevné zdravie a rodinnú pohodu. Na všetkých milo spomínam, i keď sa nepoznáme. S úctou, priateľsky. Š. L.*

Slovenskí archivári srdečne blahoželajú k udeleniu štátneho vyznamenania a prajú ešte mnoho dobrých tichých rokov za pracovným stolom.

Jozef Šimončíč

JURAJ ŽUDEL 1929–2009

Len pred rokom (k 9. 1. 2009) sme si pripomínali dovŕšenie osemdesiatin doc. PhDr. Juraja Žudela, DrSc., a už musíme oznamovať jeho skon (18. 12. 2009). Hoci priamo v archívnictve pôsobil len menšiu časť svojho aktívneho zamestnaneckého pôsobenia, patrí medzi popredných priekopníkov budovania slovenského archívnictva, s ktorým bol svojou prácou spojený po celý život. Patrí medzi prvých dvoch absolventov archívneho štúdia na (vtedy ešte) Slovenskej univerzite v Bratislave v roku 1952. Po skončení dvojročnej vojenskej služby ho síce neprijali do (vtedajšieho) Slovenského ústredného archívu (hoci už počas štúdia pracoval ako tzv. brigádnik v Pôdohospodárskom archíve), no stal sa od 8. 11. 1954 veľmi platným pracovníkom Slovenskej archívnej správy; na vlastnú žiadosť sa potom od 1. 11. 1956 stal pracovníkom feudálneho oddelenia Štátneho slovenského ústredného archívu, čím sa stal aj mojím bezprostredným spolupracovníkom. Po mojom odchode zo Štátneho slovenského ústredného archívu (ŠSÚA) a po dokončení Sprievodcu po fondoch feudálneho oddelenia ŠSÚA začal pripravovať plán na moderné jednotné spracovanie a sprístupnenie stredovekých písomností ŠSÚA, aby tým napomohol aj v Historickom ústave SAV prebiehajúcim prácam na vydávaní stredovekých prameňov. Hoci svoj návrh vypracoval veľmi dôkladne, opierajúc sa aj o zahraničné skúsenosti (najmä z Maďarska), vtedajší vedúci oddelenia feudalizmu nebol ochotný jeho návrh akceptovať, čo vlastne znemožnilo moderné spracovanie a sprístupnenie týchto písomností a vlastne to pociťujeme dodnes. Po vzniku Slovenskej archivistiky (1966) bol J. Žudel paralelne niekoľko rokov jej výkonným redaktorom; do smrti bol členom jej redakčnej rady a súčasne pravidelným hodnotiteľom jej jednotlivých čísiel.

Nepochybne pre zamietnutie svojho návrhu odišiel z ŠSÚA a od 1. marca 1968 sa stal pracovníkom Geografického ústavu Slovenskej akadémie vied, kde pracoval až do odchodu do dôchodku v roku 1992. Jeho prechod do Geografického ústavu mu umožnil položiť pevné základy slovenskej historickej geografie, rešpektujúcej rovnako postuláty historické, ako aj geografické. J. Žudel paralelne pôsobil ako externý prednášateľ aj na Filozofickej fakulte Komenského univerzity (1977–1998), kde prednášal historickú geografiu; v rokoch 1994–2008 prednášal externe na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity historickú geografiu a vývin verejnej správy na Slovensku.

Ako referent Slovenskej Archívnej správy participoval na vypracovaní Príručky chronológie pre archivára (1955) a Príručky diplomatiky, sfragistiky a heraldiky (1956). V periodiku Archivní časopis (1957, 1958) uverejňoval v spolupráci so mnou v osobitnej prílohe na pokračovanie ukážky z vývoja novodobého písma na Slovensku. Patril k prvým autorom, ktorí začali uverejňovať rozbor archívnych fondov. Je autorom monografií Stolice na Slovensku (1984) a Fuggerovci na Slovensku (1991), čo bola pôvodne jeho kandidátska dizertácia (1973). Z vlastnej iniciatívy excerpoval registre hodnoverného miesta pri Bratislavskej kapitule ako heuristickú pomôcku k vydávaniu Slovenského diplomatára.

K jeho hlavným výsledkom práce v Geografickom ústave SAV patrí súbor máp o vývoji osídlenia Slovenska a územnej organizácie Slovenska, uverejnený v národnom atlase Slovenska ako prvý zošit (Atlas SSR, 1980). Je autorom súboru štúdií

o obyvateľstve Slovenska a jeho národnostnej a náboženskej skladbe. Zaoberajú sa obyvateľstvom slobodných kráľovských miest v druhej polovici 18. a v prvej polovici 19. storočia, národnostnou skladbou Slovenska 1880 a 1910 na základe výsledkov sčítania obyvateľstva 1880 a 1910. Podstatne participoval na vypracovaní monografií *Pezinka a Modry*. Pre *Atlas krajiny Slovenskej republiky* (2002) vypracoval 11 máp, z ktorých azda najvýznamnejšou je mapa Územné a správne členenie Slovenska v rokoch 1991–1996, ktorá nahrádza oficiálnu administratívnu mapu Slovenska z tohto obdobia. Za veľmi významnú treba pokladať jeho štúdiu o Lazarovi, prvom známom tvorcovi mapy Uhorského kráľovstva z roku 1528 (2007), o ktorom dokázal, že jeho občianske meno bolo Michal Rožeň a pochádzal zo slovenskej šľachtickej rodiny v bývalých Rožňovských Miticiach v Trenčianskej stolici, a bol aj posledným opátom cisterciatskeho kláštora v Spišskom Štiavniku. Žiaľ, nedožil sa vydania práce, ktorú odovzdal do tlače začiatkom roku 2008 *Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku*.¹

Pochovaný bol 22. decembra 2010 na modranskom cintoríne.

Nech odpočíva v pokoji.

Richard Marsina

¹ Podrobnejšie o jeho Živote a činnosti por. Slovenská archivistika XXIV/1, 1989, 163–166; XXXIV/1, 1999, 202–204; XLIV/2, 2009, 195–196.

OBSAH

Hanus, Jozef: Organizačné zmeny odboru archívov a registratúr SVS MV SR . . .	3
---	---

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Bernátová, Viera: Obligácie v zákonných úpravách a vo fonde Magistrátu mesta Trenčína	7
Novosádová, Mária: Pramenná hodnota triednych výkazov a katalógov	19
Čovan, Miroslav: O niektorých nových poznatkoch k dejinám významných šarišských lokalít na základe výskumu epigrafických prameňov	28
Kamencová, Lýdia: Proces začleňovania Virologického ústavu do štruktúry ČSAV a SAV	39
Marčeková, Alexandra: Účasť SAV na transformácii ČSAV po roku 1989 . . .	46
Graus, Igor: Dámske rady a dekorácie (príspevok k dámskej faleristike)	53

DISKUSIA

Federmayer, Frederik: Úvaha k problematike prepisu priezvisk	76
Hautová, Júlia: Stanovisko redakcie Slovenskej archivistiky k nepochybovanej štúdiu Frederika Federmayera (Klement Literát Beczency (a archontológia zástupcov miestodržiteľov úradu palatína) a jeho úvahe k problematike prepisu priezvisk)	78

LITERATÚRA

Recenzie a referáty

Machajdíkova, E. Sprievodca po archíve Slovenského národného múzea (Júlia Ragačová)	80
Rábik, V. (ed.): Diplomatarium Sancto – Adalbertinum. Stredoveké listiny v Literárnom archíve Spolku sv. Vojtecha (1181) 1214–1543. (Robert G. Maretta)	82
Zborník Kysuckého múzea 12/2009 (Drahomír Velička)	85
Meier Jörg, Piirainen Ilpo Tapani, Wegera, Klaus-Peter (ed.): Deutschsprachige Handschriften in slowakischen Archiven (Juraj Šedivý)	87
Agricolae Georgii: De re metallica libri XII. Dvanásť kníh o baníctve a hutníctve (Mikuláš Čelko)	92
Saxoferrato Bartolus de: Traktatus de insigniis et armis. Traktát o znakov a erboch. Vrtel, L. (ed.) (František Žifčák)	99
Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 117/1–4 (Richard Marsina)	103

Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík

Arhivski vjestnik 51/2008 (Jozef Klačka)	108
Der Archivar 2009/1–4 (Peter Kartous)	112
The American Archivist 2009/1 (Peter Draškaba)	115
Journal of the Society of Archivists 2008/2 (Peter Draškaba)	117
Levéltári Közlemények 2008, 2009 (Mária Stieberová)	118
Levéltári Szemle 2008/3–4 (Viliam Csáder)	122
Otečestvennyje archivy 2009/1–6 (Lýdia Kamencová)	127

SPRÁVY

Porady vedúcich predstaviteľov riadiacich orgánov archívniectva členských a prizvaných krajín Európskej únie v roku 2009 (Jozef Hanus – Mária Španková)	133
41. medzinárodná konferencia Table ronde des Archives (CITRA, Malta) (Jozef Hanus – Mária Španková)	142
Správa o činnosti Katedry archívniectva a PVH Filozofickej fakulty UK v akademickom roku 2008/2009 (Leon Sokolovský)	145
Otázky zemepanskej správy v Uhorsku. Vedecká konferencia (Erika Javošová)	148
Výstava Móda 20. storočia v archívnych dokumentoch (Katarína Magurová)	150
Fenomén rodiny v minulosti Slovenska. Konferencia s medzinárodnou účasťou v Bardejove (Margaréta Minčáková)	151
Naša spoločná minulosť – s hodnotami a konfliktami. Maďarský a slovenský výklad minulosti. Medzinárodná konferencia historikov (Marta Kamasová)	153
12. Genealogicko-kultúrna konferencia československej medzinárodnej genealogickej spoločnosti (Milan Belej)	155
Archívy v digitálnej epoche. 79. zasadnutie Spolku nemeckých archívárov v Regensburgu (Mária Grófová)	158
24. Zasadnutie Slovinskej archívnej spoločnosti v Dolenjských Toplicach (Radoslav Ragač)	162

KRONIKA

Zo zasadnutia Vedeckej archívnej rady (Milan Mišovič)	165
Prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc., 60-ročný (Jozef Novák)	167
K jubileu Ing. Karola Badlíka (Júlia Ragačová)	169
K okružnému životnému jubileu Antónie Hudecovej (Drahomír Velička)	170
P. Dr. h. c. Šebastián Labo, SJ (Jozef Šimončič)	172
Juraj Žudel 1929–2009 (Richard Marsina)	174

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XLV – Číslo 1 – 2010

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov

Objednávky a predplatné prijíma L. K. Permanent, spol. s r. o., PO BOX 4,
834 14 Bratislava 34.

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače v marci 2010,
vytlačené v júni 2010.

Evidenčné číslo EV 140/08

Cena 0,60 €